

ธรรมโมชน์ อรรถานการม ?

เล่ม ๑

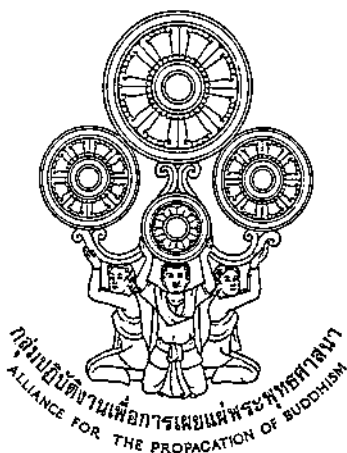
ฉบับย่อ

ธรรมโฆษณ์อรรถาณุกรม

องค์ที่ปรึกษา

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปญฺโญ)

สวนโมกขพลาราม

จัดทำและจัดพิมพ์โดย

กลุ่มปฏิบัติงานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

ร่วมกับ

สวนอุศมมูลนิธิ

ธรรมโฆษณัรธานุกรม (ฉบับย่อ)

ISBN 974-7680-15-7

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๓๕ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๕๕๖ จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

จัดทำโดย : กลุ่มปฏิบัติงานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
๑๙ ถ.เฉลิมพระเกียรติร.๙ แขวงหนองบอน เขตประเวศ
กรุงเทพฯ ๑๐๒๕๐
โทร. ๐๒-๗๘๘-๑๘๐๑

สงวนสิทธิ์ห้ามตัดตอนหรือพิมพ์เพื่อการจำหน่าย

จัดพิมพ์โดย : บริษัท เอมี เอ็นเตอร์ไพรส์ จำกัด
๒๑๔ ซ.พระรามที่ ๒ ซอย ๓๘ พระราม ๒
แขวงบางมด เขตจอมทอง กรุงเทพฯ ๑๐๑๕๐
โทรศัพท์ ๐-๒๔๑๕-๒๖๒๑ ต่อ ๗๐๑

พิมพ์ที่ : ฝ่ายโรงพิมพ์ บริษัท ตาตา พับลิเคชั่น จำกัด
โทรศัพท์ ๐-๒๔๑๖-๓๒๙๔

อนุโมทนา.

เมื่อ๑๓กุมภาพันธ์ ๒๕๒๓ ๑๓:๓๐ น. ได้
ส่งหนังสือพิมพ์ หนังสือชื่อ "ธรรมโฆษณารวม
นุกรม" เล่มที่ ๑๓ มาได้ ๑๓ เล่มต่างก็,
พิมพ์แล้วเสร็จเรียบร้อย และอนุโมทนาด้วย
ด้วยดีด้วยเหตุผล ขยายประเศ ๑๓๓๐ มี :-

ข้อแรกก็ว่า ก็คือข้อนี้เป็นพระธรรมคำสอน
สิ่งธรรม หนังสือเล่มนี้

หนังสือเล่มนี้ พระธรรมคำสอน พระธรรมคำสอน
พระธรรมคำสอน พระธรรมคำสอน
ข้อแรกว่า "๑๓๓๐ ประการ จะเขียนบันทึกไว้เสียใน
นี้ทุกแห่ง ก็ตามนี้" แม้สั้นๆ เมื่อใช้วิธีจำขณ-
ญาณ อยู่ในที่นั้นๆ ก็เป็นบันทึกได้ "๑๓๓๐".

แม้ว่า ตามที่มานั้น คนที่อ่านนี้ เขียนคำกล่าว
ของพวกเราตามลำดับหนึ่ง แต่ที่ควรดูข้อนี้
พระพุทธองค์ตรัส ก็คือตรัสอย่างนี้ ด้วยเหตุผล
ดังนี้, ข้อนี้ จะจัดว่าเขียนพระพุทธรูปไว้
เอง. ข้อนี้ เขมาจะยกย่องที่มีอยู่ มีพระพุทธรูป
ต่าง ๆ แต่สั้นๆ ทั่วทุกแห่งของพระพุทธรูป

นิสัยโลกแห่งโลกาศร. ขอบนี้ตั้งความหวังกัน
 ไว้ว่า 9 ข้อใดก็ตามที่คนข้างหน้านั้น สัตย์จะช่วยแบ่ง
แบ่งภาระ = อย่างบุตร ของ บุตร แก่บุตร คงจะได้วิบาก
 อย่างน่าประหลาดใจทีเดียว. ขันน้ำหนัก ไม่ต้องทำ
 งาน อย่างที่ปรึกษาอยู่ เป็นอย่าง สัปดาห์ ก็เพียง
 มีคุณ = สัตย์ ตบ = นิ่ง วิชา = ช่วยกันทำ, เพื่อ
 กอมนความเหน็ดเหนื่อย อันข้าพเจ้า จะต้องได้รับ
 นั้น ไปเสียอย่างมากมาย ซึ่ง ต้อง ขอ เสวย ความ
ของ คุณ นี้ ใน นี้ ด้วย เป็น อย่าง มาก.

ข้อถัดไป ก็คือข้อที่ว่า แม้สัตย์ ก็สามารถ
 ทำให้ผลการใช้ธรรมเป็นทุน ได้เหมือนกัน. อันว่า
 ธรรมทานนั้น ธรรม = บุญ ของ ดี ได้ ธรรม นี้ คือ " สัมมา ทาน "
ธรรมทาน ซึ่ง ดี = การ ธรรม ทาน นั้น ขณะ การ ใช้
ทุก ขณิก. เมื่อ มี สัตย์ ทำ มา ช่วย อีก แรง หนึ่ง ก็
จะ แพร่ หลาย กว่า ของ อื่น โดย มี ผล หลาย เช่น
ธรรม = จะ แพร่ หลาย เร็ว กว่า ธรรม ตา : อัน นี้ คือ โลก ได้
รับ ธรรม = มาก และ เร็ว ขึ้น กว่า แต่ ก่อน, นี้ เพราะ มี
สิ่ง ช่วย กัน ซึ่ง กัน กัน ใน โลก นี้ โดย มี น้อย ;
จะ มี มี แต่ คุณ แต่ คุณ โดย นี้ นี้ ทำ มา เพื่อ ไป สวรรค์
อย่าง เร็ว แล้ว, แต่ จะ มี คุณ แต่ คุณ โดย ชนิด นี้ ทำ
มา เพื่อ สิ่ง ทั้ง โลก นี้ ใน โลก นี้ ของ คุณ มี ทุก
น้อย ได้ มาก มาก ใน โลก นี้ นี้ นี้ และ ได้ ไป นี้.

๑) อย่างหนึ่ง ทรงช่วยกันทำให้นิยาม: แห่ง
 หลายนั้น เป็นทรงช่วยให้น้ำใจดี ตามพระพุทธ-
 ประสงค์ อีกอย่างหนึ่ง คือช่วยทำ "อุบาย" ให้
 อุตสาหะ อุตสาหะ; อุบาย ให้ อุตสาหะ
อุตสาหะ," ซึ่งแปลว่า "ท่านทั้งหลาย จงมี
 ใจ เป็นหนึ่ง มีใจเป็นสรณะ อย่างอื่น อื่นเป็น
สรณะ=เลย; จงมีใจเป็นหนึ่ง มีใจเป็น-
สรณะ=อย่างอื่น อื่นเป็น สรณะ=เลย." ทรงช่วย
 อย่างถูกต้อง และเพียงพอเท่านั้น นี้จะช่วยให้
 สามารถ ปฏิบัติเช่นนี้ได้. ดังนั้น ทรงช่วยกันทำ
 ให้นิยาม: แห่งหลาย สวดภาณุกรม และ ปฏิปatti
ย่อมเป็น คุณของ พระ พุทธ ประ สงค์ หรือ ทรง
ตาม พระ พุทธ ประ สงค์ อย่าง ที่ มี อก สาม ใจ.

ธรรม: ซึ่งแพร่หลายไปทันที ก็ยังสวด
 และถวายทาน ในนครต้น และปฏิปatti เท่านั้น;
 มีนครต้น และปฏิปatti ธรรม: มากเท่าไร ก็จะมี
 ยากความเลวร้าย มีพิธีปราศจาก ความประมา
 ดงิบัติมาก เท่านั้น, โดย นี้ เพราะ อย่าง นี้ คือ
มาร แห่ง ความ เห็น แก่ ตัว ซึ่ง เป็น ต้น แห่ง แห่ง
ความ เลว หรือ ทุก ชนิด ทุก ระดับ. หนึ่ง คือ บุตร
ธรรม ใน ธรรม นั้น มี หลาย จะ สอน เรื่อง ความ มี
เห็น แก่ ตัว เป็น หลัก สำคัญ ก็ คือ ความ มี หลาย

1. วัฒนธรรม. วัฒนธรรม หมายถึง วิถีชีวิต ของคนในสังคม
ที่สั่งสมกันมาอย่างยาวนานแล้ว หรือ วิถีชีวิต
ที่สั่งสมกันมา. วัฒนธรรมมี 2 ประเภท คือ วัฒนธรรม
ที่สั่งสมกันมา และ วัฒนธรรมที่สั่งสมกันมา

วัฒนธรรมที่สั่งสมกันมา หมายถึง วัฒนธรรมที่สั่งสมกันมา
ที่สั่งสมกันมา เช่น วัฒนธรรมที่สั่งสมกันมา
ที่สั่งสมกันมา เช่น วัฒนธรรมที่สั่งสมกันมา

วัฒนธรรมที่สั่งสมกันมา หมายถึง วัฒนธรรมที่สั่งสมกันมา
ที่สั่งสมกันมา เช่น วัฒนธรรมที่สั่งสมกันมา
ที่สั่งสมกันมา เช่น วัฒนธรรมที่สั่งสมกันมา

วัฒนธรรมที่สั่งสมกันมา หมายถึง วัฒนธรรมที่สั่งสมกันมา
ที่สั่งสมกันมา เช่น วัฒนธรรมที่สั่งสมกันมา
ที่สั่งสมกันมา เช่น วัฒนธรรมที่สั่งสมกันมา

คณะปฏิบัติบูชา
กำลังปรึกษาหารือในการจัดทำ
อรรธานุกรมธรรมโฆชน์

คำนำ

ธรรมเนียมธรรมทานุกรม เป็นหนังสือที่จัดทำขึ้นเพื่อมุ่งให้ประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาและปฏิบัติธรรมทุกกลุ่มทุกระดับ เพื่อให้การศึกษาและการปฏิบัตินั้นเป็นไปอย่างลัดตัดตรง และประหยัดเวลาได้มากขึ้น

นอกจากนี้ ยังหวังว่าท่านผู้อ่านจะได้กรุณาเสนอแนะความคิดเห็นเพื่อการปรับปรุง **ธรรมเนียมธรรมทานุกรม** เล่มต่อ ๆ ไปให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ใช้ได้ตรงตามความประสงค์ได้มากยิ่งขึ้น

แต่เนื่องจาก **ธรรมเนียมธรรมทานุกรม** เป็นหนังสือขนาดใหญ่และส่วนที่เป็นธรรมเนียมอ้างอิงนั้นค่อนข้างมากพร้อมร้อยหน้า จึงอาจทำให้ผู้อ่านรู้สึกว่าเป็นหนังสือที่ “หนัก” และค่อนข้างจะเป็นวิชาการที่ยากแก่การอ่าน

ดังนั้นกลุ่มปฏิบัติงานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจึงได้ทำ **ธรรมเนียมธรรมทานุกรมฉบับย่อ** ขึ้น โดยจัดพิมพ์เฉพาะคำแม่บทที่เป็นเนื้อหาสาระสำคัญของเล่ม และบางส่วนของที่ข้องเกี่ยวกับวิธีการใช้หนังสือ การอ่านคำแม่บท รวมทั้งคำอธิบายศัพท์หมวดธรรมและคัมภีร์

กลุ่มปฏิบัติงานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้จัดพิมพ์ **ธรรมเนียมธรรมทานุกรมฉบับย่อ** ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อเป็นธรรมบรรณาการแด่พระภิกษุ และท่านผู้สนใจที่ได้ติดต่อขอมาเพื่อประโยชน์ในการศึกษา และปฏิบัติธรรม และเพื่อขอความร่วมมือจากทุกท่านที่ได้รับ **ธรรมเนียมธรรมทานุกรมฉบับย่อ** ได้กรุณาเสนอข้อคิดเห็นเพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงการจัดทำ **ธรรมเนียมธรรมทานุกรม** เล่มต่อ ๆ ไป โดยขอได้ช่วยตอบแบบสอบถามที่อยู่ตอนท้ายเล่มหนังสือนี้ แล้วจึงส่งกลับไปยังกลุ่มปฏิบัติงานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยเร็วด้วยจะเป็นพระคุณอย่างยิ่งแก่คณะบรรณาธิการ แล้วยังเป็นความอนุเคราะห์ต่อการพัฒนางานเพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาโดยส่วนรวมอีกด้วย

ด้วยอานิสงส์แห่งการที่เราทั้งหลายได้ร่วมกันบำเพ็ญธรรมทานนี้ จะเป็นสิ่งนำมาซึ่งความสุขสงบเย็นให้บังเกิดขึ้นแก่เพื่อนมนุษย์ทั้งปวง จงทุกเมื่อเทอญ.

กลุ่มปฏิบัติงานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

สารบัญ

๑. ด้วยความสำนึกในพระคุณ	(๑)
๒. การใช้ <i>ธรรมโฆษณ์อรรธานุกรม</i>	(๒)
๓. การอ่านคำแม่บท	(๔)
๔. ธรรมโฆษณ์คืออะไร	(๕)
๕. อรรถลักษณะ	(๖)
๖. สารบัญคำแม่บท	(๙)
๗. คำแม่บท	๑-๓๓๔
ธรรมโฆษณ์อ้างอิง (<i>ในฉบับย่อ ได้ตัดออก</i>)	
๘. คำอธิบายศัพท์	๓๓๕-๓๔๕
๙. หมวดธรรม.....	๓๔๖-๓๕๕
บรรณนิทัศน์ธรรมโฆษณ์ (<i>ในฉบับย่อ ได้ตัดออก</i>)	
๑๐. ดัชนี.....	๓๕๗-๓๗๘
๑๑. รายนามผู้ร่วมจัดทำ <i>ธรรมโฆษณ์อรรธานุกรม</i>	๓๗๙

ธรรมโฆษณ์ อรรธานุกรม เล่ม ๒

๑๒. ธรรมโฆษณ์อรรธานุกรม เล่ม ๒	๓๘๑
๑๓. คำบอกกล่าวเกี่ยวกับธรรมโฆษณ์ อรรธานุกรม เล่ม ๒.....	๓๘๓
๑๔. คำแม่บท ธรรมโฆษณ์อรรธานุกรมเล่ม ๒ ที่เสร็จเรียบร้อย ๕ คำ.....	๓๘๔
๑๕. ครู.....	๓๘๕
๑๖. ฐาน.....	๓๙๕
๑๗. อภิธรรม.....	๔๐๑
๑๘. อาทิพรหมจรรย์.....	๔๑๓
๑๙. อานาปานสติ.....	๔๑๙

ด้วยความสำนึกในพระคุณ

กลุ่มปฏิบัติงานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ขอกราบนมัสการเจ้าประคุณท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ (พุทธทาส อินทปัญโญ) แห่งสวนโมกขพลาราม ด้วยความกตัญญูระลึกไว้ในพระคุณเป็นอย่างสูง; ที่ได้กรุณาเมตตาสละเวลาอันประมาณค่ามิได้ ให้คำปรึกษา คำแนะนำ คำบอก แก่สมาชิกของกลุ่มปฏิบัติงานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ตลอดระยะเวลาอันยาวนาน ในการจัดทำต้นฉบับ “ธรรมโฆษณารรณุกรม”.

แม้งานนี้ จะเป็นงานที่ยาก ที่หนัก และเหน็ดเหนื่อย; แต่ความขุ่มชื่นและความเบิกบานใจในธรรม ที่ได้รับฟังจากเจ้าประคุณท่านอาจารย์นั้น ได้ลบรอยแห่งความหนักเหน็ดเหนื่อยให้จางหายไปสิ้น; แล้วยังก่อให้เกิดพลังศรัทธาและพลังวิริยะ ที่จะบุกบันปฏิบัติงานต่อไปจนสัมฤทธิ์ผล.

ขอเพื่อนผู้ร่วมแก่ เจ็บ ตาย ทั้งหลายทั้งปวง จงได้มีส่วนในกุศลแห่งการบำเพ็ญธรรมทานนี้ โดยทั่วกันเทอญ.

การใช้ธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม

ธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม เป็นหนังสือธรรมที่มุ่งหมายให้ประโยชน์แก่ผู้สนใจทุกกลุ่มทุกระดับ เพื่อให้การศึกษาระรมเป็นไปได้อย่างง่ายดาย ประหยัดเวลา และสำเร็จประโยชน์ตามที่ต้องการ.

ถ้าท่านเป็น :-

นักศึกษาหรือคนหนุ่มสาว: ผู้ต้องการทำความรู้จักและเรียนรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนา เพื่อจัดความสงสัยที่มีอยู่ในใจว่า เรื่องของพุทธศาสนาหรือเรื่องของธรรมะ เป็นสิ่งที่ส่งเสริมหรือถ่วงความเจริญของชีวิตและสังคมกันแน่. ควรเริ่มต้นศึกษาที่คำแม่บท พุทธะ. ธรรม, สังฆะ, ไหละเอียด เพื่อความเข้าใจอันถูกต้องเกี่ยวกับพระรัตนตรัย. จากนั้นลองศึกษาต่อไปที่คำแม่บท ชีวิต, พัฒนา, โลก, มนุษย์ เป็นต้น. อันเป็นคำที่พูดถึงหรือกล่าวถึงกันอยู่เสมอในชีวิตประจำวัน แล้วจะประจักษ์ชัดในคำตอบด้วยใจเอง.

ผู้เริ่มต้นศึกษาธรรม: ควรเริ่มต้นศึกษาที่คำแม่บท ชีวิต; เพื่อให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่า "ชีวิต" จนประจักษ์ใจเองว่า ชีวิตคืออะไร? ชีวิตนี้ต้องการอะไร? และการมีชีวิตอยู่นี้เพื่ออะไร? เมื่อเข้าใจจุดมุ่งหมายของชีวิตแล้ว ย่อมสามารถดำเนินชีวิตเข้าสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง เพื่อให้ชีวิตก้าวไปสู่จุดมุ่งหมายตามที่กำหนดไว้ได้สมตามเจตนารมณ์.

ผู้กำลังปฏิบัติธรรม: สามารถเลือกอ่านคำแม่บทที่ส่งเสริมแนวทางการปฏิบัติให้ไปสู่ทางลัดตัดตรงยิ่งขึ้น เช่น คำแม่บท ทุกข์, ชาติ, ผัสสะ, นิรวณ, ปฏิจจสมุปบาท, นิพพาน, อตัมมยตา เป็นต้น. คำแม่บทแต่ละคำให้คำอธิบายที่นำไปสู่แก่นหรือหัวใจแห่งพระธรรม ซึ่งจะช่วยย่นระยะเวลาของการปฏิบัติให้เป็นไปได้อย่างรวดเร็วยิ่งขึ้น.

ผู้สนใจธรรมอย่างธรรมดาๆ ทั่วไป: ก็สามารถอ่าน *ธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม* ได้อย่างเพลิดเพลินในสาระเช่นเดียวกัน. คำที่สนใจกันอยู่โดยมาก เช่นคำว่า กรรม, กิเลส, บุญ, บาป, นรก, สวรรค์ เป็นต้น. เป็นคำที่มักจะฟังดูเป็นคำพื้นๆ ทั่วไป แต่ก็ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจกันให้ถูกต้อง; เพื่อไม่ให้ชีวิตนี้ต้องเป็นทุกข์

เพราะยึดมั่นอยู่ใน บุญ, บาป, นรก, สวรรค์ อย่างมัวเมา จนไม่สนใจในการที่จะประกอบกรรม คือการกระทำให้ถูกต้องตามเหตุปัจจัย; จึงมีชีวิตที่คละเคล้าอยู่กับความ 'เศร้าหมองขุ่นมัว' เพราะถูกรอบงำอยู่ด้วยอำนาจของกิเลสอยู่เป็นประจำ.

ครูอาจารย์หรือผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการสอนศีลธรรมแก่เด็ก, เยาวชนและประชาชนทั่วไป: สามารถใช้ *ธรรมโฆษณัรรรณานุกรม* เป็นคู่มือประกอบการสอนได้อย่างดีที่สุด; เพราะได้แยกแยะคำอธิบายในธรรมข้อหนึ่ง ๆ ถึง ๒๑ อรรถลักษณะ ด้วยคำอธิบายที่เป็นภาษาง่าย ๆ ธรรมดา; เพียงแต่ผู้ประสงค์ใช้ต้องอ่านเนื้อความให้ละเอียดถี่ถ้วนจนเข้าใจความหมายชัดเจนด้วยใจเองเสียก่อน; ต่อจากนั้นก็จะสามารถขยายความและเพิ่มเติมตัวอย่างได้เองโดยไม่ยากเลย.

ผู้บรรยายธรรมทั้งบรรพชิตและฆราวาส: สามารถใช้คำแม่บทหรือข้อความต่าง ๆ ที่กล่าวไว้ ใน *ธรรมโฆษณัรรรณานุกรม* เป็นแนวทางเรียบเรียงคำบรรยายในรูปของธรรมเทศนาหรือปาฐกถาธรรมได้ อย่างที่อาจกล่าวได้ว่าไม่มีที่สิ้นสุด; เพราะถ้ายังอ่านยิ่งใคร่ครวญ ก็ยังเห็นแง่มุมที่ชวนให้หิบบกมาสาธยายได้อย่างน่าสนใจ พร้อมทั้งชวนให้เพลิดเพลินในอรรถรสแห่งธรรมนั้น.

แม้ที่สุด ท่านจะไม่จัดตัวท่านเองอยู่ในกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งดังกล่าวข้างต้น หากเพียงแต่ลองเปิดอ่าน *ธรรมโฆษณัรรรณานุกรม* ด้วยใจที่เป็นกลาง ก็เชื่อได้ว่า ท่านได้เปิดใจให้โอกาสเพื่อการเปิดมิติใหม่แห่งชีวิตแล้ว.

- หมายเหตุ: ๑. สิ่งที่ไม่ควรลืมเพราะเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญก็คือ ผู้อ่านหรือผู้ใช้ *ธรรมโฆษณัรรรณานุกรม* ทุกคน ควรได้อ่านบทที่ว่าด้วย "อรรถลักษณะ" ให้เข้าใจชัดเจนแจ่มแจ้งในความหมายของอรรถลักษณะแต่ละอย่าง ๆ เสียก่อนก่อนที่จะเริ่มอ่านคำแม่บท; เพื่อที่จะสามารถเข้าใจคำอธิบายของแต่ละอรรถลักษณะในแม่บทนั้น ๆ ได้อย่างถูกต้อง ตรงตามความหมายแห่งข้อความหรือเนื้อความนั้น ๆ.
๒. หากเมื่ออ่านเนื้อความในแม่บทนั้น ๆ แล้วยังไม่จุใจในคำอธิบาย ยังต้องการคำอธิบายเพิ่มเติมให้ละเอียดยิ่งขึ้น; ขอได้เปิดอ่านคำอธิบายรายละเอียดเพิ่มเติมได้ จากหนังสือธรรมโฆษณั ตามที่ระบุบอกไว้ในตอนที่ว่าด้วย *ธรรมโฆษณัอ้างอิง* ของคำแม่บทนั้น ๆ.

การอ่านคำแม่บท

๑. ผู้อ่านจะอ่านเรียงตามลำดับพยัญชนะไปที่ละคำๆ หรือจะเลือกอ่านคำแม่บทคำใดคำหนึ่งที่สนใจก่อนก็ได้.

๒. การอ่านข้อความของอรรถลักษณะแต่ละอย่างๆ ของคำแม่บทแต่ละคำๆ นั้น จำเป็นที่ต้องอ่านอย่างช้าๆ, อ่านอย่างพินิจใคร่ครวญ; หากยังไม่เข้าใจ หรือยังไม่ซึมซาบในความหมายของแต่ละอรรถลักษณะ ต้องอ่านซ้ำอีก; อ่านทบทวนกลับไปกลับมาจนกว่าจะเข้าใจชัดเจน.

๓. หากแม้ได้อ่านทบทวนแล้ว ก็ยังไม่เข้าใจชัดเจนกว่าเดิม ขอได้ย้อนกลับไปอ่านบทที่ว่าด้วย อรรถลักษณะ ซ้ำอีก; โดยพยายามทำความเข้าใจในความหมายของอรรถลักษณะแต่ละข้อๆ ให้ถึถ้วน โดยเฉพาะข้อที่มีความหมายใกล้เคียงกัน; เช่น กฎเกณฑ์กับสังจะ; หรือข้อที่ดูเหมือนจะเหมือนกัน แต่ก็มีได้เหมือนกัน; เช่น นิสสระณะ กับ ทางปฏิบัติ เป็นต้น.

๔. วิธีที่อาจช่วยให้เข้าใจความแตกต่างของความหมายของอรรถลักษณะที่ใกล้เคียงกัน หรือดูเหมือนจะเหมือนกันได้ดีขึ้นนั้น อาจทำได้โดยอ่านอรรถลักษณะข้อนั้นๆ จากคำแม่บทหลายๆ คำ; จนความเข้าใจในความหมายของอรรถลักษณะนั้นๆ ค่อยๆ ซึมซาบขึ้นในใจเอง.

๕. ถ้อยคำภาษาที่ใช้อธิบายอรรถลักษณะแต่ละอย่างๆ ของคำแม่บทแต่ละคำๆ นั้น เป็นถ้อยคำง่าย ๆ ธรรมดาๆ ซึ่งอาจชวนให้ออกันว่า ไม่จำเป็นต้องเพ่งพินิจขณะอ่าน อันจะเป็นเหตุให้ไม่สามารถเข้าถึงความลึกซึ้งของแต่ละข้อความได้; จึงเห็นควรที่ผู้อ่านจะได้สังวรในประเด็นนี้ไว้ด้วย.

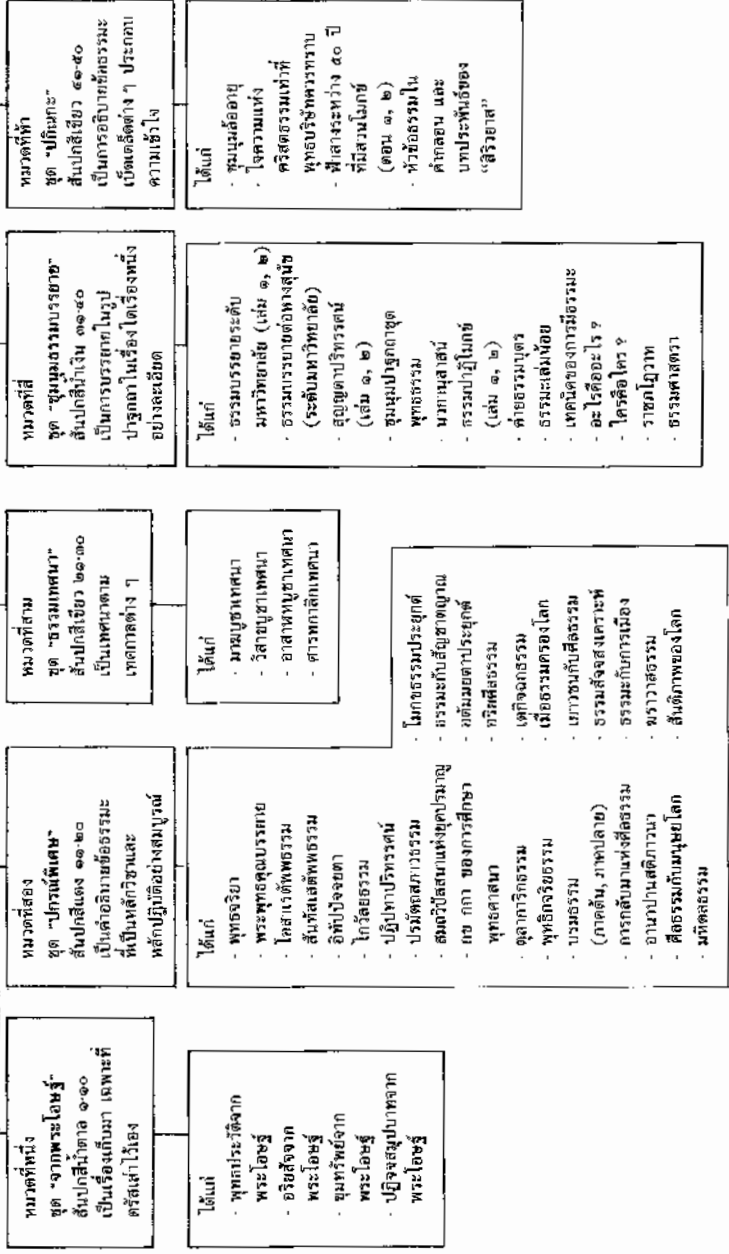
๖. วิธีการทดสอบความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับนัยแห่งธรรมของคำแม่บทแต่ละคำที่ได้อ่านแล้ว อาจทำได้ โดยหยุดใคร่ครวญทบทวนเนื้อความเกี่ยวกับแม่บทคำนั้นๆ ในใจ หลังจากที่ได้อ่านตลอดแล้ว ก่อนที่จะอ่านแม่บทคำต่อไป.

๗. เพื่อการอ่านอย่างมีประสิทธิภาพ คือได้รับความรู้ความเข้าใจ อันเกิดประโยชน์อย่างแท้จริง ใครขอเสนอให้อ่านวันละไม่เกินหนึ่งคำแม่บท.

ธรรมโฆชน์ คืออะไร

ธรรมโฆชน์ คือ การโฆษณาธรรมไปตามความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาและการปฏิบัติตามพระไตรปิฎก
อย่างละเอียดทุกแห่งๆ โดย พุทธศาสน อิมุทปญฺเฒ วิกฤษ

หนังสือชุดนี้เรียกว่า หนังสือชุดธรรมโฆชน์ แบ่งออกเป็นห้าหมวด

อรรถลักษณะ

อรรถลักษณะ คือ ลักษณะแห่งความหมายอันเป็นความหมายที่เป็นประโยชน์, เป็นใจความ, เป็นคุณค่าของเรื่องที่จะช่วยให้สำเร็จประโยชน์.

ธรรมะทุกข้อสามารถอธิบายได้ด้วยลักษณะต่าง ๆ กันอย่างน้อย ๒๑ ลักษณะ เพื่อความเข้าใจธรรมะนั้น ๆ อย่างสมบูรณ์ที่สุด.

ความมุ่งหมายของการใช้อรรถลักษณะ คือ เพื่อศึกษาพิจารณาเกี่ยวกับธรรมะแม่บทข้อหนึ่ง ๆ อย่างทั่วถึง เพื่อความเข้าใจธรรมะข้อนั้น ๆ ให้รอบด้านอย่างถึงที่สุด.

สำหรับการศึกษาพิจารณาเกี่ยวกับคำแม่บทใน *ธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม* นี้ได้แบ่งลักษณะของธรรมะแม่บทข้อหนึ่ง ๆ เป็น ๒๑ อรรถลักษณะ เพื่อความกระจ่างชัดเกี่ยวกับความหมายของคำแม่บทธรรมข้อนั้น ๆ.

อรรถลักษณะ ทั้ง ๒๑ ข้อ มีดังนี้ คือ:-

๑. พิจารณาโดย พหุชนะ: หมายถึงโดยตัวหนังสือ หรือคำแปลตามตัวหนังสือ.
๒. พิจารณาโดย อรรถะ: หมายถึงโดยความหมาย.
๓. พิจารณาโดย ไวพจน์: หมายถึงคำที่ใช้เรียกแทนกันได้ทั้งคำบาลีและคำภาษาไทย.
๔. พิจารณาโดย องค์ประกอบ: หมายถึงปัจจัยที่ต้องมีมากกว่าหนึ่ง, และปัจจัยนั้น ๆ ต้องทำงานร่วมกันและพร้อมกันในเรื่องเดียวกัน.
๕. พิจารณาโดย ลักษณะ: หมายถึงลักษณะภายนอกที่เป็นเครื่องสังเกตหรือเครื่องกำหนด ที่ทำให้รู้ว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นอย่างไร จึงเรียกว่าอย่างนั้น.

๖. พิจารณาโดย อากาธ: หมายถึงอาการเคลื่อนไหว หรือ แสดงความเคลื่อนไหวตามธรรมชาติของสิ่งนั้น ๆ.
๗. พิจารณาโดย ประเภท: หมายถึงการจำแนกให้เข้ากันเป็นพวก ๆ ตามลักษณะอาการของสิ่งนั้น ๆ.
๘. พิจารณาโดย กฎเกณฑ์: หมายถึงกฎเกณฑ์ของสิ่งนั้น ๆ หรือกฎเกณฑ์เพื่อจะเข้าไปถึงสิ่งนั้น ๆ ซึ่งอาจมีได้ทั้งโดยบัญญัติและโดยธรรมชาติ.
๙. พิจารณาโดย สัจจะ: หมายถึงความจริงเกี่ยวกับสิ่งนั้น ๆ.
๑๐. พิจารณาโดย หน้าที่: หมายถึงการที่สิ่งมีชีวิตจะต้องกระทำเกี่ยวกับสิ่งนั้น ๆ.
๑๑. พิจารณาโดย อุปมา: หมายถึงการเปรียบเทียบกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มนุษย์เข้าใจดีอยู่แล้ว เพื่อให้เข้าใจในสิ่งนั้น ๆ คดียิ่งขึ้นจนถึงที่สุด.
๑๒. พิจารณาโดย สมุทัย: หมายถึงสิ่งที่ทำให้เกิดสิ่งนั้น ๆ.
๑๓. พิจารณาโดย อัถดถังคมะ: หมายถึงความดับของสิ่งนั้น ๆ; คือ ความตั้งอยู่ไม่ได้ชั่วคราว หรือตลอดไปของสิ่งนั้น ๆ.
๑๔. พิจารณาโดย อัสนาสหะ: หมายถึงเสน่ห์หรือรสอร่อยที่ยั่วยวนของสิ่งนั้น ๆ ซึ่งมีต่อมนุษย์.
๑๕. พิจารณาโดย อาทินวะระ: หมายถึงโทษหรือความเลวร้ายของสิ่งนั้น ๆ ซึ่งซ่อนอยู่อย่างเห็นได้ยาก.
๑๖. พิจารณาโดย นิสสรณะ: หมายถึงอุปายหรือวิธีที่จะออกหรือพ้นจากอำนาจของสิ่งนั้น ๆ.
๑๗. พิจารณาโดย ทางปฏิบัติ: หมายถึงทางปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ เพื่อให้เกิดผลดีตามที่ประสงค์.

๑๘. พิจารณาโดย อานิสงส์: หมายถึงประโยชน์ที่จะพึงได้รับจากการปฏิบัติอย่างถูกต้องต่อสิ่งนั้น ๆ.
๑๙. พิจารณาโดย หนทางถ้ำ: หมายถึงการมีโอกาสหรือความบังเอิญที่ทำให้เกิดความง่ายแก่การปฏิบัติ หรือการทำหน้าที่ให้สำเร็จได้โดยง่ายยิ่งขึ้น; แต่ในบางกรณี ความบังเอิญนี้มีได้แม้ในฝ่ายลบที่ไม่พึงประสงค์.
๒๐. พิจารณาโดย สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: หมายถึงปัจจัยหรืออุปกรณ์พิเศษอื่น ๆ ที่จะช่วยให้การกระทำเกี่ยวกับสิ่งนั้น ๆ เกิดความสำเร็จได้โดยง่ายและโดยเร็วจนถึงที่สุด.
๒๑. พิจารณาโดย ภาษาคน-ภาษาธรรม: หมายถึงการพูดจาที่จะกล่าวถึงสิ่งใด ๆ นั้น มีทางพูดได้เป็นสองภาษา คือ ภาษาคน และ ภาษาธรรม.
โดย ภาษาคน: หมายถึงภาษาที่คนธรรมดาใช้พูด ซึ่งมีกระบวนไวยากรณ์หรือวัตรถ้อย นอก ที่เรียกกันว่า บุคคลาธิษฐาน.
โดย ภาษาธรรม: หมายถึงภาษาที่ผู้รู้ธรรมพูด ซึ่งมีกระบวนไวยากรณ์หรือคุณสมบัติ โดยไม่เล็งถึงบุคคลหรือวัตรถ้อย ที่เรียกกันว่า ธรรมาธิษฐาน.

สารบัญคำแม่บท

คำแม่บท	หน้า
๑. กรรม.....	๑
๒. กาม.....	๗
๓. กิเลส.....	๑๓
๔. ขันธ์.....	๑๕
๕. จิต.....	๒๓
๖. ชาติ.....	๒๗
๗. ชีวิต.....	๓๓
๘. ตถตา.....	๔๐
๙. คัมภี.....	๔๕
๑๐. ไตรลักษณ์.....	๕๐
๑๑. ทาน.....	๕๖
๑๒. ทุกข์.....	๖๑
๑๓. ธรรม.....	๖๗
๑๔. ธาตุ.....	๗๗
๑๕. นรก.....	๘๔
๑๖. นามรูป.....	๘๕
๑๗. นิพพาน.....	๙๕
๑๘. นิเวศน์.....	๑๐๐
๑๙. บาป.....	๑๐๕
๒๐. บุญ.....	๑๑๐

คำแม่บท	หน้า
๒๑. ปฏิสังขมุปบาท.....	๑๑๖
๒๒. ปรมัตถธรรม.....	๑๒๓
๒๓. ปัญญา.....	๑๒๕
๒๔. ผัสสะ.....	๑๓๔
๒๕. พรหมจรรย์.....	๑๓๕
๒๖. พัฒนา.....	๑๔๔
๒๗. พุทธะ.....	๑๔๕
๒๘. มนุษย์.....	๑๕๔
๒๙. โลก.....	๑๕๕
๓๐. โลกียธรรม.....	๑๖๕
๓๑. โลกุตตรธรรม.....	๑๗๑
๓๒. วิชา.....	๑๗๕
๓๓. วิญญาณ.....	๑๘๐
๓๔. วิปัสสนา.....	๑๘๕
๓๕. วิมุक्ति.....	๑๙๐
๓๖. เวทนา.....	๑๙๔
๓๗. ศรัทธา.....	๑๙๕
๓๘. ศาสนา.....	๒๐๔
๓๙. ศิล.....	๒๑๑
๔๐. ศิลธรรม.....	๒๑๖
๔๑. สติ.....	๒๒๒
๔๒. สมภาณี.....	๒๒๘
๔๓. สวรรค์.....	๒๓๕
๔๔. สังฆาร.....	๒๔๑
๔๕. สังฆะ.....	๒๔๗

คำแม่บท	หน้า
๔๖. สันโดษ.....	๒๕๒
๔๗. สิกขา.....	๒๕๗
๔๘. สุข.....	๒๖๓
๔๙. สุนฺณตา.....	๒๗๐
๕๐. อคัมมยตา.....	๒๗๔
๕๑. อนัตตา.....	๒๗๘
๕๒. อนิจจัง.....	๒๘๕
๕๓. อรหันต์.....	๒๙๐
๕๔. อริยมรรค.....	๒๙๖
๕๕. อวิชา.....	๓๐๒
๕๖. อัตตา.....	๓๐๗
๕๗. อายตนะ.....	๓๑๓
๕๘. อิทัปปัจจยตา.....	๓๒๐
๕๙. อุปาทาน.....	๓๒๕
๖๐. ฮีฮี กษาศิกตา.....	๓๓๒

(สันดานตวาดผู้อื่นว่า ฮี ฮี)

คำแม่บท
ธรรมโฆษณ์อรรถาณุกรม

กรรม

๑. พหุณฺชนะ: กรรมโดยพหุณฺชนะ: คือ กระทำ.
๒. อรรถะ: กรรมโดยอรรถะ: คือ กระทำโดยเจตนา: เรียกว่า กรรม; มีผลเป็นวิบาก.
(ถ้ากระทำโดยไม่เจตนา: เรียกว่า กิริยา; มีผลเป็น ปฏิกิริยา).
๓. ไวพจน์: กรรมโดยไวพจน์: คือ กรณ, ปฏิบัติ, ปฏิปทา.
๔. องค์ประกอบ: กรรมโดยองค์ประกอบ: มีสาม:
 ๑. เจตนาในการกระทำ (กิเลส).
 ๒. ความพยายามกระทำ (ปโยคะ).
 ๓. สำเร็จตามความพยายาม.
๕. ลักษณะ: กรรมโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ ตามเจตนาของการกระทำนั้น ๆ.
 - ๕.๒ ไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นอนัตตา, เหมือนสังขตธรรม^๑ทั้งปวง.
 - ๕.๓ เป็นเครื่องจำแนกสัตว์, ควบคุมสัตว์เหมือนเงาตามตัว.
๖. อาการ: กรรมโดยอาการ:
 - ๖.๑ มีอาการเกิดขึ้น, ตั้งอยู่, ดับไป, และสิ้นสุดได้ เมื่อสิ้นปัจจัยคือ กิเลส. ถ้ายังมีกิเลสก็ต้องเป็นไปตามอำนาจของกิเลส.
 - ๖.๒ กรรมมีอาการเป็นไปตามกฎแห่งกรรม คือ ปฏิจจสมุปบาท; ทั้งในส่วนของผู้กระทำ หรือผู้รับผลแห่งการกระทำ.

^๑ สังขตธรรม: ธรรมที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง; คือมีอาการเกิด-ดับ เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยนั้น.

๗. ประเภท: กรรมโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:

๑. กรรมชั้นศีลธรรม: เป็นไปเพื่อการเวียนว่ายในวัฏฏะ.
๒. กรรมชั้นปรมาตมธรรม: เป็นไปเพื่อการสิ้นสุดแห่งวัฏฏะ.

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสาม:

กลุ่มที่หนึ่ง: บัญญัติตามลักษณะ:

๑. กรรมที่บัญญัติได้ว่าเป็น กุศล.
๒. กรรมที่บัญญัติได้ว่าเป็น อกุศล.
๓. กรรมที่บัญญัติไม่ได้ว่าเป็น กุศล หรืออกุศล (อัพยากฤต).

กลุ่มที่สอง: บัญญัติตามที่เกิด:

๑. กายกรรม.
๒. วจีกรรม.
๓. มโนกรรม.

กลุ่มที่สาม: บัญญัติตามการกระทำ:

๑. สนับสนุนกรรมอื่น (ให้หนักขึ้น).
๒. บีบคั้นกรรมอื่น (ให้เบาลง).
๓. ตัดขาดกรรมอื่น (ให้เลิกกันไป).

๗.๓ แบ่งโดยประเภทสี่:

๑. กรรมดำ หรือกรรมชั่ว.
๒. กรรมขาว หรือกรรมดี.
๓. กรรมดำขาวเจือกัน คือการกระทำที่เจือกันทั้งชั่วและดี.
๔. กรรมไม่ดำไม่ขาว คือเหนือชั่วเหนือดี เป็นที่สิ้นสุดแห่งกรรมทั้งหลาย.

๘. กฎเกณฑ์: กรรมโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ กรรมมีกฎเกณฑ์ซึ่งสัตว์จะต้องเคารพเชื่อฟัง ในฐานะเป็นพระเจ้า.
- ๘.๒ กรรมต้องให้ผลอย่างแน่นอน เช่นเดียวกับมีการเคาะที่โหนด ย่อมต้องมีเสียงเกิดขึ้นที่นั่น.
- ๘.๓ สัตว์ต้องเป็นไปตามกรรมจนกว่าจะสิ้นกรรม คืออยู่เหนือกรรม.
- ๘.๔ กรรมต้องให้ผลทันทีที่มีการกระทำเสร็จ.

- ๘.๕ แม้กรรมเก่าที่จะให้ผลเป็นทุกขมียู่ แต่ถ้าประพตฺติถูกต้องตามกฏอิทัปปัจจยตา กรรมนั้นก็ไมอาจจะให้ผล. ถ้ากระทำการกรรมไม่ดำไม่ขาว ก็เป็นอันยกเลิกไป ทั้งกรรมเก่าและกรรมใหม่.
- ๘.๖ สุข-ทุกข์ ในปัจจุบัน มิใช่เป็นผลของกรรมเก่า; แต่เกิดจากกฏอิทัปปัจจยตาที่สัตว์กระทำถูกหรือกระทำผิด; คือเป็นฝ่ายนิโรธหรือฝ่ายสมุทัย.
- ๘.๗ กรรมและการให้ผลของกรรมที่แท้จริงนั้น ต้องเป็นเรื่องของปัจจุบันธรรม และเป็นสันติปฏิภาณ.
- ๘.๘ ถ้ารักษากิจไว้ได้ ก็จะไม่มีความผิดพลาดหรือปัญหาใด ๆ เกี่ยวกับกรรม.
- ๘.๙ กรรมให้ผลทันทีเมื่อมีการกระทำเสร็จ นี่เป็นผลของกรรมโดยตรง. ส่วนที่เป็นผลโดยอ้อม จะเป็นทางบวกหรือทางลบก็ตามนั้น ไม่นั้น; เพราะขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยอย่างอื่นอีก จึงเรียกว่าผลโดยอ้อม.

๙. สัจจะ: กรรมโดยสัจจะ:

- ๙.๑ กรรมโดยหลักแห่งศีลธรรม: มีผู้กระทำความกรรม; โดยหลักแห่งปรมาตฺตธรรม: เป็นเพียงกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา.
- ๙.๒ กรรมไม่ต้องรอผลของการกระทำ ทำดีก็ดีเสร็จ ทำชั่วก็ชั่วเสร็จ ตั้งแต่เมื่อทำ. (ส่วนที่ต้องรอนั้นเป็นเพียงผลพลอยได้ ไม่ว่าจะ เป็นแง่บวกหรือแง่ลบ).
- ๙.๓ ผลของกรรมที่จะติดตามมา ไม่จำเป็นต้องมีรูปแบบเหมือนกับตัวกรรม; บางทีอาจจะเป็นตรงกันข้ามก็ได้ เพราะมีปัจจัยอื่นเข้ามาแทรกแซงได้.
- ๙.๔ กรรม ผลกรรม ผู้ทำกรรม ล้วนแต่เปลี่ยนแปลงตามเหตุตามปัจจัย ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมอยู่เสมอ; จึงจะหวังเอาตามใจไม่ได้.
- ๙.๕ กรรมและผลของกรรม แม้ในอภิปหานี้ก็มีมากมายจนเหลือที่จะจัดการได้อยู่แล้ว; นับประสาอะไรจะไปพูดถึงชาติหน้า.
- ๙.๖ กรรมที่เป็นสังขารการปรุงแต่ง มีอยู่สามชนิด: คือ อบุญ (บาป), บุญ (บุญที่ยังหวั่นไหว), อเนญชา (บุญที่ไม่มีความหวั่นไหว).

- ๙.๗ ขึ้นชื่อว่ากรรมแล้วต้องเป็นทุกข์ทั้งนั้น. แม้กรรมดีมีสุขก็ยังเป็นทุกข์อย่างดี หรือทุกข์อย่างคนมีความสุข; ต้องเห็นกรรมทั้งปวงจึงจะ ไม่มีทุกข์ แถมยังเห็นสุขอีกด้วย.
- ๙.๘ ลีลามิไม่ได้หมายความว่าตาย; แต่หมายถึงลีนกิเลสที่เป็นเหตุให้ทำกรรม.
- ๙.๙ กรรมมีอยู่ในทุกรอบแห่งปัจจุสมุปบาท.
- ๙.๑๐ กรรมในชั้นปรมาตมธรรม ไม่มีผู้กระทำกรรมหรือการกระทำกรรม; มีแต่อาการแห่งปัจจุสมุปบาท.

๑๐. หน้าที่: กรรมโดยหน้าที่ (โดยสมมติ):
- ๑๐.๑ กรรมทำหน้าที่จำแนกสัตว์ หรือปรุงแต่งสัตว์ ให้เป็นไปตามลักษณะของเหตุปัจจัย.
- ๑๐.๒ ยกเว้นกรรมไม่ดำไม่ขาวเสียแล้ว กรรมย่อมทำสัตว์ให้เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏะ.
- ๑๐.๓ กรรมก็ตาม กิริยาก็ตาม มีหน้าที่ให้เกิดวิบากและปฏิกิริยา.

๑๑. อุปมา: กรรมโดยอุปมา: *เปรียบเสมือน:*
- ๑๑.๑ ลีมาสัก (สกรุนอต) ที่ตรึงสัตว์ให้ติดอยู่ในวัฏฏะ.
- ๑๑.๒ ยมบาล ผู้จัดการทุกอย่างอย่างถูกต้อง ทั้งแก่คนทำดีและคนทำชั่ว.
- ๑๑.๓ กรรมหรือกฎแห่งกรรม มีอุปมาเหมือนพระเป็นเจ้า: ให้รางวัลแก่คนทำดี และลงโทษคนทำผิดอย่างไม่รับสินบน.

๑๒. สมุทัย: กรรมโดยสมุทัย:
- ๑๒.๑ สมุทัยแห่งกรรมมีสามระยะ:
๑. เวทนา (ความรู้สึก สุข-ทุกข์).
 ๒. ตัณหา (กิเลส).
 ๓. อุปาทาน (ความยึดมั่น).
- แล้วแต่จะก่อขึ้นในระยะใดระยะหนึ่งในสามระยะนี้. ทั้งสามระยะนี้มีอวิชชาเป็นตัวการอยู่เบื้องหลัง.
- ๑๒.๒ ถ้ากล่าวอย่างสรุปสั้นที่สุด ความต้องการเป็นเหตุให้ทำกรรมตามชนิดของความต้องการ.

๑๓. อัตถังคมะ: กรรมโดยอัตถังคมะ:

- ๑๓.๑ ความดีไปตามคราวเพราะขาดเหตุปัจจัยตามธรรมดาของ
สังขารธรรมหรือสังขตธรรมทั้งหลาย.
- ๑๓.๒ เมื่อสิ้นความต้องการหรือต้นหา.

๑๔. อัสนาทะ: กรรมโดยอัสนาทะ:

- ๑๔.๑ คนยอมทำกรรมตามความพอใจของตน ๆ จึงเป็นอัสนาทะแก่
ผู้กระทำ ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว.
- ๑๔.๒ กรรมชั่วเป็นอัสนาทะของคนชั่ว; กรรมดีเป็นอัสนาทะของ
คนดี. (รวมไปถึงผลของกรรมด้วย).

**๑๕. อาทีนวะ: กรรมโดยอาทีนวะ: คือ การทำให้ต้องเวียนว่ายไปตามกรรม ยกเว้น
กรรมไม่ดำไม่ขาว ซึ่งไม่มีอาทีนวะ.****๑๖. นิสสรณะ: กรรมโดยนิสสรณะ:**

- ๑๖.๑ การดำเนินชีวิตตามอริยมรรคมีองค์แปด.
- ๑๖.๒ กรรมไม่ดำไม่ขาวหรือกรรมที่สี่ เป็นนิสสรณะของกรรมทั้ง
สามข้างต้น.
- ๑๖.๓ ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร เป็นนิสสรณะของกรรม ทั้งชนิด
ชั่วคราวและเด็ดขาด.

๑๗. ทางปฏิบัติ: กรรมโดยทางปฏิบัติ:

- ๑๗.๑ เพื่อเข้าสู่กรรมดี: คือ กุศลกรรมบถสิบ^๑.
- ๑๗.๒ เพื่อสิ้นกรรม: คือ การปฏิบัติเพื่อทำลายความยึดมั่นถือมั่น
ว่าตัวตน; ว่าดี-ว่าชั่ว, ว่าสุข-ว่าทุกข์ ฯลฯ; เมื่อหมดตัวตน
ก็หมดกรรม.

^๑ กุศลกรรมบถสิบ: ทางแห่งกุศลกรรม, ทางทำความดี, กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ. (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า๓๔๖).

๑๘. อาณิสงส์: กรรมโดยอาณิสงส์:

- ๑๘.๑ กรรมดำ: นำไปสู่ทุกข์.
- ๑๘.๒ กรรมขาว: นำไปสู่สุคติ.
- ๑๘.๓ กรรมดำขาวเจือกัน: นำไปสู่ทั้งทุกข์และสุคติ.
- ๑๘.๔ กรรมไม่ดำไม่ขาว: นำไปสู่นิพพานหรือความสิ้นกรรม.

๑๙. หนทางถล่ำ: กรรมโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่สิ่งที่เรียกว่ากรรม:

- ๑๙.๑ สู้กรรมดำ: คบคนพาล.
- ๑๙.๒ สู้กรรมขาว: คบบัณเฑิต.
- ๑๙.๓ สู้กรรมไม่ดำไม่ขาว: คบพระอรียเจ้า.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: กรรมโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง:

- ๒๐.๑ เพื่อกรรมดี: สัมมาทิฎฐิที่ยังมีอาสวะ (สาสวสัมมาทิฎฐิ).
- ๒๐.๒ เพื่อสิ้นกรรม: สัมมาทิฎฐิที่ไม่มีอาสวะ (อนาสวสัมมาทิฎฐิ).

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: กรรมโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน: ความตาย.
ภาษาธรรม: การกระทำด้วยเจตนา.
- ๒๑.๒ ภาษาคน: ความชั่วร้ายไม่นำปรารณา.
ภาษาธรรม: ทั้งความชั่วและความดี และเหนือชั่ว, เหนือดี.
- ๒๑.๓ ภาษาคน: มีความหมายเฉพาะในแง่ร้าย.
ภาษาธรรม: มีความหมายในทุกแง่.

ธรรมโฆษณัที่แนะนำให้อ่าน

- ๑. ตุลาการิกธรรม เล่ม ๑
- ๒. ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒
- ๓. ธรรมศาสตร์ เล่ม ๑
- ๔. นวกานุสาสน์ เล่ม ๑
- ๕. อิทปิัจจยตา
- ๖. โอสารัตัพพธรรม

กาม

๑. พหุชนะ: กามโดยพหุชนะ: คือ ความใคร่.
๒. อรรถะ: กามโดยอรรถะ: หมายถึง ความรู้สึกที่เป็นความใคร่. ส่วนใหญ่หมายถึง ความรู้สึกเกี่ยวกับเพศตรงกันข้ามในระดับของสัญชาตญาณก็ได้ ; ในระดับที่เจริญเกินกว่าระดับของสัญชาตญาณก็ได้.
คำๆ นี้ใช้หมายถึงตัวความรู้สึกเช่นนั้นก็ได้ เรียกว่ากิเลสกาม ; หมายถึงสิ่งที่เป็นอารมณ์ของความรู้สึกเช่นนั้นก็ได้ เรียกว่า วัตถุกาม หรือกามคุณ ; หรือหมายถึงอาการหรือการกระทำตามความรู้สึกเช่นนั้นก็ได้ เรียกว่ากามหรือกามวิตก.
๓. ไวพจน์: กามโดยไวพจน์: คือ นันทิ, ราคะ, ตัณหา ฯลฯ ความกำหนัด, ความยินดี.
๔. องค์ประกอบ: กามโดยองค์ประกอบ:
 ๑. เวทนาที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชาอันเป็นเหตุให้ใคร่.
 ๒. อารมณ์ของความใคร่.
 ๓. กิริยาที่ใคร่.
๕. ลักษณะ: กามโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ แห่งความเขลา (อวิชชา).
 - ๕.๒ แห่งความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน).
 - ๕.๓ แห่งความไม่รู้จักอิมจักพอ.
 - ๕.๔ เพลินหรือกตเจ้าของ.
 - ๕.๕ แห่งความตื่นรนแสวงหา.
 - ๕.๖ ให้เกิดการกระทำอย่างอื่นต่อไป.

๖. **อาการ:** กามโดยอาการ: *มีอาการ:*
- ๖.๑ ดันรนแสวงหา (ปริเยสนา).
 - ๖.๒ เพลิดเพลินยินดี (นันทิ).
 - ๖.๓ สยบมัวเมาในสิ่งที่ได้มา (มูจฉา).
 - ๖.๔ แห่งการเผาผลาญหรือกัดเจ้าของ.
 - ๖.๕ แห่งการทิ้งหวงเห็นแก่ตัว.
 - ๖.๖ ปรุงกามภพ.
๗. **ประเภท:** กามโดยประเภท: *แบ่งโดยประเภทสอง:*
๑. *กิเลสกาม:* คือ กามที่เป็นตัวกิเลส.
 ๒. *วัตถุกาม:* คือ กามที่เป็นตัววัตถุของกิเลส. (หรือจะแบ่งเป็นสามประเภทก็ได้ โดยเพิ่มตัวกาม ซึ่งเป็นตัวกิริยาอาการแห่งการกระทำ).
๘. **กฎเกณฑ์:** กามโดยกฎเกณฑ์:
- ๘.๑ กฎเกณฑ์ของความเป็นกามหรือความสมบูรณ์ของกาม: ต้องนำหน้าด้วยมิฉฉาสังกัปปะหรือวิชา แล้วตามด้วยกิเลสกาม วัตถุกาม และกิริยากาม; รวมทั้งผลสะท้อนที่เกิดขึ้นตามมา เช่น กามภพ หรือวิกฤตการณ์ทั้งหลายที่เนื่องกันอยู่.
 - ๘.๒ กามทุกรูปแบบหรือทุกกรณี มีสายแห่งปฏิเสธสมุปบาทของมันเองอย่างสมบูรณ์.
๙. **สัจจะ:** กามโดยสัจจะ:
- นัยที่หนึ่ง: เกี่ยวกับมนุษย์เพื่อไม่สูญเสียพันธุ์:* เป็นความลับของธรรมชาติ ใช้กามเป็นเครื่องล่อ หรือจ้างมนุษย์ให้ทำการสืบพันธุ์; ซึ่งตามปกติเป็นสิ่งเจ็บปวด ยุ่งยากลำบาก ไม่อยากกระทำ; แต่ก็ทนอำนาจของกามไม่ได้ จึงกระทำการสืบพันธุ์.
- นัยที่สอง: เกี่ยวกับการพัฒนาหรือวิวัฒนาการ:* มีกามเป็นเครื่องชักนำให้ก้าวหน้าไม่มีที่สิ้นสุด.

- นัยที่สาม:** **เกี่ยวกับสังคม:** คือ มีการต่อสู้แข่งขันแย่งชิงเกี่ยวกับสิ่งทีเรียกว่ากาม; จนกระทั่งเกิดอาชญากรรมอย่างไม่มีที่สิ้นสุด.
- นัยที่สี่:** **เกี่ยวกับการขัดแย้งในโลก:** มีการทะเลาะวิวาทเกี่ยวกับกาม; แม้ที่สุดเ็นระหว่างพี่กับน้อง หรือบิดากับบุตร.
- นัยที่ห้า:** **เกี่ยวกับชั้นหรือภูมิแห่งจิตใจมนุษย์:** คือกามธาตุ เป็นความหมายสำคัญของสัตว์ ที่ตั้งอยู่ในกามาวจรภูมิ^๑; ถ้าก้าวล่วงกามธาตุเสียได้ ก็ย่อมเปลี่ยนเป็นภูมิที่สูงขึ้นไป.
- นัยที่หก:** **เกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม:** คือกามธาตุ เป็นสิ่งที่ต้องละในขั้นต้นแห่งการก้าวไปสู่โลกุตตรภูมิ^๒.

๑๐. หน้าที่: กามโดยหน้าที่:

- ๑๐.๑ **หน้าที่ (โดยสมมติ)ของสิ่งที่เรียกว่ากาม:** คือ การปรุงแต่งให้เกิดกามภพ และหมู่สัตว์ทั้งหลายผู้ตกอยู่ในวิสัยแห่งกาม.
- ๑๐.๒ **หน้าที่ของมนุษย์ต่อสิ่งที่เรียกว่ากาม:** คือ ทำการศึกษาให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่ากาม; แล้วเปลื้องตนออกมาเสียจากอำนาจของสิ่งที่เรียกว่ากาม; เรียกว่าอยู่เหนือกาม. มิฉะนั้นจะเป็นสัตว์นรกอยู่ในเมืองสวรรค์; ดังที่กำลังมี กำลังเป็นอยู่ในบัดนี้ แม้ในโลกนี้.
- ๑๐.๓ **หน้าที่ของผู้สืบพระศาสนาต่อสิ่งที่เรียกว่ากาม:** คือ การสั่งสอน การทำตัวอย่างให้ดู และการช่วยเหลือให้สัตว์ทั้งหลายได้ออกมาเสียจากอำนาจของกาม; มิใช่เป็นผู้จมกามเสียเอง.

๑๑. อุปมา: กามโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๑.๑ หวังพิช ที่คนมักจับเอาโดยไม่รู้จัก.
- ๑๑.๒ บ่วงคล้องสัตว์ ดิ้นให้หลุดไม่ได้.
- ๑๑.๓ คบเพลิงหญ้า ถือทวนลมไหม้มือผู้ถือ.

^๑ กามาวจรภูมิ: ภาวะของจิตประเภทที่ท่องเที่ยวไปในกาม.

^๒ โลกุตตรภูมิ: ภาวะของจิตประเภทที่อยู่เหนือโลก คือ เหนือปัญหาทุกอย่างในโลก.

- ๑๑.๔ หลุมถ่านเพลิง ตกลงไปแล้วยากที่จะรอด.
- ๑๑.๕ เบ็ดที่หุ้มเหยื่อ สำหรับเกี่ยวปลาโง่.
- ๑๑.๖ ลูกศรอาบยาพิษ มีความเจ็บปวดสูงสุดในระยะหลัง.
- ๑๑.๗ ท่อนกระดุมมีเนื้อติดแต่เล็กน้อย ให้ความสุขน้อย ให้ทุกข์มาก ในการกิน.
- ๑๑.๘ เชียงรองสับเนื้อ เป็นที่รองรับการสับโขกรอบด้าน.
- ๑๑.๙ ชิ้นเนื้อในปากสัตว์ที่จะถูกสัตว์อื่นตามย้อยแย่ง.
- ๑๑.๑๐ หอกและหลาว ซึ่งมีไว้เพียงเพื่อการแทงตัวเอง.
- ๑๑.๑๑ วัตถุในฝัน ซึ่งพลตื่นขึ้นมาก็หายสาบสูญไป.
- ๑๑.๑๒ ของที่ยืมเขามา ซึ่งไม่อาจถือเอาเป็นกรรมสิทธิ์ได้ ต้องคืนเจ้าของ.
- ๑๑.๑๓ ดอกไม้ของมาร สำหรับล่อสัตว์.

๑๒. สมุทัย: กามโดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ อวิชชาในกาม ความไม่รู้โดยประการทั้งปวง.
- ๑๒.๒ ความหลงไหลในอัสสาทะของกาม.
- ๑๒.๓ ความสูกงอมของต่อมเกลนต์สำหรับความรู้สึกทางเพศ ตามสัญชาตญาณของสามัญสัตว์. (คำกล่าวนี้เป็นกรรมวิธีหรือกลไกของธรรมชาติ มิใช่ข้อความในพระคัมภีร์ แต่ก็เป็นที่ควรรู้ในการปฏิบัติธรรม; จึงนำมากล่าว).
- ๑๒.๔ การถูกแหวดล้อมด้วยอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความรู้สึกทางกาม; ซึ่งเป็นปัญหาที่กำลังมีอยู่ในปัจจุบัน.

๑๓. อัตถังคมะ: กามโดยอัตถังคมะ:

- ๑๓.๑ ความดับไปตามคราวเพราะเสร็จกิจ หรือขาดเหตุปัจจัยตามธรรมชาติของสังขารธรรมหรือสังขตธรรมทั้งหลาย.
- ๑๓.๒ พลังสติ พลังวิชชา มาทันเวลาก่อนแต่จะเกิด หรือกำลังเกิดอยู่ก็ตาม.
- ๑๓.๓ ความดับแห่งกามมี เพราะความดับแห่งเวทนา.

๑๔. อัสสาทะ: กามโดยอัสสาทะ:

- ๑๔.๑ รสอร่อยและความเมาในรสอร่อย ที่ได้มาจากการบริโภคกาม.
 ๑๔.๒ กามมูจจา ความเมาในความสมประสงค์ของกิเลสกาม.

๑๕. อาทินวะ: กามโดยอาทินวะ:

- ๑๕.๑ ทำความเจ็บปวดเป็นทุกข์แก่ผู้ยึดครอง; ทั้งก่อนได้ ได้อยู่ และจากไป; ในลักษณะที่เรียกว่า มีสุขน้อย มีทุกข์มาก; ไม่คุ้มค่า.
 ๑๕.๒ เป็นต้นเหตุแห่งความเสื่อมศีลธรรม; แม้กระทั่งอาชญากรรมทุกชนิด เช่น อาชญากรรมวิปริต เช่น ลุกฆ่าพ่อ ฯลฯ
 ๑๕.๓ กามและปัจจัยแห่งกามทุกชนิด เป็นมูลเหตุแห่งความเห็นแก่ตัวทุกระดับ; เป็นเหตุให้เกิดบุคคลมีลักษณะไม่พึงปรารถนาทุกรูปแบบขึ้นมาในโลก.

๑๖. นิสสรณะ: กามโดยนิสรณะ:

- ๑๖.๑ อริยอัฐรังคิภรรค ซึ่งมีสัมมาทิฏฐิเป็นต้นนำ.
 ๑๖.๒ มีอุบายเป็นเครื่องพิจารณาเห็นโทษแห่งกามอยู่เป็นประจำ.

๑๗. ทางปฏิบัติ: กามโดยทางปฏิบัติ: เพื่อออกจากกาม:

- ๑๗.๑ อริยมรรคมีองค์แปด: หรืออีกนัยหนึ่งเรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา.
 ๑๗.๒ การมีปัญญาหรือวิปัสสนาญาณ: ที่ทำให้มองเห็นว่า กามทั้งหลายทุกชนิดเป็นสีกว่าธาตุตามธรรมชาติ เรียกว่ากามธาตุ; แล้วหยุดความยินดีมีเมาในกามเสียได้.

๑๘. อานิสงส์: กามโดยอานิสงส์:

- ๑๘.๑ อานิสงส์ของกามโดยสมมติหรือโดยอ้อม: เป็นบทเรียน, เป็นที่ตั้งแห่งการศึกษา, เพื่อให้รู้จักสิ่งที่มีมนุษย์ควรจะรู้จัก; เพื่อความหมดปัญหาเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่ากาม.
 ๑๘.๒ อานิสงส์โดยตรงของการอยู่เหนืออำนาจของกาม: คือ ความสงบสุข เพราะหมดไฟกิเลสประเภทนี้.

๑๘.๓ ในความหมายทางโลก ๆ: ความรู้สึกทางกามเป็นปัจจัย
แห่งการพัฒนาไปตามประสาโลก ๆ; แม้ไม่เป็นไปเพื่อการ
ดับทุกข์ในขั้นสุดท้าย ก็ยังเป็นที่ยึดมั่นอยู่.

๑๙. หนทางถล่ำ: กามโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปอยู่ใต้อิทธิพลของกาม:

๑๙.๑ การเป็นอยู่อย่างไม่สำรวมอินทรีย์.

๑๙.๒ การทนไม่ได้ต่อความชั่วของกามารมณในทุกรูปแบบ.

๑๙.๓ นิสัยแห่งการตามใจตัวเอง, ไม่ยับยั้งสังวรในความรู้สึกชั่ววูบ
ที่เกิดขึ้น ซึ่งจะทำให้ต้องเสียใจในภายหลัง.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องกับ: กามโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องกับ: ในการที่จะเอาชนะกาม
หรือการมีอำนาจเหนือกาม:

๒๐.๑ ความมีสติ ปัญญา สัมปชัญญะ สมาธิ อย่างเพียงพอ และ
รวดเร็ว.

๒๐.๒ อยู่ในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ไม่สนับสนุนความรู้สึกทางกาม.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: กามโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: หมายถึงแต่เรื่องทางเพศ.

ภาษาธรรม: ไม่เกี่ยวกับเพศก็ได้; หมายถึงสิ่งที่เป็นที่ตั้ง
แห่งความปรารถนาทุกชนิด เช่นอัมมกาโม
(ผู้ใคร่ในธรรม).

๒๑.๒ ภาษาคน: เป็นสิ่งที่น่าปรารถนา.

ภาษาธรรม: เป็นสิ่งที่น่าขยะแขยง.

ธรรมโฆษณัที่แนะนำให้อ่าน

๑. กข กถ ของการศึกษาพุทธศาสนา

๒. ฆรวาสธรรม

๓. บรมธรรม ภาคต้น

๔. โมกขธรรมประยุกต์

กิเลส

๑. พหัญชนะ: กิเลสโดยพหัญชนะ:

- ๑.๑ สิ่งที่ทำให้ความเศร้าหมอง.
- ๑.๒ สิ่งเศร้าหมอง.
- ๑.๓ ของสกปรก.
- ๑.๔ สิ่งที่ทำให้ความสกปรก.

๒. อรรถนะ: กิเลสโดยอรรถนะ:

- ๒.๑ หมายถึง ความเศร้าหมองทางกาย ทางวาจา ได้แก่ความทุกข์ลทุกชนิด.
- ๒.๒ หมายถึง ความเศร้าหมองทางจิตใจ ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ ทุกชนิด ทุกระดับ; สูงสุดถึง อหังการมมังการมานานุสัย^๑.

๓. ไวพจน์: กิเลสโดยไวพจน์: คือ มละ (มลทิน), โยคะ (เครื่องผูก), โอะฆะ (เครื่องท่วมหับ), อัคคิ (เครื่องเผา) ฯลฯ

๔. องค์ประกอบ: กิเลสโดยองค์ประกอบ:

๑. สิ่งเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส (กาย วาจา ใจ).
๒. สังขาร คือ การปรุงให้เกิดกิเลส (ตามกฎอิทัปปัจจยตา).
๓. ความเศร้าหมองที่เกิดขึ้น (หลายชั้น หลายระดับ).

๕. ลักษณะ: กิเลสโดยลักษณะ: มีลักษณะ:

- ๕.๑ สกปรก เศร้าหมอง น่ารังเกียจ.

^๑ อหังการมมังการมานานุสัย: แปลว่า ความเคยชินในการกระทำความสำเร็จว่าฉันหรือของฉัน.

- ๕.๒ แห่งราคะ: คือตั้งเข้าหาตัว; แห่งโทสะ: คือผลักออก; แห่งโมหะ: คือวิ่งอยู่รอบ ๆ.
- ๕.๓ ก่อให้เกิดกรรม (เป็นกงล้อหนึ่งของวัฏฏะ).
- ๕.๔ ของบรรดาสิ่งที่เกิดมาจากความเห็นแก่ตัว.
- ๕.๕ เป็นได้ทั้งบวกและลบ.

๖. อาการ: กิเลสโดยอาการ: มีอาการ:

- ๖.๑ อยากได้ อยากทำลาย สงสัยติดตาม.
- ๖.๒ ทำให้เกิดความเศร้าหมองโดยส่วนเดียว.
- ๖.๓ แสดงออกมาได้ทั้งความเป็นบวกและความเป็นลบ.

๗. ประเภท: กิเลสโดยประเภท:

นัยที่หนึ่ง: แบ่งตามความเป็นเหตุและผล: มีสองอย่าง:

๑. กิเลสที่เป็นเหตุ.
๒. กิเลสที่เป็นผล.

แต่อย่าลืมว่ามันเปลี่ยนตัวมันเองได้ คือ กิเลสที่เป็นผลก็กลายมาเป็นกิเลสที่เป็นเหตุได้.

นัยที่สอง: แบ่งตามอาการที่แสดง: มีสามอย่าง:

๑. มีอาการตั้งเข้ามาแล้วยึดครองไว้: ได้แก่กิเลสประเภทที่เรียกว่า ราคะหรือโลภะ.
๒. มีอาการผลักออกไปหรือทำลายเสีย: ได้แก่กิเลสประเภทที่เรียกว่า โทสะหรือโกรธะ.
๓. มีอาการวนอยู่รอบ ๆ ด้วยความไม่รู้: ได้แก่กิเลสประเภทที่เรียกว่า โมหะ.

นัยที่สาม: แบ่งตามชั้นแห่งเวลา: มีสามอย่าง:

๑. กิเลสที่ปรากฏตัวออกมาจากเหตุซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส: คือ เป็นกิเลสเฉพาะหน้า ๆ; จะเรียกมันว่า กิเลส เฉย ๆ.
๒. กิเลสที่เป็นความเคยชินแห่งกิเลสที่เก็บสะสมไว้ในสันดาน: ซึ่งเราจะเรียกมันว่า อหุสสัย.

๓. กิเลสที่พร้อมที่จะไหลกลับออกจากคลังแห่งอนุสัย เมื่อได้โอกาสหรือปัจจัย: ซึ่งเราจะเรียกมันว่า *อวสวะ*.

นัยที่สี่: แบ่งตามอารมณ์^๑. มีหกอย่าง: คือ กิเลสเกิดจากอารมณ์ ทางตา, ทางหู, ทางจมูก, ทางลิ้น, ทางกาย, ทางใจ. นอกจากนั้นยังมีทางที่จะแบ่งตามกาลเวลาและกฎเกณฑ์อื่น ๆ เป็นกิเลสหลายร้อยหลายพันชนิดก็ได้; ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องนำมากล่าวในที่นี้ทั้งหมด.

๘. **กฎเกณฑ์:** กิเลสโดยกฎเกณฑ์: คือ ต้องมีอารมณ์ของกิเลส, ต้องมีความขาดสติ, ต้องมีการปรุงแต่งโดยอำนาจของอวิชชา; ครั้นเกิดแล้วเป็นเหตุให้ทำกรรม. ป้องกันได้ด้วยความมีสติ; ตัดเสียได้ด้วยอำนาจของปัญญา; มีรากฐานอยู่บนสัญชาตญาณที่ปราศจากความรู้; เป็นคู่ปรับของโพธิ.

๙. **สังขะ:** กิเลสโดยสังขะ:

๙.๑ แน่นอนที่ต้องเศร้าหมอง.

๙.๒ แน่นอนที่ต้องทำกรรม.

๙.๓ แน่นอนที่ต้องเกิดทุกข์.

๙.๔ แน่นอนที่จะต้องเป็นสมบัติของปุถุชน.

๑๐. **หน้าที่:** กิเลสโดยหน้าที่ (โดยสมมติ):

๑๐.๑ มีหน้าที่ทำให้เกิดความเศร้าหมอง.

๑๐.๒ มีหน้าที่ทำให้เกิดกรรมและวิบาก เพื่อการเวียนว่ายไปในวัฏฏะ.

๑๐.๓ มีหน้าที่ทำลายสันติภาพของมนุษย์.

๑๐.๔ มีหน้าที่เป็นพลังของคนใจ.

๑๐.๕ มีหน้าที่เป็นของหอมของงามของอันธพาล.

^๑ อารมณ์: แปลว่า สิ่งเป็นที่ห่วงเอาแห่งจิต คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ ธรรมารมณ์; เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อายตนะภายนอกหก.

๑๑. อุปมา: กิเลสโดยอุปมา: เป็นเสมือนเครื่องจักร; เหมือนลิ่มสลักชั้นยึดรถที่กำลังแล่น.

๑๒. สมุทัย: กิเลสโดยสมุทัย:

๑๒.๑ อารมณ์ของกิเลส, ความขาดสติในการรับอารมณ์, การปรุงแต่งของอวิชชา, สามอย่างนี้เป็นสมุทัยของกิเลส.

๑๒.๒ สัญชาตญาณที่ไม่มีส่วนแห่งโพธิ มีแต่ส่วนแห่งกิเลส.

๑๒.๓ รชนียธรรม^๑ทั้งปวง.

๑๓. อัตถังคมะ: กิเลสโดยอัตถังคมะ:

๑๓.๑ การขาดปัจจัยของกิเลสนั้น ๆ ตามธรรมชาติ.

๑๓.๒ ความมาทันเวลาของสติสัมปชัญญะ (ปัญญา).

๑๓.๓ ธรรมเป็นข้อศึกษาก็เลสอย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏขึ้น.

๑๓.๔ เวลาว่างจากกิเลส ซึ่งมีได้ตามธรรมชาติ (เพราะกิเลสมิได้เกิดอยู่ตลอดเวลา).

๑๔. อัสนาทะ: กิเลสโดยอัสนาทะ:

๑๔.๑ กิเลสมีเสน่ห์ มีรสอร่อยแห่งความหลอกลวงสูงสุด.

๑๔.๒ กิเลสเป็นที่เกิดและเป็นที่ตั้งแห่งนันทิราคะ^๒ทุกชนิด ทุกระดับ.

๑๕. อาทีนวะ: กิเลสโดยอาทีนวะ:

๑๕.๑ ทำให้สูญเสียความเป็นมนุษย์เป็นคราว ๆ.

๑๕.๒ ทำให้มีอาการเหมือนตคนรกเป็นคราว ๆ.

๑๕.๓ ทำให้ติดไปกับวงของวิญญู.

๑๕.๔ ทำให้โลกประสบอุปสรรคและความสูญเสีย.

^๑ รชนียธรรม: แปลว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดีทางกามารมณ์; ทั้งที่เป็นอย่างของมนุษย์ และอย่างของทิพย์ (เทวดา).

^๒ นันทิราคะ: แปลว่า ความกำหนัดด้วยอำนาจแห่งความเพลิน; ได้แก่ ความกำหนัดที่มีน้ำหนักรหรือความหมายมากกว่าธรรมดา; ถึงขนาดที่เรียกได้ว่า เป็นอุปาทานในระดับหนึ่ง.

๑๖. นิสสรณะ: กิเลสโดยนิสรณะ:

- ๑๖.๑ อริยมรรคมีองค์แปด หรือความเป็นอยู่ที่ถูกต้อง.
- ๑๖.๒ ความมีศีล สมาธิ ปัญญา อยู่โดยปกติ.
- ๑๖.๓ การดำรงอยู่หรือมีชีวิตอยู่อย่างที่ไม่ให้โอกาส, ไม่ให้ปัจจัย, ไม่ให้ที่อาศัย ฯลฯ แก่กิเลส: เรียกว่า สัมมาวิหาร^๑ ซึ่ง “ทำโลกให้ไม่ว่างจากพระอรหันต์”.

๑๗. ทางปฏิบัติ: กิเลสโดยทางปฏิบัติ: เพื่อออกจากการตกเป็นทาสของกิเลส:

- ๑๗.๑ มีการกระทำที่เป็นการทำลายต้นตอของกิเลส คือ อวิชชาอยู่เป็นนิจ.
- ๑๗.๒ มีสติอยู่ทุกเมื่อ ทุกสถานที่ และทุกกรณี.
- ๑๗.๓ มีการเป็นอยู่อย่างไม่เห็นแก่ตัว แต่เห็นแก่ผู้อื่นและความถูกต้อง.

๑๘. อานิสงส์: กิเลสโดยอานิสงส์: ให้บทเรียน ทำให้ฉลาด เอาชนะกิเลสเพื่อลู่ถึงนิพพาน.**๑๙. หนทางถล่ำ: กิเลสโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปอยู่ใต้อิทธิพลของกิเลส:**

- ๑๙.๑ ความประมาทปราศจากสติ.
- ๑๙.๒ ความเป็นอยู่อย่างหละหลวม ปราศจากธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว.
- ๑๙.๓ คบคนพาลเป็นเพื่อนหรือเป็นผู้นำ.
- ๑๙.๔ อาการชอบทำอะไรตามใจตัว.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: กิเลสโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ในการเกิดกิเลส:

- ๒๐.๑ ปัจจัยหรืออารมณ์ของกิเลส.
- ๒๐.๒ อวิชชา ความปราศจากความรู้ที่ถูกต้อง.
- ๒๐.๓ ความปราศจากสติ.
- ๒๐.๔ อนุสัย (ความเคยชินที่จะเกิดกิเลสในภายใน).

^๑ สัมมาวิหาร: การเป็นอยู่โดยชอบด้วยอริยมรรคมีองค์แปด.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: กิลเลสโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: ความสกปรกทางวัตถุทางกาย ซึ่งมีการชำระด้วยวัตถุ.

ภาษาธรรม: ความสกปรกทางจิตใจ ซึ่งต้องชำระด้วยวิปัสสนาญาณ.

๒๑.๒ ภาษาคน: ดูไม่น่ากลัวหรือเป็นของธรรมดา.

ภาษาธรรม: ยิ่งกว่าน่ากลัว.

ธรรมโฆษณ็ที่แนะนำให้อ่าน

- ๑. ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒
- ๒. ธรรมะกับสัญชาติญาณ
- ๓. พุทธอภิกขัยธรรม
- ๔. พ้าสาขๆ ตอน ๑, ๒

ขั้น

๑. พยัญชนะ: ขั้นโดยพยัญชนะ: คือ ส่วน, กลุ่ม, กอง.
๒. อรรถนะ: ขั้นโดยอรรถนะ: คือ ส่วนที่ต้องประกอบกันเข้ากับส่วนอื่น ๆ จนเกิดเป็นอรรถภาพของบุคคลหนึ่ง ๆ ขึ้นมา. (คำ ๆ นี้ใช้กับสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับบุคคลก็ได้ แต่ไม่จำเป็นต้องนำมากล่าวไว้ในที่นี้; ความหมายโดยส่วนรวมก็คือกลุ่มน้อย ๆ ซึ่งจะประกอบกันขึ้นเป็นกลุ่มใหญ่หรือทั้งหมด).
๓. ไวยากรณ์: ขั้นโดยไวยากรณ์: คือ ภาวะ, โภฏฐาส, สมุหะ.
๔. องค์ประกอบ: ขั้นโดยองค์ประกอบ: คือ ธาตุ, อายตนะ, การปรุงแต่ง.
๕. ลักษณะ: ขั้นโดยลักษณะ:
 - ๕.๑ มีลักษณะเป็นส่วนประกอบ.
 - ๕.๒ มีสามัญลักษณะเป็นลักษณะ.
 - ๕.๓ มีลักษณะที่ชวนให้เข้าใจไปว่าเป็นตัวตน.
๖. อาการ: ขั้นโดยอาการ: มีอาการ:
 - ๖.๑ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย.
 - ๖.๒ เป็นได้ทั้งเป็นเหตุและเป็นผล.
 - ๖.๓ ประหนึ่งว่าเป็นตัวตนจนเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ.
๗. ประเภท: ขั้นโดยประเภท: แบ่งเป็นสอง:
 ๑. สุทธขั้น: (ขั้นล้วนที่ยังไม่เกิดอุปาทาน) ไม่ก่อให้เกิดทุกข์.
 ๒. อุปาทานขั้น: (ขั้นที่มีอุปาทานยึดถืออยู่) เป็นตัวทุกข์.

๘. กฎเกณฑ์: ชั้นรโดยกฎเกณฑ์: ในตัวมันเองมีกฎเกณฑ์ว่ายึดถือไม่ได้ ยึดถือแล้วจะเป็นทุกข.
๙. สัจจะ: ชั้นรโดยสัจจะ:
 ๙.๑ มีสามัญลักษณะ: ไม่เที่ยง เป็นทุกข เป็นอนัตตา.
 ๙.๒ มีนิตยลักษณะ: เกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป.
 ๙.๓ ชั้นรเกิดพร้อมกับปฏิจสมุปบาท.
๑๐. หน้าที่: ชั้นรโดยหน้าที่: มีหน้าที่ (โดยสมมติ) เฉพาะแต่แก่ฝ่ายผู้ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับชั้นร: คือ ต้องบริหารให้ถูกต้อง โดยไม่มีความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน.
๑๑. อุปมา: ชั้นรโดยอุปมา: เหมือนทัพพสัมภาระ: (คือส่วนประกอบที่ต้องมีต้องใช้) ในการสร้างสิ่งสมบูรณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง: ตัวอย่างเช่น บ้านหลังหนึ่งจะต้องประกอบด้วยอะไรบ้าง.
๑๒. สมุทัย: ชั้นรโดยสมุทัย: คือ ชั้นรเกิดมาจากการปรุงแต่งของธาตุ ของอายตนะ ตามกฎอิทัปปัจจยตา.
๑๓. อัตถังคมะ: ชั้นรโดยอัตถังคมะ: เพราะขาดปัจจัย ขาดการปรุงแต่งตามคราว ตามกฎอิทัปปัจจยตา.
๑๔. อัสนาทะ: ชั้นรโดยอัสนาทะ: มีแก่ผู้ยึดมั่นถือมั่นในชั้นร เกิดความเป็นตัวตน และของตน ด้วยอำนาจอวิชชา.
๑๕. อาทีนวะ: ชั้นรโดยอาทีนวะ: มีแก่ผู้ยึดมั่นถือมั่นในชั้นร เกิดความเป็นตัวตน และของตน ด้วยอำนาจอวิชชา.

๑๖. นิสสรณะ: ชั้นธโดยนिसสรณะ: ทางออกจากโทษของชั้นธ: คือ การเห็นแจ้งชั้นธตามที่เป็นจริง แล้วไมยิตมั่นถึมมั่นในชั้นธ; และ/หรือ เป็นนออยู่ด้วยอริยอฏฐังคิกมรรค เป็นการป้องกันกาเกิดการยิตมั่นถึมมั่นนออยู่ตลอดเวลา.

๑๗. ทางปฏิบัติ: ชั้นธโดยทางปฏิบัติ: เพื่อมีวิสุทธิตชั้นธ^๑: คือ การมีวิปัสสนาญาณในการที่จะไมยิตมั่นถึมมั่นในชั้นธ.

๑๘. อานิสงส์: ชั้นธโดยอานิสงส์: คือ การรู้จักใช้ชั้นธในปัจจุบันให้เป็นประโยชน์โดยไมมีการยิตมั่นถึมมั่น; เป็นวิสุทธิตชั้นธอยู่ตลอดเวลา จนกว่าจะถึงที่สุด.

๑๙. หนทางถล่ำ: ชั้นธโดยหนทางถล่ำ:

๑๙.๑ เข้าไปอยู่ใต้อธิพลของอุปาทานชั้นธ: คือ ความปราศจากสติและปัญญา ที่สามารถต้านทานความยั่วยวนหลอกลวงของชั้นธ.

๑๙.๒ ออกจากอิทธิพลของอุปาทานชั้นธ: คือ ภาวะที่ตรงกันข้ามจากที่กล่าวมาแล้ว.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ชั้นธโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ในการเป็นอิสระจากชั้นธ: คือ ญาณหรือสติปัญญาในการปล่อยวาง ที่ได้มาจากการอบรม.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ชั้นธโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน: หมายถึงตัวชั้นธนั้น ๆ.
ภาษาธรรม: หมายถึงคุณสมบัติ หรืออิทธิพลแห่งชั้นธนั้น ๆ.
- ๒๑.๒ ภาษาคน: ถึอว่ามีชั้นธทำ^๒เกิดพร้อมกันอยู่ตลอดเวลาแม้กระทั่งเวลาหลับ.

^๑ วิสุทธิตชั้นธ: ชั้นธบริสุทธิต คือ ชั้นธของพระอรหันต์.

^๒ ชั้นธทำ: รูปธรรมและนามธรรมที่ถูกแบ่งเป็นห้ากอง. (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๔๗).

- ภาษาธรรม: มิได้มีอยู่พร้อมกันตลอดเวลา; เกิดตาม
หน้าที่ ตามโอกาส ตามลำดับ แม้จะเนื่องกัน
ก็มิได้พร้อมกัน.
- ๒๑.๓ ภาษาคน: ถือว่าเป็นอัตตา.
- ภาษาธรรม: ถือว่าเป็นอนัตตา หรืออัตตาซึ่งมิใช่อัตตา.

ธรรมโฆษณที่แนะนำให้อ่าน

๑. กข กค ของการศึกษาพุทธศาสนา
๒. ปฏิปทาปริทรรศน์
๓. ปรมัตถสภาวะธรรม
๔. พัสาง ๆ ตอน ๑

จิต

๑. พหุชนะ: จิตโดยพหุชนะ: คือ คิด, ก่อ, วิจิตร.
๒. อรรถะ: จิตโดยอรรถะ: คือ เป็นธาตุที่นึกคิดได้, รู้สึกอารมณ์ได้, สำหรับจะมาประกอบกันเข้ากับกาย; แล้วเรียกว่า นามรูป.
๓. ไวพจน์: จิตโดยไวพจน์: คือ มโน, วิญญาณ, หทัย, นาม ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: จิตโดยองค์ประกอบ: คือ จิตธาตุและเจตสิก^๑ ซึ่งประกอบกันเป็นจิตดวงนั้น.
๕. ลักษณะ: จิตโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ เป็นธาตุตามธรรมชาติชนิดหนึ่ง.
 - ๕.๒ เกิด-ดับ อยู่ตลอดเวลา.
 - ๕.๓ ต้องประกอบด้วยเจตสิก.
 - ๕.๔ เปลี่ยนไปตามเจตสิก.
 - ๕.๕ ต้องอาศัยกาย.
 - ๕.๖ ควบคุมยาก รักษายาก.
 - ๕.๗ เห็นได้ไกล เร็วยิ่งกว่าสายฟ้าแลบ.
 - ๕.๘ หน่วงเอาอารมณ์.
 - ๕.๙ มักตกไปทางกาม.
๖. อาการ: จิตโดยอาการ: เป็นไปตามอิทธิพลของสังขาร (สิ่งปรุงแต่ง).

ฯลฯ

^๑ เจตสิก: แปลว่า ประกอบอยู่กับจิต หรือเป็นไปกับด้วยจิต; สำหรับปรุงจิตให้มีลักษณะต่าง ๆ ให้เป็นกุศล อกุศล อัพยากุศล ก็ได้.

๗. ประเภท: จิตโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:

กลุ่มที่หนึ่ง:

๑. จิตไม่มีอารมณ์: ไม่รู้สึกนึกคิด ไม่ทำหน้าที่ใด ๆ เช่น กว้างจิต.
๒. จิตมีอารมณ์: มีความรู้สึกนึกคิด ทำหน้าที่ต่าง ๆ อยู่; ได้แก่ อาวัชชนจิตทั้งหลาย.

กลุ่มที่สอง:

๑. โลกียจิต: จิตที่อยู่ใต้อำนาจของอารมณ์ ถูกปรุงแต่งในลักษณะต่าง ๆ เกิดกิเลสได้.
๒. โลกุตตรจิต: จิตที่อยู่เหนืออำนาจของอารมณ์ ถูกปรุงแต่งไม่ได้ เกิดกิเลสไม่ได้.

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสาม ตามสมมติบัญญัติ:

๑. กุศลจิต: จิตเป็นกุศล.
๒. อกุศลจิต: จิตเป็นอกุศล.
๓. อพยากตจิต: จิตที่บัญญัติไม่ได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล.

๘. กฎเกณฑ์: จิตโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ จิตต้องร่วมกับกายในการทำหน้าที่จึงจะทำอะไรได้.
- ๘.๒ จิตต้องร่วมกับกายจึงจะมีสิ่งที่เรียกว่านามรูปหรือชีวิต.
- ๘.๓ จิตเกิด เมื่อจิตทำหน้าที่ตามที่ต้องทำ แม้กว้างจิตก็ทำหน้าที่เกิด-ดับ.
- ๘.๔ จิตที่ไม่ได้รับการอบรม มีแต่จะเป็นไปตามอำนาจของอวิชชา.

๙. สัจจะ: จิตโดยสัจจะ:

- ๙.๑ จิตเป็นธาตุตามธรรมชาติชนิดหนึ่ง; หาได้เป็นตัวตน อัตตา หรือซีไว self หรือ soul อย่างใดอย่างหนึ่งไม่.
- ๙.๒ จิตเป็นธาตุรู้อยู่ในตัวของมันเอง คิดนึกรู้สึกอะไรได้โดยไม่ต้องมีหรือเป็นอัตตา.
- ๙.๓ จิตกับกายต้องทำหน้าที่ร่วมกันเสมอ ถ้าแยกกันเสียแล้วก็ไม่อาจจะทำหน้าที่ได้ทั้งกายและจิต.

- ๙.๔ วิวัฒนาการของโลกเป็นไปตามอำนาจของจิต.
- ๙.๕ จิตมีลักษณะอาการที่ชวนให้คิดว่ามันเป็นอัตตาหรือตัวตน.
- ๙.๖ จิตตามปกติย่อมมีเจตสิกอย่างใดอย่างหนึ่งประกอบอยู่ด้วยเสมอ.
- ๙.๗ จิตล้วน ๆ ที่ไม่ประกอบด้วยเจตสิกนั้นทำหน้าที่อะไรไม่ได้.
- ๙.๘ ธรรมชาติเดิมแท้ของจิตนั้นประภัสสร เพ็งเคล้าหมองเมือกก็เลสเกิดขึ้นครอบงำ.
- ๙.๙ จิตเป็นสิ่งที่พัฒนาได้ เมื่อพัฒนาถึงที่สุดแล้ว จะอยู่เหนือการปรุงแต่งของสิ่งทั้งปวง.

๑๐. หน้าที่: จิตโดยหน้าที่:

- ๑๐.๑ จิตมีหน้าที่นำการกระทำทั้งทางกาย วาจา และจิตเอง.
- ๑๐.๒ จิตมีหน้าที่ควบคุมรักษาดนเอง.

๑๑. อุปมา: จิตโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๑.๑ ช้างตกมัน บังคับยาก.
- ๑๑.๒ ลิง เคลื่อนไหวอยู่เรื่อย.
- ๑๑.๓ สิ่งกายสิทธิ์ที่รวดเร็ว รุนแรง กว้างขวาง ไปได้ทุกหนแห่ง.
- ๑๑.๔ ปลาชอบลงน้ำเท่าเดียว (น้ำคือกามคุณ).
- ๑๑.๕ จิตมีอุปมาเหมือนเจ้าของร่างกาย.

๑๒. สมุทัย: จิตโดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ การถึงกันเข้าระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก; เกิดจิตในรูปแบบของวิญญาณ ยังไม่เป็นกุศลหรืออกุศล.
- ๑๒.๒ อวิชชาเป็นสมุทัยแห่งโลกียจิตทั้งหลาย.
- ๑๒.๓ วิชาเป็นสมุทัยแห่งโลกุตตรจิตทั้งหลายโดยปฏิบัติขณัย.
- ๑๒.๔ สังขารที่มาจากปรุงแต่งของอวิชชา ปรุงแต่งวิญญาณธาตุตามธรรมชาติ ให้เป็นจิตหรือวิญญาณทางอายตนะ.

๑๓. ยัตถังคมะ: จิตโดยยัตถังคมะ:

- ๑๓.๑ การเสร็จหน้าที่ของจิตในกรณีหนึ่ง ๆ.
- ๑๓.๒ เมื่อหมดเหตุปัจจัยของจิตดวงนั้น.

๑๔. อัสนาทะ: จิตโดยอัสนาทะ: คือ ลักษณะที่ดูเหมือนว่า มันจะสามารถอำนวยสิ่งที่เราต้องการให้ได้ทุกสิ่งทุกอย่าง.
๑๕. อาทีนวะ: จิตโดยอาทีนวะ: คือ เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าตัวตนอย่างสูงสุด.
๑๖. นิสสรณะ: จิตโดยนิสรณะ: อุปายเป็นเครื่องออกมาเสียจากอำนาจของจิตในการชักพาไปให้เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏะนั้น คืออริยมรรคมีองค์แปด.
๑๗. ทางปฏิบัติ: จิตโดยทางปฏิบัติ: ที่นำไปสู่จิตที่มีคุณค่าสูงสุด: คือ ระบบจิตตภาวนาที่ถูกต้อง; หรืออีกนัยหนึ่ง คืออริยมรรคมีองค์แปด.
๑๘. อานิสงส์: จิตโดยอานิสงส์: คือ สิ่งที่ทำให้ชีวิตได้มีเครื่องมือและโอกาสที่สามารถจะศึกษาและปฏิบัติ จนเข้าถึงสิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้.
๑๙. หนทางถล่ำ: จิตโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่จิต: ไม่มี.
๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องกับ: จิตโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องกับ:
๑. กาย.
 ๒. เจตสิก.
 ๓. ความรู้ สติ ปัญญา.
๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: จิตโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:
- ภาษาคน: จิตเป็นอัตตา.
- ภาษาธรรม: จิตเป็นอนัตตา.

ธรรมโฆษณี่ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ธรรมสังฆสงเคราะห์
๒. ธรรมะเล่มน้อย
๓. ฟ้ำสา่งฯ ตอน ๑, ๒
๔. โมกขธรรมประยุกต์

ชาติ

๑. พัญชนะ: ชาติโดยพัญชนะ: คือ การเกิด.

๒. อรรถะ: ชาติโดยอรรถะ:

๒.๑ การเกิดทางวัตถุ: เกิดจากสิ่งที่เป็นแม่ทางกายหรือทางวัตถุ.

๒.๒ การเกิดทางจิต: เกิดจากสิ่งที่เป็นแม่ทางนามธรรม ได้แก่: เกิดความรู้สึก, ความคิดนึก เช่น การเกิดในขณะแห่งปฏิจจา-สมุปบาทว่าตัวตน เป็นต้น.

๒.๓ การเกิดโดยการเปลี่ยนภาวะ: เป็นการเกิดโดยไม่ต้องมีบิดา มารดา เกิดสมบูรณ์เต็มที่ทันที: เช่น เกิดเป็นคนเลว, เกิดเป็นคนดี, เกิดเป็นพระอรหันต์, เกิดเป็นพระพุทธเจ้า; แต่การเกิดอย่างนี้ไม่เรียกว่า “ชาติ”; เรียกว่า “อุบัติ” (อุบัติ).

๓. ไวพจน์: ชาติโดยไวพจน์:

๓.๑ ไวพจน์สำหรับคำ “ชาติ”: มีคำว่า คัพภนิกขมนะ (ออกจากครรภ์) ฯลฯ

๓.๒ สำหรับ “ชาติ” ทางจิต: มีคำว่า ภพ, ภว, สัมภว ฯลฯ

๓.๓ สำหรับการเกิดโดยเปลี่ยนภาวะหรืออุบัติ: มีคำว่า นิพพัตติ ฯลฯ

๔. องค์ประกอบ: ชาติโดยองค์ประกอบ:

๑. ความประสงค์แห่งการเกิด.

๒. เหตุปัจจัยแก่การเกิด.

๓. ที่เกิด.

๔. โอกาสแห่งการเกิด.

๕. ลักษณะ: ชาติโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
- ๕.๑ ให้เกิดรูปธรรมอันใหม่.
 - ๕.๒ ให้เกิดนามธรรมอันใหม่.
 - ๕.๓ ให้เกิดภาวะใหม่แห่งรูปและนาม.
๖. อาการ: ชาติโดยอาการ: คือ มีอาการแห่งสังขาร (การปรุงแต่ง) ทางรูป, ทางนาม และทางภาวะของรูปและนาม.
๗. ประเภท: ชาติโดยประเภท: แบ่งโดยประเภท:
- ๗.๑ ชาติทางรูปธรรม.
 - ๗.๒ ชาติทางนามธรรม.
 - ๗.๓ ชาติทางการเปลี่ยนภาวะของรูปธรรมและนามธรรม.
 - ๗.๔ เมื่อกล่าวโดยภาษา: คำว่า “ชาติ” มีความหมายเป็นสองประเภท:
 ๑. ชาติโดยสมมติ: คือชาติทางการเมือง (Nation) เช่น ชาติไทย, ชาติจีน, ชาติอังกฤษ ฯลฯ
 ๒. ชาติทางปรมาตม์ (Natural nativity): คือ ชาติทางรูป, นาม และภาวะ.
๘. กฎเกณฑ์: ชาติโดยกฎเกณฑ์:
- ๘.๑ ชาติทางรูปธรรม สมบูรณ์เมื่อมีการแยกตัวจากกันของแม่และลูก (ผู้คลอดและสิ่งที่ถูกคลอด).
 - ๘.๒ ชาติทางนามธรรม สมบูรณ์เมื่อเกิดมีอุปาทานว่าตัวตน.
 - ๘.๓ ชาติทางการเปลี่ยนภาวะ สมบูรณ์เมื่อสามารถทำหน้าที่แห่งภาวนานั้น ๆ.
 - ๘.๔ ชาติเป็นสังขตธรรม มีอาการแห่งสังขาร คือ การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป.
๙. สัจจะ: ชาติโดยสัจจะ:
- ๙.๑ ชาติ (ในความหมายธรรมดา) เป็นที่ตั้งแห่งขรา, มรณะ และความทุกข์อื่น ๆ ที่เนื่องกัน.

- ๙.๒ การเกิดทางอุปาทานในปัจจุสมุปบาทรอบหนึ่ง มีผลเนื่องไปถึงการเกิดด้วยอุปาทาน ในปัจจุสมุปบาทรอบอื่น; ซึ่งแม้เพียงวันเดียว ก็เกิดไม่รู้ว่กัลึบรอบ; เพราะมันเกิดทุกคราวที่มีการรับอารมณ์โดยปราศจากสติ.
- ๙.๓ การเกิดของนามรูปในกระแสแห่งปัจจุสมุปบาท หมายถึง การเกิดขึ้นแห่งความทุกข์ทุกความหมาย (ทนยาก, นำเกลียด, ห่างจากสาระ); มิใช่เพื่ออะไรอื่น นอกไปจากความทุกข์.
- ๙.๔ เมื่อใดมีตัณหา เมื่อนั้นมีชาติ เพราะตัณหาเป็นไปโนพวกวิกา (นำมาซึ่งภพใหม่).

๑๐. หน้าที่:

ชาติโดยหน้าที่:

หน้าที่หนึ่ง: หน้าที่ (โดยสมมติ) ของชาติ: คือ กระทำวิวัฒนาการ, เป็นที่ตั้งแห่งวิวัฒนาการ, เป็นโอกาสแห่งวิวัฒนาการ, ซึ่งล้วนแต่เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์. จนกล่าวได้ว่า การเกิดแห่งชาติคือการเกิดแห่งทุกข์.

หน้าที่สอง: หน้าที่ของมนุษย์ต่อสิ่งที่เรียกว่าชาติ: คือ การทำมิให้มีสิ่งที่เรียกว่า “ชาติ” อันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์; เรียกโดยโวหารทางธรรมว่า “สิ้นชาติ” (ชีณา ชาติ).

หน้าที่สาม: หน้าที่เกี่ยวกับชาติโดยแยกความหมาย:

๑. ชาติทางรูปธรรม: มีหน้าที่ทำให้เกิดการสับสนพันธุ้ไม่สูญพันธุ้ของมนุษย์.

๒. ชาติทางนามธรรม: มีหน้าที่ให้เกิดทุกข์ เพราะเป็นที่ตั้งของอุปาทาน.

๓. ชาติโดยการเปลี่ยนภาวะของรูปธรรมและนามธรรม: ทำให้เกิด วิวัฒนาการทางจิต จนกว่าจะถึงที่สุด.

๑๑. อุปมา:

ชาติโดยอุปมา: เปรียบเสมือนคลื่น ตัณหาคือลมพัดแรง; ธาตุทั้งหลายเปรียบเหมือนน้ำ ที่ถูกลมตัณหาพัดแรงให้กลายเป็นคลื่น; อากัปกิริยาที่น้ำกลายเป็นคลื่นนี้ เรียกว่าสังขาร. ดังนั้น ชาติจึงอุปมาด้วยคลื่น มีความจริงคือการเกิด-ดับ ชั่วคราวเท่านั้น.

๑๒. สมุทัย: ชาติโดยสมุทัย: สำหรับชาติที่เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์: แยกเป็นสามอย่าง:
๑. สมุทัยชั้นต้นตอ: คือ อวิชชา.
 ๒. สมุทัยทั่วไป: คือ ตัณหา.
 ๓. สมุทัยชั้นใกล้ชิด: คือ อุปาทาน.
๑๓. อัตถังคมะ: ชาติโดยอัตถังคมะ: สำหรับชาติที่เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์: แยกเป็นสามอย่าง:
๑. อัตถังคมะตามธรรมชาติ: คือ การสิ้นสุดแห่งปัจจัยตามคราวโดยธรรมชาติ.
 ๒. อัตถังคมะโดยการกระทำของผู้ปฏิบัติ: คือ การทำไม่ให้เกิดด้วยมีสติทัน ก่อนที่จะเกิดความรู้สึกปรุงแต่งเป็นความยึดมั่นถือมั่น.
 ๓. อัตถังคมะชั้นสุดท้าย: ที่เป็นนิโรธะนั้น มีเพราะความสิ้นไปแห่งกิเลส.
๑๔. อัสสาทะ: ชาติโดยอัสสาทะ:
- นัยที่หนึ่ง: มีอัสสาทะสูงสุด: เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความรู้สึกว่ามีตัวตน ของผู้ยังมีความยึดถือว่าตัวตน.
- นัยที่สอง: อัสสาทะธรรมดาทั่วไป: คือ ความหลงในชาติและสิ่งอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับชาติ อันเป็นที่พอใจของตน.
๑๕. อาทีนวะ: ชาติโดยอาทีนวะ: คือ เกิดทุกที่เป็นทุกข์ทุกที มีปัญหาการะยุ่งยากทุกที.
๑๖. นิสสรณะ: ชาติโดยนิสรณะ:
- ๑๖.๑ มีการเป็นอยู่ตามหลักของอริยอัฏฐังคิกมรรค.
 - ๑๖.๒ เมื่อกล่าวตามธรรมดาทั่วไป: คือ ความมีสติสัมปชัญญะ จนไม่มีโอกาสแห่งการเกิดด้วยตัณหาอุปาทาน.

๑๗. ทางปฏิบัติ: ชาติโดยทางปฏิบัติ: *ต่อสิ่งที่เรียกว่า “ชาติ”:*

๑๗.๑ ศึกษาจนรู้ชัดว่า ชาติมิใช่ตัวตน เป็นเพียงการปรุงแต่งของ
สังขาร; หรือการประชุมแห่งนามรูป ซึ่งไม่เที่ยง, เป็นทุกข์,
เป็นอนัตตา.

๑๗.๒ การมีสติจนไม่เผลอยึดถือชาติว่าเป็นตัวตนและของตน.

๑๗.๓ การดำเนินชีวิตอยู่ตามหลักของอริยอัฏฐังคิกมรรค.

๑๘. อานิสงส์: ชาติโดยอานิสงส์:

นัยที่หนึ่ง: อานิสงส์ของการมีชาติ: คือ ทำให้เกิดมีสนามรบ ซึ่ง
มีการรบระหว่างโพธิและกิเลส.

นัยที่สอง: อานิสงส์ของชาติที่ถูกกระทำให้สิ้นไปแล้ว: คือ การ
ดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

๑๙. หนทางถล่ำ: ชาติโดยหนทางถล่ำ: *เข้าไปสู่การมีชาติ:*

๑๙.๑ ความหลงใหลในอัสสาทะของชาติ.

๑๙.๒ ความไม่มีสติในขณะแห่งการกระทบกับอารมณ์ หรืออายตนะ
ภายนอก หรือโลก นั้นเอง.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ชาติโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: *กับความมีอยู่แห่งชาติ:* คือ
อวิชชา, ตัณหา, อุปาทาน และสังขารการปรุงแต่ง.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ชาติโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: การเกิดจากท้องแม่.

ภาษาธรรม: การเกิดทางจิตใจ มีอุปาทานเป็นแม่.

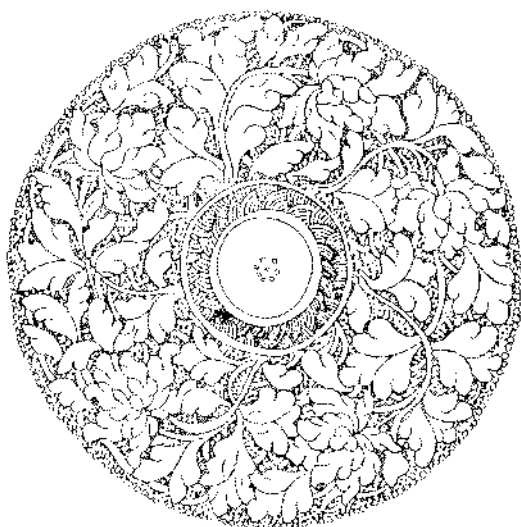
ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. พุทธกิจจริยธรรม

๒. วิสาขบูชาเทศนา เล่ม ๑

๓. อาสาฬหบูชาเทศนา เล่ม ๑

ชีวิต

๑. พัญชนะ: ชีวิตโดยพัญชนะ: คือ มีชีวิต. (สิ่งที่เชื่อถือกันในอินเดียแต่โบราณว่า เป็นอัตตา, ตัวตน, บุรุษ, บุคคล).

๒. อรรณะ: ชีวิตโดยอรรณะ:

นัยที่หนึ่ง: ทางวิทยาศาสตร์: คือความยังสดอยู่ของโปรโตพลาสซึม (Protoplasm) ในเซลล์ทุกเซลล์ที่ประกอบกันเป็นร่างกาย.

นัยที่สอง: ทางภาษาพูดทั่วไป: หมายถึงความที่ยังไม่ตาย หรือระบบการดำเนินชีวิต.

นัยที่สาม: ทางศาสนา: ฝ่ายฮินดูถือว่าเป็นตัวอัตตา ฝ่ายพุทธถือว่ามิใช่อัตตา เป็นเพียงสิ่งที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย; เป็นผลรวมของร่างกาย และจิตใจอาศัยกันดำรงอยู่.

๓. ไวพจน์: ชีวิตโดยไวพจน์:

๓.๑ ไวพจน์ตามภาษาอินเดียโบราณ: อัตตา, เจตภูต, ชีโว, บุรุษ, บุคคล ฯลฯ

๓.๒ ไวพจน์ภาษาไทย: ที่ถือตามหลักภาษาอินเดียโบราณก็อย่างเดียวกัน.

๓.๓ ไวพจน์ตามหลักธรรมของชาวพุทธ:

๑. ในชั้นทั่วไป: หมายถึงสิ่งที่เกิด ตาย อยู่ตามเหตุตามปัจจัย.

๒. ในชั้นสูงสุด: หมายถึงอมตธรรม หรืออสังขตธรรม^๑ ซึ่งเป็นชีวิตนิรันดร.

^๑ อสังขตธรรม: ธรรมที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง; คือไม่มีอาการเกิด-ดับ เปลี่ยนแปลง; แต่เป็นแดนดับของสังขตธรรมทั้งปวง.

๔. องค์ประกอบ: ชีวิตโดยองค์ประกอบ:

นัยที่หนึ่ง: ตามหลักธรรมฝ่ายพุทธศาสนา:

๑. โดยนิตินัย: ประกอบด้วย นาม (จิต), รูป (กาย) และกฎของนามและรูป (ปฏิจจนสมุปบาท).
๒. โดยพหุตตินัย: ทั้งสามอย่างนี้ทำงานพร้อมกัน เป็นสิ่งเดียวกัน.

นัยที่สอง: ถ้าชีวิต, หมายถึงระบบการดำเนินชีวิต ช่อมืองค์-ประกอบโดยสมควรแก่กรณี: เช่น ปัจจัยแห่งชีวิต, สิ่งแวดล้อมแห่งชีวิต, ความรู้ที่ถูกต้อง, การกระทำที่ถูกต้อง ฯลฯ

๕. ลักษณะ: ชีวิตโดยลักษณะ: ลักษณะของชีวิตเป็นไปตามปัจจัยที่ปรุงแต่งชีวิตนั้น:

- ๕.๑ ฝ่ายวัตถุ: เป็นไปตามระดับหรือชั้นเชิงทางวัตถุ: เช่น ชีวิตเซลล์เดียว, ชีวิตหลายเซลล์, ชีวิตพืช, ชีวิตสัตว์, ชีวิตคน.
- ๕.๒ ฝ่ายจิตใจ: มีลักษณะตามระดับที่นิยมใช้กันอยู่ในการศึกษา: คือ ระดับกามาวจรภูมิ^๑, รูปาวจรภูมิ^๒, อรูปาวจรภูมิ^๓, โลกุตตรภูมิ^๔.

๖. อาการ: ชีวิตโดยอาการ: ชีวิตมีอาการเคลื่อนไหว ดิ้นรนไปตามเหตุปัจจัยปรุงแต่ง:

- ๖.๑ ชีวิตในฝ่ายรูปธรรม: มีอาการดิ้นรน เปลี่ยนแปลง เคลื่อนไหวตลอดเวลา.
- ๖.๒ ชีวิตในฝ่ายจิตใจ: มีอาการดิ้นรน เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาที่ยังอยู่ภายใต้อำนาจการปรุงแต่ง; ส่วนชีวิตของจิตใจที่อยู่เหนือการปรุงแต่ง ก็ไม่มีอาการดิ้นรนหวั่นไหว มีแต่อาการสงบเย็น.

^๑ กามาวจรภูมิ: ภาวะของจิตประเภทที่ท่องเที่ยวไปในกาม.

^๒ รูปาวจรภูมิ: ภาวะของจิตประเภทที่ท่องเที่ยวไปในรูปธรรมที่ปราศจากกาม.

^๓ อรูปาวจรภูมิ: ภาวะของจิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูปธรรมที่เหนือกามและรูป.

^๔ โลกุตตรภูมิ: ภาวะของจิตประเภทที่อยู่เหนือโลก คือ เหนือปัญหาทุกอย่างในโลก.

๗. ประเภท: ชีวิตโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:

๑. ชีวิตที่มีการเป็นอยู่โดยอาศัยเหตุปัจจัยและรู้จักดับ (สังขตธรรม).
๒. ชีวิตที่มีการเป็นอยู่โดยไม่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยและไม่รู้จักดับ (อสังขตธรรมซึ่งมีการเป็นอยู่ยิ่งกว่าชีวิต).

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสาม:

กลุ่มที่หนึ่ง:

๑. ชีวิตที่เป็นไปทางกาย.
 ๒. ชีวิตที่เป็นไปทางจิต.
 ๓. ชีวิตที่เป็นไปทางเจตสิก.
- ทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นสังขตธรรม.

กลุ่มที่สอง:

๑. ชีวิตฝ่ายรูปธรรม.
๒. ชีวิตฝ่ายนามธรรม.
๓. ชีวิตที่อยู่เหนือความเป็นรูปธรรมและนามธรรม (อสังขต).

๘. กฎเกณฑ์: ชีวิตโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ ชีวิตเป็นตัวธรรมชาติ และมีกฎธรรมชาติควบคุมอยู่ จึงต้องเป็นไปตามกฎธรรมชาติ.
- ๘.๒ รูปกับนาม (กายกับใจ) ต้องทำงานร่วมกันอย่างที่จะแยกกันไม่ได้; จึงจะมีสิ่งที่เรียกว่า ชีวิต.
- ๘.๓ ชีวิตต้องเป็นการต่อสู้ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งชีวิตฝ่ายร่างกาย; ทางฝ่ายจิตใจนั้นสิ้นสุดการต่อสู้ เมื่อลู่ถึงความอยู่เหนืออำนาจการปรุงแต่ง (คือความเป็นพระอรหันต์).
- ๘.๔ ชีวิตเป็นการเดินทางอย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะมันเป็นกระแสแห่งวิวัฒนาการ; ไม่ว่าจะเป็นการเดินด้วยอำนาจของอวิชชา หรืออำนาจของวิชชา จนกว่าจะถึงที่สุด.

๘.๕ ชีวิตเป็นสิ่งที่ต้องพัฒนา และพัฒนาได้ ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ อย่างที่จะปฏิเสธหรือบิดพลิ้วว่า “ฉันไม่ได้ต้องการจะเกิดมา” นั้นไม่ได้.

๙. สัจจะ:

ชีวิตโดยสัจจะ:

- ๙.๑ ชีวิตประกอบอยู่ด้วยกายและใจ (รูปและนาม) โดยไม่ต้องมีอิตตา.
- ๙.๒ เรื่องทั้งหมดของชีวิต และทุกอย่างที่เกี่ยวกับชีวิต ขึ้นอยู่กับสิ่งทีเรียกว่าจิต เพียงสิ่งเดียว.
- ๙.๓ ในทุกสิ่งทีเรียกว่าชีวิต มีเมล็ดพืชหรือเชื้อแห่งความเป็นพุทธะ (สัญชาตญาณทีอาจจะพัฒนาเป็นภาวิตญาณ^๑หรือโพธิ^๒) ประจำกันมาแล้วด้วยกันทุกคน.
- ๙.๔ ชีวิตดำรงอยู่ได้ด้วยหน้าที่ของชีวิต ปราศจากหน้าที่ก็คือความตาย. ผู้มีปัญญาจึงเคารพหน้าที่เป็นสิ่งสูงสุด.
- ๙.๕ ชีวิตเป็นครูผู้สอน, เป็นการศึกษา, เป็นการสอบไล่, เป็นการเล่นชั้น หรือไม่เล่นชั้นอยู่ในตัวมันเองโดยอัตโนมัติ.
- ๙.๖ ชีวิตทีประกอบด้วยอริยสังขธรรม จึงจะเป็นชีวิตทีปราศจากทุกข์ และนำไปสู่ชีวิตนิรันดรในที่สุด.
- ๙.๗ ชีวิตนี้มีจุดหมายปลายทางเป็นนิพพานโดยแน่นอน; ส่วนใครจะรู้หรือไม่รู้, เดินหรือไม่เดิน, ถึงหรือไม่ถึง เป็นอีกเรื่องหนึ่ง; ซึ่งจะต้องรับผิดชอบด้วยตนเอง.
- ๙.๘ ในชีวิตหรือร่างกายทียาวประมาณวาหนึ่งนี้ ก็มีโลก (ทุกข์); มีเหตุให้เกิดโลก; มีความดับแห่งโลก (พระนิพพาน); มีทางให้ถึงความดับแห่งโลก (มรรค); ทีอาจหาพบได้ตั้งทีพระองค์ตรัสไว้ ไม่ต้องวิ่งไปหาจนสุดโลก.
- ๙.๙ ในชีวิตปกติของคนธรรมดา, มีนิพพานกับวิภูฏสงสาร^๓สลับกัน

^๑ ภาวิตญาณ: ญาณอันได้ทำให้เจริญขึ้นแล้ว.

^๒ โพธิ: ฝ่ายปัญญา เครื่องรู้.

^๓ วิภูฏสงสาร: การว่ายเวียนทีเป็นวงกลม. (ดูรายละเอียดทีคำอธิบายศัพท์ “สังสารวัฏฏ์” หน้า ๓๔๑).

อยู่อย่างต่อต้านซึ่งกันและกัน; นิพพาน (ระยะเวลาที่ว่างจากกิเลส) เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต; วัฏฏสงสาร (ระยะเวลาที่เดือดพล่านด้วยกิเลส) เป็นเครื่องทรมานบีบคั้น.

๑๐. หน้าที:

ชีวิตโดยหน้าที่:

หน้าที่หนึ่ง: *หน้าที่ของคนต่อสิ่งที่เรียกว่าชีวิต:* ต้องดำเนินชีวิตให้ถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติ เพื่อให้อยู่รอด, ใช้ให้เป็นประโยชน์, สงบเย็น และก้าวหน้าไปตามลำดับ จนกว่าจะถึงขั้นสุดยอด.

หน้าที่สอง: *หน้าที่ของตัวชีวิต:* คือ การต่อสู้เพื่อมีความเหมาะสมสำหรับอยู่รอดและมีวิวัฒนาการ.

๑๑. อุปมา:

ชีวิตโดยอุปมา: *เปรียบเทียบ:*

๑๑.๑ การเดินทางไกล.

๑๑.๒ การเล่นเรือข้ามมหาสมุทร.

๑๑.๓ การค้าขาย.

๑๑.๔ ของขี้มเขามา.

๑๑.๕ การแสดงละคร.

๑๑.๖ กิจกรรมที่ต้องเทียมด้วยควายสองตัว (ปัญญาและกำลัง).

๑๑.๗ วัตถุในความฝัน.

ฯลฯ

๑๒. สมุทัย:

ชีวิตโดยสมุทัย:

๑๒.๑ *ชีวิตฝ่ายรูปธรรม:* มีการผสมกันของเชื้อฝ่ายบิดาและมารดา อาศัยค้นหาทางสัญชาตญาณเป็นสมุทัย มีธาตุหกเป็นปัจจัย.

๑๒.๒ *ชีวิตฝ่ายนามธรรม:* มีการปรุงแต่งของอวิชชา, ตัณหา, อุกาทาน เป็นสมุทัย มีวิญญาณธาตุเป็นปัจจัย.

๑๒.๓ *ชีวิตที่อยู่เหนือความเป็นรูปและเป็นนาม:* (เป็นอสังขตะนิรันดร) ไม่ต้องมีสมุทัย.

๑๓. อุตถังคมะ: ชีวิตโดยอุตถังคมะ:

๑๓.๑ อุตถังคมะของชีวิต: คือ การขาดเหตุปัจจัยตามคราว.

๑๓.๒ นิโรธะของชีวิต: คือ การขาดเหตุปัจจัยโดยสิ้นเชิง.

๑๔. อัสสาทะ: ชีวิตโดยอัสสาทะ: อัสสาทะของชีวิตมีอยู่ตามลักษณะแห่งอัสสาทะของภูมินั้น ๆ ของชีวิต: มีกามาวจรภูมิ เป็นต้น.

๑๕. อาทีนวะ: ชีวิตโดยอาทีนวะ: มีเฉพาะชีวิตที่ถูกยึดครองด้วยอุปาทาน.

๑๖. นิสสรณะ: ชีวิตโดยนิสสรณะ:

๑๖.๑ นิสสรณะของชีวิตที่ติดอยู่ในกองทุกข์: คือ อริยมรรคมีองค์แปด หรือดับต้นเหตุของชีวิต คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน.

๑๖.๒ ชีวิตนิรันดร: ไม่มีนิสสรณะ เพราะเป็นการออกอยู่แล้วในตัว.

๑๗. ทางปฏิบัติ: ชีวิตโดยทางปฏิบัติ: ทางปฏิบัติต่อชีวิตอย่างถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ของธรรมชาติ (กฎปฏิบัติสมบูรณ์): คือ การพัฒนาให้ได้รับสิ่งที่ดีที่สุด ที่ชีวิตจะพึงได้รับและเป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่าย.

๑๘. อานิสงส์: ชีวิตโดยอานิสงส์:

นัยที่หนึ่ง: อานิสงส์ของการมีชีวิต (ล้วน ๆ): คือ โอกาสแห่งการพัฒนา.

นัยที่สอง: อานิสงส์ของการมีชีวิตที่พัฒนาแล้ว: คือ ความอยู่เหนือปัญหา หรือความปราศจากทุกข์.

๑๙. หนทางถล่ำ: ชีวิตโดยหนทางถล่ำ:

๑๙.๑ เข้าสู่ชีวิตที่เป็นทุกข์: คือ เสวนากับสัตว์บุรุษอยู่เป็นประจำ.

๑๙.๒ เข้าสู่ชีวิตที่ไม่เป็นทุกข์: คือ เสวนากับสัตว์บุรุษ^๑อยู่เป็นประจำ.

^๑ สัตบุรุษ: ผู้สงบระงับ. (ดูรายละเอียดที่คำอธิบายศัพท์ หน้า ๓๔๑).

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ชีวิตโดยสิ่งที่เกี่ยวข้อง: เพื่อความสมบูรณ์ของชีวิต:
คือ อริยญายธรรม^๑ หรือ โพธิปักขิยธรรม^๒.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ชีวิตโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน:	มุ่งที่ร่างกาย.
ภาษาธรรม:	มุ่งที่คุณค่าทางจิต.
๒๑.๒ ภาษาคน:	สิ่งที่ยังไม่ตาย.
ภาษาธรรม:	ความยังไม่สูญสิ้นคุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์.
๒๑.๓ ภาษาคน:	สิ่งที่เรียกกันว่าตัวตน.
ภาษาธรรม:	สิ่งที่ไหลเรื่อยจนไม่ควรเรียกว่าตัวตน.

ธรรมโฆษณที่แนะนำให้อ่าน

๑. เตกัจจกธรรม

๒. ธรรมบรรยายต่อทางสุนัข

๓. ธรรมะเล่มน้อย

^๑ อริยญายธรรม: แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องไปของพระอริยเจ้า; ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ระบุไปยัง “ปฏิจาสมุปบาท” ว่าเป็น “อริยญายธรรม”.

^๒ โพธิปักขิยธรรม: ธรรมเป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้. (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๕๐).

ตถตา

๑. พหฺยชฺชนะ: ตถตาโดยพหฺยชฺชนะ: คือ ความเป็นเช่นนั้นเอง (ไม่อาจจะถูกปรุงแต่งหรือเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น).
๒. อรฺรณะ: ตถตาโดยอรฺรณะ: เช่นนั้น (ตถา); ความเป็นเช่นนั้น (ตถตา); ความไม่ผิดไปจากความเป็นเช่นนั้น (อวิตถตา); ความไม่เป็นโดยประการอื่นจากความเป็นอย่างนั้น (อนัญญตถตา).
๓. ไวพจฺณ์: ตถตาโดยไวพจฺณ์: คือ อัมมํภฺภูตฺตถตา (ความตั้งอยู่ตามธรรมตา); อัมมณิยามตา (ความมีกฎตายตัวเป็นธรรมตา); อิหํปปัจจยตา (ความที่ต้องเกิด-ดับ ตามปัจจัยของบรรดาสิ่งที่เป็นสังขตธรรม).
๔. องคฺ์ประกอบ: ตถตาโดยองคฺ์ประกอบ: คือ ความไม่ต้องเกิด-ดับตามปัจจัยของพวกอสังขตธรรม; ความไม่เกิดขึ้น, ความไม่ตั้งอยู่, ความไม่ดับไป, ความเป็นอยู่ได้โดยตัวมันเอง.
๕. ลักษณะ: ตถตาโดยลักษณะ:
 - ๕.๑ มีลักษณะอย่างเดียวเฉพาะตน (ไม่ว่าจะเป็นสังขตะหรืออสังขตะ).
 - ๕.๒ มีลักษณะที่เห็นแล้วให้เกิดความวางเฉย (อุเบกขา); ให้เกิดความไม่เปลี่ยนแปลงตามปัจจัย (อตัมมยตา); ให้เกิดความรู้สึกว่ายึดถือไม่ได้ (อนุปาทานิชะ).
๖. อาการ: ตถตาโดยอาการ: คือ มีอาการคงที่.
๗. ประเภท: ตถตาโดยประเภท:
 - ๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:

๑. ตถตาของสังฆตธรรม.

๒. ตถตาของอสังฆตธรรม.

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสาม:

๑. ตถตาที่เป็นเรื่องของการเล่าเรียน.

๒. ตถตาที่เป็นเรื่องของการปฏิบัติ.

๓. ตถตาที่เป็นเรื่องของการ ได้รับผลของการปฏิบัติแล้ว.

๘. กฎเกณฑ์: ตถตาโดยกฎเกณฑ์:

๘.๑ มีกฎเกณฑ์ว่าต้องเห็น “ตถตา” จึงจะมีการปล่อยวางหรือหลุดพ้น (ไม่ว่าสังขตะ หรืออสังขตะ).

๘.๒ ทุกอย่างต้องมี “ตถตา” ตามแบบของตน (ไม่ว่าจะเป็นสังขตะ หรืออสังขตะ).

๘.๓ มีกฎเกณฑ์ที่มีอยู่ในตัวมันเอง โดยไม่ต้องมีใครบัญญัติขึ้น.

๙. สัจจะ: ตถตาโดยสัจจะ:

๙.๑ สัจจะ คือความจริง, ความเที่ยงแท้, ความไม่เปลี่ยนแปลงมีอยู่ได้ในตัวมันเอง โดยไม่เกี่ยวกับการที่พระพุทธรเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้น; ไม่เกี่ยวกับพระเป็นเจ้า หรือเทพเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ.

๙.๒ สัจจะของตถตามีอยู่ในทุกสิ่งที่เป็นกฎ: เช่น กฎสามัญลักษณ์^๑, อริยสัจจ์ หรือปฏิจจสมุปบาท ฯลฯ หรือแม้แต่กฎวิทยาศาสตร์.

๙.๓ ผู้เข้าถึงหรือเห็นตถตาโดยถูกต้องและสมบูรณ์ ย่อมเป็นตถาคต (พระอรหันต์).

๑๐. หน้าที่: ตถตาโดยหน้าที่: หน้าที่ของบุคคลต่อตถตา:

๑๐.๑ บุคคลจะต้องรู้, ต้องเข้าใจ, ต้องปฏิบัติ, ต้องเห็นแจ่มแจ้ง ต่อตถตาของสิ่งที่ตนกำลังยึดมั่นถือมั่นอยู่ จนปล่อยวางเสียได้.

^๑ กฎสามัญลักษณ์: คือกฎที่เรียกกันว่าไตรลักษณ์; อันทำให้มีอาการที่เรียกว่าอนิจจตา, ทุกขตา, อนัตตตา.

- ๑๐.๒ ต้องมีการเห็น อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา ฯลฯ กระทั่ง
สูญญตา เป็นการนำไปสู่การเห็นตถตา.
- ๑๐.๓ บุคคลต้องมีสติในการเห็นตถตาทุกขณะที่มีการพูด, การทำ,
การคิด และการเผชิญหน้ากับอารมณ์; เพื่อไม่ให้เกิดความ
ยึดมั่นถือมั่นขึ้นมาในสิ่งใด.
- ๑๐.๔ ผู้ประสงค์จะอยู่เหนือความรู้สึกรู้สึกของความเป็นบวกเป็นลบทุกคู่
ต้องมีสติปัญญาในการเห็นตถตาอย่างเพียงพอ.

๑๑. อุปมา: ตถตาโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๑.๑ พระเจ้าผู้มีอำนาจเหนือชาวสูงสุด ที่สัตว์ทั้งหลายต้องปฏิบัติ
ตาม.
- ๑๑.๒ เครื่องรอกคักตีลือตี กั้นผี, กั้นความวิบัติมิบหาย, กั้นความ
ตาย; เป็นผ้าเช็ดน้ำตาลของคนมีความทุกข์ทุกชนิด.
- ๑๑.๓ ยารักษาโรคทางจิตทางวิญญาณ หรือโรคกิเลส อันอยู่เหนือ
วิสัย ที่หยาบยาธรรมดา จะรักษาได้ทุกชนิด.
- ๑๑.๔ เพชรที่ตัดสิ่งซึ่งสิ่งอื่นตัดไม่ได้: เช่น ตัดกิเลส อนุสัย^๑
เป็นต้น; เพชรตัดได้ทุกอย่าง แต่ไม่มีสิ่งใดตัดเพชรได้.
- ๑๑.๕ เครื่องป้องกันกระสุนกระเทือน ไม่ให้เกิดการหวั่นไหวใด ๆ;
แม้จากแรงกิเลสหรือแรงระเบิดปรมาณู.
- ๑๑.๖ เสาหินของธรรมชาติ ที่ปักลงไปแล้วไม่หวั่นไหว ด้วยแรง
พายุนิดใด; หรือ แม้ด้วยแรงระเบิดที่ยิ่งกว่าระเบิดปรมาณู.

๑๒. สมุทัย: ตถตาโดยสมุทัย: แม้ไม่มีสมุทัยเพราะเป็นกฎอสังขตะ; แต่ก็มีสิ่ง
หรือเครื่องมือที่ทำให้ตถตาปรากฏแก่จิต จนได้ประโยชน์แก่จิต.

๑๓. อัถถึงคมะ: ตถตาโดยอัถถึงคมะ: ไม่มี เพราะเป็นกฎอสังขตะ.

^๑ อนุสัย: ความเคยชินที่จะเกิดกิเลสสามชนิด อันได้สะสมไว้เป็นนิสัย; เรียกว่าราดานุสัย ปฏิฆานุสัย
อวิชชานุสัย.

๑๔. อัสสาทะ: ตถตาโดยอัสสาทะ: ในตัวเองไม่มี แต่มีแก่จิตใจของผู้ยึดมั่นถือมั่น ให้ตถตาเป็นอัสตานิรันดร.
๑๕. อาทีนวะ: ตถตาโดยอาทีนวะ: ในตัวเองไม่มี; แต่มีแก่จิตใจของผู้ยึดมั่นถือมั่นด้วยอวิชา ให้ตถตาเป็นอัสตานิรันดร.
๑๖. นิสสรณะ: ตถตาโดยนิสรณะ: ไม่มี เพราะไม่มีอะไรจะต้องออกจากตถตา. มีแต่อะไรที่จะต้องออกจากอวิชา เพื่อให้เข้าถึงตถตา.
๑๗. ทางปฏิบัติ: ตถตาโดยทางปฏิบัติ: ไม่มีแก่ตถตา; มีแต่ทางปฏิบัติของผู้ที่
ต้องการจะเข้าถึงตถตา:
๑๗.๑ อริยมรรคมีองค์แปด.
๑๗.๒ ความมีสติในขณะแห่งผัสสะหรือเวทนา.
๑๗.๓ โดยการทำอัมมสมาธิ คือมีตถตาหรือนิพพานเป็นอารมณ์.
๑๘. อานิสงส์: ตถตาโดยอานิสงส์:
๑๘.๑ ทำให้เห็นว่าไม่มีอะไรเป็นของแปลกหรือนำอัจจรรย์.
๑๘.๒ ไม่หลงไปยึดอะไร ๆ ให้เป็นตัวตนแม้แต่ตัวตถตาเอง.
๑๘.๓ ทำให้เป็นตถาคต (พระอรหันต์).
๑๘.๔ ถ้ามีตถตาในการทำหน้าที่การงาน จะไม่มีสิ่งที่เรียกว่าความ
ผิดหวัง; มีแต่ประโยชน์ และความสนุกสนาน.
๑๙. หนทางถลำ: ตถตาโดยหนทางถลำ: ทางถลำเข้าไปสู่การเห็นตถตา: มีได้
แม้โดยเหตุบังเอิญ ที่เข้ามากระทบจิต; จนทำให้เกิดความรู้สึกที่
เป็นปฏิปักษ์ต่อความสุข, ความพอใจ ที่มีอยู่เป็นประจำ อันนำมาซึ่ง
ความรู้สึกอึดอัดและรบกวน.
๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ตถตาโดยสิ่งที่เกี่ยวข้อง: ในการเข้าถึงตถตา: ไม่มี
ในฝ่ายตถตา; แต่มีในฝ่ายผู้ที่ต้องการจะรู้และเข้าถึงตถตา; ด้วย
การศึกษาเล่าเรียน (พหุสุต) และการทำโนใจโดยแยกกาย ในเรื่อง
ความจริงของสิ่งทั้งปวง.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ตถตาโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: ไม่มีความหมายอะไรเหมือนกับพูดเล่น.

ภาษาธรรม: มีความจริงสูงสุด ทำให้บุคคลเป็นพระอรหันต์.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ฟ้ำสาขๆ ตอน ๑, ๒

๒. สมถวิบัสนาแห่งยุคปรมาณู

๓. อิทปปัจจยตา

ตัณหา

๑. พยัญชนะ: ตัณหาโดยพยัญชนะ: คือ ยางเหนียว.
๒. อรรถะ: ตัณหาโดยอรรถะ:
 - ๒.๑ ต้องการด้วยอำนาจของอวิชา เป็นไปได้ทั้งทางบวกและทางลบ.
 - ๒.๒ กิเลสที่นำไปสู่ทุกข์ คือความเป็นอย่างอื่น.
 - ๒.๓ ความกำหนดอยู่ด้วยความเพลินในอารมณ์นั้น ๆ.
 - ๒.๔ มูลเหตุแห่งอุปาทานและทุกข์.
 - ๒.๕ เครื่องผูกสัตว์ให้ติดอยู่กับความว้าวุ่น.
๓. ไวพจน์: ตัณหาโดยไวพจน์: คือ โลภะ, อภิชฌา, นันทิราคะ, ชัปปา, ลิพินี.
๔. องค์ประกอบ: ตัณหาโดยองค์ประกอบ: คือ ความกำหนดยินดี, ความต้องการ, อวิชา.
๕. ลักษณะ: ตัณหาโดยลักษณะ:
 - ๕.๑ หวังด้วยอวิชา, พยายามด้วยอวิชา, ได้ผลและเสวยผลด้วยอวิชา, หวังต่อไปด้วยอวิชา.
 - ๕.๒ ตัณหาที่มีลักษณะวังออกหน้าสิ่งที่มาสนองความอยากเสมอไปอย่างที่ไม่มีความจะทันกันหรือหยุดอยาก.
๖. อาการ: ตัณหาโดยอาการ: คือ หิวด้วยอวิชา; ตื่นรนกระเสือกกระสนด้วยอวิชา; ตะกตะกรามด้วยอวิชา; บริโภคด้วยอวิชา; ก่อให้เกิดอุปาทาน.

๗. ประเภท: ตัณหาโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทสาม:

๑. กามตัณหา: ตัณหาในกาม.
๒. ภวตัณหา: ตัณหาในความมีความเป็น.
๓. วิภวตัณหา: ตัณหาในความไม่มีไม่เป็น.

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสอง:

๑. ตัณหาชนิดที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์.
๒. ตัณหาชนิดที่ไม่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์และเพื่อดับทุกข์; เรียกโดยโวหารพิเศษว่า อัมมตัณหา, อัมมกาโม, อัมมนันทิ ซึ่งเป็นตัณหาในการที่จะละตัณหา.

๗.๓ ตัณหาที่แจกตามอารมณ์ของตัณหา: มีหก: คือ รูปตัณหา, สัทตตัณหา, คันธตัณหา, รสตัณหา, โภกฺขรู้พตตัณหา, อัมมตัณหา.

๘. กฎเกณฑ์: ตัณหาโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ ความอยากที่จะเรียกว่าตัณหา ก็ต่อเมื่ออยากด้วยอวิชชา. ถ้าอยากด้วยปัญญาหรือวิชา เรียกว่าสังกัปปะ.
- ๘.๒ ผัสสะด้วยอวิชชา เป็นจุดตั้งต้นของตัณหา.
- ๘.๓ เมื่อได้รู้ว่าตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อนั้นก็รู้จักจุดที่จะตัดต้นเหตุแห่งความทุกข์.

๙. สัจจะ: ตัณหาโดยสัจจะ:

- ๙.๑ ตัณหาเป็นสมุทัยแห่งความทุกข์.
- ๙.๒ ตัณหามีการไหล และพาผู้มีตัณหาให้ไหล; เหมือนกระแสน้ำพาของลอยน้ำให้ไหล.
- ๙.๓ ตัณหาทำให้มีความหมายแห่งอดีต ปัจจุบัน อนาคต.
- ๙.๔ ตัณหาไม่มีการอิมการพอ จนกว่าจะได้ตัดต้นเหตุของมันเสีย ก็ จะมีความอิมความพอขึ้นมาเอง.
- ๙.๕ การตัดความรู้สึกรอยาก ย่อมดีกว่าสนองความอยาก ด้วยสิ่งที่มีนอยาก.

- ๙.๖ แม้จะหมดตัณหาคนก็ไม่ตาย ; เพราะมีความไม่มีตัณหา เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต.
- ๙.๗ ต้องไม่ตำรงชีวิตอยู่ด้วยตัณหา แต่ด้วยเมตตาและปัญญา จึง จะไม่เป็นทุกข์.
- ๙.๘ ถ้ามีตัณหา แม้อยู่คนเดียวก็เท่ากับอยู่ด้วยคนจำนวนมาก ; แม้อยู่ด้วยคนจำนวนมาก ถ้าไม่มีตัณหาก็กเท่ากับอยู่คนเดียว.

๑๐. **หน้าที่:** ตัณหาโดยหน้าที่: ตัณหาไม่มีหน้าที่: แต่คนมีหน้าที่ป้องกันและ กำจัดตัณหา.

๑๑. **อุปมา:** ตัณหาโดยอุปมา: *เปรียบเสมือน:*

๑๑.๑ ผืนข้ายและแหวน เป็นที่ติดของปวงสัตว์ ยิ่งกว่าข้ายใด ๆ.

๑๑.๒ กลุ่มต้ายขุ่น ขากที่จะสางออก.

๑๑.๓ แม่น้ำที่ไหลไปได้ทั่วจักรวาลและทั่วทุกภพ.

๑๑.๔ หลาวเหล็กที่เสียบแทงจิตใจ.

๑๑.๕ นายช่างปลุกเรื้อน: คือสร้างภพ, สร้างชาติ, สำหรับเป็น ทุกข์เรื่อยไป.

๑๒. **สมุทัย:** ตัณหาโดยสมุทัย:

๑๒.๑ *สมุทัยโดยตรง:* คือเวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา.

๑๒.๒ *โดยเงื่อนไขที่สุด:* คืออวิชชาทำให้เกิดตัณหา.

๑๒.๓ *สมุทัยโดยวงกว้าง:* เรียกว่า ปิยรูป สาดรูป^๑ ได้แก่ อารมณ์ ทั้งหกในชั้นตอนต่าง ๆ กันสิบชั้นตอน^๒ ในฐานะเป็นที่ตั้งแห่ง การเกิด แต่ก็เป็นที่ตั้งแห่งการดับด้วย.

๑๓. **อัตถังคมะ:** ตัณหาโดยอัตถังคมะ: คือ การขาดเหตุปัจจัยตามคราว; หรือการ มีสติมาทันเวลาตามคราว.

^๑ ปิยรูป สาดรูป: หมายถึงสิ่งที่มีภาวะเป็นที่รัก ที่ยินดีในโลก เป็นที่เกิดดับแห่งตัณหา.

^๒ สิบชั้นตอน: สิ่งที่เป็นที่เกิดดับแห่งตัณหาที่มีอยู่สิบชั้นตอน ตอนละหกดังนี้: อายตนะภายในหก - อายตนะภายนอกหก - วิญญาณหก - สัมผัสหก - สัมผัสสชาเวทนาหก - สัญญาหก - สัญเจตนาหก - ตัณหาหก - วิทกหก-วิจารณ์หก.

๑๔. อัสสาทะ: ตัณหาโดยอัสสาทะ: คือ ความรู้สึกพอใจยินดี กำหนดเพิลิดเพิลิน ในอารมณ์นั้น ๆ ในภพนั้น ๆ.
๑๕. อาทีนวะ: ตัณหาโดยอาทีนวะ:
 ๑๕.๑ ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ โดยผ่านทางอุปาทาน.
 ๑๕.๒ ตัณหาให้เกิดทุกข์ในภพนั้น ๆ; ให้เกิดภพใหม่ในภพที่ต่างออกไป; เป็นเครื่องเย็บร้อยสัตว์ ให้ติดอยู่กับความทุกข์หรือภพนั้น ๆ.
๑๖. นิสสรณะ: ตัณหาโดยนิสรณะ: การออกจากตัณหา คือ การเป็นอยู่ด้วยอริยอัฏฐังคิกมรรค; ปฏิบัติในอริยมรรคมีองค์แปดอยู่ตลอดเวลา ตัณหาไม่มีทางเกิด.
๑๗. ทางปฏิบัติ: ตัณหาโดยทางปฏิบัติ: เพื่อออกจากการตกเป็นทาสของตัณหา:
 ๑๗.๑ มีสติเพื่อการเป็นอยู่ด้วยอริยอัฏฐังคิกมรรค.
 ๑๗.๒ มีสติสัมปชัญญะในขณะที่แห่งผัสสะ หรือ ในขณะที่แห่งเวทนา.
๑๘. อานิสงส์: ตัณหาโดยอานิสงส์: ไม่มีอานิสงส์จากตัณหา. แต่มีอานิสงส์จากการกำจัดตัณหาคือไม่เกิดทุกข์โดยประการทั้งปวง.
๑๙. หนทางถล่ำ: ตัณหาโดยหนทางถล่ำ:
 ๑๙.๑ เข้าไปอยู่ใต้อิทธิพลของตัณหา: คือ การเป็นอยู่ด้วยความประมาท.
 ๑๙.๒ ออกจากอิทธิพลของตัณหาเข้าสู่กระแสแห่งอริยอัฏฐังคิกมรรค: คือ คบสัตบุรุษ, ฟังธรรม, ไคร่ครวญธรรมอยู่เป็นประจำ.
๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ตัณหาโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: เพื่อกำจัดตัณหา: คือ การเป็นอยู่ด้วยความไม่ประมาทในที่ทุกสถาน หรือ ในธรรมทั้งปวง.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ตักขหาโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: หมายถึงความอยากในทางเพศ.

ภาษาธรรม: หมายถึงความอยากด้วยอวิชาทุกชนิด.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. โกวัลยธรรม

๒. อริยสังคจากพระโอบุญ

๓. อาสาพหุชาเตศนา เล่ม ๑

ไตรลักษณ์

๑. พหุชนะ: ไตรลักษณ์โดยพหุชนะ: คือ สิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการกำหนดรู้ สามประการ.
๒. อรรถะ: ไตรลักษณ์โดยอรรถะ: คือ ลักษณะของธรรมทั้งปวงที่ควรกำหนดรู้ เพื่อประโยชน์แก่การดับทุกข์ ซึ่งคนธรรมดาตามองไม่เห็น: ได้แก่ ลักษณะแห่งความไม่เที่ยง, ความเป็นทุกข์, ความเป็นอนัตตา.
๓. ไวพจน์: ไตรลักษณ์โดยไวพจน์: คือ สามัญญลักษณะ, พุทธพหุสาสนี (แต่ท่านมักรวมทุกข์ลักษณะไว้ในอนิจจลักษณะ) ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: ไตรลักษณ์โดยองค์ประกอบ:
 - นัยที่หนึ่ง: องค์ประกอบในทางปรากฏการณ์ภายนอก: คือ ลักษณะแห่งความไม่เที่ยง, ความเป็นทุกข์, ความเป็นอนัตตา.
 - นัยที่สอง: ลักษณะแห่งความเนื่องกันอย่างเร้นลับในภายใน :
 ๑. ลักษณะของความเปลี่ยนแปลงเรื่อย (อนิจจัง).
 ๒. ลักษณะที่ต้องผูกพันอยู่กับสิ่งที่เปลี่ยนแปลงเรื่อย (ทุกขัง).
 ๓. ลักษณะที่บังคับให้เป็นอย่างอื่นไม่ได้ (อนัตตา).ทั้งสามองค์นี้สัมพันธ์กันอยู่อย่างที่ไม่แยกจากกัน จึงได้เรียกว่า ไตรลักษณ์.
๕. ลักษณะ: ไตรลักษณ์โดยลักษณะ: คือ มีลักษณะของการสัมพันธ์กันอยู่ของสิ่งทั้งสาม: คือ เปลี่ยนแปลงเรื่อย, ต้องผูกพันอยู่กับสิ่งที่เปลี่ยนแปลงเรื่อย และบังคับให้เป็นอย่างอื่นไม่ได้; นี่คือนิยามที่ผูกพันกันอยู่ของสิ่งทั้งสามอย่างแยกกันไม่ได้ เหมือนเชือกสามเกลียว.

๖. อาการ: ไตรลักษณ์โดยอาการ: มีอาการ:
- ๖.๑ ครอบงำจักรวาลทุก ๆ ปริมาณ.
 - ๖.๒ ดุร้าย เจ็บขาด ไม่เห็นแก่หน้าใคร.
 - ๖.๓ ประหนึ่งว่า เคี้ยวกินคนโง่ที่ไม่รู้จักมันอยู่เนืองนิจ (คือทำให้เป็นทุกข์).
 - ๖.๔ พร้อมทั้งจะสลายตัว สำหรับผู้ที่รู้จักและเห็นแจ้ง.
๗. ประเภท: ไตรลักษณ์โดยประเภท:
- ๗.๑ ไตรลักษณ์สำหรับไว้สวดตามศาลาวัด.
 - ๗.๒ ไตรลักษณ์ไว้สอนในโรงเรียนปริยัติธรรม.
 - ๗.๓ ไตรลักษณ์ที่เห็นด้วยวิปัสสนาของผู้ปฏิบัติวิปัสสนา และบรรลุมรรคผล.
๘. กฎเกณฑ์: ไตรลักษณ์โดยกฎเกณฑ์:
- ๘.๑ โดยตัวไตรลักษณ์เองเป็นกฎเกณฑ์ของจักรวาล; ไม่แบ่งแยกเป็นเวลาหรือสถานที่ สำหรับยกเว้นเป็นพิเศษ แก่บุคคลหรือเหตุการณ์ใด ๆ.
 - ๘.๒ โดยบุคคลที่เกี่ยวข้องกับไตรลักษณ์ ปฏิบัติผิดต่อไตรลักษณ์แล้วเป็นทุกข์; แล้วจะปฏิเสธว่าเพราะไม่รู้ไตรลักษณ์ไม่ได้; เช่นเดียวกับกฎหมายเมื่อทำผิดแล้วจะอ้างว่า ไม่รู้กฎหมายไม่ได้.
 - ๘.๓ กฎไตรลักษณ์เป็นกฎนิรันดร ไม่ต้องเปลี่ยนแปลง แก้ไขตามยุคตามสมัย; คงดำรงสภาวะอยู่เช่นนั้นตราบชั่ววันรันดร.
๙. สัจจะ: ไตรลักษณ์โดยสัจจะ:
- ๙.๑ ความปรารถนาของสรรพสัตว์ ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงกฎไตรลักษณ์ได้ แม้ในกรณีพิเศษ.
 - ๙.๒ สัจจะของไตรลักษณ์เป็นปรมัตตสัจจะ จึงนำมาใช้ไม่ได้ในกรณีที่พูดกันอย่างสมมติสัจจะของปุถุชน. ดังนั้นจะต้องเป็นที่เข้าใจกันเสียก่อนว่า จะพูดกันในสัจจะระดับไหน โดยไม่เกิดการขัดแย้งกัน.

- ๙.๓ โดยสังจะแห่งไตรลักษณ์ ไม่มีบุคคลผู้เป็น ผู้เอา ผู้ได้ ผู้เสีย ฯลฯ แม้ผู้เฝ้าทุกข์; เพราะทุกอย่างเป็นอนัตตา เว้นแต่จะกล่าวอย่างสังจะของสมมติ.
- ๙.๔ ลักษณะแห่งไตรลักษณ์มีอยู่ที่ทุกขุมชน แต่เราไม่เห็น และไม่มีผู้สอนให้เห็น. แม้สัญชาตญาณของเราก็นิ่งหลับอยู่ ยังไม่เป็นโพธิ.
- ๙.๕ สังจะของไตรลักษณ์มีอยู่ตรงตามที่ตรัสว่า เห็นอนิจจังก็เห็นทุกขัง; เห็นอนิจจังและทุกขัง ก็เห็นอนัตตา.
- ๙.๖ เรื่องไตรลักษณ์นี้มีสอนกันมาแล้วอย่างประปรายก่อนพุทธกาล: ไม่สมบุรณ์และไขว้เขว. เพิ่งจะสมบุรณ์สำเร็จประโยชน์ เมื่อพระพุทธองค์ทรงสั่งสอน; ถือเป็นหลักพระพุทธานุศาสน.
- ๙.๗ ธรรมชาติทั้งหลายบรรยายธรรมและแสดงธรรมเรื่องไตรลักษณ์ตลอดเวลา; แต่คนยังไม่มีความเห็นและเห็นได้ ยิน จึงยังคงเป็นความลับอยู่.

๑๐. หน้าที่: ไตรลักษณ์โดยหน้าที่:

- ๑๐.๑ หน้าที่ (โดยสมมติ) ของไตรลักษณ์: เพื่อขจัดความโง่ของมนุษย์ ต่อลักษณะของธรรมชาติ: ทั้งที่เป็นสังขตะและอสังขตะ.
- ๑๐.๒ หน้าที่ของมนุษย์ต่อไตรลักษณ์: ต้องรู้ ต้องเห็นไตรลักษณ์ โดยเฉพาะที่มีอยู่ในนามรูปของตนเอง; เพื่อป้องกันความยึดมั่นถือมั่น อันเป็นต้นเหตุของความทุกข์.
- ๑๐.๓ หน้าที่ของพุทธบริษัททั้งปวง: คือ ช่วยกันเผยแผ่สังจะของไตรลักษณ์ เพื่อเป็นหนทางแห่งนิพพาน.

๑๑. อุปมา: ไตรลักษณ์โดยอุปมา:

- ๑๑.๑ เหมือนพระเป็นเจ้าที่ทุกคนต้องเชื่อฟังและเข้าถึง แม้ว่าจะ เป็นพระเป็นเจ้าอย่างมิใช่บุคคลก็ตาม.
- ๑๑.๒ เหมือนแสงสว่างที่ยิ่งกว่าแสงอาทิตย์ แต่ปุถุชนมีใฝ่ฝ้าในดวงตามากเกินไป จึงมองไม่เห็นแล้วประหลาดผิด ๆ.

- ๑๑.๓ ถ้าเห็นแล้ว มีอุปมาเหมือนยาที่ป้องกันและแก้ไขโรคทาง
วิญญาณทุกชนิด.
- ๑๑.๔ ถ้าเห็นแล้ว มีอุปมาเหมือนอาวุธที่พิฆาตศัตรู.
- ๑๑.๕ เป็นเหมือนยักษ์ร้ายที่คอยก่ตกินผู้ไม่รู้จักมัน.

๑๒. สมุทัย: ไตรลักษณ์โดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ ความจริงตามธรรมชาติ: เป็นที่เกิดแห่งกฎไตรลักษณ์.
- ๑๒.๒ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า: เป็นที่มาแห่งคำสอนเรื่องไตรลักษณ์.
- ๑๒.๓ กฎไตรลักษณ์ในฐานะที่เป็นอสังขตะ: ย่อมเป็นสมุทัยอยู่ใน
ตัวมันเอง.

๑๓. อัตถังคมะ: ไตรลักษณ์โดยอัตถังคมะ:

- ๑๓.๑ อัตถังคมะของไตรลักษณ์: ในฐานะที่เป็นกฎนั้น ไม่มี.
- ๑๓.๒ อัตถังคมะของไตรลักษณ์: ในฐานะที่เป็นลักษณะหรือเป็น
อาการ ย่อมมีเมื่อสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งลักษณะหรืออาการนั้น
ได้ดับไป.
- ๑๓.๓ กฎแห่งไตรลักษณ์: ไม่มีความหมายแก่พระอรหันต์. ข้อนี้
เท่ากับว่าอิทธิพลของไตรลักษณ์ระงับไป เมื่อมาถึงเข้ากับ
ความเป็นพระอรหันต์.

๑๔. อัสนาทะ: ไตรลักษณ์โดยอัสนาทะ:

- ๑๔.๑ ความจริงของไตรลักษณ์ เป็นอัสนาทะแห่งสติปัญญาของ
มหาปราชญ์.
- ๑๔.๒ เป็นอัสนาทะตลอดเวลา ของผู้เข้าใจแจ่มแจ้งแล้วปฏิบัติจน
ได้ผล.

๑๕. อาทีนวะ: ไตรลักษณ์โดยอาทีนวะ: อาทีนวะโดยตรงของไตรลักษณ์ไม่มี;
มีแต่ของสิ่งที่ประกอบด้วยไตรลักษณ์ แล้วถูกยึดมั่นถือมั่น.

๑๖. นิสสรณะ: ไตรลักษณ์โดยนิสรณะ: นิสสรณะจากไตรลักษณ์ไม่ต้องมี. แต่
การเห็นแจ้งไตรลักษณ์เป็นนิสรณะเครื่องออกจากทุกข์.

๑๗. ทางปฏิบัติ: ไตรลักษณ์โดยทางปฏิบัติ:

- ๑๗.๑ ศึกษาให้รู้ แล้วปฏิบัติให้ได้ และได้รับประโยชน์.
 ๑๗.๒ ฝึกฝนการศึกษาและปฏิบัติให้แคล้วคล่องว่องไว จนนำมาใช้
 ได้ทันเวลาและเหตุการณ์.

๑๘. อานิสงส์: ไตรลักษณ์โดยอานิสงส์:

- ๑๘.๑ อานิสงส์โดยตรง: เป็นวัตถุประสงค์ทางการศึกษาชั้นสูง ทั้งชั้น
 ปริยัติและชั้นภาวนา.
 ๑๘.๒ อานิสงส์จากการเห็นไตรลักษณ์: คือ การบรรลุมรรค ผล
 นิพพาน.
 ๑๘.๓ แม้ในการเป็นอยู่อย่างชาวโลก: ก็เป็นที่ตั้งแห่งความไม่
 ประมาทและมีความสงบเย็นได้เป็นอย่างดี.

**๑๙. ทนทางถล่ำ: ไตรลักษณ์โดยทนทางถล่ำ: เข้าไปสู่การรู้และการเห็นแจ้งใน
 ไตรลักษณ์:**

- ๑๙.๑ สมาทานการดำเนินชีวิตอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะและปัญญา ใน
 ทุกเหตุการณ์ที่ผ่านเข้ามาในชีวิต.
 ๑๙.๒ สร้างนิสัยหรือมีนิสัยแห่งความเป็นคนช่างสังเกตต่อทุกสิ่ง
 ที่ผ่านเข้ามาในชีวิต.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ไตรลักษณ์โดยสิ่งที่เกี่ยวข้อง:

- ๒๐.๑ ความเคารพในการศึกษาและคุณค่าของสติปัญญา.
 ๒๐.๒ ความสนใจในธรรมชาติของกายและจิต อย่างลึกซึ้งและต่อ
 เนื่องอยู่ตลอดเวลา.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ไตรลักษณ์โดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน: เป็นบทท่องจำ.
 ภาษาธรรม: เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา.
 ๒๑.๒ ภาษาคน: ความจริงที่ชวนให้เกิดความกลัว.
 ภาษาธรรม: ความจริงที่ทำให้เกิดความกลัว.

ธรรมโษณที่แนะนำให้อ่าน

๑. ตถาคตปริกขธรรม เล่ม ๑
๒. มหิดลธรรม
๓. โอสาเรตัพพธรรม

ทาน

๑. พหุณฺชนะ: ทานโดยพหุณฺชนะ: คือ การให้, สิ่งที่ให้, สถานที่ให้.
๒. อรรถนะ: ทานโดยอรรถนะ:
 - ๒.๑ เพื่อช่วยเหลือ.
 - ๒.๒ เพื่อบูชาคุณ.
 - ๒.๓ เพื่อลดกิเลสของตนเอง.
๓. ไวยาจฺณ์: ทานโดยไวยาจฺณ์: คือ จาคะ, บริจาค, การเสียสละ.
๔. องค์ประกอบ: ทานโดยองค์ประกอบ: คือ การมีเจตนาที่จะให้, การมีสิ่งที่จะให้, การมีการให้, การมีผู้รับ.
๕. ลักษณะ: ทานโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ เป็นการช่วยเหลือ.
 - ๕.๒ เป็นการบูชาคุณ.
 - ๕.๓ เป็นการลดกิเลสของตน.
๖. อาการ: ทานโดยอาการ:
 - ๖.๑ ให้ด้วยเจตนาที่เป็นกุศล โดยอาการสามอย่างตามลักษณะที่กล่าวแล้ว.
 - ๖.๒ ให้ด้วยเจตนาที่เป็นอกุศล โดยอาการเพื่อหากำไร, หาชื่อเสียง และเพื่อผูกพันคน.
 - ๖.๓ ให้โดยอาการที่เคารพหรือไม่เคารพ ในบุคคลที่รับและของที่ให้.

๗. ประเภท: ทานโดยประเภท:

๗.๑ ประเภทที่ต้องมีผู้รับ: ได้แก่:

๑. วัตถุทาน: ให้เป็นของ.

๒. อภัยทาน: ให้ความไม่มีเวร.

๓. ธรรมทาน: ให้ความรู้.

๗.๒ ประเภทที่ไม่ต้องมีผู้รับเรียกว่าจาคะ: คือ สละสิ่งที่ไม่ควรจะมีอยู่ในตน และสละความยึดถือว่าตน เรียกว่าสุญญตาทาน.

๘. กฎเกณฑ์: ทานโดยกฎเกณฑ์:

๘.๑ ทานมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ต่อเมื่อมีความบริสุทธิ์และถูกต้องในผู้ให้และผู้รับ; ในของที่ให้, อากาที่ให้, เวลาที่ให้, สถานที่ให้.

๘.๒ ทานที่มีผลน้อยหรือเกือบไม่มีผลเลย เมื่อตรงกันข้ามจากที่กล่าวแล้ว.

๙. สัจจะ: ทานโดยสัจจะ:

๙.๑ จะเป็นทานชนิดไหนก็ขึ้นอยู่กับเจตนาของการให้.

๙.๒ จะมีผลมากหรือมีผลน้อย ก็ขึ้นอยู่กับความบริสุทธิ์ หรือความถูกต้องของการกระทำ.

๙.๓ พระอริยเจ้าจะสรรเสริญหรือไม่สรรเสริญ ก็ขึ้นอยู่กับ การวิจัยเลือกเฟ้น(ผู้ให้, ของที่ให้, เวลาที่ให้ ฯลฯ).

๙.๔ จะมีผลเป็นโลกียะ หรือโลกุตระ ก็ขึ้นอยู่กับอุปาทานของผู้ให้.

๑๐. หน้าที่: ทานโดยหน้าที่:

๑๐.๑ หน้าที่ต่อสิ่งที่เรียกว่าทานโดยทั่วไป:

หน้าที่หนึ่ง: หน้าที่โดยธรรมชาติ: ทุกคนต้องให้ทาน เพราะธรรมชาติกำหนดให้มีการช่วยเหลือกัน.

หน้าที่สอง: หน้าที่ทางศาสนาหรือทางศีลธรรม: เราต้องให้ทานเพื่อกำจัดความเห็นแก่ตัว ซึ่งเป็นการปฏิบัติธรรมทางศาสนา.

นัยที่สาม: หน้าที่ทางสังคมหรือทางการเมือง: เราต้องให้ทานเพราะเป็นการช่วยกันสร้างสันติภาพ.

๑๐.๒ หน้าที่ของผู้บำเพ็ญทานโดยเฉพาะ: ต้องมีการวิจัยแล้วเลือกเฟ้น ระมัดระวังการบำเพ็ญทาน ให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ที่กล่าวแล้ว.

๑๑. อุปัมา: ทานโดยอุปมา:

๑๑.๑ ทานมีอุปมาเหมือนการรบ ชนะกิเลสเท่าไรก็ให้ทานเท่านั้น; พ่ายแพ้แก่กิเลสก็ไม่ให้ทานเลย.

๑๑.๒ ทานมีอุปมาเหมือนใช้สัมพันธไมตรี หรือบางทีก็เสมือนเบ็ด.

๑๒. สมุทัย: ทานโดยสมุทัย:

๑๒.๑ สมุทัยฝ่ายกุศล:

๑. ความรักความเมตตา.

๒. ความเห็นแก่ส่วนรวม.

๓. ความอยากมีบุญมีกุศล.

๑๒.๒ สมุทัยฝ่ายไม่สุจริตเจือด้วยอกุศล: คือ ทำด้วยความโลภ, ความเห็นแก่ตัว, การด้ากำไรเกินควร, ความอยากมีหน้ามีตา, การผูกมัดคนให้อยู่ได้อ่านาจ ฯลฯ

๑๓. อัตถังคมะ: ทานโดยอัตถังคมะ:

๑๓.๑ การไม่ได้รับผลตามที่หวังไว้ จึงหยุดทำทานหรือหมดศรัทธา.

๑๓.๒ ความโลภหรือความตระหนี่เกิดขึ้นครอบงำ.

๑๓.๓ ความหมดปัจจัยและโอกาส.

๑๔. อัสนาทะ: ทานโดยอัสนาทะ:

๑๔.๑ อัสนาทะระดับต่ำ:

๑. ความมีหน้ามีตา มีพวกพ้องบริวาร.

๒. ความอู๋ใจ ความแน่ใจว่า มีบุญมีกุศลเป็นที่พึง.

๑๔.๒ อัสสาหะระดับสูง:

๑. จิตที่ให้สบายกว่าจิตที่เอา อย่างที่เปรียบเทียบไม่ได้.
๒. รู้สึกว่ามีบันไดแห่งนิพพาน หรืออยู่ใกล้นิพพาน.

๑๕. อาทีนวะ: ทานโดยอาทีนวะ: อาทีนวะของทานโดยตรงไม่มี; จะมีก็ต่อเมื่อมีการทำทานด้วยมัจฉาทิฎฐิ หรือความงมงาย.

๑๖. นิสสรณะ: ทานโดยนิสรณะ: ไม่ต้องมีนิสรณะจากทาน แต่ทานเป็นนิสรณะอยู่ในตัวมันเอง; คือ เป็นเครื่องนำบุคคลออกมาเสียจากกิเลสและความทุกข์.

๑๗. ทางปฏิบัติ: ทานโดยทางปฏิบัติ: เพื่อนำเข้าไปสู่ทาน:

- ๑๗.๑ บำเพ็ญทานด้วยสัมมาทิฎฐิ.
- ๑๗.๒ มีสติสัมปชัญญะ เลือกเฟ้นวิจยในการทำทาน.
- ๑๗.๓ ทำให้เป็นการลดอุปาทาน หรือความเห็นแก่ตัว.
- ๑๗.๔ ทำทานให้ถูกฝาถูกตัว ถูกกาละเทศะ.

๑๘. อานิสงส์: ทานโดยอานิสงส์:

๑๘.๑ ฝ่ายโลกุตตระ:

๑. เป็นปัจจัยแก่การบรรลุพระนิพพาน หรือเป็นบันไดขั้นต้นเพื่อพระนิพพาน.
๒. เป็นการลดความมีตัวหรือความเห็นแก่ตัวในลักษณะที่ง่ายหรือสะดวก.

๑๘.๒ ฝ่ายโลกิยะ:

๑. เป็นที่รักที่พอใจเคารพนับถือในสังคม.
๒. เพิ่มความแน่ใจว่าปลอดภัยในการอยู่ในสังคมยิ่งขึ้น.

๑๙. หนทางถลำ: ทานโดยหนทางถลำ: เข้าไปสู่การบำเพ็ญทาน:

- ๑๙.๑ การคบหาสมาคมหรือการอยู่ในสกุลของบุคคลผู้มีบุญสุนทรทานอยู่เป็นประจำ.

๑๙.๒ การสังเกตเห็นประโยชน์ในกิจกรรมสังคมสงเคราะห์ที่มีกัน
อยู่ทั่วไป.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ทานโดยสิ่งที่จะต้องเกี่ยวข้อง:

๒๐.๑ ความถูกต้องของเจตนาที่จะให้, การให้, สิ่งที่ให้, ผู้รับ,
ตลอดถึงเวลาและสถานที่.

๒๐.๒ มีสัมมาทิฐิทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ทานโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: การให้วัตถุสิ่งของเพื่อประโยชน์แก่ผู้รับ.

ภาษาธรรม: การให้หรือการเสียสละทุกสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ในตน
หรือกีดขวางหนทางพระนิพพาน.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ศาสดาลีกเทศนา เล่ม ๑

๒. โอสาเรตัพพธรรม

ทุกข์

๑. พญัญชนะ: ทุกข์โดยพญัญชนะ: คือ ทนยาก, ดูแล้วน่าเกลียด, ว่างอย่างน่าเกลียด.

๒. อรรถะ: ทุกข์โดยอรรถะ:

๒.๑ เจ็บปวดทรมาน แม้แต่ความสุขก็ยังต้องทน.

๒.๒ ดูแล้วน่าเกลียด เพราะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างหลอกลวงซ่อนเร้น.

๒.๓ ว่างอย่างน่าเกลียด เพราะมันว่างจากสาระประโยชน์ และความหมายแห่งความเป็นตัวตน.

ความเป็นทุกข์อย่างเจ็บปวดทรมานนั้น ใช้ได้เฉพาะสิ่งที่มีชีวิต. ความน่าเกลียดและความว่างอย่างน่าเกลียด ใช้ได้กับทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต.

๓. ไวยากรณ์: ทุกข์โดยไวยากรณ์:

๓.๑ โสภ (ในการตรัสอริยสัจอีกปริยายหนึ่ง ทรงใช้คำว่า “โลก” แทนคำว่า ทุกข์).

๓.๒ โรด (ในความหมายว่าเป็นเครื่องเสียบแทง).

๔. องค์ประกอบ: ทุกข์โดยองค์ประกอบ:

๑. ปัจจัยภายใน: มีอวิชชา ตัณหา เป็นต้น.

๒. ปัจจัยภายนอก: มีขันธ สังขาร เป็นต้น.

๓. การยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) ของปัจจัยภายในที่มีต่อปัจจัยภายนอก.

๕. ลักษณะ: ทุกข์โดยลักษณะ: มีลักษณะไม่พึงปรารถนาทุกชนิด:

๕.๑ ทนยาก (เพราะเปลี่ยนแปลงเรื่อย).

๕.๒ นำเกลียด (เพราะหลอกหลวง).

๕.๓ นำกลัว (เพราะเผาสนท่อมทับ ผูกมัด เสียบแทง ฯลฯ).

๕.๔ กัดเจ้าของ.

๖. อาการ: ทุกข์โดยอาการ:

นัยที่หนึ่ง: ที่เป็นไปตามอำนาจของธรรมชาติ: มีอาการ คือ ความเกิด, ความแก่, ความเจ็บ, ความตาย, ความโศก, ความร่ำไรรำพัน, ความไม่สบายกาย, ความไม่สบายใจ, ความคับแค้นใจ, ความประสพกับสิ่งไม่เป็นที่รักที่พอใจ, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักที่พอใจ, ความปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น.

นัยที่สอง: ที่เป็นไปตามอำนาจของกิเลส: มีอาการ คือ ความรัก, ความโกรธ, ความเกลียด, ความกลัว, ความตื่นเต้น, ความวิตกกังวล, ความอาลัยอาวรณ์, ความอิจฉาริษยา, ความหวงแหน, ความหึง ฯลฯ

๗. ประเภท: ทุกข์โดยประเภท: แบ่งโดยประเภทสอง:

กลุ่มที่หนึ่ง:

๑. อยู่ในรูปของนรก (คือเปิดเผย).

๒. อยู่ในรูปของสวรรค์ (คือซ่อนเร้น).

กลุ่มที่สอง:

๑. ทุกข์ที่อยู่ในรูปของเวทนา: คือความรู้สึกเจ็บปวดโดยตรง.

๒. ทุกข์ที่อยู่ในรูปของลักษณะ: คืออยู่ในลักษณะแห่งความทุกข์ แต่หาไม่เวทนาไม่ (โดยบทว่า: สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นเป็นทุกข์).

๘. กฎเกณฑ์: ทุกข์โดยกฎเกณฑ์:

๘.๑ ความทุกข์มีทั้งที่เป็นเพียงลักษณะและเป็นเวทนา.

๘.๒ ความทุกข์ต้องมีเหตุมีปัจจัย.

๘.๓ ความทุกข์เกิดที่ตรงไหน ต้องดับที่ตรงนั้น คือดับที่ปัจจัย.

๘.๔ การศึกษาเรื่องความทุกข์ ต้องศึกษาจากสิ่งที่กำลังมีชีวิต (เพราะเป็นเรื่องของสิ่งมีชีวิต).

๘.๕ ความทุกข์และความสุขนี้มีได้มาจากกรรมเก่าหรือพระเป็นเจ้า บันดาล; แต่มาจากการปฏิบัติถูกหรือผิดต่อกฎอิทัปปัจจยตา.

๙. **สังขจะ:** ทุกข์โดยสังขจะ:

- ๙.๑ ทุกข์เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้; เหตุแห่งทุกข์เป็นสิ่งที่ควรละ; ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง; ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ (อริยมรรคมีองค์แปด) เป็นสิ่งที่ควรทำให้มี.
- ๙.๒ ทุกข์ไม่ได้มีอยู่ตลอดเวลา เพิ่งจะเกิดเมื่อมีเหตุปัจจัยของทุกข์.
- ๙.๓ ความทุกข์ทั้งหลายเกิดที่จิต ต้องดับกันที่จิต.
- ๙.๔ ทุกข์เท่านั้นที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป; นอกจากทุกข์แล้วหาไม่มีอะไรเกิดและดับไม่ (แม้ที่สุดแต่ที่เรียกว่าสุข).
- ๙.๕ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ (แม้ความสุขก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง).
- ๙.๖ ไฉนแห่งวิภูฏะนั้น มีแต่สิ่งที่เป็นทุกข์.
- ๙.๗ การเกิดแห่งธาตุคือการเกิดแห่งทุกข์ (การปรากฏแห่งสังขตธาตุ มิใช่การเกิดแห่งธาตุ).

๑๐. **หน้าที่:** ทุกข์โดยหน้าที่ (โดยสมมติ):

- ๑๐.๑ กัดเจ้าของ.
- ๑๐.๒ ปรากฏออกมาทุกคราวที่มีการทำผิดต่อกฎอิทัปปัจจยตา.

๑๑. **อุปมา:** ทุกข์โดยอุปมา: *เปรียบเทียบ*:

- ๑๑.๑ แבקของหนัก.
- ๑๑.๒ ไฟเผา.
- ๑๑.๓ โรคเสียบแทง.
- ๑๑.๔ ข้ำศึก.
- ๑๑.๕ ความมืด ฯลฯ
- ๑๑.๖ คางคกที่มีเพชรอยู่ในหัว (ความดับทุกข์ที่ซ่อนอยู่ในความทุกข์).

๑๒. **สมุทัย:** ทุกข์โดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ *สมุทัยคือกิเลส:* ได้แก่อวิชชาให้เกิดตัณหา; ตัณหาให้เกิดอุปาทาน; อุปาทานให้เกิดทุกข์.

- ๑๒.๒ สมุทัยคือสังขาร: คือ การปรุงแต่งและถูกปรุงแต่งของสิ่งที่เป็นเหตุปัจจัย; หยุดการปรุงแต่งก็หยุดทุกข์.
- ๑๒.๓ เมื่อกกล่าวโดยสรุป: ความอยากความต้องการด้วยอำนาจของอวิชชาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์. (ต้องมีความอยาก ความต้องการด้วยวิชชาที่เรียกว่า สังกัปะ ไม่เรียกว่าค้นหาจึงจะไม่เกิดทุกข์).
- ๑๒.๔ สำหรับโลกสมัยปัจจุบันนี้ กล่าวได้ว่า ความทุกข์ทุกชนิดมาจากความเห็นแก่ตัว ด้วยอำนาจของอวิชชา ของคนในโลกนั่นเอง.

๑๓. อัตถังคมะ: ทุกข์โดยอัตถังคมะ:

- ๑๓.๑ การขาดเหตุปัจจัยแห่งความทุกข์ตามครั้งคราว.
- ๑๓.๒ การควบคุมไว้ได้ด้วยสติ โดยเฉพาะในขณะแห่งผัสสะ.

๑๔. อัสนาทะ: ทุกข์โดยอัสนาทะ: คือสิ่งที่กลบเกลื่อนความทุกข์ไว้ โดยความเป็นมายาหลอกหลวง เหมือนน้ำตาลที่เคลือบหุ้มยาพิษ.

๑๕. อาทีนวะ: ทุกข์โดยอาทีนวะ: คือการกัดเจ้าของโดยอาการต่าง ๆ เหลือที่จะกล่าว.

๑๖. นิสสรณะ: ทุกข์โดยนิสรณะ:

- ๑๖.๑ อริยมรรคมีองค์แปด ซึ่งในบางที่ก็ตรัสไว้ด้วยถ้อยคำสั้น ๆ เพียงสองคำว่า สมณะและวิปัสสนา.
- ๑๖.๒ การเห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง คือเห็นอนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา จนไม่เกิดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด.
- ๑๖.๓ การมีปัญญาหรือวิชชา ที่สามารถทำลายความยึดมั่นถือมั่นในตัวกู ของกูเสียได้.

๑๗. ทางปฏิบัติ: ทุกข์โดยทางปฏิบัติ: ทางปฏิบัติทั่วไปเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า ความทุกข์:

- ๑๗.๑ ศึกษาให้รู้จักความทุกข์.

- ๑๗.๒ มีสติป้องกันการเกิดแห่งความทุกข์ (โดยเฉพาะในขณะแห่งผัสสะ).
- ๑๗.๓ มีสมาธิและปัญญากำจัดความทุกข์ที่เกิดขึ้นแล้ว.
- ๑๗.๔ มีชีวิตอยู่อย่างปราศจากความทุกข์ โดยมีสติในทุกกรณีที่เป็น การป้องกัน แก้อภัย รักษา พอกพูน ฯลฯ
- ๑๗.๕ มีมโนต์ประจำตัวสำหรับตวาดขับไล่ความทุกข์: เช่น กูไม่เอา กับมัน ฯลฯ หรือที่พวกมหายานเขามักว่า “ไป! ไป! ไปที่อื่น! ไปให้หมด!”
- ๑๗.๖ ทำความทุกข์ให้เป็นช่องว่างหรือสูญญตาไปเสีย แล้วไม่ต้องทำอะไรทั้งหมด.

๑๘. อานิสงส์: ทุกข์โดยอานิสงส์:

- ๑๘.๑ ความทุกข์เป็นครูที่สอนดี สอนให้ฉลาด สอนจริง สอนถูก สอนรุนแรงกว่าความสุข ซึ่งมีแต่ทำให้เหลิง.
- ๑๘.๒ ทำให้เกิดศรัทธาแน่นแฟ้นในสิ่งที่จะเป็นที่พึ่ง.
- ๑๘.๓ ความทุกข์นั้นแหละจะบังคับหรือผลักดันคน ให้รีบออกไปเสียอย่างไม่ให้รีรออยู่.
- ๑๘.๔ ความทุกข์เป็นบทเรียนของชีวิต ที่ทำให้คนเข้มแข็งในการ แก้อภัยต่อสู้อุปสรรค.
- ๑๘.๕ แท้จริงความทุกข์มิได้มีมาเพื่อให้เราเป็นทุกข์ แต่เพื่อให้เรา เป็นคนเก่ง.

๑๙. หนทางถล่ำ: ทุกข์โดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่ความทุกข์:

- ๑๙.๑ การขาดสติ.
- ๑๙.๒ การทนความขี้ยวนของสิ่งขี้ยวนไม่ได้.
- ๑๙.๓ การไม่ได้ยินได้ฟังได้เห็นเหล่าพระอรียเจ้า ไม่ฉลาดในธรรม ของพระอรียเจ้า.
- ๑๙.๔ ไม่ใคร่ครวญธรรมโดยแยบคาย.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อ: ทุกข์โดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อ: คือ ปัจจัย โอกาส คติแห่ง ภพ วัฏฏะ.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ทุกข์โดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: สิ่งที่น่ากลัว.

ภาษาธรรม: สิ่งที่ต้องต่อสู้เอาชนะให้ได้ ทำให้ว่างไป.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. กข กกา ของการศึกษาพุทธศาสนา	๒. ธรรมะเล่มน้อย
๓. อริยสัจจากพระโอษฐ์	๔. อาสาพหุชาตศนา เล่ม ๑
๕. โอสาเรตัพพธรรม	

ธรรม

๑. พหุชนะ: ธรรมโดยพหุชนะ: คือ ทรงตัวเอง (และสิ่งที่เข้าไปเกี่ยวข้อง).

๒. อรรถะ: ธรรมโดยอรรถะ:

๒.๑ ทรงตัวเอง ทรงผู้ปฏิบัติไว้เป็นธรรมตา: หมายถึงสิ่งที่ทรงตัวเอง และสิ่งที่เข้าไปเกี่ยวข้องไว้เป็นธรรมตา.

๒.๒ ธรรมหมายถึงธรรมชาติ ซึ่งไม่มีความหมายว่าสุข ทุกข์ ดี ชั่ว ฯลฯ แต่ประการใด; แต่เป็นที่ตั้งแห่งการบัญญัติของมนุษย์ ซึ่งมนุษย์บัญญัติไปตามความรู้สึกของตนอย่างมากมาย.

๒.๓ ธรรม หมายถึงสิ่งทุกสิ่งทั้งที่เป็นตัวเหตุ ตัวผล ตัวปรากฏการณ์ต่าง ๆ; ตัวคำสอน ตัวการปฏิบัติ ตัวผลของการปฏิบัติ ทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ทั้งสังขตะและอสังขตะ; ทั้งฝ่ายดี ฝ่ายชั่ว และฝ่ายเหนือดีเหนือชั่ว. สรุปความว่า ตั้งแต่ขั้นผู้นอนหนึ่งจนถึงนิพพาน ล้วนแต่เรียกว่า “ธรรม” ในความหมายของคำว่า ธรรมชาติเสมอทั้งหมด.

๒.๔ ธรรม หมายถึงธรรมชาติ ซึ่งมีความหมายแยกออกได้เป็นสี่อย่าง:

๑. ตัวธรรมชาติ (สภาวะธรรม).

๒. กฎธรรมชาติ (สังขธรรม).

๓. หน้าที่ของสิ่งมีชีวิตตามกฎหมายธรรมชาติ (ปฏิบัติธรรม).

๔. ผลที่ได้จากการทำหน้าที่ตามกฎหมายธรรมชาติ (ปฏิบัติธรรม).

ทั้งสี่อย่างนี้เรียกว่า “ธรรม” คำเดียวกันหมด.

๒.๕ โดยศัพท์ศาสตร์ คำว่า “ธรรม” ไม่อาจจะแปลไปเป็นคำใดคำหนึ่งในภาษาใดภาษาหนึ่งโดยเฉพาะ; แต่อาจจะแปลไปเป็นคำๆ เดียวที่ใช้ได้ในทุกภาษา คือ แปลว่า “สิ่ง” (thing).

- ๒.๖ มนุษย์บัญญัติสิ่งที่พึงปรารถนาว่า ธรรม; ส่วนที่ไม่พึงปรารถนาว่า อธรรม; แต่ทั้งธรรมและอธรรม ก็คือธรรมอยู่นั่นเอง; เป็นธรรมของสัตว์บุรุษและพาลชน.
- ๒.๗ ธรรม คือ ระบบปฏิบัติที่ถูกต้องแก่ความรอดทั้งทางกายและทางจิต ทุกขั้นตอนแห่งวิวัฒนาการของชีวิต ทั้งเพื่อตนเองและผู้อื่น.
- ๒.๘ การปฏิบัติในทางพุทธศาสนา แยกตัวพุทธศาสนาเป็น ปรีติธรรม, ปฏิบัติธรรม, ปฏิเวธธรรม. ทั้งสามอย่างนั้นก็รวมอยู่ในคำว่า “ธรรม”.
- ๒.๙ โดยสรุป ธรรมหมายถึงหน้าที่ ที่สิ่งมีชีวิตจะต้องทำ เพื่อความรอดอยู่ได้.

๓. ไวพจน์: ธรรมโดยไวพจน์: คือ ธาตุ, ธรรมชาติ, ธรรมตา, ธรรมธาตุ, พระพุทธเจ้า (ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา), ปฏิจจสมุปบาท (ธรรมที่ตรัสว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นเห็นธรรม; ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา”; ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ก็คือ ธรรม), ธรรมกาย (ตัวแห่งธรรม ซึ่งเป็นไวพจน์ของพระพุทธเจ้า).

๔. องค์ประกอบ: ธรรมโดยองค์ประกอบ:

- ๔.๑ องค์ประกอบของสิ่งที่เรียกว่า “ธรรม”: ได้แก่ ธรรมชาติ, กฎธรรมชาติ, หน้าที่ตามกฎหมายธรรมชาติ, และผลที่ได้จากการทำหน้าที่ตามกฎหมายธรรมชาติ.
- ๔.๒ ธรรมที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดดับของนามรูปทั้งปวง ล้วนแต่เป็นองค์ประกอบแห่งธรรม.
- ๔.๓ ธาตุทั้งหลายทั้งปวง.

๕. ลักษณะ: ธรรมโดยลักษณะ:

- ๕.๑ มีลักษณะที่สำคัญ คือ ทรงตัวอยู่ได้โดยตัวมันเอง. (สังขตธรรมก็ทรงตัวอยู่ได้โดยการเปลี่ยนแปลง; อสังขตธรรมก็ทรงตัวอยู่ได้โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง เช่น วิสังขาร, นิพพาน).
- ๕.๒ ธรรมมีลักษณะเป็นอนัตตา.

๕.๓ ธรรม (ในฐานะที่เป็นกฎของธรรมชาติ) มีลักษณะของ “พระเจ้า” ผู้ควบคุมสากลจักรวาลทุกแห่งทุกมุม.

๕.๔ ธรรม มีลักษณะเป็นของลึก สำหรับคนประเภทที่หนาไปด้วยรูลีในดวงตา แต่ไม่ลึกสำหรับผู้มีรูลีในดวงตาแต่เพียงบางเบา.

๖. อาการ: ธรรมโดยอาการ: คือ สังขตธรรมมีอาการเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย และปรุงแต่งสิ่งอื่น; อสังขตธรรม มีอาการคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง เพราะไม่มีเหตุปัจจัยและไม่ปรุงแต่งสิ่งใด.

๗. ประเภท: ธรรมโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:

กลุ่มที่หนึ่ง:

๑. สังขตธรรม (สังขาร).
๒. อสังขตธรรม (วิสังขาร).

กลุ่มที่สอง:

๑. โลภียธรรม (ธรรมที่เป็นไปตามวิสัยโลก).
๒. โลกุตตรธรรม (ธรรมที่อยู่เหนือวิสัยโลก).

กลุ่มที่สาม:

๑. ศีลธรรม (สมมติสังขะ).
๒. ปรมัตถธรรม (ปรมัตถสังขะ).

กลุ่มที่สี่:

๑. ธรรมที่กล่าวโดยภาษาคน.
๒. ธรรมที่กล่าวโดยภาษาธรรม.

กลุ่มอื่น ๆ: โดยประเภทสองยังมีอีก เช่น อวิชาธรรม, วิชา-
ธรรม ฯลฯ

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสาม:

กลุ่มที่หนึ่ง:

๑. ธรรมประเภทรูป (รูปธรรม).
๒. ธรรมประเภทนาม (นามธรรม).
๓. ธรรมที่ไม่ควรกล่าวว่ารูปหรือนาม (อสังขตธรรม).

กลุ่มที่สอง:

๑. กุศลธรรม.
 ๒. อกุศลธรรม.
 ๓. อพยากตธรรม (ธรรมที่กล่าวไม่ได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล).
- กลุ่มอื่น ๆ: โดยประเภทสามยังมีกลุ่มอื่น ๆ อีกเช่น อติตธรรม, ปัจจุบันธรรม, อนาคตธรรม ฯลฯ

๘. กฎเกณฑ์: ธรรมโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ ธรรมที่เป็นสังขตะ มีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่ง ต้องเกิด-ดับเปลี่ยนแปลง; ที่เป็นอสังขตะไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เกิด-ดับ ไม่เปลี่ยนแปลง.
- ๘.๒ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา (ทั้งสังขตะ และอสังขตะ); ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน.
- ๘.๓ ธรรมที่เสด็จถึงธรรมชาติสื่อความหมาย ต้องเป็นกฎเกณฑ์อยู่ในตัวมันเอง; และกฎเกณฑ์นั้นเฉียบขาดเหมือน “พระเจ้า”.
- ๘.๔ ธรรมะในฐานะที่เป็นกฎของธรรมชาติ มีกฎเกณฑ์ว่า สิ่งใดเหมาะสมตามกฎธรรมชาติ สิ่งนั้นจะอยู่รอด; สิ่งใดไม่เหมาะสมสิ่งนั้นต้องสูญไป.
- ๘.๕ ธรรมเหล่าใดมีเหตุ ก็ต้องจัดการที่เหตุ; ธรรมเหล่าใดไม่มีเหตุ ก็ต้องจัดตนเอง ให้อยู่เหนืออำนาจแห่งเหตุ เพื่อให้เข้าถึงธรรมนั้น.
- ๘.๖ ธรรมนั้นแหละเป็นตัวกฎเกณฑ์แห่งวิวัฒนาการของสิ่งที่ต้องวิวัฒน์.
- ๘.๗ ธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ให้สิ่งมีชีวิตอยู่กันอย่างเป็นหมู่หรือสัมพันธ์กัน จนกลายเป็นสัจชาตญาณของสิ่งมีชีวิต.
- ๘.๘ ธรรม (โดยความจริง) คือสิ่งทั้งปวง; ดังนั้นกฎเกณฑ์ของธรรม จึงใช้ได้กับสิ่งทั้งปวง.

๙. สัจจะ: ธรรมโดยสัจจะ:

- ๙.๑ ธรรมหรือธรรมชาตินั้น ไม่ดีไม่ชั่ว, ไม่บุญไม่บาป, ไม่สุขไม่ทุกข์; เป็นเพียงกระแสของปฏิจลสมุปบาท. มนุษย์ไปบัญญัติ

- เองตามความรู้สึกของตน ให้เป็นดี เป็นชั่ว เป็นต้น.
- ๙.๒ “ธรรม” คำเดียว ใช้เป็นคำตอบปัญหาแก่นุชนัยได้ทุกคำถาม; เว้นเสียแต่จะมองไม่เห็น.
- ๙.๓ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา แม้จะอยู่ในระดับสูงสุดเพียงไร ก็มีอาจ จะนำมายึดถือโดยความเป็นอนัตตา.
- ๙.๔ สัจธรรมทั้งปวงหาพบได้ในร่างกายที่ยังเป็น ๆ อยู่ นี้ ถ้ามีวิปัสสนา หรือวิชาเพียงพอ.
- ๙.๕ สิ่งที่มีอำนาจเหนือสิ่งทั้งปวง คือ “กฎของธรรม” (ธรรมชาติ).
- ๙.๖ “สัจธรรม” นั้นธรรมชาติมีให้บัญญัติได้ อย่างไม่มีที่สิ้นสุด.
- ๙.๗ สัจธรรมตามที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัตินั้น สำหรับใช้ปฏิบัติเพื่อกำจัดความทุกข์กันที่นี้เดี๋ยวนี้.
- ๙.๘ ธรรมนั้นมีค่า ต่อเมื่อมีการปฏิบัติอันถูกต้อง.
- ๙.๙ ธรรมที่จะกล่าวว่ายึดทุกขได้จริงนั้น ต้องเป็นสันติปฏิภาณ ประจักษ์ชัดอยู่กับจิตใจตนเอง; และเป็นอกาลิกะ ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา.
- ๙.๑๐ ธรรมนั้น ๆ ที่จะยึดทุกขได้จริงหรือไม่ นั้น มีเหตุผลชัดเจนอยู่ที่ตัวธรรมที่ทรงแสดงโดย ไม่ต้องเชื่อผู้อื่น.
- ๙.๑๑ การเห็นอาการที่อาศัยกันเกิดขึ้น; อาศัยกันแล้วดับลงของสังขารทั้งปวง; นั่นแหละคือการเห็นธรรม.
- ๙.๑๒ ธรรมเป็นสิ่งที่เป็นที่พึงได้โดยแท้จริง พระพุทธองค์จึงทรงแนะนำ.
- ๙.๑๓ ธรรมเป็นปัจจัยที่ห้าของชีวิตอย่างที่จะขาดเสียมิได้ ในฐานะเป็นสิ่งประเล้าประโลมใจ คือเป็นอาหารฝ่ายจิตใจ คู่กับอาหารฝ่ายกาย.

๑๐. หน้าที่: ธรรมโดยหน้าที่:

- นัยที่หนึ่ง: ธรรมมีหน้าที่ (โดยสมมติ): คือค้ำครองโลก.
- นัยที่สอง: ธรรมมีหน้าที่ (โดยสมมติ): ดับทุกขให้แก่สิ่งที่รู้สึกเป็นทุกข์.
- นัยที่สาม: ธรรม (ในฐานะที่เป็นกฎธรรมชาติ): มีหน้าที่สร้างโลก, ควบคุมโลก, ทำลายโลก, ให้เป็นไปตามกฎ.

๑๑. อุปมา: ธรรมโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:
- ๑๑.๑ แสงสว่างส่องทางเดิน.
- ๑๑.๒ แผ่นดินซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสิ่งทั้งปวง.
- ๑๑.๓ ยานพาหนะ เพื่อออกจากกองทุกข์.
- ๑๑.๔ ฟางแพ (อูลุมปิก) คือเครื่องข้ามฟาก.
- ๑๑.๕ ไม้ที่ต้องเสียดูเป็นอย่างดีสำหรับขับขึ้นไปนิพพาน.
- ๑๑.๖ เครื่องคุ้มครองชีวิตทุกแง่มุม.
- ๑๑.๗ รมโพธิ์รมไทรของสัตว์โลก.
- ๑๑.๘ เกราะกันภัยของผู้ต่อสู้.
- ๑๑.๙ เครื่องรางแต่ยิ่งกว่าเครื่องราง.
- ๑๑.๑๐ ธรรมะแต่ละชั้นตอน เปรียบเสมือนศาลาพักทาง ในการเดินทางในวิญญูสงสาร.
- ๑๑.๑๑ บ้านเรือนที่อยู่อาศัย (ของจิตใจ).
- ๑๑.๑๒ รมคันใหญ่สำหรับกันฝน (กิเลส).
- ๑๑.๑๓ เครื่องนุ่งห่มทั้งเพื่อความสบาย, เพื่อปกปิดความละอาย, และเพื่อความสวยงาม.
- ๑๑.๑๔ อาหาร (ทางจิตใจ).
- ๑๑.๑๕ ศาสดาราชเพื่อประหารชาติคือกิเลส.
- ๑๑.๑๖ ขุมทรัพย์ให้สิ่งที่พึงประสงค์ได้ทุกความหมาย.
- ๑๑.๑๗ กระจกเงา (ธมฺมาทาส) เพื่อส่องให้รู้จักตัวเอง.
- ๑๑.๑๘ ธรรม(บริสุทธิ์)เปรียบเสมือนห้วงน้ำใสที่ไม่มีตะกอน.
- ๑๑.๑๙ บ่อน้ำและสระน้ำที่ใช้เพื่อดับความร้อนและความกระหาย.
- ๑๑.๒๐ เกาะกลางสมุทรอันเป็นที่พึ่งพักของชาวเรือ.
- ๑๑.๒๑ โอสถสำหรับบำบัดโรค.
- ๑๑.๒๒ เหมือนทองของมนุษย์.
- ๑๑.๒๓ คู่ชีวิต (ยิ่งกว่าคู่ชีวิตในความหมายที่รู้สึกกันอยู่).
- ๑๑.๒๔ ธงชัยประจำกองทัพ.
- ๑๑.๒๕ ดนตรีและกาพย์กลอน ซึ่งไพเราะทั้งทางเสียงและความหมาย.
- ๑๑.๒๖ ธรรม (สทุมฺม) คือเสียงกลองที่พระพุทธรองค์ทรงประกาศ.
- ๑๑.๒๗ สิ่งประเล้าประโลมใจทางวิญญูณ ซึ่งไม่ค่อยจะมีใครรู้จัก.

- ๑๑.๒๘ เปรียบเสมือนกตึกาของกีฬา ระหว่างความดีกับความชั่ว.
 ๑๑.๒๙ ของหอมเครื่องชูใจ.
 ๑๑.๓๐ สวนดอกไม้ซึ่งมีให้เลือก (สมมติว่า) แปรหมื่นสี่พันชนิด.
 ๑๑.๓๑ ของที่แม้จะกินเล่นก็ยังมีประโยชน์.
 ๑๑.๓๒ ไม้กวาดสำหรับกวาดกิเลสให้เกลี้ยงจากจิตใจ.
 ๑๑.๓๓ เสมือนพระเจ้าที่ยิ่งกว่าพระเจ้าใด ๆ.

๑๒. สมุทัย: ธรรมโดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ อสังขตธรรมไม่มีสมุทัย.
 ๑๒.๒ สังขตธรรมมีอวิชชาเป็นสมุทัยเบื้องต้นที่สุด แล้วก็ปรุงแต่งให้เกิดปฏิจจสมุปปีนธรรมมาตามลำดับ; ซึ่งก็ล้วนแต่มีสมุทัยเฉพาะตน ๆ ด้วยกันทั้งนั้นจนตลอดสาย.

๑๓. อัตถังคมะ: ธรรมโดยอัตถังคมะ:

- ๑๓.๑ ไม่มีสำหรับอสังขตธรรม.
 ๑๓.๒ สังขตธรรมมีตามคราวแห่งการเกิด-ดับ ของเหตุปัจจัยแห่งสังขตธรรมนั้น ๆ.

๑๔. อัสนาทะ: ธรรมโดยอัสนาทะ: อัสนาทะในธรรมเรียกว่าอัมมมันทิ มีเฉพาะแก่ผู้ยังมีอุปาทานเหลืออยู่ เป็นความยึดมั่นถือมั่นในธรรมอยู่ระดับใดระดับหนึ่ง; แต่ไม่มีแก่ผู้ไม่มีความยึดมั่น: คือ:

- ๑๔.๑ อัมมมันทิในอสังขตธรรม มีแก่ผู้ที่หามยมั่นในอสังขตธรรมว่าเป็นสิ่งที่มิสรของความนิ่ง, ความหยุด, ความเย็น, ความสะอาด, ความสว่าง, ความสงบ, ความเป็นอิสระจากการปรุงแต่ง, การเวียนว่าย, อย่างเป็นทางการที่น่าพอใจสูงสุด.
 ๑๔.๒ อัมมมันทิในสังขตธรรม คือความเป็นเหยื่อล่อให้หลง เป็นไปเพื่อการปรุงแต่งตามชอบใจ.

๑๕. อาทีนวะ: ธรรมโดยอาทีนวะ: มีเฉพาะแก่ผู้เข้าไปยึดถือในธรรมนั้น ๆ และมีไม่ได้แก่บุคคลหรือในธรรม ซึ่งปราศจากความยึดถือ.

๑๖. นิสสรณะ: ธรรมโดยนิสสรณะ: คือ ธรรมที่เป็นตัวการปฏิบัติ เพื่อกำจัดเสียซึ่ง อวิชชา, ตัณหา, อุปาทาน, ซึ่งเป็นปัญหาหรือต้นเหตุแห่งความทุกข์ ของสัตว์ทั่วไป, ธรรมนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อริยอฏฐังคิกมรรค.

๑๗. ทางปฏิบัติ: ธรรมโดยทางปฏิบัติ:

- ๑๗.๑ คีล สมภาสิ ปัญญา.
- ๑๗.๒ คีล สมภาสิ ปัญญา ที่อยู่ในรูปของอริยมรรคมีองค์แปดและอื่น ๆ.
- ๑๗.๓ ทางปฏิบัตินั้นต้องไม่ถือว่าเป็นไปเพื่อวัตถุหรือจิตโดยส่วนเดียว; หากถือเอาความถูกต้องของวัตถุและจิตรวมกัน.
- ๑๗.๔ ต้องเป็นการฝึกเพื่อเดินจากความมีตัวตน ไปสู่ความไม่มีตัวตนเสมอไป.
- ๑๗.๕ ปฏิบัติอย่างถูกต้องตามกฎของธรรมชาติทุกความหมาย.
- ๑๗.๖ การปฏิบัตินั้นเป็นอริยสัมมาสมาธิมีบริวารเจ็ด ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า: “เอเสว มคฺโค นตฺถญฺโฆ” แปลว่า “ทางนี้เท่านั้น ทางอื่นไม่มี”.
- ๑๗.๗ ฝึกความมีสติสมบูรณ์ในทุกกรณี.
- ๑๗.๘ แหงทะลุสมมติสังขจะ เข้าถึงปรมาตถสังขจะอยู่เป็นปกติ.
- ๑๗.๙ ถ้าจะมีการศึกษาพิจารณา ก็เอาสิ่งที่กำลังรู้สึกอยู่ในจิตใจ เป็นวัตถุสำหรับการศึกษาพิจารณา.
- ๑๗.๑๐ ปฏิบัติตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์ที่ว่า: ละชั่ว ทำดี มีจิตสะอาด ปราศจากการยึดถือ เป็นใจความสำคัญ.
- ๑๗.๑๑ ปฏิบัติธรรมคือปฏิบัติหน้าที่ ที่เป็นไปเพื่อความรอดทุกระดับ: เพราะคำว่า ธรรมะ แปลว่า หน้าที่.
- ๑๗.๑๒ การปฏิบัติธรรมมิได้หลายทางคือ แม้ในขณะที่เป็นผู้ฟังธรรม, แสดงธรรม, สาราขายธรรม, ไคร้ครวญธรรม, หรือ ทำสมาธิภาวนา.
- ๑๗.๑๓ เพื่อความสะดวกและเป็นไปโดยง่าย ควรมีการเกี่ยวข้องกับ สัตบุรุษคือ: คบสัตบุรุษ นั่งใกล้สัตบุรุษ ฟังธรรมของสัตบุรุษ และไคร้ครวญธรรมของสัตบุรุษอยู่เป็นประจำ.

๑๘. อานิสงส์: ธรรมโดยอานิสงส์:

- ๑๘.๑ ให้เกิดความรอดทั้งของปัจเจกชนและสังคม ทั้งทางกายและทางจิต.
- ๑๘.๒ ทรงผู้ปฏิบัติไม่ให้เกิดลงในกองทุกข์.
- ๑๘.๓ ทำให้สามารถอยู่ในโลกนี้อย่างเหนืออำนาจของความเป็นบวกรเป็นลบ.
- ๑๘.๔ ทำให้สามารถดำรงชีวิตชนิดที่ไม่กัดเจ้าของ.
- ๑๘.๕ ทำให้ถึงจุดหมายปลายทางที่มนุษย์ควรจะไปถึง.

๑๙. หนทางถ้ำ: ธรรมโดยหนทางถ้ำ:

- นัยที่หนึ่ง: เข้าไปสู่ความสนใจในธรรม: คือ การได้คบหาสมาคมกับสัตบุรุษ; และโอกาส เวลา สถานที่ เหตุการณ์ สิ่งแวดล้อม ฯลฯ อำนวยให้เกิดความสนใจในธรรม.
- นัยที่สอง: เข้าไปสู่การปฏิบัติธรรม: คือ การเห็นโลกโดยความเป็นของน่าเบื่อหน่าย และเห็นประโยชน์ของการปฏิบัติธรรม.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ธรรมโดยสิ่งที่เกี่ยวข้อง: เพื่อการมีธรรม:

- ๒๐.๑ การได้ยิน ได้ฟัง การทำโยนิโสมนสิการ^๑ ในสิ่งที่ได้ยิน ได้ฟัง การปฏิบัติตามผลของโยนิโสมนสิการ.
- ๒๐.๒ ความเจตจำนงวิญญานในชีวิตของตนแต่หนหลัง เป็นปัจจัยสูงสุดในการศึกษาธรรมชั้นลึก.
- ๒๐.๓ การที่สติปัญญาค่อย ๆ พัฒนาขึ้นมา ตามสัญชาตญาณฝ่ายโพธิ.

^๑ โยนิโสมนสิการ: ตามตัวหนังสือ แปลว่า การทำในใจถึงต้นเหตุ หรือโดยเหตุ (โยนิ แปลว่า เหตุ หรือ แตนเกิด). แต่เรามาใช้คำแปลกันเสียว่า การทำในใจโดยแยบคาย; ได้แก่การพิจารณาถึงต้นเหตุของสิ่งทั้งปวง โดย โยนิโสมนสิการ-ศัพท์ธรรม. (ดูรายละเอียดในคำอธิบายศัพท์ หน้า ๓๓๘).

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ธรรมโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน : หมายถึง คำสั่งสอน, ตู้อุพระธรรม, พระไตรปิฎก, เสียงที่แสดงธรรม, สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของตน ในหมู่คนที่เชื่อว่า พระธรรม (ผี) สร้างเรามา.

ภาษาธรรม: มีได้หลายนัย:

๑. ความจริงของธรรมชาติ ความรู้และการปฏิบัติที่ดับทุกข์ได้.
๒. สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ถือเอาว่าเป็นพระองค์ตัวจริง (ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา).
๓. สิ่งสูงสุดที่พระพุทธเจ้าทรงเคารพ.
๔. หน้าที่ที่ต้องกระทำเพื่อความรอด.

๒๑.๒ ภาษาคน: มักหมายถึงธรรมชั้นศีลธรรม หรือโลกียธรรม.

ภาษาธรรม: หมายถึงทั้งโลกียธรรมและโลกุตตรธรรม.

๒๑.๓ ภาษาคน: คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า.

ภาษาธรรม: หน้าที่และการปฏิบัติที่ดับทุกข์ได้.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๑, ๒

๒. ธรรมะเล่มน้อย

๓. ธรรมศาสตร์ เล่ม ๑

๔. มหิดลธรรม

ธาตุ

๑. พหุณฺชนะ: ธาตุโดยพหุณฺชนะ: คือ สภาพที่มีการดำรงอยู่ ในลักษณะที่ทรงไว้ซึ่งตัวเองและสิ่งอื่น. (ธฺร-ธาตุ ในความหมายว่า “ทรง”).
๒. อรฺรณฺชะ: ธาตุโดยอรฺรณฺชะ:
 - ๒.๑ ส่วนประกอบสุดท้ายที่ไม่ควร หรือไม่อาจแบ่งแยกออกไปได้อีกต่อไป.
 - ๒.๒ ส่วนประกอบส่วนย่อย ที่จะประกอบกันขึ้นเป็นสิ่งใหม่หรือส่วนใหญ่.
 - ๒.๓ คุณลักษณะหรือคุณค่าเฉพาะของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็เรียกว่า ธาตุ (ธาตุดี, ธาตุชั่ว, ธาตุรู้, วิชาธาตุ, อวิชาธาตุ, ธาตุตา, ธาตุหู, ธาตุรูป, ธาตุเสียง, ธาตุกลิ่น ฯลฯ กามธาตุ, รูปธาตุ, อรูปธาตุ, ธาตุว่าง, นิพพานธาตุ).
๓. ไวพฺจนฺโ: ธาตุโดยไวพฺจนฺโ: คือ ธรรม, ธรรมชาติ.
๔. องคฺ์ประกอบ: ธาตุโดยองคฺ์ประกอบ:
 - ๔.๑ อสังขตธาตุไม่มีองคฺ์ประกอบ. สังขตธาตุมีเหตุมีปัจจัย และองคฺ์ประกอบใด ๆ ตามสมควรแก่ธาตุนั้น ๆ.
 - ๔.๒ อีกปริยายหนึ่ง: ถือเอาโดยความหมายของคำคำนี้ ธาตุมีองคฺ์ประกอบ คือดำรงอยู่ได้ หรือมีอยู่ได้โดยตัวมันเองหนึ่ง; หน้าที่ประกอบกันขึ้น เป็นสิ่งใหม่หนึ่ง; เป็นไป หรือไม่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยตามธรรมชาติของธาตุนั้น ๆ หนึ่ง.
๕. ลักฺษณฺชะ: ธาตุโดยลักฺษณฺชะ:
 - ๕.๑ มีลักษณะทรงตัวเอง.

- ๕.๒ เป็นรากฐานของสิ่งทั้งปวง ในลักษณะเป็นเหตุปัจจัยก็มี; ในลักษณะควบคุมบังคับก็มี.
- ๕.๓ เป็นส่วนประกอบของสิ่งที่ต้องการส่วนประกอบ.
- ๕.๔ บางธาตุมีลักษณะไม่เที่ยง, เป็นทุกข์; บางธาตุไม่มีลักษณะอย่างนั้น. แต่ทุกธาตุมีลักษณะเป็นอนัตตา.

๖. อาการ: ธาตุโดยอาการ: ธาตุแต่ละธาตุไม่มีอาการ. ต่อเมื่อมีการผสมกัน จึงมีอาการแห่งการปรุงแต่งและเปลี่ยนแปลง เรียกว่าอาการของธาตุ โดยปริยาย.

๗. ประเภท: ธาตุโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:

กลุ่มที่หนึ่ง:

๑. ธาตุที่รู้จักและศึกษากันอยู่ในวงการวิทยาศาสตร์ปัจจุบัน มีแต่รูปธาตุ.
๒. ธาตุที่ศึกษากันอยู่ในทางธรรม มีนามธาตุ (เรื่องทางจิต ทางวิญญาน).

กลุ่มที่สอง:

๑. สังขตธาตุ (มีปัจจัยปรุงแต่ง) บางทีก็เรียกว่าสังขารธาตุ.
๒. อสังขตธาตุ (ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง) บางทีก็เรียกว่าวิสังขารธาตุ.

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสาม:

กลุ่มที่หนึ่ง:

๑. รูปธาตุ.
๒. นามธาตุ.
๓. อพยัคตธาตุ (ธาตุที่กล่าวไม่ได้ว่าเป็น รูป หรือเป็นนาม เช่น นิพพานธาตุ เป็นต้น).

กลุ่มที่สอง: อีกปริยายหนึ่ง:

๑. รูปธาตุ (มีรูป).
๒. อรูปธาตุ (ไม่มีรูป).
๓. นิโรธธาตุ (เป็นที่ดับแห่งรูป และอรูป).

กลุ่มที่สาม: อีกริยายหนึ่ง:

๑. กุศลธาตุ.

๒. อกุศลธาตุ.

๓. อภัยกตธาตุ (กล่าวไม่ได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล).

๗.๓ แบ่งโดยประเภทสี่:

๑. กามธาตุ.

๒. รูปธาตุ.

๓. อรูปธาตุ.

๔. นิโรธธาตุ.

๘. กฎเกณฑ์: ธาตุโดยกฎเกณฑ์:

๘.๑ ทุกสิ่งเป็นสักว่าธาตุ กล่าวคือ ความเป็นธาตุครอบงำสิ่งทั้งปวง; จนทำให้กล่าวได้ว่า ทุกสิ่งเป็นธาตุตามธรรมชาติ ไม่มีอะไรที่มีได้เป็นธาตุ; แม้ที่สุดแต่ความว่างก็ยังเรียกว่า “สุญญตธาตุ” ธาตุแห่งความว่าง.

๘.๒ สังขตธาตุมีกฎเกณฑ์ในการที่จะเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัยเป็นของใหม่อยู่เสมอ; ส่วนอสังขตธาตุนั้นตรงกันข้าม.

๘.๓ มีธาตุพื้นฐานที่เป็นกลางบางธาตุ มีความหมายไม่แน่นอน; ต่อเมื่อมีธาตุอื่นมาประกอบ จึงมีความหมายแน่นอนขึ้นมา; ตัวอย่างเช่น ธาตุรู้, จะรู้ผิดเป็นอวิชาธาตุก็ได้ จะรู้ถูกเป็นวิชาธาตุก็ได้ ยังมีอีกหลายธาตุที่มีลักษณะเช่นนี้.

๘.๔ การปรากฏแห่งสังขตธาตุไม่ว่าในลักษณะใด ๆ เป็นการปรากฏแห่งทุกข์; แม้ที่สุดแต่การปรากฏแห่งสุขธาตุ (ความสุข).

๙. สัจจะ: ธาตุโดยสัจจะ:

๙.๑ ไม่มีอะไรที่มีใช่ธาตุที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และไม่เป็นอนัตตา.

๙.๒ ธาตุแม้ธาตุเดียวกัน ก็เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นของผู้ไม่รู้; แต่เป็นที่ตั้งแห่งความปล่อยวางของผู้รู้; เป็นเช่นนี้ แม้กระทั่งนิพพานธาตุ.

๙.๓ ธาตุที่ประกอบกันขึ้นเป็นคนคนหนึ่ง มีหกธาตุเท่านั้น: คือ

- ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณ;
แล้วก็เป็นที่ตั้งที่อาศัย ที่ปรากฏแห่งธาตุอีกมากมายเหลือที่จะนับ.
- ๙.๔ แม้มโนธาตุจะเป็นสิ่งที่รู้สึกสุขทุกข์ แต่ก็ต้องอาศัยรูปธาตุทั้งปวง
เป็นที่ตั้งที่อาศัยที่ปรากฏ เพราะต้องทำงานร่วมกันทั้งมโนธาตุ
และรูปธาตุ.
- ๙.๕ ธาตุทั้งสิ้นสำหรับจะประกอบกันเป็นรูปขันธ์ และวิญญาณธาตุ
สำหรับจะเป็นนามขันธ์; ส่วนธาตุอากาศเป็นที่ตั้งที่อาศัยแห่ง
ขันธ์เหล่านั้น.
- ๙.๖ อตภาพคนเรานี้ บางเวลาเป็นเสมือนหนึ่งธาตุที่กอง ๆ รวมกัน
อยู่; แต่บางเวลาก็เป็นเสมือนหนึ่งสิ่งกายสิทธิ์ ปรงแต่งหมุนจี้
ไปเลย.
- ๙.๗ ธาตุที่ยังไม่ถูกยึดถือ ก็ยังคงเป็นธาตุตามธรรมชาติ; เมื่อถูกยึด
ถือเข้าก็กลายเป็นตัวตนอย่างใดอย่างหนึ่งไป โดยไม่เห็นว่าเป็น
ธาตุตามธรรมชาติ.
- ๙.๘ ไม่มีผู้ใดทำอะไรแก่สิ่งใด นอกจากว่าธาตุกระทำต่อธาตุ. ผู้มอง
เห็นความจริงข้อนี้แล้วเท่านั้น จึงจะรู้สึกเช่นนั้นและพูดออกมาว่า
“ธาตุกินธาตุ” เป็นต้น. (มตินี้ต้องระวังให้ดี เพราะอาจนำไปใช้
ฝ่ายมิถิลาทฤษฎีประกอบกรรมอันชั่วหยาบ แล้วถือว่า ไม่มีบาป
ก็ได้).
- ๙.๙ เมื่อธาตุทำหน้าที่ตามหน้าที่ของมัน สิ่งที่เราเรียกว่าการปรง (สังขาร)
ก็เกิดขึ้น: จนเกิดสิ่งที่เรียกว่า อายตนะบ้าง ขันธบ้าง.
- ๙.๑๐ ธรรมธาตุฝ่ายอสังขตะที่มีลักษณะเป็นกฎเกณฑ์ มีความหมาย
แห่งความเป็นพระเจ้า.
- ๙.๑๑ สิ่งที่มีชีวิตย่อมคบหากันตามธาตุแห่งจิตใจที่ตรงกัน: เช่น อริยชน^๑
ย่อมคบหากันแต่อริยชน, สัตบุรุษคบหากันแต่สัตบุรุษ, อันธพาล
ย่อมคบหากันแต่อันธพาล.
- ๙.๑๒ บรรดาธาตุแม้จะเป็นธาตุเดิม ธาตุแรก แล้วปรงแต่งกันเป็นของ
ใหม่ขึ้นมา ก็ยังเป็นธาตุอยู่อย่างเดิม: แม้จะดับไปแล้ว ก็ยังคง

^๑ อริยชน: แปลว่า ไปแล้วจากข้าศึก คือ ผู้พ้นจากอำนาจของกิเลส.(ดูรายละเอียดที่คำอธิบายศัพท์
“อริยะ” หน้า ๓๔๓).

เป็นธาตุอยู่นั่นเอง คือเป็น ธาตุดับ หรือ ธาตุว่าง.

๙.๑๓ คำว่า “ธาตุ” เป็นคำพูดที่ประหลาดที่สุด ; ที่หมายถึงทุกสิ่ง ไม่ยกเว้นอะไร ; และแปลเป็นภาษาอื่นไม่ได้ความเต็มตาม ความหมายของคำ ๆ นี้.

๑๐. หน้าที่: ธาตุโดยหน้าที่ (โดยสมมติ): มีเฉพาะฝ่ายสังขตธาตุ คือ ผสมและ ประจุต่างกันเพื่อให้เกิดของใหม่ไม่มีที่สิ้นสุด.

๑๑. อุปมา: ธาตุโดยอุปมา:

๑๑.๑ เหมือนส่วนประกอบต่าง ๆ ที่มนุษย์ใช้ประกอบกันขึ้นเป็น สิ่งใดสิ่งหนึ่ง.

๑๑.๒ เหมือนรากฐานรองรับสิ่งต่าง ๆ ทั้งในระดับพื้นฐานทั่วไป และระดับลึกสุดตามความหมายของคำว่า “ธาตุ” (ทรงไว้ซึ่ง ตัวเอง และสิ่งอื่นที่เข้ามาเกี่ยวข้อง).

๑๒. สมุทัย: ธาตุโดยสมุทัย:

๑๒.๑ อสังขตธาตุไม่มีสมุทัย.

๑๒.๒ สังขตธาตุมีเหตุปัจจัยของธาตุนั้น ๆ และความต้องเป็นไปตาม กฎของธรรมชาติเป็นสมุทัย. ถ้าเป็นเรื่องความต้องการของ มนุษย์ในห้องทดลองทางวิทยาศาสตร์ ก็มีความต้องการ ของมนุษย์เป็นสมุทัย.

๑๓. อัตถังคมะ: ธาตุโดยอัตถังคมะ:

๑๓.๑ อสังขตธาตุ ไม่มีอัตถังคมะ.

๑๓.๒ สังขตธาตุก็มีความเปลี่ยนแปลง หรือความดับของเหตุปัจจัย นั้น ๆ ตามคราว เป็นอัตถังคมะ.

๑๔. อัสนาทะ: ธาตุโดยอัสนาทะ: มีแก่ผู้ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน หรือยินดีใน ธาตุนั้น ๆ ด้วยนันทิราคะ ซึ่งต้องมีวิชาเป็นปัจจัย.

๑๕. อาทีนวะ: ธาตุโดยอาทีนวะ: สำหรับสังขตธาตุไม่มี. สำหรับสังขตธาตุนั้น เป็นอันกล่าวได้ว่าการเกิดขึ้นแห่งธาตุ คือ การเกิดขึ้นแห่งทุกข์: เพราะทำให้เกิดการปรุงแต่ง อันนำมาซึ่งปัญหายุ่งยากอีกมากมาย.
๑๖. นิสสรณะ: ธาตุโดยนิสสรณะ: การออกจากธาตุนั้นไม่มี; มีแต่การออกจากทุกข์ ซึ่งมีธาตุเป็นมูลเหตุ: คือการเห็นแจ้งธาตุโดยความเป็นธาตุ ปราศจากความหมายแห่งตัวตน.
๑๗. ทางปฏิบัติ: ธาตุโดยทางปฏิบัติ: เพื่ออยู่เหนือปัญหาและอันตรายจากธาตุ: คือ อริยมรรคมีองค์แปด ซึ่งมีใจความสำคัญอยู่ที่ความมีสติ, ปัญญา, สัมปชัญญะอันเพียงพอ; เมื่อต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับธาตุ.
๑๘. อานิสงส์: ธาตุโดยอานิสงส์: อานิสงส์จากธาตุโดยตรงไม่มี; มีแต่จากการปฏิบัติที่ถูกต้องเกี่ยวกับธาตุ: จนสามารถบริโศค คือ มีหรือใช้สิ่งต่าง ๆ โดยไม่กัดเจ้าของ (ไม่เกิดทุกข์เพราะสิ่งนั้น ๆ).
๑๙. หนทางถล่ำ: ธาตุโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่ความหมดปัญหาอันเกี่ยวกับสังขตธาตุ: คือความสิ้นโดย ความเป็นอยู่อย่างมัจฉ์สั^๑ (พอดี); เพราะการเป็นอยู่อย่างนี้มีแต่การโน้มเอียงไปทางพระนิพพาน หรือ อสังขตธาตุ ซึ่งไม่มีทางที่จะเกิดปัญหา.
๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ธาตุโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: เพื่อการอยู่เหนือการปรุงแต่งของธาตุ:
- ๒๐.๑ ความรู้ที่ถูกต้องและเพียงพอเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า ธาตุ.
 - ๒๐.๒ การปฏิบัติที่ถูกต้องและเพียงพอเกี่ยวกับความรู้ นั้น ๆ.
 - ๒๐.๓ การดำรงชีวิตอยู่ด้วยความรู้ และการปฏิบัติที่ถูกต้องและเพียงพอ นั้น เหล่านี้เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้.

^๑ มัจฉ์สั: แปลว่า ตั้งอยู่ หรือมีอยู่ในท่ามกลาง; มีความหมายอย่างเดียวกับ มัชฌิมา; คือ ถูกต้องพอดี ไม่ขาดไม่เกิน ไม่หย่อนไม่ตึง.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ธาตุโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน: กระดูกของคนที่ตายแล้ว เผาแล้ว.
ภาษาธรรม: สิ่งที่เป็นที่ตั้งสำหรับปลูกชน ได้ยึดถือเอาเป็น
ตัวตน.
- ๒๑.๒ ภาษาคน: แร่ธาตุตามธรรมชาติ.
ภาษาธรรม: คุณสมบัติอย่างหนึ่งที่ทำให้ธาตุนั้น ๆ ได้ชื่อ
อย่างนั้น ๆ.
- ๒๑.๓ ภาษาคน: ปราภฏการณ์ทางรูปธรรมของธาตุนั้น.
ภาษาธรรม: สิ่งที่ยึดถือเอาเป็นตัวตนไม่ได้ ไม่ว่าจะ
ตัวตนของธาตุนั้นหรือตัวตนของใคร.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. กข กกา ของการศึกษาพุทธศาสนา	๒. ธรรมะเล่มน้อย
๓. ปรมัตถสภาวะธรรม	๔. โมกขธรรมประยุกต์

นรก

๑. พญัชนะ: นรกโดยพญัชนะ: คือ ไร้ความเจริญ, ไร้หนทางแห่งความเจริญ.
๒. อรรณะ: นรกโดยอรรณะ: คือ ภาวะยอดสุดแห่งสิ่งไม่พึงปรารถนา (มิใช่เมือง, มิใช่โลกอย่างที่พูดกันตามภาษาชาวบ้าน).
๓. ไวพจน์: นรกโดยไวพจน์: คือ นิรีย, อบายภูมิ, ทุคติ, วินิปาต.
๔. องค์ประกอบ: นรกโดยองค์ประกอบ: มีสี่:
 - ๑ ผลบาป.
 - ๒ การเสวยผลบาป (ถูกลงโทษ).
 - ๓ ความทุกข์.
 - ๔ ความสูญเสียอิสรภาพ.
๕. ลักษณะ: นรกโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ ไม่น่าปรารถนา น่าเกลียด น่ากลัว เพลสนทนทรมาน.
 - ๕.๒ แห่งการถูกลงโทษหรือเสวยผลบาป.
 - ๕.๓ แห่งความต่ำสุดของโลก ของภพ ของภูมิ.
 - ๕.๔ แห่งการสูญเสียอิสรภาพ.
๖. อาการ: นรกโดยอาการ: มีอาการ:
 - ๖.๑ แห่งการหยุดเจริญ.
 - ๖.๒ แห่งการตกต่ำ.
 - ๖.๓ แห่งการเพลสน ทนทรมานแก่ผู้มี ผู้เป็น.
 - ๖.๔ แห่งการเกิด-ดับ เช่นเดียวกับสังขตธรรม หรือสังขารธรรมอื่น ๆ.
 - ๖.๕ แห่งการสูญเสียอิสรภาพ คือ การหมดความเป็นตัวของตัวเอง.

๗. ประเภท: นรกโดยประเภท: แบ่งเป็นสอง:

นัยที่หนึ่ง: นรกที่กล่าวตามสนันตนิรกรรม (คำกล่าวของเก่าโบราณ ก่อนพุทธกาลนานไกล) จำแนกตามชนิดของการลงโทษ มีรูปแบบสมตามรูปแบบของบาปที่กระทำ มีหลายสิบชนิด.

นัยที่สอง: นรกที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ อย่างเป็นทางการกัฏฐโก อกาลิโก เห็นได้ที่นี่และเดี๋ยวนี้ คือผลแห่งการกระทำที่ผิดหลัก ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายดับทุกข์: ปรากฏอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในความรู้สึกของผู้กระทำนั่นเอง; ไม่ต้องรอดต่อตายแล้ว.

(นรกแห่งศาสนาอื่น ๆ ก็มีอยู่ ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์แห่งศาสนานั้น ๆ).

๘. กฎเกณฑ์: นรกโดยกฎเกณฑ์:

๘.๑ ต้องไม่ถือว่านรกจะมีต่อเมื่อตายแล้ว แต่ต้องถือว่าเมื่อกระทำผิดต่อธรรมะ ได้รับผลที่นี่และเดี๋ยวนี้ อย่างเป็นทางการกัฏฐโก อกาลิโก เช่นเดียวกับธรรมะอื่น ๆ (ดังที่กล่าวแล้วว่ามีอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ).

๘.๒ การตกนรกมิได้เป็นสิ่งที่วัณตร แต่เปลี่ยนแปลงได้ตามเหตุตามปัจจัย: อย่างที่กล่าวได้ว่า สลับกันไปกับการขึ้นจากนรกไปสู่สวรรค์ เพราะนรกก็เป็นเพียงสังขารธรรม หรือสังขตธรรมชนิดหนึ่งเท่านั้น.

๘.๓ การตกนรกเป็นสิ่งที่ต้องระมัดระวังอย่างยิ่ง เพราะอาจจะตกนรกอยู่แล้วโดยไม่รู้สีกตัวก็ได้.

๙. สัจจะ: นรกโดยสัจจะ:

๙.๑ โอกาสที่จะตกนรกมิได้มากมายอย่างนับไม่ถ้วน แม้ในเพียงวันเดียว: คือ โอกาสที่ทำให้ผิดต่อกฎปฏิจจสมุปบาททางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

๙.๒ ประตุนรกปิดเสียได้ด้วย การควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ไม่ให้กระทำผิดต่อกฎปฏิจจสมุปบาท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะแห่งผัสสะ.

๙.๓ อย่างไรก็ดี; ควรจะถือว่า นรกเป็นบทเรียนสำหรับการกลับตัว จากความชั่ว.

๑๐. **หน้าที่:** นรกโดยหน้าที่ (โดยสมมติ): นรกเปรียบเสมือนสถาบันอันหนึ่ง ซึ่งมียมบาลเป็นผู้จัดการ: มีหน้าที่ลงโทษผู้กระทำความผิดให้สาสม กับความผิดบาป.
๑๑. **อุปมา:** นรกโดยอุปมา: *เปรียบเสมือน:*
- ๑๑.๑ กิจการราชทัณฑ์หรือคุกตาราง ที่มียมบาล หรือกฏแห่งปฏิจ-
สมุปาบท หรือกฏแห่งกรรมเป็นผู้อำนวยการ ให้เป็นไปอย่าง
ยุติธรรม ซึ่งไม่มีโอกาสหนีหรือแหกคุก.
- ๑๑.๒ โรงเรียนดัดสันดานที่มีโอกาสกลับออกมาเป็นมนุษย์ที่ดี หรือ
ไปสวรรค์ก็ได้.
๑๒. **สมุทัย:** นรกโดยสมุทัย: คือ: ความประมาทและผลบาปที่เกิดจากความ
ประมาท เป็นสมุทัยทำให้เกิดสิ่งๆที่เรียกว่านรก ทั้งในความหมายที่ว่า
เป็นสถาบันหรือเป็นสัตว์นรก.
๑๓. **อัตรังคมะ:** นรกโดยอัตรังคมะ:
นัยที่หนึ่ง: นรกในฐานะสถาบัน: คือ ไม่มีคนทำผิดอีกต่อไป จน
ไม่มีใครไปตกนรก.
นัยที่สอง: นรกในฐานะสัตว์นรก: คือความสิ้นกรรมแห่งสัตว์นรก.
๑๔. **อัสสาทะ:** นรกโดยอัสสาทะ: ไม่มี.
๑๕. **อาทีนวะ:** นรกโดยอาทีนวะ: มีเฉพาะผู้ทำผิดและได้รับโทษในนรก.
๑๖. **นิสสรณะ:** นรกโดยนิสสรณะ: การหลีกจากหนทางที่นำเข้าไปสู่นรก คือ กุศล-
กรรมบถสิบ หรืออริยอัญ्ञัจฉิกมรรค.

๑๗. ทางปฏิบัติ: นรกโดยทางปฏิบัติ:

นัยที่หนึ่ง: เพื่อเข้าไปสู่นรก: คือ อกุศลกรรมบถสิบ^๑.

นัยที่สอง: เพื่อออกมาเสียจากนรก: คือ กุศลกรรมบถสิบหรือ
อริยมรรคมีองค์แปด.

๑๘. อานิสงส์: นรกโดยอานิสงส์:

๑๘.๑ มีไว้สำหรับทำให้คนกลัวบาปกล้าบุญ.

๑๘.๒ เป็นโรงเรียนตัดสันดานสัตว์อันทพาล.

๑๙. หนทางถล่ำ: นรกโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่นรก:

๑๙.๑ การดูหมิ่นบาปว่าเป็นของเล็กน้อย.

๑๙.๒ การเป็นอยู่อย่างสะเพร่าหรือประมาท.

๑๙.๓ การสมาคมคบหากับอันทพาล.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: นรกโดยสิ่งที่เกี่ยวข้อง:

นัยที่หนึ่ง: สิ่งที่เกี่ยวข้องในการมีนรก: คือ ความไม่สนใจ,
ความไม่มีศรัทธา, ความไม่มีความใคร่ในธรรม.

นัยที่สอง: สิ่งที่เกี่ยวข้องเพื่อการไม่มีนรก: คือ ความสนใจ,
ความศรัทธา, และความใคร่ในธรรม.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: นรกโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: เมืองนรกที่ถือกันว่าอยู่ใต้บาดาล.

ภาษาธรรม: ภาวะแห่งจิตที่ปราศจากความเจริญ เต็มไปด้วย
ความทนทุกข์ทรมาน.

๒๑.๒ ภาษาคน: ว่าอยู่ใต้ดิน.

ภาษาธรรม: ว่าอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

๒๑.๓ ภาษาคน: ถึงได้ต่อตายแล้ว.

ภาษาธรรม: ถึงได้ตื่นและเดี๋ยวนี้.

^๑ อกุศลกรรมบถสิบ: ตรงกันข้ามกับกุศลกรรมบถสิบ. (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า๓๕๖).

ธรรมโฆษณীররানুগ্রম

১. ธรรมบรรยายต่อทางสุนัข

২. ปรমัตตสภาวธรรม

৩. ฟ้าসাং ৭ ตอน ১, ২

นามรูป

๑. พหุณฺชนะ: นามรูปโดยพหุณฺชนะ:

นัยที่หนึ่ง: นามและรูป.

นัยที่สอง: ธรรมชาติโน้มไปตามอารมณ์ และธรรมชาติที่แตกสลาย อยู่เป็นปกติ.

๒. อรรถะ: นามรูปโดยอรรถะ: คือ ใจกับกาย ที่รวมกันทำหน้าที่ อย่างที่ไม่อาจ แยกกันได้. ความหมายพิเศษของคำ ๆ นี้: คือ ของสองอย่างมา ร่วมกันทำหน้าที่ จนกลายเป็นของอย่างเดียว; ถ้าแยกกันเมื่อใดก็ ไม่อาจทำหน้าที่ใด ๆ. ท่านจึงไม่ถือเอาความหมายของคำ ๆ นี้ว่า เป็น ของสองอย่าง; แต่เป็นของอย่างเดียว เรียกว่า “นามรูป”; ไม่เรียก ว่า นามและรูป (ความหมายทางไวยากรณ์ของคำ ๆ นี้ เป็นเอกวจนะ).

๓. ไวพจนฺ: นามรูปโดยไวพจนฺ:

๓.๑ ในภาษาธรรม: คือ คำว่าใจกาย.

๓.๒ ในภาษาคน: คือ คำว่า ชีวิตและร่างกาย.

๔. องค์ประกอบ: นามรูปโดยองค์ประกอบ: มีส่วนประกอบ: คือธาตุทั้งหก มี วิญญาณธาตุเป็นส่วนสำคัญ ในลักษณะที่เป็นประธาน; มีรูปธาตุ คือ ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม เป็นปัจจัยประกอบ; มีอากาศธาตุ(ที่ว่าง)เป็น ที่รองรับทั้งหมด.

๕. ลักษณะ: นามรูปโดยลักษณะ: มีลักษณะ:

๕.๑ แห่งสังขารธรรม หรือสังขตธรรม; เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุ ตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ ตามกฎอิทัปปิจจยตา; อย่างตรงกันข้าม กับอสังขตธรรมโดยประการทั้งปวง.

๕.๒ หลอกหรือชวนให้ยึดถือว่า “เป็นตัวตนหรือของตน”.

๕.๓ ชอนความเป็น อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา.

๖. อาการ: นามรูปโดยอาการ:

๖.๑ มีอาการของสิ่งที่เป็น อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา; หากแต่ชอนไว้จากสายตาของสามัญชน.

๖.๒ มีอาการสามอย่าง:

๑. เป็นไปตามอำนาจของสัญชาตญาณ.
๒. เป็นไปตามอำนาจของกิเลส.
๓. เป็นไปตามอำนาจของโพธิ์.

๗. ประเภท: นามรูปโดยประเภท: แบ่งโดยประเภทสอง:

๗.๑ นามรูปที่มีการยึดครองของอุปาทาน ด้วยอำนาจของอวิชชา ซึ่งกำลังเป็นทุกข้อยู่.

๗.๒ นามรูปในขณะที่ไม่ถูกยึดครองด้วยอุปาทาน หรือพ้นจากการถูกยึดครอง คือ นามรูปของพระอรหันต์.

๘. กฎเกณฑ์: นามรูปโดยกฎเกณฑ์:

๘.๑ นามรูปต้องเป็นสิ่งที่ไม่แยกกัน มิฉะนั้นจะทำอะไรไม่ได้.

๘.๒ นามรูปต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของนามรูป. ผู้ที่จะได้รับประโยชน์จากนามรูป ต้องประพฤติกะทำให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์นั้น ๆ โดยเฉพาะกฎที่เรียกว่า “อิทัปปัจจยตา”.

๙. สัจจะ: นามรูปโดยสัจจะ:

๙.๑ นามรูปเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ และเป็นปฏิจัสสมุปันน-ธรรม: คือ ต้องอาศัยปัจจัยแล้วจึงเกิดขึ้น ตามกฎของ “อิทัปปัจจยตา”.

๙.๒ นามรูปที่เกิดดับอยู่ตามธรรมชาติ ยังมีได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับกระแสแห่งปฏิจัสสมุปบาท: คือ ยังไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับอวิชชา เป็นนามรูปที่ยังไม่มีปัญหา หรือจะเรียกว่ายังไม่เกิดก็

ได้; ต่อเมื่อเข้ามาเกี่ยวข้องในกระแสปฏิบัติสมบูรณ์ภาพ จึงจะเรียกว่า เกิดโดยแท้จริง หรือมีปัญหาเกี่ยวกับการดับทุกข์.

- ๙.๓ นามรูปย่อมสามารถในการรับอารมณ์ แล้วมีการคิด-การพูด-การกระทำได้ด้วยตัวมันเอง; โดยไม่ต้องมีสิ่งที่เรียกว่า อัตตา หรือ อาตมัน.
- ๙.๔ นามรูปเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยปัจจัยซึ่งเปลี่ยนแปลงเรื่อย จึงต้องเปลี่ยนแปลงเรื่อยไปตามปัจจัย.
- ๙.๕ เมื่อดูด้วยตาจะเห็นว่านามรูปมีอยู่ตลอดเวลา แต่ไม่ถือว่านามรูปเกิด; จนกว่านามรูปจะได้ทำหน้าที่ในกระแสแห่งปฏิบัติสมบูรณ์ภาพตามหน้าที่ของนามรูปแล้วดับไป; จึงจะเรียกว่านามรูปเกิดหรือนามรูปดับ.
- ๙.๖ เพราะมีวิญญานเป็นปัจจัย นามรูปจึงเกิด; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงเกิด; นามรูปจึงมีลักษณะเป็นทั้งเหตุและผล เช่นเดียวกับปฏิบัติสมบูรณ์ป็นธรรมชาติทั้งหลายอื่น.

๑๐. หน้าที่: นามรูปโดยหน้าที่:

นัยที่หนึ่ง: นามรูปมีหน้าที่ (โดยสมมติ): ประชุมแต่งสฬายตนะเพื่อเกิดผัสสะและเวทนาต่อไป.

นัยที่สอง: หน้าที่ของมนุษย์ต่อนามรูป: คือ รู้เท่าทันการเกิดขึ้นของนามรูป และการประชุมแต่งทางนามรูป อันจะนำมาซึ่งการเกิดขึ้นแห่งความทุกข์: ได้แก่ ความมีสติอันจะนำไปสู่ความรู้โดยประจักษ์ว่า นามรูปมิใช่ตนทุกสถานที่ ทุกเวลา.

๑๑. อุปมา: นามรูปโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

๑๑.๑ คนสองคน; คนหนึ่งแข็งแรงดาบอด อีกคนหนึ่งเป็นง่อยตาดี; อาศัยเป็นคน ๆ เดียวกัน อาศัยกันไปไหนมาไหนได้ไปทำอะไรที่ไหนก็ได้.

๑๑.๒ บ่าวพายเรือให้นายนั่ง.

๑๑.๓ อุปมาอย่างสมัยปัจจุบัน: เหมือนเครื่องกำเนิดไฟฟ้า กับกระแสไฟฟ้า.

๑๒. สมุทัย: นามรูปโดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ วิญญาณเป็นสมุทัยของนามรูป: เพราะมีการหยั่งลงของ
วิญญาณในที่ใด ย่อมมีการตั้งขึ้นของนามรูปในที่นั้น.
- ๑๒.๒ การประชุมแห่งธาตุหกเป็นสมุทัยแห่งนามรูป.
- ๑๒.๓ เมื่อจิตมีอารมณ์อันเป็นอัสสาทะแห่งสังโยชน์^๑ การตั้งขึ้น
แห่งนามรูปย่อมมี.

๑๓. อัตถังคมะ: นามรูปโดยอัตถังคมะ:

- ๑๓.๑ ความดับไปตามคราวเพราะขาดเหตุปัจจัยตามธรรมดาของ
สังขารธรรมหรือสังขตธรรมทั้งหลาย.
- ๑๓.๒ เมื่อวิญญาณ (หรือนาม) ดับ นามรูปก็ดับ.
- ๑๓.๓ เมื่อเห็นความเป็นอนัตตาของนามรูป จนไม่มีความยึดมั่นถือ
มั่นในนามรูป; นามรูปก็หมดความหมาย มีค่าเท่ากับดับไป.
นี่เป็นอัตถังคมะในความหมายที่ลึก.

๑๔. อัสสาทะ: นามรูปโดยอัสสาทะ:

- นัยที่หนึ่ง: นามรูปเป็นอัสสาทะหรือที่ตั้งแห่งอัสสาทะ: โดย
ความเป็นที่ตั้งแห่งการยึดถือว่าตัวตนอันเป็นที่รัก
ไม่มีอะไรยิ่งกว่าของสามัญสัตว์.
- นัยที่สอง: นามรูปมีความหมายเท่ากับความหมายของคำว่า
ชีวิต: จึงเป็นอัสสาทะสูงสุดของสามัญสัตว์.
- นัยที่สาม: นามรูปเป็นอัสสาทะสูงสุด: เมื่อมีการยึดมั่นถือมั่น
ด้วยอุปาทาน.

๑๕. อาทีนวะ: นามรูปโดยอาทีนวะ: คือ เมื่อมีความยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน
โดยความเป็นตัวตนของตน; เสมือนหนึ่งสุนัขที่กัดเจ้าของของ
มันเอง. ถ้าไม่มีความยึดมั่นถือมั่นก็ไม่ม้อาทีนวะ.

^๑ สังโยชน์: ธรรมเป็นเครื่องผูกสัตว์ไว้ใภพ. (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม “สังโยชน์สิบ”
หน้า ๑๔๒).

๑๖. นิสสรณะ: นามรูปโดยนิสสรณะ:

- ๑๖.๑ อริยมรรคมีองค์แปด เป็นหนทางออกจากโทษหรืออิทธิพลของนามรูป.
- ๑๖.๒ การดับอวิชชาเสีย ย่อมเป็นนิสสรณะจากอุปาทานียธรรม^๑ ในทุกความหมายโดยประการทั้งปวง.
- ๑๖.๓ อิกนัยหนึ่ง นิพพานเป็นที่ดับแห่งนามรูป: คือ ดับปัญหาทุกขโทษทุกอย่างเกี่ยวกับนามรูป.

๑๗. ทางปฏิบัติ: นามรูปโดยทางปฏิบัติ: เพื่อไม่เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์:

- ๑๗.๑ การปฏิบัติอย่างถูกต้องตามปฏิจจสมุปบาท ฝ่ายนิโรธวาร (ฝ่ายดับ).
- ๑๗.๒ การปฏิบัติตามอริยอัฏฐังคิกมรรค ย่อมสกัดกั้นความทุกข์ทั้งปวงอันจะเกิดจากนามรูป.
- ๑๗.๓ การปฏิบัติเพื่อไม่ยึดมั่นถือมั่นในนามรูป.

๑๘. อานิสงส์: นามรูปโดยอานิสงส์:

- ๑๘.๑ อานิสงส์โดยตรงไม่มี. อานิสงส์โดยอ้อม: คือ เป็นวัตถุแห่งการศึกษาเพื่อทำให้แจ้งแห่งพระนิพพาน; หรือ ความสิ้นสุดแห่งนามรูปเอง.
- ๑๘.๒ อานิสงส์ของการหลุดพ้นจากนามรูป: คือการดับทุกข์ทั้งปวง.

๑๙. หนทางถล่ำ: นามรูปโดยหนทางถล่ำ: สู่ความยึดมั่นในนามรูป: คือ ความหลงใหลในอัสสทาปะของนามรูปด้วยอำนาจของอวิชชา.**๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: นามรูปโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ในการปล่อยวางนามรูป: คือ วิชา และวิปัสสนาญาณทุกระดับ.**

^๑ อุปาทานียธรรม: ธรรมหรือสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ความยึดถือว่าตัวตน ว่าของตน ได้แก่ ชันธ์ห้า आयตนะและสิ่งๆเนื่องด้วยอายตนะทั้งหมดทุกประเภท.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: นามรูปโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: กายและใจของคน.

ภาษาธรรม: ธาตุตามธรรมชาติ ไม่มีความหมายแห่ง
ความเป็นคน.

๒๑.๒ ภาษาคน: ตัวกู ของกู.

ภาษาธรรม: ธาตุตามธรรมชาติ ที่บุคคลถือเอาเป็นตัวกู
ของกู.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ปฏิจจสมุปบาทจากพระโฆษฐ์

๒. พุทธประวัติจากพระโฆษฐ์

๓. โอสาระตีพพธรรม

นิพพาน

๑. พหุญชนะ: นิพพานโดยพหุญชนะ: คือ ดับไม่เหลือ (แห่งความร้อน).
๒. อรรณะ: นิพพานโดยอรรณะ:
 - ๒.๑ การดับแห่งความร้อน คือกิเลส (Quenching of defilements).
 - ๒.๒ ความเย็นที่เกิดจากความไม่มีไฟ คือกิเลส.
 - ๒.๓ มีความหมายอย่างน้อยสี่ประการคือ: เป็นเครื่องดับ, แตนดับ, การดับ และเป็นความเย็นที่เป็นผลของการดับแห่งความร้อน.
 - ๒.๔ ออกจากทุกข์ทั้งปวง.
๓. ไวพจน์: นิพพานโดยไวพจน์: คือ อสังขตะ, สันติ, อมตธรรม, วิสังขาร, เกวละ (ไกววัลย), วิโมกข, วิมุตติ, โมกขะ, นิโรธะ ฯลฯ, บรมธรรม ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: นิพพานโดยองค์ประกอบ: ไม่มี.
๕. ลักษณะ: นิพพานโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ คงที่ ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่มีการเกิดดับ.
 - ๕.๒ อันปัจจัยอะไร ๆ ปรุงแต่งไม่ได้.
 - ๕.๓ ไม่มีปรากฏการณ์ (Noumenon).
๖. อาการ: นิพพานโดยอาการ: ไม่มี.
๗. ประเภท: นิพพานโดยประเภท:
 - ๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:

๑. **สุกุปาทิสเสนิพพาน:** คือ หมตภิเลสสิ้นเชิง แต่ยังมีความรู้สึกว่าสุขว่าทุกข์ แต่ไม่เกิดตัวตน.

๒. **อนุปาทิสเสนิพพาน:** คือ หมตภิเลสสิ้นเชิง เวทนาเย็นสนิท ไม่สุข ไม่ทุกข์.

๗.๒ **แบ่งโดยประเภทสาม:**

๑. **ตทังคนิพพานหรือสามายิกนิพพาน:** จิตว่างจากกิเลสชั่วสมัยชั่วขณะหนึ่ง: เพราะความประจวบเหมาะของสิ่งนั้น ๆ เช่นสถานที่ ธรรมชาติ เสวนากับสัตบุรุษ.

๒. **วิกขัมภนนิพพาน:** คือ จิตว่างจากกิเลสโดยการบังคับจิตไว้ได้ด้วยการทำกัมมภูฐานภาวนา โดยเฉพาะด้วยอำนาจของฌาน.

๓. **สมุจเจทนนิพพาน:** คือ ความดับกิเลสสิ้นเชิง โดยการตัดรากเหง้าของกิเลส ด้วยอำนาจของวิปัสสนา (หมายถึงนิพพานโดยประเภทสองข้างต้น).

๘. **กฎเกณฑ์: นิพพานโดยกฎเกณฑ์: ของการถึงพระนิพพาน:**

๘.๑ ต้องเป็นอสังขตะ, ออกตะ, อกาลิกะ, สันทิฎฐิโกะ, ปัจจัตตะ, เวทิตัพพะ ฯลฯ

๘.๒ เป็นการทำลายเบญจอุปาทานชั้น^๑อย่างหมดเชื้อ.

๘.๓ เมื่อใดจิตไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด แม้เป็นเองโดยธรรมชาติ; เมื่อนั้นมีนิพพานโดยปริยาย (โดยอ้อม) หรือตทังคนิพพานในทิวฏฐธรรม (ที่เรียกกันว่าในชาตินี้).

๘.๔ ทุกคนรอดชีวิตอยู่ได้ไม่เป็นบ้าหรือตายในวันหนึ่ง ๆ เพราะอาศัยตทังคนิพพาน; ซึ่งในวันหนึ่ง ๆ มีอยู่เองตามธรรมชาติมากกว่า การเกิดของกิเลส.

๘.๕ พระนิพพานนั้นผู้ปฏิบัติต้องไม่อยากด้วยตัณหา; ถ้ายิ่งอยากยิ่งไม่ได้ แต่ต้องประสงค์ด้วยสัมมาสังกัปปะ (ความใคร่ในใจที่ประกอบด้วยวิชชา).

^๑ เบญจอุปาทานชั้น: ชั้นห้าเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานเข้าไปยึดถือว่าเป็นตัวตน. (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม “ชั้นห้า” หน้า ๓๔๗)

๙. **สังขะ:** นิพพานโดยสังขะ:
- ๙.๑ เป็นธรรมชาติที่สิ้นสุดแห่งการปรุงแต่ง.
 - ๙.๒ กิเลสหรือสังสารวัฏฏ์ไม่ปรากฏที่ใด นิพพานปรากฏที่นั่น.
 - ๙.๓ โดยปรมัตถโหวาร นิพพานนั้นหาพบได้ท่ามกลางวัฏฏสงสาร ; เช่นเดียวกับการดับไฟที่ไฟ การดับทุกข์ต้องมีที่ความทุกข์นั้นเอง.
 - ๙.๔ นิพพานไม่ถึงได้ด้วยการไป การมา การติดอยู่กับที่ ; แต่ถึงได้ด้วยการทำให้ปรากฏแก่จิต คือการทำลายม่านแห่งอวิชชาที่หุ้มห่อจิต.
๑๐. **หน้าที่:** นิพพานโดยหน้าที่: หน้าที่ของนิพพานไม่มี; มีแต่หน้าที่ของสามัญสัตว์ ที่จะต้องทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน.
๑๑. **อุปมา:** นิพพานโดยอุปมา: *เปรียบเสมือน:*
- ๑๑.๑ ผึ้งนอกของมหาสมุทร (ตรงข้ามจากฝั่งในที่เต็มไปด้วยความทุกข์).
 - ๑๑.๒ เหนือโลก (ที่ปัญหาหรือความทุกข์ในโลกตามขึ้นไปไม่ถึง).
 - ๑๑.๓ ดาณะ (ที่ต้านทาน) และเลนะ (ที่หลบซ่อน) ของสัตว์ทั้งหลาย จากความทุกข์.
๑๒. **สมุทัย:** นิพพานโดยสมุทัย: ไม่มี เพราะเป็นอสังขตธาตุ.
๑๓. **อัตถังคมะ:** นิพพานโดยอัตถังคมะ: ไม่มี.
๑๔. **อัสสาทะ:** นิพพานโดยอัสสาทะ: มีสำหรับผู้มีอุปาทาน.
๑๕. **อาทีนวะ:** นิพพานโดยอาทีนวะ: ไม่มี.
๑๖. **นิสสรณะ:** นิพพานโดยนิสสรณะ: เพื่อออกจากนิพพาน: ไม่มี; มีแต่นิสสรณะเพื่อออกจากโลก บรรลุนิพพาน.

๑๗. ทางปฏิบัติ: นิพพานโดยทางปฏิบัติ: เพื่อเข้าถึงนิพพาน:

- ๑๗.๑ ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์แปด.
- ๑๗.๒ การเป็นอยู่โดยชอบที่ตรัสว่า ทำให้โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์.
(สเจเม ภิกขุ สมมาวิหเรยฺยํ อสุณฺโณ โลโก อรหนฺเตหิ อสุสฺส).
- ๑๗.๓ อานาปานสติ^๑ภาวนาสิบหกชั้น (ตรัสไว้เอง).
- ๑๗.๔ การปฏิบัติที่ทำให้ลายอัตตวาทุปาทาน^๒ทุกรูปแบบ.
- ๑๗.๕ การควบคุมกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทได้.
- ๑๗.๖ การเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่นำไปสู่อตัมมยตา (ความเป็นพระอรหันต์).

๑๘. อานิสงส์: นิพพานโดยอานิสงส์:

- ๑๘.๑ อานิสงส์จากนิพพานไม่มี.
- ๑๘.๒ อานิสงส์ของการบรรลุนิพพาน:
 ๑. การดับทุกข์สิ้นเชิง.
 ๒. การพ้นจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย.
 ๓. การพ้นจากการเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร.
 ๔. การมีชีวิตที่อยู่เหนือปัญหาและความทุกข์โดยประการทั้งปวง.

๑๙. หนทางถล่า: นิพพานโดยหนทางถล่า: เข้าไปมีความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า
นิพพาน:

- ๑๙.๑ ความบังเอิญที่ได้สมาคมและฟังธรรมของสัตบุรุษ.
- ๑๙.๒ การถูกความทุกข์บีบคั้น ตันรนไปจนถูกทาง.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องกับ: นิพพานโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องกับ: คือ โภธิปักขิยธรรม
ทั้งหมด.

^๑ อานาปานสติ: การปฏิบัติจิตตภาวนาที่ใช้ลมหายใจเป็นเครื่องมือ. (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม
หน้า ๓๕๕).

^๒ อัตตวาทุปาทาน: ความยึดมั่นถือมั่น; ที่เป็นเหตุให้กล่าว “ตน”.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: นิพพานโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน : โลกอื่นที่บรมสุข.
ภาษาธรรม : การสิ้นสุดแห่งสังสารวัฏฏ์ ; การสิ้นสุดแห่งกิเลส ; วางจากการปรุงแต่งทั้งปวง.
- ๒๑.๒ ภาษาคน : สิ่งที่ได้ถึงได้ต่อเมื่อตายแล้ว.
ภาษาธรรม : เป็นสิ่งที่อาจถึงได้ที่นี่และเดี๋ยวนี้.
- ๒๑.๓ ภาษาคน : การดับขันธของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์.
ภาษาธรรม : ความเย็นสนิทเพราะไม่มีไฟแห่งกิเลส.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ขรรวาสธรรม
๓. เตจกิจฉกธรรม

๒. ตูลาการิกธรรม เล่ม ๑
๔. บรมธรรม ภาคต้น, ปลาย

นิเวศ

๑. พหุชนะ: นิเวศโดยพหุชนะ: คือ เครื่องปิดกัน.
๒. อรรถะ: นิเวศโดยอรรถะ: คือ เครื่องปิดกันหนทางแห่งความเจริญ: คือ ความดี, ความสงบ และนิพพาน; มิได้หมายถึงการปิดกันหนทางแห่งกิเลสและความทุกข์.
๓. ไวยาจนะ: นิเวศโดยไวยาจนะ: คือ อุปสรรค, ปลิวโถ, ข้าศึก ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: นิเวศโดยองค์ประกอบ:
นัยที่หนึ่ง: กิเลสประเภทอนุสัย: เป็นความเคยชินอยู่ในสันดาน เกิดเป็นนิเวศออกมาได้ โดยไม่ต้องอาศัยปัจจัยภายนอก น้อย่างหนึ่ง.
นัยที่สอง: สิ่งแวดล้อมที่เป็นปัจจัยภายนอก ที่เหมาะสมแก่การเกิด นิเวศชนิดนั้น ๆ เป็นชนิด ๆ ไป นี้ก็อย่างหนึ่ง.
๕. ลักษณะ: นิเวศโดยลักษณะ: มีลักษณะตามความหมายของคำซึ่งเป็นชื่อของ นิเวศนั้น ๆ; แล้วมีลักษณะรวมกัน เป็นการปิดกันหนทางเดินของ จิต; ทั้งเมื่อมีการเป็นอยู่ตามปกติ และในขณะที่บำเพ็ญจิตภาวนา.
๖. อาการ: นิเวศโดยอาการ: คือ มีอาการสมตามชื่อแต่ละชื่อของนิเวศนั้น ๆ:
กามฉันทะ: ครุ่นอยู่ด้วยความรู้สึกทางกามหรือความพอใจ.
พยาบาท: ครุ่นอยู่ด้วยความรู้สึกทางโทสะ หรือความหงุดหงิด.
ถีนมิตถะ: ครุ่นอยู่ด้วยความรู้สึกทางโมหะ หรือความหดหู่ของจิต.
อุทธัจจกุกกัจจะ: ครุ่นอยู่ด้วยความรู้สึกทางโมหะ หรือความฟุ้งซ่านของจิต.

วิจิทิจฉา: ครุ่นอยู่ด้วยความรู้สึกทางโมหะ หรือความลึกลงสย
ไม่แน่ใจ.

ทั้งห้าอย่างนี้ มีอาการเหมือนกับรั้วไหลออกมาจากอนุสัย ที่สะสม
อยู่ในสันดาน โดยไม่ต้องเจตนา.

๗. ประเภท: นิวรรณ์โดยประเภท:

นัยที่หนึ่ง: นิวรรณ์ในภาษาพูดของคนธรรมดา: หมายถึง ความ
กังวลใจ หรือความรำคาญใจ.

นัยที่สอง: นิวรรณ์ในภาษาศาสนา:

๑. ระดับทั่วไป: หมายถึง นิวรรณ์ห้าที่กล่าวแล้ว.

๒. ระดับพิเศษ: หมายถึง สิ่งปิดกั้นหนทางพระนิพพาน.

๘. กฎเกณฑ์: นิวรรณ์โดยกฎเกณฑ์:

๘.๑ เกิดได้เองโดยสัญชาตญาณ ไม่ต้องอาศัยเจตนาหรือปัจจัยภายนอกก็เกิดได้.

๘.๒ เป็นสิ่งคู่กับอนุสัย เมื่อมีอนุสัยก็มีนิวรรณ์.

๘.๓ มีความสัมพันธ์กับอนุสัยครบทั้งสามอนุสัย แม้มีจำนวนมากกว่า
จำนวนอนุสัย.

๙. สัจจะ: นิวรรณ์โดยสัจจะ:

๙.๑ แน่นอนที่ต้องเป็นสมบัติของปุถุชน.

๙.๒ แน่นอนที่ต้องขุ่นมัวไม่แจ่มใส.

๙.๓ แน่นอนที่จะต้องกระสับกระส่ายรำคาญ.

ทั้งสามอย่างนี้ปิดกั้นความแจ่มใสว่องไวของจิต.

๑๐. หน้าที่: นิวรรณ์โดยหน้าที่:

๑๐.๑ หน้าที่ (โดยสมมติ) ของนิวรรณ์:

๑. เป็นอาหารและโอกาสของอวิชชา.

๒. รบกวนความสงบของจิต.

๓. หล่อเลี้ยงกิเลส.

๑๐.๒ หน้าที่ของคนต่อนิวรรณ์: คือ “เช็ดแว่นตาอยู่เสมอ”.

๑๑. อุปมา: นิวรรณ์โดยอุปมา:

นัยที่หนึ่ง: ในการทำลายความแฉ่มใสของจิต:

๑. กามฉันทะ: เหมือนน้ำเจือสีต่าง ๆ.
๒. พยาบาท: เหมือนน้ำเดือดพล่าน.
๓. ถีนมิทระ: เหมือนน้ำมีสาหร่าย.
๔. อุทธัจจกุกกุจจะ: เหมือนน้ำมีคลื่นระยิบระยับ.
๕. วิจิกิจฉา: เหมือนน้ำในที่มีด.

ทั้งหมดนี้ล้วนแต่ไม่ให้ความใสกระจ่าง เพื่อการที่จะเห็นของที่อยู่ในน้ำ.

นัยที่สอง: เมื่อก้าวโดยปริมาณ: อุปมาการรบกวนของนิวรรณ์ เป็นเสมือนการรบกวนจากการไต่ตอมของแมลงหวี่แมลงวัน; แต่ไม่ถึงขนาดการต้อยของแมลงผึ้งหรือต่อแตน.

นัยที่สาม: อีกอย่างหนึ่ง: อุปมาเหมือนกับสิ่งที่ทำให้แว่นตาฝ้ามัว ไม่มีความใสกระจ่างเพื่อการดู.

๑๒. สมุทัย: นิวรรณ์โดยสมุทัย:

๑๒.๑ อนุสัยที่มีอยู่ในสันดานของจิต.

๑๒.๒ ความเคยชินของความรู้สึกรู้คิดนึก, ใต้สำนึก หรือกึ่งสำนึก, ของบุคคลที่ชอบคิดนึกอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เป็นประจำ; เป็นโอกาสหรือสมุทัยแห่งนิวรรณ์เฉพาะบุคคลนั้น ๆ.

๑๓. อัถถังคมะ: นิวรรณ์โดยอัถถังคมะ:

๑๓.๑ ความหยุดไหลหรือหยุดปรุงแต่งของอนุสัย.

๑๓.๒ ความเป็นสมาธิของจิต.

๑๓.๓ อัถถังคมะขั้นเด็ดขาด (นิโรธ) คือ อรหัตตมรรค.

๑๔. อัสนาทะ: นิวรรณ์โดยอัสนาทะ: คือ นิวรรณ์เป็นอัสนาทะของคนพาล คนเขลา.

๑๕. อาทีนวะ: นิวรรณ์โดยอาทีนวะ:

๑๕.๑ ส่งเสริมให้อวิชชามีกำลังมากขึ้น.

๑๕.๒ ครอบงำความสงบสุข.

๑๕.๓ เป็นอุปสรรคในการทำงานด้วยสมาธิ.

๑๖. นิสสรณะ: นิวรรณ์โดยนิสสรณะ:

๑๖.๑ การดำรงชีวิตอยู่ด้วยอริยมรรคมีองค์แปด หรือด้วยความมีศีลสมาธิ ปัญญา.

๑๖.๒ มีธัมมปฏิบัติประจำอยู่ในจิตใจ.

๑๗. ทางปฏิบัติ: นิวรรณ์โดยทางปฏิบัติ:

๑๗.๑ การปฏิบัติที่ไม่เป็นการเพิ่ม แต่เป็นการลดละอนุสัย.

๑๗.๒ มีสติปัญญา (การตั้งไว้ซึ่งสติ) ในทุกกรณีและทุกกาละเทศะ.

๑๗.๓ มีชีวิตอยู่โดยสัมมาวิหาร (อริยอัฏฐังคิกมรรค).

๑๘. อานิสงส์: นิวรรณ์โดยอานิสงส์:

๑๘.๑ อานิสงส์ (โดยอ้อม) ของนิวรรณ์: คือ ให้เกิดบทเรียนหรือความสามารถในการเอาชนะนิวรรณ์นั่นเอง.

๑๘.๒ อานิสงส์ (โดยตรง) ของความไม่มีนิวรรณ์: คือ ความมีชีวิตแจ่มใส ทำความโล่งเตียนให้แก่หนทางพระนิพพาน.

๑๙. หนทางอล้ำ: นิวรรณ์โดยหนทางอล้ำ:

๑๙.๑ เข้าไปสู่ความมีนิวรรณ์:

๑. ความเป็นอยู่อย่างไม่ควบคุมความรู้สึกของสัญชาตญาณ.

๒. ความเป็นอยู่อย่างสะเพร่าหรือมก่ง่ายต่อทุกสิ่ง.

๑๙.๒ ออกจากอิทธิพลของนิวรรณ์:

๑. ความเป็นอยู่อย่างควบคุมความรู้สึกของสัญชาตญาณ.

๒. ไม่มีความเป็นอยู่อย่างสะเพร่าหรือมก่ง่ายต่อทุกสิ่ง.

๓. มีธัมมปฏิบัติและธัมมสมาธิ.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: นิวรรณ์โดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง:

๒๐.๑ เพื่อการมีนิวรรณ์: คือ ความประมาทสะเพร่า เลินเล่อ ความไม่เคารพตนเอง.

๒๐.๒ เพื่อการไม่มีนิวรรณ์: คือ ความไม่ประมาท ไม่สะเพร่า
ไม่เลินเล่อ ความเคารพตนเอง.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: นิวรรณ์โดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: เครื่องกังวลใจทั่วไป.

ภาษาธรรม: สิ่งที่ปิดกั้นหนทางแห่งความเจริญทางจิตใจ.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ธรรมะเล่มน้อย

๒. สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู

๓. อริยสัจจากพระโอรุ์

๔. อานาปานสติภาวนา

บาป

๑. พหฺยณฺชนะ: บาปโดยพหฺยณฺชนะ: คือ ธรรมชาติอันบุคคลพึงทำตนให้ห่างไกล.
๒. อรรถนะ: บาปโดยอรรถนะ:
 - ๒.๑ สิ่งที่ทำให้เกิดความเศร้าหมอง, เลวทราม, ชั่วช้า, น่ารังเกียจ: มีความหมายในแง่ลบมาตั้งแต่มนุษย์เริ่มรู้จักใช้คำพูดคำนี้.
 - ๒.๒ สิ่งที่ทำให้ต้องเดือดร้อนหรือเสียใจในภายหลัง.
 - ๒.๓ เป็นปรปักษ์ต่อสิ่งที่เรียกว่า บุญ.
๓. ไวพจนฺ: บาปโดยไวพจนฺ: คือ อุกฤษ, ความชั่ว, ความน่าเกลียด ฯลฯ
๔. องคฺประกอบ: บาปโดยองคฺประกอบ: คือ มิจฉาทิฏฐิ, เจตนาในการกระทำ, ความพยายามในการกระทำ, ความพอใจในผลของการกระทำ.
๕. ลักษณฺนะ: บาปโดยลักษณฺนะ: มีลักษณฺนะ:
 - ๕.๑ ตรงกันข้ามจากบุญ.
 - ๕.๒ เป็นของน่าเกลียด.
 - ๕.๓ ไม่น่าปรารถนา.
 - ๕.๔ เป็นของหนัก เป็นเงาตามตัวเหมือนโชติรวนที่ติดขา.
 - ๕.๕ พร้อมทั้งจะทำลายบุญ.
 - ๕.๖ เป็นบันไดไปสู่สุรก.
๖. อาการ: บาปโดยอาการ: มีอาการ:
 - ๖.๑ เกิด-ดับ เปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยในฐานะที่เป็นสังขตธรรมอย่างหนึ่ง.
 - ๖.๒ ปรุณฺแต่งภพผายต่ำ.

๗. ประเภท: บาปโดยประเภท: แบ่งโดยประเภทสอง:

นัยที่หนึ่ง:

๑. บาปตามความหมายของคนอันธพาล คือนำรักของคนอันธพาล.
๒. บาปตามความหมายของสัตว์บุรุษ คือสิ่งเศร้าหมองที่ควรห่างไกล.

นัยที่สอง:

๑. บาปตามความหมายของผู้อยู่ใต้วิสัยแห่งบาป คือเป็นกรรมทำอันตราย.
๒. บาปตามความหมายของผู้อยู่เหนือวิสัยแห่งบาป (พระอรหันต์); เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งเท่านั้น ไม่มีความหมายอะไร (เป็นความรู้สึกที่อยู่เหนือบาป).

นัยที่สาม:

๑. บาปที่ทำโดยเจตนา.
๒. บาปที่ทำโดยไม่เจตนา (คือมิใช่บาปเพราะเป็นการกระทำโดยมิได้เจตนา แต่ก็ต้องได้รับผลตามควรแก่กรรม).

นัยที่สี่:

๑. บาปหนัก ถึงกับสูญเสียความเป็นมนุษย์.
๒. บาปเบา รับผิดชอบต่อเล็กน้อย ๆ ตามสมควร โดยไม่ต้องถึงกับสูญเสียความเป็นมนุษย์ หากแต่เป็นมนุษย์ชั้นแล้ว.

๘. กฎเกณฑ์: บาปโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑. บาปโดยเหตุ ต้องล้างบุญ; บาปโดยผล ต้องเป็นทุกข์.
- ๘.๒. มีกฎเกณฑ์ที่ต้องถือว่าเป็นสิ่งควรละโดยส่วนเดียว.
- ๘.๓. บาปซื้อขายแลกเปลี่ยนหยาบซึ่มกันไม่ได้.

๙. สัจจะ: บาปโดยสัจจะ:

- ๙.๑. บาปมิได้จากมิถุนาทิฎฐิโดยส่วนเดียว.
- ๙.๒. บาปมีมูลจากโลภะ โทสะ โมหะ.
- ๙.๓. บาปไม่มีชนิดสะอาด มีแต่สกปรกเศร้าหมอง.
- ๙.๔. บาปมิได้สำหรับคนบ้าบาปโดยไม่รู้จักบาป.

- ๑๐. หน้าที่:** บาปโดยหน้าที่:
- ๑๐.๑ หน้าที่ (โดยสมมติ) ของบาป: คือ ทำลายบุญ.
 - ๑๐.๒ หน้าที่ของคนต่อบาป: คือ การกำจัดบาป ไม่ให้โอกาสแก่ การเกิดบาป.
- ๑๑. อุปมา:** บาปโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:
- ๑๑.๑ บันไดไปนรก.
 - ๑๑.๒ ยานพาหนะไปสู่ความพินาศ.
 - ๑๑.๓ เหล้าหวาน.
 - ๑๑.๔ อ้อยหวานที่โคน ขมที่ปลาย.
 - ๑๑.๕ ยาพิษที่เคลือบน้ำตาล.
- ๑๒. สมุทัย:** บาปโดยสมุทัย:
- ๑๒.๑ การชักชวน เกือบกล่อม หลอกลวงของปาปมิตร.
 - ๑๒.๒ มิจฉาทิฏฐิ.
 - ๑๒.๓ ปาปกามตา หรือ มิจฉาสังกัปปะ.
 - ๑๒.๔ การประทุษร้ายห้าประการ: คือ ประทุษร้ายชีวิตร่างกาย - ทรัพย์สมบัติ - ของรักของผู้อื่น - ความเป็นธรรมของผู้อื่น - สมบัติของตนเอง. จากห้าอย่างนี้จะขยายไปเป็นก็อย่าง ก็ได้.
- ๑๓. อັถถังคมะ:** บาปโดยอັถถังคมะ:
- ๑๓.๑ ความดับไปตามคราวเพราะการขาดเหตุปัจจัยตามธรรมดา ของสังขารธรรมหรือสังขตธรรมทั้งหลาย.
 - ๑๓.๒ เพราะบุญเกิดขึ้นแทรกแซงในบางกรณี.
 - ๑๓.๓ เพราะความสิ้นกิเลสเป็นพระอรหันต์ นี่เป็นอັถถังคมะของ บาปชั้นสูงสุด.
- ๑๔. อัสสาทะ:** บาปโดยอัสสาทะ: อัสสาทะของบาปมีสำหรับคนบาป.

๑๕. อาทินวะ: บาปโดยอาทินวะ:

๑๕.๑ เป็นทุกข์ นำมาซึ่งความทุกข์รอบด้าน.

๑๕.๒ ทำให้เป็นที่เกลียดชัง สูญเสียความเคารพนับถือจากคนทั่วไป.

๑๖. นิสสรณะ: บาปโดยนิสสรณะ: นิสสรณะจากบาป ด้วย:

๑๖.๑ อริยมรรคมีองค์แปด.

๑๖.๒ การทำภาวนาในปัญญาสุตติอยู่เป็นประจำ.

๑๗. ทางปฏิบัติ: บาปโดยทางปฏิบัติ:

นัยที่หนึ่ง: ทางปฏิบัติต่อบาป: คือ การบำเพ็ญบุญ ซึ่งเป็นเครื่องขจัดบาป.

นัยที่สอง: ทางปฏิบัติให้พ้นจากบาป: โดยหลักโอวาทปาฏิโมกข์ ซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนาสามประการ: คือ เว้นจากการทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม ทำจิตใจผ่องแผ้ว.

นัยที่สาม: ทางปฏิบัติให้สิ้นบาปหรือเหนือบาป: คือ อรหัตตมรรคญาณ.

๑๘. อานิสงส์: บาปโดยอานิสงส์: อานิสงส์ (โดยอ้อม) ของบาป: คือ การสอนอย่างรุนแรงและเจ็บปวด จนทำให้รู้จักบาปและไม่ทำบาปอีกต่อไป.

๑๙. หนทางถล่ำ: บาปโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่สิ่งที่เรียกว่าบาป:

๑๙.๑ การสมาคมกับคนบาป.

๑๙.๒ การบูชากิน-กาม-เกียรติ หรือที่เรียกว่า กินดี อยู่ดี ทางวัตถุ.

๑๙.๓ การดูถูกดูหมิ่นศีลธรรม วัฒนธรรม (แท้) และศาสนา.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: บาปโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: เพื่อการละบาปและอยู่

เหนือบาป: คือ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะอันเพียงพอ ; แล้วดำเนินไปตามหลักการของสัมมาทิฐิจนถึงที่สุด. จึงจะมีการละบาป และอยู่เหนือบาปได้อย่างปลอดภัยและสิ้นเชิง.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: บาปโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน: เป็นเครื่องมีอยู่คนให้กลัว โดยไม่ต้องใช้
เหตุผล.
ภาษาธรรม: เป็นเครื่องบอกความจริงที่มีเหตุผล และ
ไม่เป็นเครื่องมีอยู่เชิญใคร.
- ๒๑.๒ ภาษาคน: อาศัยความเชื่อตามที่สมมติบัญญัติขึ้น.
ภาษาธรรม: อาศัยสติปัญญาตามความจริงของธรรมชาติ
มิใช่การสมมติบัญญัติ.
- ๒๑.๓ ภาษาคน: บาปน่ากลัวเหมือนกลัวผี.
ภาษาธรรม: บาปน่ากลัวเหมือนกลัวความตาย.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ศารทกาลิกเทศนา เล่ม ๑

๒. อริยสังจากพระโอรุ์

บุญ

๑. พหุญชนะ: บุญโดยพหุญชนะ: คือ ธรรมชาติเป็นเครื่องชำระสันดานแห่งตน.
๒. อรรถะ: บุญโดยอรรถะ:
 - ๒.๑ โดยเหตุ: เครื่องชำระบาป, เครื่องให้เกิดสุข.
 - ๒.๒ โดยผล: ความอึดใจ, ความสุข.
๓. ไวพจน์: บุญโดยไวพจน์: คือ กุศล, ความดี, ความงาม ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: บุญโดยองค์ประกอบ: คือ สัมมาทิฐิ, เจตนาในการกระทำ, ความพยายามในการกระทำ, ความพอใจในผลของการกระทำ.
๕. ลักษณะ: บุญโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ ตรงกันข้ามจากบาป.
 - ๕.๒ เป็นของงาม.
 - ๕.๓ ชวนให้ปรารถนา.
 - ๕.๔ เป็นของเบาเหมือนเงาตามตัว.
 - ๕.๕ พร้อมทั้งจะกำจัดบาป.
 - ๕.๖ เป็นบันไดแห่งนิพพาน.
๖. อาการ: บุญโดยอาการ:
 - ๖.๑ มีการเกิด-ดับ เปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัย ในฐานะที่เป็นสังขต-ธรรมอย่างหนึ่ง.
 - ๖.๒ มีอาการปรุงแต่งภพ.

๗. ประเภท: บุญโดยประเภท: แบ่งโดยประเภทสอง:

นัยที่หนึ่ง:

๑. บุญตามความหมายในภาษาคน: คือ บำได้, เม่าได้, หลงได้, เป็นอันตรรายแก่เจ้าของ.
๒. บุญตามความหมายในภาษาธรรม: คือ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความบ้า, ความเมา, ความหลง, ไม่เป็นอันตรรายแก่เจ้าของ.

นัยที่สอง:

๑. บุญที่ส่งเสริมความเห็นแก่ตัว.
๒. บุญที่ช่วยกำจัดความเห็นแก่ตัว.

นัยที่สาม:

๑. บุญที่เป็นไปอย่างถูกต้อง ตามความหมายของคำว่าบุญ โดยแท้จริง.
๒. บุญตามความหมายของคำที่เปลี่ยนแปลงแล้ว จากความหมายเดิม: เช่น การกระทำที่เป็นการค้ากำไรเกินควร แล้วก็เรียกมันว่าบุญ.

นัยที่สี่:

๑. บุญที่ถูกยึดถืออุปคลำด้วยอุปาทาน, ตัณหา, มานะ, ทิฏฐิ, จนสูญเสียความหมายของคำว่าบุญที่แท้จริง.
๒. บุญที่ไม่ถูกยึดถืออุปคลำด้วยอุปาทาน, ตัณหา, มานะ, ทิฏฐิ, ยังรักษาความหมายที่แท้จริงของคำว่า “บุญ” ไว้ได้.

๘. กฎเกณฑ์: บุญโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ บุญโดยเหตุ: ต้องล้างบาป; บุญโดยผล: ต้องให้เกิดความสุข.
- ๘.๒ ต้องมีและเสวยผลโดยไม่ต้องยึดถือว่าของตน มิฉะนั้นมันจะกัตเอา.
- ๘.๓ บุญซื้อขายแลกเปลี่ยนหยาบย้อมกันไม่ได้.

๙. สัจจะ: บุญโดยสัจจะ:

- ๙.๑ บุญมิได้ทั้งจากสัมมาทิฏฐิและมิจฉาทิฏฐิ (บางชนิด).
- ๙.๒ บุญมิได้ทั้งชนิดที่มีโลภะเป็นมูล และมีโลภะเป็นมูล.
- ๙.๓ บุญมิได้ทั้งชนิดสะอาดและสกปรก (มีโมหะหรือตัณหาเป็นมูลของคนงมงาย).

๙.๔ บุญมีได้ทั้งโดยคนบาบุญ และคนรู้จักบุญ ไม่บาบุญ.

๑๐. หน้าที่:

บุญโดยหน้าที่:

๑๐.๑ หน้าที่ (โดยสมมติ) ของบุญ: บุญมีหน้าที่ขจัดบาป.

๑๐.๒ หน้าที่ของคนต่อบุญ: บาเพ็ญบุญให้เป็นสัมมาทฎฐิ คือ ชำระบาปได้จริง.

๑๑. อุปมา:

บุญโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

๑๑.๑ บันไดไปนิพพาน.

๑๑.๒ ยานพาหนะเดินทางสู่จุดหมายปลายทาง.

๑๑.๓ เหล้าหวาน.

๑๑.๔ บุญของบางคนเปรียบเหมือนน้ำโคลน: คือ ทำบาปแลกบุญ ซึ่งจะทำให้สกปรกยิ่งขึ้นไปอีก เหมือนการอาบน้ำโคลน.

๑๑.๕ บุญของบางคนเปรียบเหมือนน้ำสบู่: คือ ชำระชะล้างสิ่งสกปรก.

๑๑.๖ บุญของบางคนเปรียบเหมือนน้ำหอม; แม้จะได้กลิ่นหอม แต่ก็มีใช้ความสะอาด เหมือนคนทำบุญเอาหน้า.

๑๑.๗ บุญของบางคนเปรียบเหมือนน้ำสะอาดบริสุทธิ์ ที่ชำระน้ำโคลน น้ำสบู่ น้ำหอมออกไป จนมีความสะอาดที่แท้จริง. นี่เป็นบุญบริสุทธิ์ชั้นเลิศ.

ฯลฯ

๑๒. สมุทัย:

บุญโดยสมุทัย:

๑๒.๑ การชักชวนเกลี้ยกล่อมของกัลยาณมิตร^๑.

๑๒.๒ สัมมาทฎฐิ.

๑๒.๓ ปุญญกามตา หรือ สัมมาสังกัปปะ.

๑๒.๔ วัตถุประสงค์การทำบุญ:

๑. บุญเกิดจากการบริจาค.

๒. บุญเกิดจากการสมาทานศีล.

^๑ กัลยาณมิตร: มิตรงาม หมายถึงมิตรที่ดี คือช่วยให้สำเร็จประโยชน์ตามที่ประสงค์. (ดูรายละเอียดที่คำอธิบายศัพท์ หน้า ๓๓๕).

๓. บุญเกิดจากการบำเพ็ญจิตตภาวนา.

ทั้งสามอย่างนี้อาจขยายออกไปได้เป็นสิบ ที่เรียกว่า บุญกิริยาวัตตูลิบ^๑.

๑๓. อັถถังคมะ: บุญโดยอັถถังคมะ:

- ๑๓.๑ ความดับไปตามคราวเพราะการขาดเหตุปัจจัยตามธรรมดาของสังขารธรรมหรือสังขตธรรมทั้งหลาย.
- ๑๓.๒ การดับไปเพราะบาปเกิดขึ้นแทรกแซงในบางกรณี.
- ๑๓.๓ อັถถังคมะของบุญชั้นสูงสุดเพราะความหมดกิเลส คือเป็นพระอรหันต์.
- ๑๓.๔ ภาษาชาวบ้าน ถือเอาความตายเป็นการสิ้นบุญ.

๑๔. อัสสาทะ: บุญโดยอัสสาทะ:

- ๑๔.๑ สำหรับผู้ยึดมั่นถือมั่นในบุญอย่างงมงาย ก็ได้รับความพอใจ อุ่นใจเต็มที่ตามแบบคนงมงาย หรือที่เรียกว่าบ้าบุญ.
- ๑๔.๒ คนที่มีบุญอย่างถูกต้องตามความหมายของคำว่าบุญ ก็พอใจหรืออิมใจตามปกติ ไม่มีลักษณะแห่งการเมาบุญ.
- ๑๔.๓ การมีชีวิตอย่างคนมีบุญอย่างถูกต้อง ทำให้เกิดความปลอดภัย, ความสะดวกในการเป็นอยู่ และส่งเสริมความง่ายในการที่จะปฏิบัติธรรมที่สูงขึ้นไป.

๑๕. อาทีนวะ: บุญโดยอาทีนวะ:

- ๑๕.๑ มีเฉพาะแก่คนที่ยึดมั่นถือมั่นในบุญอย่างงมงาย จนมีผลคล้ายกับบาปไปเสีย มีโทษหาประมาณมิได้.
- ๑๕.๒ บุญตามปกติเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น ทำความเนิ่นช้าให้แก่การบรรลุนิพพาน เพราะหลงไหลไปในทิศทางต่าง ๆ ตามชนิดของบุญ; อย่างนี้เรียกชื่อว่า โอปริกบุญ (บุญเป็นของหนัก). ความหลุดพ้นที่เป็นจุดหมายปลายทางของพรหม-

^๑ บุญกิริยาวัตตูลิบ: สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งการทำบุญสิบอย่าง. (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๔๘).

จรรยา นั้น คือการพ้นจากอำนาจอิทธิพลของบุญ ที่เรียกว่า “เหนือบุญ”.

๑๖. นิสสรณะ: บุญโดยนิสสรณะ:

- ๑๖.๑ ไม่มีสำหรับบุญที่ไม่ถูกยึดมั่นถือมั่น.
 ๑๖.๒ คงมีสำหรับออกจากอิทธิพลของบุญ ที่ผูกพันด้วยความยึดมั่นถือมั่น: ได้แก่อริยมรรคมีองค์แปด.

๑๗. ทางปฏิบัติ: บุญโดยทางปฏิบัติ:

- นัยที่หนึ่ง: เพื่อมีบุญตามปกติ: คือ การทำลายความเห็นแก่ตัว; ไม่ประทุษร้ายผู้ใดแม้แต่ตัวเอง; มีแต่การกระทำเพื่อให้ได้รับประโยชน์ทั้งส่วนบุคคลและสังคม.
 นัยที่สอง: เพื่ออยู่เหนืออำนาจการปรุงแต่งของบุญ หรือเพื่อเหนือบุญ: คือ การทำลายความยึดมั่นถือมั่นในบุญว่า เป็นตัวตนหรือของตน; จนบุญไม่มีอำนาจปรุงแต่งภพหรือชาติให้แก่ตนอีกต่อไป.

๑๘. อานิสงส์: บุญโดยอานิสงส์:

- ๑๘.๑ อานิสงส์ของบุญที่ไม่แท้จริง: คือ บุญที่ทำด้วยความยึดมั่นถือมั่น ก็มีอานิสงส์อย่างมาฆา ไปตามแบบของความยึดมั่นถือมั่น.
 ๑๘.๒ อานิสงส์ของบุญที่แท้จริง:
 ๑. อยู่ในโลกนี้อย่างเป็นสุข.
 ๒. เป็นบันไดสู่โลกุตตระ.

๑๙. หนทางถล่ำ: บุญโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่สิ่งที่เรียกว่าบุญ:

- ๑๙.๑ คบหาสมาคมกับพวกบ้าบุญก็ได้บุญแบบความยึดมั่นถือมั่น.
 ๑๙.๒ คบหาสมาคมกับพวกที่ทำบุญอย่างถูกต้องแท้จริง ก็จะมีบุญอย่างแท้จริง.
 ๑๙.๓ พิจารณาโทษของบาปให้มาก ๆ จิตก็จะเอียงไปในทางแห่งบุญโดยอัตโนมัติ.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: บุญโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ในการทำให้มีบุญอย่างถูกต้อง กระทั่งการอยู่เหนือบุญ: คือ สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ อันเพียงพอ: แล้วดำเนินไปตามหลักการของสัมมาทิฏฐิจนถึงที่สุด. จึงจะมีบุญและใช้บุญได้อย่างถูกต้องหรือปลอดภัย.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: บุญโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน : บุญเป็นเครื่องอึดใจ.
ภาษาธรรม : บุญเป็นเครื่องล้างบาป.
- ๒๑.๒ ภาษาคน : บุญเป็นที่ตั้งแห่งการสะสม.
ภาษาธรรม : บุญเป็นที่ตั้งแห่งการเสียดละ.
- ๒๑.๓ ภาษาคน : บุญที่เพิ่มความเห็นแก่ตน.
ภาษาธรรม : บุญที่ลดความเห็นแก่ตน.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ชุมนุมปาฐกถาชุดพุทธธรรม
๓. อะไรคืออะไร?

๒. ศาตรกถาลิกเทศนา เล่ม ๑

ปฏิจจนสมุปบาท

๑. พหัญชนะ: ปฏิจจนสมุปบาทโดยพหัญชนะ: คือ อาศัยกันแล้วเกิดขึ้น (ปฏิจจน= อาศัยแล้ว, สมุปบาท=เกิดขึ้นพร้อม).
๒. อรรถะ: ปฏิจจนสมุปบาทโดยอรรถะ: คือ ในบรรดาสังขตธรรมทั้งหลาย ต้องมีการเกิดดับ; การเกิดดับนั้นต้องอาศัยกันและกัน ของสิ่งที่เป็นปัจจัยแก่กันและกัน. คำนี้ใช้เฉพาะสิ่งที่มีชีวิต คือมีความรู้สึกสุขทุกข์ได้; ถ้าใช้รวมไปถึงสิ่งไม่มีชีวิตด้วย ก็ใช้คำว่า “อิทัปปัจจยตา” แทน.
๓. ไวพจน์: ปฏิจจนสมุปบาทโดยไวพจน์: คือ อิทัปปัจจยตา, ปฏิจจนสมุปบัน-ธรรม, ปัจจยาการ, อุปนิสธรรม ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: ปฏิจจนสมุปบาทโดยองค์ประกอบ: คือ ต้องมีสิ่งที่เป็นเหตุ, มีสิ่งที่เป็นผล, มีอาการที่ปรุงแต่งกัน และอาการที่ปรุงแต่งกันนั้นเนื่องกัน เป็นสาย.
๕. ลักษณะ: ปฏิจจนสมุปบาทโดยลักษณะ: มีความเกี่ยวเนื่องกันเหมือนลูกโซ่, มีลักษณะที่ลึกซึ้งเห็นได้ยาก; ถ้าเห็นแล้ว จะเป็นการตรัสรู้เหมือนอย่างทีพระพุทธเจ้าตรัสรู้.
๖. อาการ: ปฏิจจนสมุปบาทโดยอาการ:
 - ๖.๑ อาการของปฏิจจนสมุปบาทที่กำหนดตามลักษณะ:
 ๑. มีการปรุงแต่งกัน โดยความเป็นเหตุเป็นผลแก่กันเรื่อยไป.
 ๒. พหุติของการปรุงแต่งตามอาการของปฏิจจนสมุปบาท เป็นไปในจิตรวดเร็วเหมือนสายฟ้าแลบ.

- ๖.๒ อาการของปฏิจจสมุปปบาทที่กำหนดตามจำนวนแห่งอาการ และปฏิจจสมุปปนินธรรมที่เกี่ยวกับการเกิดเหตุและผล: มีสามแบบ: คือ
๑. ปฏิจจสมุปปบาทแบบพิเศษ^๑: มีแปดอาการ แก่ปฏิจจสมุปปนินธรรม ได้แก่ปฏิจจสมุปปบาทที่พระองค์ทรงนำมาสาธยาย (ทำนองเดียวกันกับเด็กท่องสูตรคูณ) และตรัสให้ถือเอาว่า เป็น อาทิพรหมจรรย์.
 ๒. ปฏิจจสมุปปบาทแบบที่รู้จักกันทั่วไป^๒: มีสิบเอ็ดอาการ สิบสองปฏิจจสมุปปนินธรรม.
 ๓. ปฏิจจสมุปปบาทแบบพิสดาร^๓: ชื่อว่า อุปนิสธรรม: มียี่สิบสามอาการ ยี่สิบสี่ปฏิจจสมุปปนินธรรม เป็นปฏิจจสมุปปบาทซ้อนปฏิจจสมุปปบาท มีอาการปรุงแต่งตั้งแต่สมุทวารจนถึงนิโรธวาร แสดงให้เห็นอันสงส์ของความทุกข์.

๗. ประเภท: ปฏิจจสมุปปบาทโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:

นัยที่หนึ่ง:

๑. ปฏิจจสมุปปบาทฝ่ายสมุทวาร: เป็นฝ่ายเกิดทุกข์.
๒. ปฏิจจสมุปปบาทฝ่ายนิโรธวาร: เป็นฝ่ายดับทุกข์.

นัยที่สอง:

๑. ปฏิจจสมุปปบาทของสิ่งมีชีวิต.
๒. ปฏิจจสมุปปบาทของสิ่งไม่มีชีวิต ไม่มีความรู้สึก; จนต้องเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อิทปปัจจยตา.

๗.๒ แบ่งตามจำนวนแห่งอาการ และปฏิจจสมุปปนินธรรม: มีสามแบบ:

๑. ปฏิจจสมุปปบาทแบบพิเศษ: มีแปดอาการ แก่ปฏิจจสมุปปนินธรรม.

^๑ ปฏิจจสมุปปบาทแบบพิเศษ : นิยมเรียกกันง่าย ๆ ที่สวนโมกข์ว่า “ปฏิจจสมุปปบาทแบบฮัมเพลง”.
(ดูรายละเอียดที่หมวดธรรมหน้า ๓๕๐).

^๒ ปฏิจจสมุปปบาทแบบที่รู้จักกันทั่วไป : (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรมหน้า ๓๕๔).

^๓ ปฏิจจสมุปปบาทแบบพิสดาร : (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรมหน้า ๓๕๙).

๒. ปฏิจจสมุปบาทแบบที่รู้จักกันทั่วไป: มีสิบเอ็ดอาการ สิบสองปฏิจจสมุปบันธรรม.
๓. ปฏิจจสมุปบาทแบบพิสดาร (อุปนิสธรรม): มียี่สิบสามอาการ ยี่สิบสี่ปฏิจจสมุปบันธรรม.

๘. กฏเกณฑ์: ปฏิจจสมุปบาทโดยกฏเกณฑ์: คือ อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาท เป็นกฏเกณฑ์ของธรรมชาติ ไม่ได้มุ่งหมายจะเป็นสุขหรือเป็นทุกข์; มุ่งหมายแต่เพียงภาวะแห่งการปรุ้งแต่งกัน ระหว่างสิ่งที่เป็นเหตุเป็นผล ไม่ให้ความหมายแก่คำว่าสุขหรือทุกข์; เพราะมันเป็นเพียงอาการ แห่งการปรุ้งแต่งด้วยกันเท่านั้น. ต่อเมื่อนำมาใช้กับสิ่งมีชีวิต จึงบัญญัติให้มีสิ่งที่เรียกว่าทุกข์เกิดทุกข์ดับ และให้ชื่อว่าปฏิจจสมุปบาท; ซึ่งเป็นเพียงกฏส่วนหนึ่งของกฏอิทัปปัจจยตา.

สรุปความว่า ถ้าใช้กับทุกสิ่ง เรียกว่า อิทัปปัจจยตา; ถ้าใช้ เฉพาะกับสิ่งที่มีความรู้สึกต่อเวทนา เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท.

๙. สัจจะ: ปฏิจจสมุปบาทโดยสัจจะ:

- ๙.๑ การเห็นปฏิจจสมุปบาท: คือการเห็นธรรม. การเห็นธรรมอย่างนี้ คือการเห็นพระพุทธรเจ้าพระองค์จริง; มิใช่พระพุทธรเจ้า อย่างที่เป็นบุคคล.
- ๙.๒ การเห็นปฏิจจสมุปบาท: ต้องเห็นภายในอัตภาพของผู้เห็น; เพราะเป็นการเห็นของความรู้สึก มิใช่เห็นด้วยตา.
- ๙.๓ การกระทำความกรรมและการให้ผลของกรรม มีอยู่ในกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท. ควบคุมกระแสปฏิจจสมุปบาทได้ ก็อยู่เหนือกรรม หรือ เป็นกรรมไม่ดำไม่ขาว เป็นที่สิ้นสุดแห่งกรรมทั้งหลาย. โลกและหมู่สัตว์ก็คือ กระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท นั้นเอง.
- ๙.๔ การทำให้เห็นแจ้งในปฏิจจสมุปบาทนั้น พระองค์ตรัสว่า: เป็นเรื่องเบื้องต้นของพรหมจรรย์ (อาทิพรหมจรรย์); แต่สาวก สมัยนี้ไม่เห็นอย่างนั้นและไม่ปฏิบัติตามนั้น.
- ๙.๕ ปฏิจจสมุปบาท: เป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นว่า ไม่มีสัตว์ไม่มีบุคคล; มิใช่เรื่องของสัตว์ของบุคคล; หรือตัวตนคนเดียวกัน ที่เกิดแล้วเกิดอีกข้ามภพข้ามชาติ.

- ๙.๖ ปฏิจจสมุปปาบท: เป็นปรมัตถธรรมที่เป็นสันทิฏฐิโก; ที่ต้องเห็นกันที่นี้ และเตียวนี้. แม้เพียงวันเดียวก็ได้ตั้งหลายรอบ หรือหลายสิกรอบ: คือมีทุกราวที่มีการรับอารมณ์ทางอายตนะ. ส่วนปฏิจจสมุปปาบทชนิดข้ามภพข้ามชาตินั้น เป็นคำอธิบายใหม่เพื่อประโยชน์ทางศีลธรรม; หาใช่ปรมัตถธรรมไม่ เพราะยังมีตัวตน.
- ๙.๗ ชั้นทั้งห้าที่มีอุปาทานยึดครอง และไม่มีอุปาทานยึดครอง มีครบอยู่ในกระแสแห่งปฏิจจสมุปปาบท. แต่ชั้นห้าที่ไม่มีอุปาทานยึดครอง มีจำนวนอาการแห่งการปรุงแต่งน้อยกว่า; เพราะไม่ปรุงแต่งไปจนตลอดสาย.
- ๙.๘ ในปฏิจจสมุปปาบทกล่าวถึงสังขารเพียงครั้งเดียว; แต่อาการปรุงแต่งที่เรียกว่า สังขารนั้น มีอยู่ทุกลำดับของอาการแห่งปฏิจจสมุปปาบท.
- ๙.๙ เรื่องปฏิจจสมุปปาบทเป็นวิทยาศาสตร์ (Science) อันแจ่มแจ้งแก่พระอรหันต์; แต่เป็นปรัชญา (Philosophy) อันมืดมัวแก่ปุถุชน.
- ๙.๑๐ ปฏิจจสมุปปาบทมีแต่ในฝ่ายสังขตธรรม; ไม่มีในฝ่ายอสังขตธรรม.
- ๙.๑๑ ในปฏิจจสมุปปาบทรอบวงหนึ่ง มีอาการแห่งวิภูฏะสาม: คือ กิเลส-กรรม-วิบาก รวมอยู่ด้วยเสมอไปทุกรอบวง.

๑๐. หน้าที่: ปฏิจจสมุปปาบทโดยหน้าที่: *กฎของธรรมชาติ มีหน้าที่ (โดยสมมติ):* บังคับธรรมชาติให้เป็นไป. ปฏิจจสมุปปาบทก็เป็นกฎของธรรมชาติ: จึงมีหน้าที่ตามสมควรแก่กรณีที่เกิดขึ้น.

๑๑. อุปมา: ปฏิจจสมุปปาบทโดยอุปมา:

- ๑๑.๑ มีอุปมาเหมือนห่วงลูกโซ่ที่คล้องกันเป็นสาย ต่างกันแต่ว่า แต่ละห่วง ๆ ของปฏิจจสมุปปาบท มีลักษณะอาการ หรือทำหน้าที่ต่างกัน; และเป็นปัจจัยแก่กันและกัน.
- ๑๑.๒ *กฎของปฏิจจสมุปปาบท:* มีอุปมาเปรียบเสมือนสิ่งที่เขาเรียกกันว่า พระเป็นเจ้าผู้สร้างและควบคุมสิ่งทุกสิ่ง.

๑๑.๓ มีอุปมาดังตัวอย่าง: เพราะมีน้ำ-จึงมีไอน้ำ; เพราะมีไอน้ำ-จึงมีเมฆ; เพราะมีเมฆ-จึงมีฝน; เพราะมีฝน-จึงมีการตกแห่งฝน; เพราะมีการตกแห่งฝน-ถนนจึงลื่น; เพราะถนนลื่น-เด็กจึงหกล้ม ฯลฯ

๑๒. สมุทัย: ปฏิจจสมุปบาทโดยสมุทัย: เนื่องจากกฎปฏิจจสมุปบาทเป็นกฎอสังขตะ: ดังนั้นจึงไม่มีสมุทัยของปฏิจจสมุปบาท. แต่กฎปฏิจจสมุปบาทเป็นสมุทัย: ทำให้คนต้องปฏิบัติธรรม.

๑๓. อตถังคมะ: ปฏิจจสมุปบาทโดยอตถังคมะ: เนื่องจากกฎปฏิจจสมุปบาทเป็นกฎอสังขตะ; ดังนั้นจึงไม่มีอตถังคมะ. แต่กระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทในสิ่งมีชีวิต ก็มีการดับไปเป็นคราว ๆ เมื่อขาดปัจจัย คือ อวิชชา.

๑๔. อัสนาทะ: ปฏิจจสมุปบาทโดยอัสนาทะ: อัสนาทะไม่มีในดวงกฎของปฏิจจสมุปบาท: แต่มีได้ในตัวกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท ของพาลชนบางคน.

๑๕. อาทีนวะ: ปฏิจจสมุปบาทโดยอาทีนวะ: อาทีนวะมีในกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท เฉพาะฝ่ายให้เกิดทุกข์: ถึงกับเป็นนรกขึ้นมา ในกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทนั่นเอง. พระพุทธองค์ตรัสเรียกว่า “สพายตนิกนิรียา”.

๑๖. นิสสรณะ: ปฏิจจสมุปบาทโดยนิสสรณะ:

๑๖.๑ การดำรงตนอยู่ในอริยมรรคมีองค์แปด.

๑๖.๒ การมีชีวิตอยู่ด้วยระบบสมณะและวิปัสสนา.

๑๖.๓ ความมีสติขณะแห่งผัสสะ.

๑๗. ทางปฏิบัติ: ปฏิจจสมุปบาทโดยทางปฏิบัติ: เพื่อสกัดกั้นหรือดับกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทฝ่ายเกิดทุกข์:

๑๗.๑ สรุปรวมอยู่ที่ความเป็นอยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ; ควบคุมอายตนะด้วยปัญญา; หรือสัมปชัญญะอย่างทันเวลา.

- ๑๗.๒ ความเป็นอยู่ด้วยอริยมรรคมีองค์แปด, หรือศีล สมาธิ ปัญญา; ที่เรียกกันว่าพรหมจรรย์.
- ๑๗.๓ การปฏิบัติอย่างที่ทำให้ “ตัวกู-ของกู” เกิดไม่ได้; ก็จะไม่มีตัวตนอันเป็นที่ตั้งแห่งกระแสปฏิจจสมุปปาต.
ทั้งหมดนี้: เรียกว่า การเป็นอยู่โดยชอบ (สัมมาวิหาร);
ที่ทำให้โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์.

๑๘. อานิสงส์: ปฏิจจสมุปปาตโดยอานิสงส์:

- ๑๘.๑ การเห็นปฏิจจสมุปปาต: คือ การเห็นธรรมที่เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์จริง; ดังที่พระองค์ตรัสว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปปาต, ผู้นั้นเห็นธรรม; ผู้ใดเห็นธรรม, ผู้นั้นเห็นเรา.” ทำให้มีพระพุทธเจ้าในวัฏฏะ อยู่กับเนื้อกับตัวเรา.
- ๑๘.๒ มีประโยชน์สูงสุด: คือ กำจัดเสียซึ่งอัตตานุทิฏฐิ^๑ หรือ สักกายทิฏฐิ^๒; เพราะแสดงให้เห็นว่าชีวิตนี้มีใช้ตัวตน เป็นเพียงกระแสแห่งปฏิจจสมุปปาต.
- ๑๘.๓ กำจัดเสียได้ซึ่งมิจฉาทิฏฐิทั้งหลาย มีปุพพัตตานุทิฏฐิ^๓ เป็นต้น; กล่าวแสดงธรรมได้จากความรู้สึกของตน ไม่ต้องจำคำของศาสดามากล่าว; และจะไม่ออกไปสู่ลัทธิอื่น ซึ่งดับทุกข์ไม่ได้ เพราะไม่มีหลักแห่งปฏิจจสมุปปาต.
- ๑๘.๔ ความรู้เรื่องปฏิจจสมุปปาตนี้ ช่วยให้อะไรที่สุดจบแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา.
- ๑๘.๕ การปฏิบัติปฏิจจสมุปปาต ทำให้บรรลุละกัณณะไม่ดำไม่ขาว; อันเป็นที่สิ้นสุดแห่งกรรมดำ กรรมขาว.

๑๙. หนทางถล่ำ: ปฏิจจสมุปปาตโดยหนทางถล่ำ:

นัยที่หนึ่ง: เข้าสู่กระแสแห่งปฏิจจสมุปปาตฝ่ายเกิดทุกข์:

^๑ อัตตานุทิฏฐิ: การตามเห็นว่าเป็นตัวตน.

^๒ สักกายทิฏฐิ: ความเห็นว่ากายนี้ของตน. (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม “สังโยชนสี่” หน้า ๓๕๒).

^๓ ปุพพัตตานุทิฏฐิ: ทิฏฐิอันปรารถที่สุดโนเบื้องต้น (ว่าเคยมีตัวตนในอดีตอย่างไร).

๑. ความปราศจากสติในขณะแห่งผัสสะ.

๒. การไม่ได้คบสัตบุรุษ.

นัยที่สอง: เข้าสู่กระแสแห่งปฏิจจสมุปบาทฝ่ายดับทุกข์:

๑. ความมีสติในขณะแห่งผัสสะ.

๒. การได้คบสัตบุรุษ.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ปฏิจจสมุปบาทโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ในกรที่จะไม่ตก
เข้าไปสู่กระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท:

๒๐.๑ ความไม่ประมาทในที่ทุกสถาน.

๒๐.๒ การกระทำทุกอย่าง ที่มีนิพพานเป็นอารมณ์.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ปฏิจจสมุปบาทโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: อธิบายกันอย่างคร่อมภคร่อมชาติ เพื่อ
ประโยชน์ทางศีลธรรม.

ภาษาธรรม: เป็นเรื่องของขณะจิต: ไม่ต้องคร่อมภ
คร่อมชาติ เป็นปรมัตถธรรม.

๒๑.๒ ภาษาคน: เป็นการเกิดดับของชีวิต.

ภาษาธรรม: เป็นการเกิดดับของตัวกู.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ปฏิจจสมุปบาทจากพระโฆษณ์

๒. ปฏิปทาปริการรณั

๓. อิทัปปัจจยตา

๔. โอสารัตัพพธรรม

ปรมัตถธรรม

๑. พหุญชนะ: ปรมัตถธรรมโดยพหุญชนะ: คือ ธรรมชาติที่มีความหมายอันลึกซึ้ง.

๒. อรรถะ: ปรมัตถธรรมโดยอรรถะ:

๒.๑ ความมีอยู่จริงของธรรมชาติทั้งหลายอันลึกซึ้ง.

๒.๒ ความสัมพันธ์กันของธรรมชาติทั้งหลายอันลึกซึ้ง.

๒.๓ ความเป็นจริงสูงสุดของธรรมชาติทั้งหลายอันลึกซึ้ง.

๓. ไวพจน์: ปรมัตถธรรมโดยไวพจน์: คือ สัจธรรม, บรมธรรม, อสังขตธรรม, โลกุตตรธรรม, อมตธรรม.

๔. องค์ประกอบ: ปรมัตถธรรมโดยองค์ประกอบ: มีความเป็นลักษณะแห่ง:

๑. ความลึกซึ้งนำอัศจรรย์.

๒. ความจริงอันเด็ดขาด.

๓. อำนวยในการดับทุกข์.

๔. ความจริงสูงสุด.

๕. ความจริงนิรันดร.

๕. ลักษณะ: ปรมัตถธรรมโดยลักษณะ: มีลักษณะ:

๕.๑ เป็นกฎธรรมชาติ.

๕.๒ ละเอียดลึกซึ้งจนมองเห็นยากสำหรับสามัญชน.

๕.๓ แสดงความจริงที่เป็นกลาง: คือ ไม่เป็นอดีตตา (ความมี) -
นัตติตา (ความไม่มี), ไม่บวก-ไม่ลบ, แต่เป็นความว่างจาก
ตัวตน.

๕.๔ เป็นความจริงสูงสุดที่ไม่เปลี่ยนแปลงตลอดอนันตกาล.

๖. อาการ: ปรมัตถธรรมโดยอาการ: ตัวปรมัตถธรรมไม่มีอาการ; แต่สิ่งรองรับปรมัตถธรรมมีอาการเป็นไปตามภาวะของความเป็นสังขตะ หรือ อสังขตะ.
๗. ประเภท: ปรมัตถธรรมโดยประเภท: แบ่งโดยประเภทสอง:
 นัยที่หนึ่ง:
 ๑. ฝ่ายให้เกิดทุกข์.
 ๒. ฝ่ายให้ดับทุกข์ ซึ่งมีทั้งสังขตะและอสังขตะ.
 นัยที่สอง:
 ๑. ปรมัตถธรรมที่เป็นไปตามความจริงของธรรมชาติ ไม่เกี่ยวกับมนุษย์ และมนุษย์ไม่ต้องรู้.
 ๒. ปรมัตถธรรมที่เกี่ยวกับมนุษย์ที่มนุษย์ต้องรู้: คือ ความดับทุกข์.
 นัยที่สาม:
 ๑. ปรมัตถธรรมที่เป็นไปตามความจริงของธรรมชาติ.
 ๒. ปรมัตถธรรมที่ศาสนาบางองค์บัญญัติขึ้น เพื่อใช้เฉพาะในวงการศาสนาของตน ๆ.
๘. กฎเกณฑ์: ปรมัตถธรรมโดยกฎเกณฑ์:
 ๘.๑ สิ่งทั้งปวงเป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ; เป็นอายตนะที่สัมผัสได้ด้วยใจ; แต่ไม่มีความหมายแห่งตัวตนด้วยประการใด ๆ.
 ๘.๒ ในภาษาสังขธรรมไม่มีคำว่า ดี-ชั่ว, บุญ-บาป, สุข-ทุกข์; มีแต่อาการแห่งการปรุงแต่งของอิทัปปัจจยตาเป็นอย่างไร ๆ ไป; แต่มนุษย์ไปบัญญัติเอาเองว่า ดี-ชั่ว, บุญ-บาป, สุข-ทุกข์ ตามความรู้สึกของตนในภายหลัง.
 ๘.๓ ปรมัตถธรรมเป็นสังขจะอยู่ในตัวมันเอง; ไม่ขึ้นกับกาละเทศะ (อกาลโก อเทศโก).
 ๘.๔ ปรมัตถธรรมได้กระทำให้กรรมและการให้ผลแห่งกรรมเป็นอกาลโก (ไม่ขึ้นอยู่กับเวลา).
 ๘.๕ กฎเกณฑ์ของปรมัตถธรรมใช้ทั้งแก่สังขาร (ผู้ปรุง, สิ่งถูกปรุง, การปรุง); และวิสังขาร (สภาวะที่ปราศจากการปรุง).

- ๘.๖ สิ่งทั้งปวงฝ่ายสังขตะ เกิดมาจากเหตุปัจจัยและเป็นไปตามเหตุปัจจัย; ฝ่ายอสังขตะไม่มีเหตุปัจจัย.
- ๘.๗ การเห็นปรมัตตธรรม เป็นการเห็นด้วยการสัมผัส แล้วมีวิจักษณ์ญาณ^๑ ในสิ่งนั้น; ไม่ใช่การเห็นด้วยตา.
- ๘.๘ การเห็นปรมัตตธรรมที่เป็นประโยชน์นั้น ตั้งต้นด้วยการเห็นความทุกข์; แล้วเห็นเหตุให้เกิดทุกข์; ความดับทุกข์ และทางให้ถึงความดับทุกข์.
- ๘.๙ กฎเกณฑ์ในพระพุทธศาสนามีว่า: การเกิดขึ้นแห่งธาตุ คือการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ หมายความว่า: เมื่อธาตุ(หก)ทำหน้าที่ของมัน ผลที่เกิดขึ้นก็คือความทุกข์ในแง่บวกหรือลบ.
- ๘.๑๐ ธรรมหรือธาตุใด ๆ จะกล่าวได้ว่าเกิดแล้ว, ปรากฏแล้ว, แสดงบทบาทแล้ว, เป็นปัญหาแล้ว; ก็ต่อเมื่อได้ถูกยึดมั่นด้วยอุปาทานในลักษณะแห่งความเป็นตัวตน.
- ๘.๑๑ ปรมัตตธรรมทั้งหลายส่วนที่เกี่ยวข้องกับความทุกข์ จะต้องศึกษาจากร่างกายที่ยังเป็น ๆ อยู่ (ยังไม่ตาย).

๙. สัจจะ: ปรมัตตธรรมโดยสัจจะ:

- ๙.๑ ทุกสิ่ง (ธรรมทั้งปวง) ไม่มีความหมายแห่งตัวตน ทั้งที่เป็นสังขตะและอสังขตะ; มีแต่กระแสแห่งการปรุงแต่งของเหตุปัจจัย:
๑. ไม่มีบุคคลผู้ทุกข์; มีแต่เหตุปัจจัย, ดับเหตุปัจจัยเสีย, ความทุกข์ก็ดับ.
 ๒. การบรรลุนิพพานนั้นมีได้ แต่ตัวผู้บรรลุนิพพานไม่มี; เพราะว่าเป็นการเกิดขึ้นแห่งธรรมชาติล้วน ๆ ให้สืบทอดแห่งสังขารทั้งหลายล้วน ๆ.
- ๙.๒ ปรมัตตสัจจะมีอยู่ในทุกสิ่ง ตั้งแต่วัตถุนจนถึงร่างกายจิตใจ; ซึ่งเป็นตัวธรรมชาติ และสัจจะอื่น ๆ ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติ.

^๑ วิจักษณ์ญาณ: ญาณเห็นโดยประจักษ์แก่จิต; ได้แก่การเห็นอย่างแจ่มแจ้งครบถ้วนทันควัน และ อย่างมีปฏิภาณไหวพริบเต็มที่.

- ๙.๓ โลกหรืออารมณ์ทั้งปวงเกิดมาจากผัสสะ; ถ้าไม่มีผัสสะก็ไม่มีการเกิดหรืออารมณ์ทั้งปวง.
- ๙.๔ สังขตธรรมนั้นเมื่อถึงที่สุดแห่งการปรุงแต่งแล้ว ย่อมดับลงสู่ภาวะแห่งอสังขตะ.
- ๙.๕ ปรมัตถธรรมเป็นสิ่งลึกซึ้งซึ่งจมองเห็นยาก ไม่อยู่ในวิสัยแห่งการคิดคำนวณโดยตรงหรือนัย โดยอนุมานหรืออุปมา; แต่ต้องโดยมรรคญาณ หรือวิจักขณญาณเท่านั้น.
- ๙.๖ ปรมัตถธรรมแท้จริงนั้น เป็นภาวะที่พูดอธิบายด้วยปากไม่ได้; แต่ต้องด้วยการทำให้บุคคลนั้นรู้แจ้งประจักษ์ชัดอยู่ในใจของตนเอง คือ เขาบอกตนเอง.
- ๙.๗ ปรมัตถธรรมตั้งรากฐานอยู่บนกฎธรรมชาติที่ชื่อว่า "อิทัปปัจจยตา" รวมอยู่ด้วยสำหรับฝ่ายสังขตธรรม.
- ๙.๘ พothที่จะกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ปรมัตถธรรมทั้งปวง; แต่ทรงนำมาสอนเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความดับทุกข์เท่านั้น; เหมือนใบไม้ทั้งป่า แต่นำมาใช้ประโยชน์เพียงกำมือเดียว.
- ๙.๙ โลก, การเกิดแห่งโลก, ความดับแห่งโลก, ทางให้ถึงความดับแห่งโลก; นี้พระพุทธองค์ตรัสว่า ได้บัญญัติไว้ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ่ง ที่มีพร้อมทั้งสัญญาและใจ.

๑๐. หน้าที่: ปรมัตถธรรมโดยหน้าที่: หน้าที่ของมนุษย์อันจะพึงมีต่อปรมัตถธรรม คือ การศึกษา: ได้แก่การดู, เห็น, รู้, แล้วปฏิบัติ; เพื่อดับทุกข์ หรือระงับปัญหาที่มีอยู่ในตน, โดยตน และเพื่อประโยชน์แห่งตน.

๑๑. อุปมา: ปรมัตถธรรมโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๑.๑ เพชรในภูเขา.
- ๑๑.๒ เพชรในหัวคางคก.
- ๑๑.๓ ความเย็นในท่ามกลางเตาหลอมเหล็ก.
- ๑๑.๔ ฟุ้งแผ้วสำหรับข้ามปาก.
- ๑๑.๕ ที่พืดกลางมหาสมุทร.

๑๑.๖ สิ่งที่ชอบอยู่ที่หน้าผาก.

๑๑.๗ หนทางที่ไม่มีใครชอบเดินจนเกือบไม่เหลือร่องรอย ฯลฯ

๑๒. สมุทัย: ปรมัตถธรรมโดยสมุทัย: สมุทัยแห่งการเกิดของปรมัตถธรรมไม่มี; มีแต่สมุทัยของการที่ต้องทำให้ปรมัตถธรรมปรากฏออกมา คือ ความอยากรู้ความจริงของมนุษย์.
๑๓. อັถตังคมะ: ปรมัตถธรรมโดยอັถตังคมะ: อັถตังคมะของปรมัตถธรรมไม่มี; มีแต่อັถตังคมะของการรู้ปรมัตถธรรมโดยมนุษย์.
๑๔. อัสนาทะ: ปรมัตถธรรมโดยอัสนาทะ: อัสนาทะในตัวของปรมัตถธรรมไม่มี; มีแต่ในจิตใจของผู้พอใจในปรมัตถธรรม.
๑๕. อาทีนวะ: ปรมัตถธรรมโดยอาทีนวะ: อาทีนวะไม่มีในตัวของปรมัตถธรรม; มีแต่ในจิตใจของผู้ผู้ผิด เข้าใจผิดในปรมัตถธรรม.
๑๖. นิสสรณะ: ปรมัตถธรรมโดยนิสรณะ: ไม่มีเรื่องที่มีมนุษย์จะต้องออกจากปรมัตถธรรม; แต่ปรมัตถธรรมเป็นหนทางออกจากทุกข์ของมนุษย์.
๑๗. ทางปฏิบัติ: ปรมัตถธรรมโดยทางปฏิบัติ: เพื่อเข้าถึงปรมัตถธรรมเฉพาะที่จำเป็นแก่การดับทุกข์ของมนุษย์: คือ การศึกษา และบุคคลโอกาส สิ่งแวดล้อมที่ช่วยให้มีการศึกษาได้.
๑๘. อานิสงส์: ปรมัตถธรรมโดยอานิสงส์:
- ๑๘.๑ อานิสงส์แห่งการรู้ การมี และการใช้ปรมัตถธรรม: คือ การทำให้ถึงที่สุดแห่งความทุกข์; เพราะหยุดการปรุงแต่ง และอยู่เหนือกรรมโดยประการทั้งปวง.
- ๑๘.๒ ความรู้เรื่องปรมัตถธรรม: ทำให้ดำเนินชีวิตได้ดีที่สุดสำหรับการอยู่ใกล้ต่อพระนิพพาน.

๑๙. หนทางถล่ำ: ปรมัตถธรรมโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปรู้ปรมัตถธรรม: (ถ้าต้อง
ใช้คำนี้กับปรมัตถธรรม) ขอรบว่ากรรมมีชีวิตอยู่อย่างนักศึกษา ซึ่ง
ต้องการจะรู้ยิ่งขึ้นไปอย่างไม่มีขอบเขต ที่เรียกกันว่า นักปราชญ์.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ปรมัตถธรรมโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: เพื่อการรู้ปรมัตถ-
ธรรม: คือ ส. จิ. ปุ. ลิ.^๑, อยู่ด้วยชีวิตอันสงบสงัด.

๒๑. ภาษาคน - ภาษาธรรม: ปรมัตถธรรมโดยภาษาคน - ภาษาธรรม:
ภาษาคน: ธรรมที่เชื่อกันว่าสามัญชนเข้าใจไม่ได้.
(ถ้าเป็นภาษาเด็ก: คือบทสวดที่นำมาใช้สวดข้าง
โลงคนตาย).
ภาษาธรรม: ธรรมที่จำเป็นต้องรู้เพื่อการดับทุกข์.

ธรรมโฆษณীরররรให้อ่าน

๑. ธรรมศาสตร์ เล่ม ๑

๒. ปรมัตถสภาวะธรรม

๓. สุนญตาปริทรรศน์ เล่ม ๒

^๑ ส. จิ. ปุ. ลิ.: เป็นคำย่อของคำว่า: สุตตะ - การฟัง, จินตะ - การคิด, ปุจฉะ - การถาม,
ลิหะ - การบันทึก; ซึ่งเป็นองค์ประกอบของการเป็นบัณฑิต.

ปัญญา

๑. พหุชนะ: ปัญญาโดยพหุชนะ: คือ รู้ทั่วหรือรู้รอบ.
๒. อรรถะ: ปัญญาโดยอรรถะ: คือ ความรู้ที่ถูกต้องครบถ้วนตามที่ควรจะรู้ (แก้ปัญหาคือหรือดับทุกข์ได้); ไม่จำเป็นต้องรู้ไปทุกสิ่งทุกอย่าง ซึ่งเป็นไปไม่ได้.
๓. ไวยาจณ์: ปัญญาโดยไวยาจณ์: คือ ญาณ, วิชชา, ชานนา, วิชานนา, วิปัสสนา, ภูริ ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: ปัญญาโดยองค์ประกอบ:
 - ๔.๑ โดยทั่วไป: ส.(ฟัง), จิ.(คิด), ปุ.(ถาม), ลิ.(บันทึก).
 - ๔.๒ โดยพื้นฐาน: การดู, การเห็น, การรู้, การวิจัย (ใคร่ครวญ); เป็นองค์ประกอบของปัญญาในชั้นลึก.
 - ๔.๓ โดยทางธรรม: มีศีลเป็นพื้นฐาน, มีสมาธิเป็นกำลัง, มีการเห็นแจ้งแทงตลอด (วิปัสสนา), เป็นตัวการกระทำอย่างที่ไม่อาจจะแยกกันได้.
๕. ลักษณะ: ปัญญาโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ แห่งการรู้, การเห็น, การรู้แจ้งแทงตลอดตามที่เป็นจริง.
 - ๕.๒ แห่งแสงสว่างที่กำจัดความมืด.
 - ๕.๓ แห่งความสามารถตัดปัญหาหรือดับทุกข์.
๖. อาการ: ปัญญาโดยอาการ: มีอาการ:
 - ๖.๑ แห่งการรู้ (สิ่งที่ควรรู้).
 - ๖.๒ แห่งการส่องแสง (กำจัดความมืด).

๖.๓ แห่งการตัด (ความสงสัย).

๖.๔ แห่งการชำระล้าง (สิ่งเศร้าหมองหรือกิเลส).

๗. ประเภท: ปัญญาโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยระดับ: มีสองอย่าง:

๑. โลกียปัญญา: เพื่อประโยชน์ในวิสัยโลก.

๒. โลกุตตรปัญญา: เพื่อประโยชน์ที่อยู่เหนือวิสัยโลก.

๗.๒ แบ่งโดยเหตุที่ทำให้เกิดปัญญา: มีสามอย่าง:

๑. โดยสัญชาตญาณ: คือโดยไม่ต้องมีการสั่งสอนอบรม.

๒. โดยการพัฒนา (การฝึกฝนอบรม): แต่ก็ยังอยู่ภายใต้อำนาจของเหตุผลหรือสิ่งแวดล้อม.

๓. โดยอริยมรรคญาณ: คือ ความรู้ที่เกิดจากวิปัสสนากาวนา เป็นความรู้ในขั้นบรรลุมรรคผล; เหนืออำนาจแห่งการใช้เหตุผล.

๘. กฎเกณฑ์: ปัญญาโดยกฎเกณฑ์:

๘.๑ กฎเกณฑ์ที่จะเรียกว่าปัญญา:

๑. รู้เองเห็นเอง.

๒. ถูกต้องตามที่เป็นจริง.

๓. สามารถดับทุกข์ได้.

๘.๒ กฎเกณฑ์ในการที่จะมีปัญญา:

๑. ได้รับคำสอนหรือได้ยินได้ฟังมา.

๒. ใคร่ครวญโดยแยกคาย.

๓. ทำให้แจ้งในส่วนที่จะดับทุกข์ได้.

๘.๓ กฎเกณฑ์แห่งการใช้ปัญญา:

๑. ต้องใช้คู่กับสติและสมาธิ.

๒. ต้องใช้ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ บุคคล สถานที่ ฯลฯ

๙. สัจจะ: ปัญญาโดยสัจจะ:

๙.๑ เป็นเครื่องกระทำให้ความเป็นนักปราชญ์.

๙.๒ ทุกคนต้องมีเพื่อการพัฒนา.

๙.๓ เป็นสิ่งที่พัฒนาได้จนกว่าจะถึงขั้นสุดท้าย.

๙.๔ เป็นเครื่องพัฒนาสัญชาตญาณให้เป็นโพธิยิ่งขึ้นไป.

๑๐. หน้าที:

ปัญญาโดยหน้าที่:

๑๐.๑ ปัญญามีหน้าที่ (โดยสมมติ):

๑. ในการนำทาง ชี้ทาง.

๒. ในการรู้.

๓. ในการส่องแสง.

๔. ในการตัด (ความสงสัย - กิเลส - ความยึดมั่น).

๕. ในการชำระล้าง.

๖. ในการทำบุคคลให้เป็นพุทธะ.

๑๐.๒ หน้าที่ของมนุษย์ต่อสิ่งที่เรียกว่าปัญญา: คือ ทำให้เกิด ทำให้เจริญ - ทำให้มาก.

๑๑. อุปมา:

ปัญญาโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

๑๑.๑ ดวงไฟ.

๑๑.๒ ประกาศาร.

๑๑.๓ มีดสำหรับตัด.

๑๑.๔ เครื่องชำระล้าง.

๑๑.๕ ศาสตราวุธ.

๑๑.๖ ลูกกุญแจ.

๑๑.๗ มัคคุเทศก์.

ฯลฯ

๑๒. สมุทัย:

ปัญญาโดยสมุทัย:

๑๒.๑ โดยที่เกิด:

๑. จากการฟัง การอ่าน (สุดมยปัญญา).

๒. จากการใคร่ครวญ (จินตามยปัญญา).

๓. จากการปฏิบัติ (ภาวนามยปัญญา).

๑๒.๒ โดยเหตุให้เกิด:

๑. ความกลัวต่อความทุกข์และปัญหา.
๒. ความอยากจะดับทุกข์และปัญหา.

๑๓. อັตถังคมะ: ปัญญาโดยอັตถังคมะ:

- ๑๓.๑ ความดับไปตามคราวเพราะขาดเหตุปัจจัยตามธรรมดาของสังขารธรรมหรือสังขตธรรมทั้งหลาย.
- ๑๓.๒ ความพ่ายแพ้แก่อำนาจของอวิชาในบางกรณี.
- ๑๓.๓ ความประมาทหรือขาดสติ.

๑๔. อัสนาทะ: ปัญญาโดยอัสนาทะ:

- ๑๔.๑ ทางมาแห่งความสำเร็จ.
- ๑๔.๒ ทางมาแห่งความปลอดภัย.
- ๑๔.๓ ทางมาแห่งอิสรภาพเสรีภาพ.
- ๑๔.๔ ทางมาแห่งความบริสุทธิ์.
- ๑๔.๕ ทางมาแห่งความรอด.
- ๑๔.๖ ทางมาแห่งโลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณ.

๑๕. อาทีนวะ: ปัญญาโดยอาทีนวะ: ไม่มีสำหรับปัญญาบริสุทธิ์ (wisdom) คงมีแต่จากปัญญาชนิดไม่บริสุทธิ์; คือ มีความเห็นแก่ตัว เป็นต้นเหตุให้เกิดกิเลสและความหลอกลวง (tricky intellect).

๑๖. นิสสรณะ: ปัญญาโดยนิสสรณะ: ไม่ต้องนิสสรณะจากปัญญา มีแต่ปัญญาเป็นนิสสรณะ ทางออกจากทุกข์.

๑๗. ทางปฏิบัติ: ปัญญาโดยทางปฏิบัติ: *ต่อสิ่งที่เรียกว่าปัญญา:*

- ๑๗.๑ อบรมปัญญาไว้ให้ครบทุกชนิดแห่งการแก้ปัญหาอยู่เสมอ.
- ๑๗.๒ เลือกใช้ปัญญาให้ตรงกับชนิดแห่งการแก้ปัญหา.
- ๑๗.๓ ใช้ปัญญาให้ทันแก่เวลาและเหตุการณ์.

๑๘. อานิสงส์: ปัญญาโดยอานิสงส์:

๑๘.๑ ปัญญาทำให้รู้ในสิ่งที่ควรรู้อย่างถูกต้องและเพียงพอ.

๑๘.๒ ปัญญาทำให้เกิดความบริสุทธิ์ทางทฤษฎี ซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งความบริสุทธิ์ทางวาจาและทางกาย.

๑๘.๓ ปัญญามีลักษณะเป็นแก้วสารพัดนึก ใช้ปรารภหรือแก้ปัญหาก็ได้อย่าง.

๑๙. หนทางถล่ำ: ปัญญาโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่ความมีปัญญา:

๑๙.๑ การได้เกิดในตระกูลแห่งสัมมาทิฏฐิ.

๑๙.๒ การอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ดี: เช่น วัฒนธรรม, ประเพณีที่ดีงาม, ครอบครัวดี, ครูดี, เพื่อนดี ฯลฯ

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ปัญญาโดยสิ่งที่เกี่ยวข้อง: คือ ศีล, สติ, สัมปชัญญะ, สมานิ ในฐานะเป็นที่ตั้ง, อุปกรณ์, กำลังและอาหารของปัญญา.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ปัญญาโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: ความฉลาดสำหรับการได้เปรียบผู้อื่น.

ภาษาธรรม: ความรู้สำหรับจะดับทุกข์.

๒๑.๒ ภาษาคน: ความรู้สำหรับหาประโยชน์ทางโลก.

ภาษาธรรม: ความรู้สำหรับหาประโยชน์ทางธรรม.

ธรรมโฆษณที่แนะนำให้อ่าน

๑. ธรรมบรรยายต่อทางสุนัษ

๒. โมกขธรรมประยุคต์

๓. วิสาขบูชาเทศนา เล่ม ๑

ผัสสะ

๑. พยัญชนะ: ผัสสะโดยพยัญชนะ: คือ การกระทบ.
๒. อรรถะ: ผัสสะโดยอรรถะ: คือ การถึงกันเข้าระหว่งจิตที่จะเป็นผู้รู้สึก (อายตนะภายใน); กับสิ่งที่จะทำให้เกิดความรู้สึก (อายตนะภายนอก).
๓. ไวพจน์: ผัสสะโดยไวพจน์: คือ สัมผัส, ผุสนา, สัมผุสนา.
๔. องค์ประกอบ: ผัสสะโดยองค์ประกอบ: คือ อายตนะภายในหนึ่ง, อายตนะภายนอกหนึ่ง, วิญญาณหนึ่ง; หรือ สิ่งที่จะทำความรู้สึกหนึ่ง, สิ่งที่จะให้เกิดความรู้สึกหนึ่ง, ความรู้สึกหนึ่ง.
๕. ลักษณะ: ผัสสะโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ ไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นอนัตตา, ตามธรรมดาของสังขตธรรมทั้งหลาย.
 - ๕.๒ แห่งการอาศัยกันเกิดขึ้น, อาศัยกันดับลง, ในรูปของปฏิจจสมุปบาท.
 - ๕.๓ เป็นต้นเงื่อนของปฏิจจสมุปบาท.
๖. อาการ: ผัสสะโดยอาการ: มีอาการ:
 - ๖.๑ แห่งการเกิดดับตามธรรมดาของสังขตธรรมทั้งหลาย.
 - ๖.๒ แห่งการปรุงแต่งหรืออาการแห่งปฏิจจสมุปบาท.
 - ๖.๓ แห่งการกระทบระหว่งของสองสิ่ง หรือหลายสิ่ง ซึ่งเป็นการปรุงแต่งอยู่ในตัว.
๗. ประเภท: ผัสสะโดยประเภท:
 - ๗.๑ แบ่งเป็นประเภทสอง: ตามชนิด:

๑. **อวิชชาสัมผัส** : สัมผัสด้วยอวิชชา คือปราศจากวิชา.
๒. **วิชาสัมผัส** : สัมผัสด้วยวิชา คือมีวิชาในขณะที่สัมผัส.

๗.๒ แบ่งเป็นประเภทสอง: ตามลำดับ:

๑. **ปฏิขัมผัส** : การกระทบครั้งแรกระหว่าง อายตนะภายใน, อายตนะภายนอก และวิญญาณ.
 ๒. **อธิขณสัมผัส** : การกระทบระหว่างจิตและเวทนา หรือ สัญญาซึ่งเป็นผลมาจากปฏิขัมผัส.
- ๗.๓ แบ่งตามจำนวนแห่งทวารทั้งหก: คือ สัมผัสทางตา, ทางหู, ทางจมูก, ทางลิ้น, ทางกาย, ทางใจ.

๘. **กฏเกณฑ์**: ผัสสะโดยกฏเกณฑ์:

- ๘.๑ ผัสสะเป็นสิ่งที่ต้องมีสำหรับมนุษย์; เพราะมนุษย์มีอวัยวะสำหรับ ผัสสะ; และโลกก็เต็มไปด้วยอารมณ์สำหรับผัสสะ.
- ๘.๒ มนุษย์ต้องมีความรู้อันถูกต้อง สำหรับการมีผัสสะ; มิฉะนั้น จะหาความสงบสุขมิได้.
- ๘.๓ คนเราต้องระวังผัสสะยิ่งกว่าการระวังภัยหรือศัตรูร้ายใด ๆ.

๙. **สังขะ**: ผัสสะโดยสังขะ:

- ๙.๑ กรรมทั้งหลายมีจุดตั้งต้นที่ผัสสะ; ไม่มีผัสสะก็ไม่มีเจตนา; ไม่มีเจตนา ก็ไม่มีกรรม.
- ๙.๒ จะอยู่เหนือกรรมได้ก็ต้องอยู่เหนืออำนาจของสิ่งที่เรียกว่าผัสสะ.
- ๙.๓ โลกมี เพราะมนุษย์มีเครื่องมือสำหรับสัมผัสโลก สิ่งนั้นคือผัสสะ.
- ๙.๔ ถ้าเราควบคุมผัสสะได้ ก็จะช่วยแก่การมีศีลทุกชนิด และทุกระดับ.
- ๙.๕ ถ้าควบคุมผัสสะได้; กระแสแห่งปัจจุสมุปบาทจะหยุดชะงัก ในภพนั้น ๆ.
- ๙.๖ ถ้าสัมผัสโลกด้วยวิชา โลกก็จะเป็นมิตร; ถ้าสัมผัสโลกด้วย อวิชชาโลกก็จะเป็นศัตรู หรือมารร้าย.

๑๐. **หน้าที่**: ผัสสะโดยหน้าที่:

- ๑๐.๑ **หน้าที่ (โดยสมมติ) ของผัสสะ**: คือให้เกิดเวทนา.

๑๐.๒ **หน้าที่ของมนุษย์ต่อผัสสะ:** คือ มีสติรู้เท่าทันผัสสะ ควบคุมผัสสะ.

๑๑. อุปมา: ผัสสะโดยอุปมา: *เปรียบเสมือน:*

๑๑.๑ ห้วงพิช.

๑๑.๒ ทางสองแพร่ง.

๑๑.๓ ผู้สร้างโลก (ถ้าไม่มีผัสสะก็ไม่มีโลก).

๑๒. สมุทัย: ผัสสะโดยสมุทัย:

๑๒.๑ ผัสสะมาจากการกระทบ: ระหว่างอายตนะ และวิญญาน.

๑๒.๒ ความต้องการเวทนาของสัตว์ทั้งหลาย เป็นปัจจัยให้สัตว์ทำผัสสะ.

๑๒.๓ เพราะโลกเต็มล้นไปด้วยปัจจัยแห่งผัสสะ จนง่ายเกินไปไปสำหรับการมีผัสสะ.

๑๒.๔ เพราะสัตว์โลกไม่มีความรู้ในฝ่ายอาทีนะของผัสสะ รู้แต่ฝ่ายอัสสาทะ; จึงเป็นเหตุให้หลงในผัสสะ.

๑๓. อัตถังคมะ: ผัสสะโดยอัตถังคมะ:

๑๓.๑ ความดับไปตามคราวเพราะขาดเหตุปัจจัยตามธรรมดาของสังขารธรรม หรือสังขตธรรมทั้งหลาย.

๑๓.๒ ผัสสะดับเพราะอายตนะ(เครื่องกระทำผัสสะ)ดับ (คือไม่ทำหน้าที่).

๑๓.๓ เพราะมีอาการที่เรียกว่า “ตบมือข้างเดียว” คือจิตไม่รับอารมณ์เอามาปรุงเป็นตัวกูของกู การกระทบนั้นจึงไม่มีผลในทางให้เกิดทุกข์; กลับไปมีผลในทางไม่เกิดทุกข์ แม้นี้ก็เรียกว่าการดับของผัสสะ.

๑๔. อัสสาทะ: ผัสสะโดยอัสสาทะ:

๑๔.๑ มีเฉพาะฝ่ายที่ทำให้เกิดสุขเวทนา อันเป็นยอดปราวณของสัตว์ทั้งหลาย จนถึงกับตกเป็นทาสของผัสสะหรือเวทนา.

๑๔.๒ สัตว์ชอบใจหรือถึงกับบูชาผัสสะ เพราะเป็นปัจจัยเครื่องเสวยสุขทางวัตถุ.

๑๕. อาทีนวะ: ผัสสะโดยอาทีนวะ:

๑๕.๑ ผัสสะให้เกิดเวทนา; และเวทนาทุกชนิด (สุข - ทุกข์ - อทุกขมสุข) ส่วนแต่เป็นที่ตั้งแห่งต้นเหตุอุปาทาน อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ในชั้นลึก; นี้จัดเป็นอาทีนวะของผัสสะทุกชนิดได้เหมือนกัน.

๑๕.๒ ผัสสะเป็นจุดตั้งต้น หรือเป็นที่ก่อเกิดแห่งกรรม และปัญหาทั้งหลาย.

๑๖. นิสสรณะ: ผัสสะโดยนิสสรณะ:

๑๖.๑ ความรู้จักผัสสะแล้ว ไม่ตกเป็นทาสของผัสสะ.

๑๖.๒ มีสติสัมปชัญญะในขณะแห่งผัสสะ จนหยุดกระแสการปรุงแต่งของผัสสะเสียได้.

๑๖.๓ ไม่โง่เมื่อผัสสะ จนมีการปรุงแต่งเป็นตัวตนของตน.

๑๖.๔ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยอริยอัฏฐังคิกมรรค.

๑๗. ทางปฏิบัติ: ผัสสะโดยทางปฏิบัติ:

๑๗.๑ มีสติทันเวลาที่มีผัสสะ เพื่อสกัดกั้นกระแสแห่งปฏิจสมุปบาทมิให้ดำเนินไปจนเกิดทุกข์.

๑๗.๒ รู้สึกตัวอยู่เสมอว่า ในขณะแห่งผัสสะนั้นแหละ คือขณะที่จะถูกลวง.

๑๗.๓ มีสติ เมื่อต้องเข้าไปในที่ที่มีปัจจัยแห่งผัสสะชั้นรุนแรง.

๑๘. อานิสงส์: ผัสสะโดยอานิสงส์:

๑๘.๑ อานิสงส์ของผัสสะด้วยวิชชา คือไม่มีทางที่จะเกิดทุกข์.

๑๘.๒ การมีวิชชาสัมผัสบอย ๆ ทำให้ฉลาดขึ้นในเรื่องของผัสสะ.

๑๘.๓ การสัมผัสผลแห่งสมาธิด้วยนามกาย เป็นปัจจัยแก่การบรรลุพระนิพพาน (เต็มความสุขของสมาธิ เป็นสัมผัสอย่างหนึ่ง).

๑๘.๔ โดยหลักของธรรมชาติ ถ้าไม่มีสิ่งที่เรียกว่าผัสสะแล้ว สิ่ง
เรียกว่าโลกก็ไม่มี.

๑๙. หนทางถล่ำ: ผัสสะโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่ความผิดพลาดเกี่ยวกับผัสสะ:

๑๙.๑ การตามใจตัวเองหรือลุอำนาจแก่กิเลส.

๑๙.๒ ความประมาทสะเพร่าอวดดี.

๑๙.๓ การเป็นอยู่อย่างขาดสติ.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ผัสสะโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง:

๒๐.๑ สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องในการเกิดผัสสะ: คือสฬายตนะ^๑.

๒๐.๒ สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องในการควบคุมผัสสะ: คือสติสัมปชัญญะ.

๒๐.๓ สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องในการทำลายอิทธิพลของผัสสะ: คือวิปัสสนา.

๒๑. ภาษาคน · ภาษาธรรม: ผัสสะโดยภาษาคน · ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: สัมผัสทางกามารมณ์.

ภาษาธรรม: สัมผัสของอายตนะทั่วไป.

๒๑.๒ ภาษาคน: น่ารัก.

ภาษาธรรม: นำชยะแซยง.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. กข กกา ของการศึกษาพุทธศาสนา

๒. โมกขธรรมประยุกต์

^๑ สฬายตนะ: อายตนะหกคู่ เป็นภายในหก ภายนอกหก.

พรหมจรรย์

๑. พหุญชนะ: พรหมจรรย์โดยพหุญชนะ: คือ การประพฤติอย่างพรหม.
๒. อรรณะ: พรหมจรรย์โดยอรรณะ:
 - ๒.๑ แบบแห่งการครองชีวิตอยู่อย่างประเสริฐ ชนิดที่กิเลสและความทุกข์ย้ายไม่ได้.
 - ๒.๒ การประพฤติวัตรปฏิบัติข้อใดข้อหนึ่งอย่างสม่ำเสมอจนตลอดชีวิต.
 - ๒.๓ การเว้นกิจกรรมทางเพศทุกประการโดยสิ้นเชิง.
๓. ไวพจน์: พรหมจรรย์โดยไวพจน์: คือ ศาสนา, อริยอัฏฐังคิกมรรค, ธรรมวินัย, ธรรมจรรยา ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: พรหมจรรย์โดยองค์ประกอบ:
 ๑. ความประสงค์จะกระทำที่สุดแห่งความทุกข์.
 ๒. กำลังศีล, กำลังสมาธิ, กำลังปัญญา.
 ๓. ธรรมเป็นกำลังแห่งความสำเร็จ เช่น อิทธิบาทสี่^๑ ฯลฯ
๕. ลักษณะ: พรหมจรรย์โดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ งดงามในเบื้องต้น คือปริยัติ; งดงามในท่ามกลาง คือปฏิบัติ (ศีล สมาธิ ปัญญา); งดงามในเบื้องปลาย คือปฏิเวธ (มรรค ผล นิพพาน).
 - ๕.๒ ชวนให้ปฏิบัติเหมือนมณฑะ^๒ยอดโอชาแห่งโครสที่น่าดื่มอย่างยิ่ง.

^๑ อิทธิบาทสี่: ธรรมทำความสำเร็จในการปฏิบัติคือ: ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา. (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม “โพธิปักขิยธรรม” หน้า ๓๕๐).

^๒ มณฑะ: โอชาแห่งโครสชั้นสุดยอด.

๕.๓ มีลักษณะสมบูรณ์ทั้งพยัญชนะและอรรณะ.

๕.๔ มีลักษณะอันประเสริฐตามความหมายของคำว่า “พรหม”.

๖. อาการ: พรหมจรรย์โดยอาการ:

๖.๑ มีอาการแห่งความเป็นของประเสริฐเหนือสิ่งทั้งปวง คือดับทุกข์ได้.

๖.๒ มีลักษณะการเป็นบันไดแห่งนิพพาน.

๗. ประเภท: พรหมจรรย์โดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:

กลุ่มที่หนึ่ง:

๑. พรหมจรรย์ของผู้ที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ มีเพื่อเป็นพระอรหันต์.

๒. พรหมจรรย์ของพระอรหันต์ เป็นการเสวยวิมุตติสุข.

กลุ่มที่สอง:

๑. พรหมจรรย์ที่ประพฤติได้ในบ้านเรือน (อาคาริกพรหมจรรย์).

๒. พรหมจรรย์ที่ต้องออกจากบ้านเรือน (อนาคาริกพรหมจรรย์).

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสาม:

๑. พรหมจรรย์อย่างต่ำเพื่อเป็นกษัตริย์.

๒. พรหมจรรย์อย่างกลางเพื่อเป็นเทวดา.

๓. พรหมจรรย์อย่างสูงเพื่อเป็นพระอรหันต์. นี้เป็นโบราณธรรม.

๘. กฎเกณฑ์: พรหมจรรย์โดยกฎเกณฑ์:

๘.๑ มีปฏิจางสมุปบาทเป็นจุดตั้งต้น (อาทิพรหมจรรย์) ตามที่ตรัสไว้.

๘.๒ พรหมจรรย์ต้องมีลักษณะลุ่มลึกไปตามลำดับ เหมือนฝั่งทะเล.

๘.๓ อานิสงส์ของพรหมจรรย์ต้องมีไช้ลากสักการ ต้องเป็นวิมุตติ.

๘.๔ การประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติได้ทั้งหญิงทั้งชาย ทั้งเด็กชายคนหนุ่มสาว; พ่อบ้านแม่เรือน ผู้ใหญ่ คนแก่; และประพฤติได้ทั้งที่วัดและที่บ้าน.

๙. **สังัจจะ:** พรหมจรรย์โดยสังัจจะ:
- ๙.๑ พระพุทโธองค์ตรัสว่า กัลยาณมิตร (ที่แท้จริง) เป็นความสำเร็จทั้งหมดของพรหมจรรย์.
 - ๙.๒ เพศตรงกันข้ามเป็นข้าศึกของการประพฤติพรหมจรรย์.
 - ๙.๓ กุศลกรรมบถสิบเป็นพรหมจรรย์อย่างชนิดของผู้ครองเรือน.
 - ๙.๔ หิริ โอตตปปะ เป็นรากฐานของพรหมจรรย์.
 - ๙.๕ แม้เป็นธรรมชาติชั้นต่ำ แต่ประพฤติอยู่อย่างเคร่งครัดไม่ขาดสาย ก็เรียกว่าพรหมจรรย์ (อย่างหนึ่ง) ได้เหมือนกัน.
 - ๙.๖ การกระทำตามใจตนเอง (ตามใจกิเลส) เป็นข้าศึกของพรหมจรรย์.
 - ๙.๗ กิเลสย่อมไม่สามารถย้ายผู้ประพฤติพรหมจรรย์.

๑๐. **หน้าที่:** พรหมจรรย์โดยหน้าที่:
- ๑๐.๑ **หน้าที่ (โดยสมมติ) ของพรหมจรรย์:** คือ การทำบุคคลให้เป็นพรหม (ผู้ประเสริฐ).
 - ๑๐.๒ **หน้าที่ของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพุทธศาสนา:** คือ การประพฤติเพื่อความสิ้นสุดแห่งความทุกข์.
 - ๑๐.๓ **หน้าที่ของผู้จบกิจพรหมจรรย์:** คือ การประกาศพรหมจรรย์.

๑๑. **อุปมา:** พรหมจรรย์โดยอุปมา: *เปรียบเสมือน :*
- ๑๑.๑ มันทะที่น้ำดื่ม.
 - ๑๑.๒ บันไดแห่งนิพพาน.
 - ๑๑.๓ “สบู” ทางจิตที่ครบชุด.
 - ๑๑.๔ “หลุมหลบภัย” ตลอดกาล.

๑๒. **สมุทัย:** พรหมจรรย์โดยสมุทัย: *เนื่องมาจาก:*
- ๑๒.๑ สัมมาสังกัปปะ.
 - ๑๒.๒ การทนความคับแค้นวุ่นวายในบ้านเรือนไม่ได้.
 - ๑๒.๓ ประเพณีปรัมปราที่ว่าทุกคนควรบวช; แต่ก็เป็นพรหมจรรย์ปรัมปรา.

๑๓. อัถดังคมะ: พรหมจรรย์โดยอัถดังคมะ:

- ๑๓.๑ ความเป็นทาสของวัตถุ เป็นความล้มละลายของพรหมจรรย์.
- ๑๓.๒ การปฏิบัติที่เป็นไปไม่ถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ของผัสสาตนะ^๑ พรหมจรรย์ก็หยุดชะงักหรือเป็นไปไม่ได้.
- ๑๓.๓ การตกอยู่ใต้อำนาจของเพศตรงกันข้าม เป็นข้าศึกของพรหมจรรย์.
- ๑๓.๔ กิเลสแรงกล้าอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างเข้าครอบงำ.

๑๔. อัสสาทะ: พรหมจรรย์โดยอัสสาทะ: แก่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์:

- ๑๔.๑ ความหวังที่จะได้สิ่งที่ตนปรารถนาอันสูงสุด.
- ๑๔.๒ ความสงบสุขเยือกเย็นที่ได้รับจากการประพฤติพรหมจรรย์.
- ๑๔.๓ ความรู้สึกว่าได้กระทำการสิ่งที่ดีที่สุดในขณะที่มนุษย์ควรกระทำ.

๑๕. อาทีนวะ: พรหมจรรย์โดยอาทีนวะ: อาทีนวะของการประพฤติพรหมจรรย์ โดยตรงไม่มี: เว้นแต่พรหมจรรย์ที่ “ลูปคล่าไม่ดี” หรือประพฤติเพื่อการหลอกลวง; มีผลเหมือนหนุ่คามบางที่จับไม่ติดบาดมือผู้จับหรืองูพิษที่แวงกัดเจ้าของ.**๑๖. นิสสรณะ: พรหมจรรย์โดยนิสสรณะ: การออกมาเสียจากพรหมจรรย์ ไม่ต้องมีสำหรับคนธรรมตา; แต่มีสำหรับผู้จบกิจพรหมจรรย์ คือมอถัมมยตา.****๑๗. ทางปฏิบัติ: พรหมจรรย์โดยทางปฏิบัติ: เพื่อการมีพรหมจรรย์:**

- ๑๗.๑ ไตรสิกขาหรืออริยอัฏฐังคิกมรรค.
- ๑๗.๒ การกระทำทุกอย่างที่เป็นไปเพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่นว่ามีตัวตนหรือของตน.
- ๑๗.๓ ระเบียบปฏิบัติที่เป็นการควบคุมจิตและพัฒนาจิต.

^๑ ผัสสาตนะ: อายตนะเป็นที่เกิดแห่งผัสสะ.

๑๘. อานิสงส์: พรหมจรรย์โดยอานิสงส์:

- ๑๘.๑ การบรรลุเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ.
- ๑๘.๒ มีนิพพานในปัจจุบัน.
- ๑๘.๓ ความสิ้นไปแห่งกิเลสและความทุกข์.
- ๑๘.๔ อานิสงส์ชั้นสูงสุดอยู่ที่การเข้าถึงความว่าง (สุญญตา).
- ๑๘.๕ การเข้าถึงความเป็นพรหม (ในทุกความหมาย).

๑๙. หนทางอเล่า: พรหมจรรย์โดยหนทางอเล่า: เข้าไปสู่การประพุดติพรหมจรรย์:

- ๑๙.๑ ความหวังที่จะได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์จะพึงได้รับอยู่เสมอ.
- ๑๙.๒ การเบี่ยงตามลำดับ (กามภพ รูปภพ อรูปภพ).

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: พรหมจรรย์โดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ในการประพุดติ

พรหมจรรย์: คือ: ธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งโพธิ: คือโพธิปัก-
ขียธรรมทุกข้อ.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: พรหมจรรย์โดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน: การสำรวม ในกิจกรรมระหว่างเพศ.
- ภาษาธรรม: อริยมรรคมีองค์แปด.
- ๒๑.๒ ภาษาคน: การประพุดติเพื่อเป็นพรหม.
- ภาษาธรรม: การประพุดติเพื่อนิพพาน.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

- ๑. นวากานุสาสน์ เล่ม ๑
- ๒. พุทธประวัติจากพระโอษฐ์
- ๓. สันทัสเสตัพพธรรม

พัฒนา

๑. พหุชนะ: พัฒนาโดยพหุชนะ: คือ ถือว่ามาจากคำบาลีว่า “วฑฺฒน” แปลว่า ความมีมากขึ้น ๆ.

๒. อรรถะ: พัฒนาโดยอรรถะ:

๒.๑ ถือว่ามาจากภาษาบาลี คือคำว่า วฑฺฒน หมายความว่าทำให้ รกหนักขึ้น (ดังเช่น คำว่า น สีขา โลกวฑฺฒโน แปลว่า ไม่ เป็นคนรกโลก) มิได้มีความหมายไปในทางดีแต่อย่างเดียว ; แม้แต่ผมรกขึ้นบนศีรษะก็เรียกว่า ผมวัฒนา.

๒.๒ ถือเอาความหมายฝ่ายดี ซึ่งนิยมใช้ในภาษาไทยคือ ความเจริญ; มิใช่เพียงแต่รกขึ้นมาเฉย ๆ.

๓. ไวยากรณ์: พัฒนาโดยไวยากรณ์: คือ ภาวิตถตา, วัฒนา, ภาวนา ฯลฯ

๔. องค์ประกอบ: พัฒนาโดยองค์ประกอบ: มีสาม:

๑. ความประสงค์จะพัฒนา.

๒. วัตถุประสงค์เพื่อการพัฒนา.

๓. การกระทำที่เป็นการพัฒนา.

ทั้งหมดนี้ จะเป็นไปทางฝ่ายโลกียะก็ได้ โลกุตระะก็ได้.

๕. ลักษณะ: พัฒนาโดยลักษณะ: มีลักษณะ:

๕.๑ แห่งการเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาวะใหม่ที่มากกว่า; ดีกว่า; หรือสูง กว่าเดิม.

๕.๒ แห่งการสร้างสรรคมีใช้ทำลาย.

๕.๓ แห่งการนำไปสู่จุดสูงสุดของกรณีะนั้น ๆ.

๕.๔ แห่งการชวนให้ยึดมั่นถือมั่น.

๖. อาการ: พัฒนาโดยอาการ: มีอาการ:

- ๖.๑ แห่งความมาก ความดี ความสูงขึ้นไปตามลำดับ.
- ๖.๒ แห่งความเป็นบวกเพิ่มขึ้น ความเป็นลบลดลง.

๗. ประเภท: พัฒนาโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:

- ๑. พัฒนาเพื่อผลทางโลกิยะ.
- ๒. พัฒนาเพื่อผลทางโลกุตตระ.

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสี่:

- ๑. พัฒนาระบบวัตถุ.
- ๒. พัฒนาระบบกาย.
- ๓. พัฒนาระบบจิต.
- ๔. พัฒนาระบบวิญญาณ (ระบบสติปัญญา).

๘. กฎเกณฑ์: พัฒนาโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ การพัฒนาต้องมีผลเป็นไปเพื่อสันติสุขส่วนบุคคล และสันติภาพ.
- ๘.๒ การพัฒนาต้องเป็นไปอย่างถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ.
- ๘.๓ การพัฒนาต้องถูกต้องทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย.
- ๘.๔ การพัฒนาที่ถูกต้อง: ต้องเป็นไปเพื่อความหมดปัญหา มิใช่เพื่อเพิ่มปัญหาอย่างที่เป็นอย่างในปัจจุบัน.

๙. สัจจะ: พัฒนาโดยสัจจะ:

- ๙.๑ การพัฒนาเป็นปกติวิสัยสำหรับสิ่งมีชีวิต.
- ๙.๒ การไม่พัฒนาหมายถึงความตาย ในทุกความหมาย.
- ๙.๓ การพัฒนาเป็นความประสงค์ของวิวัฒนาการ.

๑๐. หน้าที่: พัฒนาโดยหน้าที่:

- ๑๐.๑ การพัฒนามีหน้าที่ (โดยสมมติ): ทำให้สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย บรรลุถึงจุดหมายปลายทางของชีวิต.
- ๑๐.๒ หน้าที่ของมนุษย์ต่อการพัฒนา: คือ พัฒนาให้ถูกวิถีทางของความหมดปัญหาของมนุษย์เอง.

๑๑. อุปมา: พัฒนาโดยอุปมา: เปรียบเหมือนการทว่านพืช ซึ่งต้องมีความถูกต้อง ทั้งพื้นที่ ทั้งเวลา และการกระทำ.
๑๒. สมุทัย: พัฒนาโดยสมุทัย:
- ๑๒.๑ สัญชาติญาณแห่งการขยายตัว เพื่อความงอกงามยิ่ง ๆขึ้นไป.
- ๑๒.๒ กามตัณหา ^๑, ภวตัณหา ^๒.
- ๑๒.๓ การกระทำอย่างแพ้นตาม ๆกันไป.
- ๑๒.๔ ความทนอยู่ไม่ได้กับสภาวะการณที่กำลังเป็นอยู่ มีอยู่.
- ๑๒.๕ ความสำนึกในหน้าที่.
๑๓. อัดถังคมะ: พัฒนาโดยอัดถังคมะ:
- ๑๓.๑ การขาดสัมมาทิฐิหรือความรู้ที่ถูกต้องในการพัฒนา.
- ๑๓.๒ การขาดปัจจัยแห่งการพัฒนา.
- ๑๓.๓ ความหมดกิเลสตัณหา.
๑๔. อัสสาทะ: พัฒนาโดยอัสสาทะ:
- ๑๔.๑ ในส่วนโลกียธรรม: มีผลของการพัฒนา คือความสะดวกสบายเป็นสุข เป็นอัสสาทะ.
- ๑๔.๒ ในส่วนโลกุตตรธรรม: มีผลของการพัฒนาจิตออกมาเป็นมรรค ผล นิพพาน แต่ไม่นิยมเรียกว่า อัสสาทะ.
๑๕. อาทีนวะ: พัฒนาโดยอาทีนวะ: อาทีนวะมีจากการพัฒนาที่ทำไปด้วยอำนาจกิเลสตัณหา; มีความยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน ซึ่งไม่ถูกต้องตามความหมายของคำว่า “พัฒนา”. ส่วนการพัฒนาที่เป็นไปอย่างถูกต้องตามความหมายของคำ ๆนี้ ไม่มีอาทีนวะ.

^๑ กามตัณหา: ตัณหาในกาม.

^๒ ภวตัณหา: ตัณหาในภพ (ความมี, ความเป็น).

๑๖. นิสสรณะ: พัฒนาโดยนิสสรณะ: ไม่ต้องมีนิสสรณะจากการพัฒนาที่ถูกต้อง; คงมีแต่การออกจากการพัฒนาที่ไม่ถูกต้อง ที่ทำไปด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิอย่างที่ไม่รู้สึกตัว. หนทางออก: คือ อริยอัฏฐังคิกมรรค.

๑๗. ทางปฏิบัติ: พัฒนาโดยทางปฏิบัติ: เพื่อมีการพัฒนาที่ถูกต้อง: คือ การปฏิบัติที่ยึดแนวแห่งอริยอัฏฐังคิกมรรคเป็นหลัก หรือการปฏิบัติที่ปราศจากอิทธิพลของกิเลส ตัณหา.

๑๘. อานิสงส์: พัฒนาโดยอานิสงส์:

๑๘.๑ พัฒนาทางวัตถุ: ให้เกิดความผาสุก สะดวกสบายทางกาย.

๑๘.๒ พัฒนาทางจิต: ให้เกิดความสุขสงบทางจิต และมีจิตที่ประกอบอยู่ด้วยคุณสมบัติเหนือธรรมดา.

๑๘.๓ พัฒนาทางวิญญานหรือสติปัญญา: มีอานิสงส์ให้บรรลุ มรรค ผล นิพพาน.

๑๙. หนทางถลำ: พัฒนาโดยหนทางถลำ: เข้าไปสู่การพัฒนาที่ถูกต้อง:

๑๙.๑ การสังเกตเห็นโทษของความไม่พัฒนาอยู่เป็นประจำ.

๑๙.๒ การคบหาสมาคมกับนักพัฒนาอยู่เป็นปกติ.

๑๙.๓ การเห็นพระอริยเจ้าผู้จบกิจแห่งการพัฒนา หรือจบพรหมจรรย์ อยู่เนื่อง ๆ.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: พัฒนาโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง:

๒๐.๑ สัปายธรรม^๑ทุกชนิดที่ส่งเสริมการพัฒนา.

๒๐.๒ ปัจจัยแห่งการพัฒนาโดยเฉพาะ.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: พัฒนาโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: การพัฒนาวัตถุ ทรัพย์สมบัติ และร่างกาย.

ภาษาธรรม: การพัฒนาจิตและวิญญาน.

^๑ สัปายธรรม: ธรรมที่ทำให้ความสบาย คือให้ความสะดวก ความง่ายในหน้าที่ที่ตนจะต้องปฏิบัติ หรือในการเป็นอยู่. (ดูรายละเอียดที่คำอธิบายศัพท์ หน้า ๓๔๑).

- ๒๑.๒ ภาษาคน: เป็นเรื่องของปุถุชน.
ภาษาธรรม: เป็นเรื่องของอริยชน หรือพระอริยเจ้า.

ธรรมโฆษณัที่แนะนำให้อ่าน

๑. ธรรมะกับสัญชาตญาณ
๒. ธรรมะเล่มน้อย
๓. อตัมมยตาประยุกต์

พุทธะ

๑. พหุปัญญาชนะ: พุทธะโดยพหุปัญญาชนะ: คือ ผู้รู้, ผู้ตื่น, ผู้เบิกบาน.
๒. อรรถนะ: พุทธะโดยอรรถนะ:
 - ๒.๑ เป็นผู้รู้สิ่งที่ควรรู้ คือสิ่งที่ดับทุกข์ได้; รู้สิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงถึงที่สุด.
 - ๒.๒ เป็นผู้ตื่นจากหลับคือกิเลส; เห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอย่างถูกต้องตามที่เป็นจริง.
 - ๒.๓ เป็นผู้เบิกบานอยู่ด้วยสติปัญญาที่รู้แจ้งสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ดับทุกข์ได้สิ้นเชิง; เพราะไม่มีความทุกข์รบกวน จึงมีความเบิกบาน.
๓. ไวพจน์: พุทธะโดยไวพจน์: คือ สัพพัญญู, โลกนาถ, ศาสตรา, มุนี, พระพุทธเจ้า ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: พุทธะโดยองค์ประกอบ: องค์ประกอบของความเป็นพระพุทธรเจ้า: คือ สุทธิ (ความบริสุทธิ์), ปัญญา (ความรู้ทั่วถึง), เมตตา (ความเมตตากรุณาแก่หมู่สัตว์).
๕. ลักษณะ: พุทธะโดยลักษณะ: มีลักษณะแห่งผู้รู้, ผู้สอน, ผู้นำ, ผู้ชี้ทาง, ผู้เปิดเผยความลับของธรรมชาติ ฯลฯ
๖. อาการ: พุทธะโดยอาการ: มีอาการตามที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธรูปคุณแก่อย่าง: คือ อาการแห่งผู้หมดกิเลส, ตรัสรู้ชอบเอง, ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ, ไปตี (คือไปจากโลก), รู้แจ้งโลก, ผู้ฝึกมนุษย์, ผู้สั่งสอน, ผู้รู้ตื่น-เบิกบาน, ผู้จำแนกแจกแจงธรรม.

๗. ประเภท: พุทธะโดยประเภท: แบ่งประเภทเป็นสอง: โดยบุคคลาธิษฐาน คือพระพุทธานุชาตอย่างบุคคลหนึ่ง; และโดยธรรมาธิษฐาน: คือพระพุทธานุชาตอย่างธรรมหนึ่ง.

๗.๑ พระพุทธานุชาตอย่างธรรม: คือ ธรรมที่พระพุทธานุชาตเจ้าตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา; ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม; ผู้ใดเห็นปฏิจักษุสมุปบาท ผู้นั้นเห็นธรรม”.

๗.๒ พระพุทธานุชาตอย่างบุคคล มีสี่ประเภท:

๑. สัมมาสัมพุทธะ: เป็นผู้ตรัสรู้ถูกต้องครบถ้วนด้วยตนเอง ในขอบเขตที่ไม่จำกัด.
๒. ปัจเจกพุทธะ: เป็นผู้ตรัสรู้เองในขอบเขตที่จำกัดเฉพาะตน.
๓. อนุพุทธะ: เป็นผู้รู้ตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้แก่พระอรหันตบุคคลทั้งหลาย.
๔. สุตพุทธะ: เป็นผู้รู้โดยการได้ยินได้ฟังคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

๘. กฎเกณฑ์: พุทธะโดยกฎเกณฑ์: ของความเป็นพระพุทธานุชาต:

๘.๑ โดยธรรมชาติ มีพระพุทธานุชาตพร้อมกันมากกว่าหนึ่งองค์ในโลกธาตุเดียวกันไม่ได้.

๘.๒ ต้องเป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อความเป็นพระพุทธานุชาต (พุทธภูมิ) อย่างสมบูรณ์.

๘.๓ (ตามทักกล่าวไว้ในบาลี) สตรีไม่อาจจะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

๘.๔ ต้องเป็นสัพพัญญู คือ มีการตรัสรู้ที่ถูกต้องและสมบูรณ์ทุกเรื่อง ที่เกี่ยวกับการดับทุกข์ทั้งของเทวดาและมนุษย์ และการสอนเกี่ยวกับเรื่องนั้น.

๘.๕ ต้องมีพระพุทธานุชาตอุบัติขึ้นทุกคราวที่โลกเป็นกสิยุค.

๙. สัจจะ: พุทธะโดยสัจจะ:

๙.๑ เมล็ดพืชแห่งความเป็นพุทธะมีอยู่ในสัณฐานธาตุที่อาจพัฒนาให้เป็นภาวิตถุญาณในทุก ๆ จิตของสิ่งที่มีชีวิต; หากแต่ว่าจะได้พัฒนาหรือไม่เท่านั้น.

- ๙.๒ ความเป็นพุทธะเป็นเรื่องของจิต ไม่ใช่เรื่องของกาย แต่ก็ต้องการกายที่เหมาะสมเป็นปัจจัย.
- ๙.๓ พระพุทธเจ้าพระองค์จริง คือ ธรรมะที่เป็นกฎเกณฑ์แห่งปฏิจ-
สมุปปาท มีอยู่ตลอดกาลนิรันดร; ไม่มีเกิดดับ, ไม่ต้องประสูติ,
ตรัสรู้ และปรินิพพาน.
- ๙.๔ พุทธภาวะที่แท้จริงคือ ภาวะแห่งปรมาณุตตรสัจยดา (ความว่าง
สูงสุดไม่มีอะไรยิ่งกว่า); คือว่างจากสังขารที่เป็นกิเลสและ
ความทุกข์.
- ๙.๕ พุทธภาวะชั้นเด็ก ๆ คือความรู้จักผิดชอบชั่วดี อันจะโตได้ขึ้นไป
ถึงชั้นสูงสุด.

๑๐. หน้าที่: พุทธะโดยหน้าที่:

- ๑๐.๑ หน้าที่ (โดยสมมติ) ของโพธิ: (คุณสมบัติของพุทธะ):
คือ การกำจัดอวิชชา.
- ๑๐.๒ หน้าที่ของพุทธะ: คือ การสั่งสอนบุคคลให้รู้จักกำจัดอวิชชา
หรือดับทุกข์ โดยความเป็นผู้รู้, ผู้ตื่น, ผู้เบิกบาน, ตามพุทธะ.
- ๑๐.๓ หน้าที่ของพุทธะโดยสรุป: คือการสั่งสอนสัตว์ให้รู้จักทำที่
พึงให้แก่ตนเอง โดยไม่หวังพึ่งผู้อื่นหรือสิ่งอื่น.

๑๑. อุปมา: พุทธะโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๑.๑ ประภาคาร.
- ๑๑.๒ มัคคุเทศก์.
- ๑๑.๓ ผู้เปิดประตูออกแห่งอวิชชา.
- ๑๑.๔ บิดา (ผู้ให้เกิดใหม่ทางวิญญาณ).

ฯลฯ

๑๒. สมุทัย: พุทธะโดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ สมุทัยของความเป็นพุทธะ:
๑. อุปนิสัยและบารมีที่ได้ทรงบำเพ็ญมา.
 ๒. ธรรมที่ทำให้ความเป็นพระพุทธเจ้า.
 ๓. ความประสงค์ที่จะช่วยสัตว์โลกทั้งปวง.

๑๒.๒ สมุทัยโดยอ้อม: คือความทุกข์ของสัตว์โลก.

๑๓. อัตถังคมะ: พุทธะโดยอัตถังคมะ: เมื่อโลกไม่มีความจำเป็นที่จะต้องมีพระ-
พุทธเจ้าอย่างที่เรียกกันว่า สิ้นพุทธันตร (ระยะเวลาที่ว่างพระพุทธรเจ้า).

๑๔. อัสสาทะ: พุทธะโดยอัสสาทะ:

๑๔.๑ อัสสาทะ มีเฉพาะแก่ฝ่ายผู้มีพระพุทธรเจ้าเป็นสรณะตามสมควร
แก่กรณี.

๑๔.๒ อีกระดับหนึ่ง มีแก่ผู้หลงไหลยึดมั่นในพุทธะ แม้ด้วยอำนาจ
ของศรัทธา.

๑๕. อาทีนวะ: พุทธะโดยอาทีนวะ: ไม่มี.

๑๖. นิสสรณะ: พุทธะโดยนิสรณะ:

๑๖.๑ พุทธะหรือพุทธภาวะ เป็นนิสรณะ (ทางออกจากทุกข์) อยู่
ในตัวมันเอง.

๑๖.๒ บุคคลที่มีพระพุทธรเจ้าเป็นสรณะ ย่อมมีนิสรณะอยู่ในตัว
สรณะนั่นเอง.

๑๗. ทางปฏิบัติ: พุทธะโดยทางปฏิบัติ: เพื่อความเป็นพุทธะ:

๑๗.๑ มีเจตนาเพื่อการดับทุกข์ของสรรพสัตว์.

๑๗.๒ บำเพ็ญบารมีเพื่อความเป็นพระพุทธรเจ้า.

๑๗.๓ ค้นหาจนพบความจริงเรื่องอริยสัง หรือ ปฏิจจสมุปบาท.

๑๘. อานิสงส์: พุทธะโดยอานิสงส์:

๑๘.๑ อานิสงส์ของความเป็นพุทธะที่มีต่อพระองค์เอง: คือ สามารถ
ดับทุกข์ของสรรพสัตว์.

๑๘.๒ อานิสงส์ของความเป็นพุทธะที่มีต่อสัตว์โลกทั้งปวง: คือ
สามารถดับทุกข์ได้.

๑๙. หนทางถล่ำ: พุทธะโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่ภาวะแห่งความเป็นพุทธะ.

๑๙.๑ มีชีวิตการเป็นอยู่ด้วยสติปัญญา.

๑๙.๒ มีชีวิตการเป็นอยู่ด้วยเมตตา.

๑๙.๓ มีชีวิตการเป็นอยู่ด้วยความไม่เห็นแก่ตัว.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: พุทธะโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง:

๒๐.๑ สัตว์โลกตกอยู่ในกลียุค คือห้วงแห่งความทุกข์.

๒๐.๒ มีมหาเมตตากรุณาในการช่วยสรรพสัตว์.

๒๐.๓ โอกาสและความเหมาะสมเพื่อความเป็นพระพุทธรเจ้า.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: พุทธะโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: พระพุทธเจ้าอย่างบุคคลในประวัติศาสตร์ มีการ
ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน.

ภาษาธรรม: คือกฎความจริงของธรรมชาติที่ได้ตรัสรู้และนำมา
สอน เป็นสิ่งนิรันดร; ไม่ต้องมีการประสูติ ตรัสรู้
และปรินิพพาน.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ใครคือใคร?

๒. พุทธจริยา

๓. พระพุทธคุณบรรยาย

มนุษย์

๑. พยัญชนะ: มนุษย์โดยพยัญชนะ: คือ มีใจสูง; อีกความหมายหนึ่ง เหล่ากอของมनु.

๒. อรรณะ: มนุษย์โดยอรรณะ:

๒.๑ ความหมายทางฝ่ายวัตถุหรือทางกาย: มีรูปร่างอย่างมนุษย์.

๒.๒ ความหมายทางจิตใจ: มีจิตใจอย่างมนุษย์; หมายความว่า มีจิตใจสูงกว่าธรรมชาติ; สามารถกำจัดปัญหาได้มากกว่าคนธรรมดา; และเข้าใจว่าเป็นเพราะเหล่ากอแห่งมनुนั่นเอง. ถ้าจิตใจยังไม่สูงถึงระดับนี้ ก็เป็นคนธรรมดา เรียกว่า ชน แปลว่า เกิดมา.

๓. ไวพจน์: มนุษย์โดยไวพจน์: คือ บุคคล, ปุริส, โปส, ปชา, นร, บุรุษ, บุคคล, ชน, ประชาชน, คน, สัตว์ (ชนิดมนุษย์มิใช่เดรัจฉาน).

๔. องค์ประกอบ: มนุษย์โดยองค์ประกอบ:

๔.๑ ประชุมแห่งรูปและนามหรือกายและจิต ชนิดที่ประกอบอยู่ด้วยสติปัญญา พอสมกับความหมายของคำว่ามนุษย์.

๔.๒ ประชุมแห่งชั้นห้า.

๔.๓ ประชุมแห่งธาตุทั้งหกคือ ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม, อากาศ, วิญญาณ.

๕. ลักษณะ: มนุษย์โดยลักษณะ: มีลักษณะ:

๕.๑ สูงกว่าสัตว์เดรัจฉานทั้งทางกายและจิต.

๕.๒ สูงกว่าคนธรรมดาในทางจิต.

๕.๓ แห่งความพร้อมที่จะรู้ธรรมะในชั้นโลกุตตระ.

๖. อาการ: มนุษย์โดยอาการ: มีอาการ:
- ๖.๑ แห่งผู้มีใจสูง; ไม่หลงจมอยู่ในสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง; เช่น เรื่องกิน กาม เกียรติ เป็นต้น.
 - ๖.๒ แห่งการก้าวหน้าไปสู่คุณค่าเบื้องสูงตามลำดับ.
 - ๖.๓ แห่งความถูกต้องทางกาย วาจา จิต ตามอัธยาศัย.
๗. ประเภท: มนุษย์โดยประเภท: แบ่งโดยประเภทสอง:
- กลุ่มที่หนึ่ง:
๑. บุณชน: คือผู้มีกิเลสหนาในระดับต่าง ๆ กัน.
 ๒. พระอริยเจ้า: มีกิเลสเบาบางหรือหมดสิ้น.
- กลุ่มที่สอง:
๑. ประกอบอยู่ด้วย มิจฉาทิฎฐิ.
 ๒. ประกอบอยู่ด้วย สัมมาทิฎฐิ.
- กลุ่มที่สาม:
๑. ยังไม่หลุดพ้น (ยังอยู่ในวิสัยโลกิยะ).
 ๒. หลุดพ้นแล้ว (เป็นโลกุตตระ).
๘. กฎเกณฑ์: มนุษย์โดยกฎเกณฑ์:
- ๘.๑ มนุษย์ต้องมีจิตใจสูง.
 - ๘.๒ มนุษย์ต้องมีการกระทำอย่างมนุษย์ คือมีวิวัฒนาการไปหาจุดหมายปลายทาง.
 - ๘.๓ มนุษย์ต้องไม่สร้างปัญหาที่เกิดจากความเห็นแก่ตัว.
 - ๘.๔ มนุษย์ต้องบำเพ็ญประโยชน์ครบทั้งสามคือ ประโยชน์ตน, ประโยชน์ผู้อื่น, ประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกัน (สาธารณประโยชน์).
๙. สัจจะ: มนุษย์โดยสัจจะ:
- ๙.๑ ความเป็นมนุษย์ขึ้นอยู่กับความมีวิชาหรือสติปัญญา และการกระทำของมนุษย์เอง.
 - ๙.๒ มนุษย์ทุกคนมีเชื้อแห่งโพธิ์โดยเท่ากัน จะต่างกันตรงที่ได้รับการพัฒนา(เพาะปลูก) หรือไม่เท่านั้น.
 - ๙.๓ จุดหมายปลายทางของมนุษย์ คือ โมกขะ หรือ นิพพาน.

๙.๔ มนุษย์หรือเทวดาหรือสัตว์เดรัจฉานและพฤษชาชาติทั้งปวง เป็น เพียงกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท.

๙.๕ มนุษย์ต้องมีมนุษยธรรมจึงจะเรียกว่า มนุษย์.

๑๐. หน้าที่: มนุษย์โดยหน้าที่:

๑๐.๑ **หน้าที่ต่อตัวเอง:** คือ การกระทำเพื่อให้เกิดความรอดแก่ตนเองในทุกความหมาย.

๑๐.๒ **หน้าที่ต่อผู้อื่น:** คือ การกระทำในลักษณะที่เป็นเพื่อนแก่ แก่ เจ็บ ตาย แก่ชีวิตทุกระดับ.

๑๐.๓ **หน้าที่ต่ออุดมคติของมนุษย์:** คือ ต้องรักษาความเป็นมนุษย์ไว้ให้ได้ เหมือนเกลือรักษาความเค็ม.

๑๑. อุปมา: มนุษย์โดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

๑๑.๑ ปลาที่ตำตุ๋นอยู่ในวงล้อมของอวนแห่งมาร คือ อวิชชา ก็เลสตัณหา.

๑๑.๒ ไม้ที่ถูกจับมาขังไว้ในกรงเดียวกันเพื่อนำไปฆ่า ก็ยังจิกกันเองอยู่นั่นเอง หากมีความเมตตาแก่กันและกันไม่.

๑๑.๓ ผู้กำลังเดินทางไกลจากโลกิยะสู่โลกุตตระ.

๑๑.๔ นักรุดงค์ เดินทางเพื่อค้นคว้าหาสิ่งที่ดีที่สุดในตนควรจะได้.

๑๒. สมุทัย: มนุษย์โดยสมุทัย:

๑๒.๑ **สมุทัยของมนุษย์:** คือ ความอยากเป็นมนุษย์ของมนุษย์เอง.

๑๒.๒ **สมุทัยทางฝ่ายกาย:** คือ ธาตุหกมีบิดามารดาเป็นแดนเกิด.

๑๒.๓ **สมุทัยทางฝ่ายจิต:** มีผู้อบรมสั่งสอน และสิ่งแวดล้อมเป็นผู้ให้การเกิด.

๑๓. อัตถังคมะ: มนุษย์โดยอัตถังคมะ:

๑๓.๑ ทั้งฝ่ายกายและจิตมีการดับไปตามคราว เพราะขาดเหตุปัจจัยตามธรรมชาติของสังขารธรรมหรือสังขตธรรมทั้งหลาย.

๑๓.๒ ความเป็นมนุษย์โดยคุณค่าทางสติปัญญาดับไป เมื่อควบคุมความรู้สึกฝ่ายสูงไว้ไม่ได้; เพราะถูกอวิชชาหรือกิเลสตัณหาเข้าครอบงำ.

๑๔. อัสสาทะ: มนุษย์โดยอัสสาทะ:

๑๔.๑ มนุษย์เป็นที่ตั้งแห่งอัสสาทะของมนุษย์ ซึ่งเป็นที่รักแก่กันและกัน เช่น บุตรเป็นที่ตั้งแห่งอัสสาทะของบิดามารดา เป็นต้น.

๑๔.๒ อัสสาทะของมนุษย์:

๑. โดยภายใน: มีตนเป็นอัสสาทะ คือ ไม่มีอะไรเป็นที่รักยิ่งกว่าตน.

๒. โดยภายนอก: มีสามระดับ:

ก. มีกามธาตุ (สิ่งเป็นที่ตั้งแห่งกามทุกระดับ) สำหรับมนุษย์พวกกามาวจรภูมิ.

ข. มีรูปธาตุ (ความสุขที่เป็นรูปธรรมไม่เกี่ยวกับกาม) สำหรับมนุษย์พวกรูปาวจรภูมิ.

ค. มีอรูปธาตุ (ความสุขที่ไม่เกี่ยวกับรูปธรรมหรือเหนือรูปขึ้นไป) สำหรับมนุษย์พวกอรูปาวจรภูมิ.

๑๕. อาทีนวะ: มนุษย์โดยอาทีนวะ:

๑๕.๑ ความทุกข์ทุกชนิดทุกระดับ ที่มนุษย์ทุกชนิดทุกระดับสร้างขึ้นเอง.

๑๕.๒ กิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอาทีนวะของมนุษย์.

๑๕.๓ มนุษย์ผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมเป็นอาทีนวะของสังคมมนุษย์; เพราะเป็นมนุษย์รักโลก.

๑๖. นิสสรณะ: มนุษย์โดยนิสรณะ:

นัยที่หนึ่ง: เพื่อออกจากทุกข์: คือ อริยมรรคมีองค์แปด.

นัยที่สอง: เพื่อออกจากความเป็นมนุษย์: คือ การตัดอุปาทานว่าเป็นตัวตน ก็ถึงความว่างแห่งความมีตัวตน.

๑๗. ทางปฏิบัติ: มนุษย์โดยทางปฏิบัติ:

นัยที่หนึ่ง: เพื่อเข้าถึงความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง: คือ ปฏิบัติตาม
อริยมรรคมีองค์แปด.

นัยที่สอง: เพื่อเข้าถึงความเป็นมนุษย์ผู้อยู่เหนือปัญหาทั้งปวง:
คือ การปฏิบัติเพื่อตัดสังโยชน์หรืออุปาทานในระดับ
สุดท้าย.

**๑๘. อานิสงส์: มนุษย์โดยอานิสงส์: คือ โอกาสแห่งการศึกษาและการทำพระนิพพาน
ให้แจ้ง.****๑๙. ทนทางถลำ: มนุษย์โดยทนทางถลำ:**

นัยที่หนึ่ง: เข้าไปสู่ความเกิดเป็นมนุษย์ (ตัวตนที่เป็นทุกข์):
เพราะอวิชชาที่ไม่รู้ว่าไม่ควรจะเกิด.

นัยที่สอง: เข้าไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง: คือ คบสัตบุรุษ
หรือพระอริยเจ้า.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องกับ: มนุษย์โดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องกับ:

๒๐.๑ เพื่อการได้เป็นมนุษย์: คือ ภาวัตถหา ตามภูมิตามชั้นที่ตน
ปรารถนา.

๒๐.๒ เพื่อถึงยอดสุดของความเป็นมนุษย์: คือ การตัดตัณหา
อุปาทาน.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: มนุษย์โดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: หมายถึงคนที่พอสกว่าเกิดมาก็เป็นคน.

ภาษาธรรม: หมายถึงคนที่มีมนุษยธรรม.

๒๑.๒ ภาษาคน: คือมิใช่สัตว์.

ภาษาธรรม: คือสัตว์ชนิดหนึ่งโดยเท่ากัน.

ธรรมโฆษณัที่แนะนำให้อ่าน

๑. ใครคือใคร?

๒. ธรรมะกับสัญชาตญาณ

๓. ศิลธรรมกับมนุษยโลก

โลก

๑. พหุชนนะ: โลกโดยพหุชนนะ: คือ สิ่งที่ต้องแตกเป็นธรรมดา.

๒. อรรถนะ: โลกโดยอรรถนะ:

๒.๑ อรรถนะในทางรูปธรรม:

๑. คือตัวแผ่นดินโลกตามที่เห็นกันอยู่หรือเชื่อกันอยู่ว่าเป็นอย่างนั้น ๆ; มีหลายโลก เชื่อกันกระทั่งว่า มีนิรียโลก, เทวโลก, พรหมโลก.

๒. นิยมแบ่งกันเป็นโลกมนุษย์ โลกสัตว์.

๒.๒ อรรถนะในทางนามธรรม:

ได้แก่สิ่งทั้งหลายที่มาปรากฏแก่ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ ที่เรียกว่า อารมณ์หก.

๒.๓ อรรถนะในทางปริมัตถ์:

๑. ตรัสว่า ความทุกข์นั้นแหละคือโลก.

๒. โลกนี้เป็นเพียงกระแสแห่งปัจจุจสมุพบาท ไม่มีตัวจริง.

๓. โลกนี้เป็นเพียงความรู้สึกที่เกิดขึ้นด้วยอวิชชา อุปาทาน.

๔. โลกนี้คือที่ประชุมรวมของสิ่งที่เป็นมายา โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

๓. ไวพจน์: โลกโดยไวพจน์: คือ ภพ, วิญญาณจิตติ, โลกธาตุ, จักรวาล ฯลฯ

๔. องค์ประกอบ: โลกโดยองค์ประกอบ:

๔.๑ ทางรูปธรรม: ธาตุทั้งหก: ดิน, น้ำ, ลม, ไฟ, อากาศ, วิญญาณ.

๔.๒ ทางนามธรรม: อายุตนะภายใน, อายุตนะภายนอก.

๔.๓ ทางความหมายปริมัตถ์: ตัณหา, อารมณ์ของตัณหา และ ความทุกข์ซึ่งเป็นผล.

๕. ลักษณะ: โลกโดยลักษณะ: มีลักษณะ:

- ๕.๑ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.
- ๕.๒ แห่งการหลอกลวงว่าเป็นตัวตน.

๖. อาการ: โลกโดยอาการ: มีอาการ:

- ๖.๑ เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ.
- ๖.๒ เคลื่อนไปหาความแตกดับ.

๗. ประเภท: โลกโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:

กลุ่มที่หนึ่ง:

๑. โลกข้างใน (โลกภายใน).
๒. โลกข้างนอก.

กลุ่มที่สอง:

๑. โลกฝ่ายวัตถุ เรียกว่ารูป.
๒. โลกฝ่ายจิตใจ เรียกว่านาม.

กลุ่มที่สาม:

๑. โลกนี้.
๒. โลกอื่น (ภาวะที่ผิดไปจากโลกนี้).

กลุ่มที่สี่:

๑. โลกในภาษาคน.
๒. โลกในภาษาธรรม.

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสาม: โลกฝ่ายนามธรรม:

กลุ่มที่หนึ่ง:

๑. กามโลก.
๒. รูปโลก.
๓. อรูปโลก.

กลุ่มที่สอง:

๑. โลกที่มีวิภาคตามลักษณะของอายตนะ มีหก: คือ โลกที่ปรากฏทางตา, ทางหู, ทางจมูก, ทางลิ้น, ทางกาย, ทางใจ.

๒. โลกที่มีวิภาคตามลักษณะของต้นหา มีสาม: คือ โลกสำหรับสัตว์ผู้มิถกามต้นหา, ผู้มิถกวต้นหา, ผู้มิถกวต้นหา.
 ๓. โลกที่มีวิภาคตามลักษณะแห่งภูมิของจิต มีสี่: คือ โลกสำหรับสัตว์ผู้ตั้งอยู่ในกามาวจรภูมิ, ผู้ตั้งอยู่ในรูปาวจรภูมิ, ผู้ตั้งอยู่ในอรุปาวจรภูมิ, ผู้ตั้งอยู่ในโลกุตตรภูมิ.

ฯลฯ

๘. กฏเกณฑ์: โลกโดยกฏเกณฑ์:

- ๘.๑ โลกคือโลกิยะมีกฏเกณฑ์ตรงกันข้ามกับโลกุตตระ.
 ๘.๒ โลกมีกฏเกณฑ์ที่ต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย.
 ๘.๓ สิ่ง que เรียกว่าโลกจะมีความสมบูรณ์ ก็ต่อเมื่อมีแผ่นดินโลก มีสัตว์โลก และคุณค่าของสิ่งนั้น ๆ.

๙. สัจจะ: โลกโดยสัจจะ:

- ๙.๑ โลก, เหตุให้เกิดโลก, ความดับแห่งโลก, ทางให้ถึงความดับแห่งโลกนี้, มีอยู่ในร่างกายที่ยาวาหาหนึ่ง ที่ยังมีสัญญาและใจ.
 ๙.๒ โลกคือทุกสิ่ง que มากกระทบทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ. โลกเกิดดับอยู่ตลอดเวลา.
 ๙.๓ สัตว์โลกมีอวิชาเป็นเครื่องกัน เครื่องหุ้มห่อให้ไม่รู้จักโลก.
 ๙.๔ โลก (สัตว์โลก) มีจิตเป็นผู้นำ.
 ๙.๕ โลกทั้งปวงว่างจากสิ่ง que ควรยึดถือว่าตัวตนและของตน.
 ๙.๖ พรวาสหรือบรรพชิตก็สามารถปฏิบัติเพื่อดับโลกได้.

๑๐. หน้าที: โลกโดยหน้าที:

- ๑๐.๑ หน้าทีโดยตรง: คือการแตกดับตลอดเวลา.
 ๑๐.๒ หน้าที (โดยอ้อม) ของแผ่นดินโลก: คือ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์โลก.
 ๑๐.๓ หน้าทีของมนุษย์ต่อโลก: คือ:
 ๑. ศึกษาโลก, รู้จักโลก, อยู่ในโลกโดยไม่ต้องเป็นทุกข์.
 ๒. ตอบแทนคุณโลก.

- ๑๑. อุปมา:** โลกโดยอุปมา: *เปรียบเสมือน:*
- ๑๑.๑ โรงละคร ซึ่งมีมนุษย์เป็นผู้แสดงโดยไม่ต้องฝึกต้องสอน.
 - ๑๑.๒ บทเรียนซึ่งจะต้องศึกษาและปฏิบัติอย่างถูกต้องต่อสิ่งที่เรียกว่าโลก.
 - ๑๑.๓ เครื่องทดสอบของพญามาร คือมีปัญหายุ่งยากที่จะต้องผ่านไปให้ได้.
 - ๑๑.๔ รมไม้สำหรับพักในระหว่างทาง.
 - ๑๑.๕ ทางผ่านที่แสนจะทุรกันดาร คือเต็มไปด้วยปัญหาที่จะต้องผ่านไปให้ได้.
 - ๑๑.๖ มหาสมุทรเป็นที่รวมแห่งปลาใจ คือ ชาวโลก.
 - ๑๑.๗ กรงไก่ที่เขาใส่ไก่ไว้สำหรับจะเอาไปฆ่า แล้วโจนจิกกันเองอยู่ในกรง (โลก).

- ๑๒. สมุทัย:** โลกโดยสมุทัย:
- ๑๒.๑ แผ่นดินโลกมีกฎของธรรมชาติเป็นสมุทัย.
 - ๑๒.๒ สัตว์โลกมีอวิชชา ตัณหา อุปาทานเป็นสมุทัย.
 - ๑๒.๓ โลกที่เป็นภาวะของจิต มีตัณหาเป็นสมุทัย.

- ๑๓. อัตถังคมะ:** โลกโดยอัตถังคมะ:
- ๑๓.๑ ความดับไปตามคราวเพราะขาดเหตุปัจจัยตามธรรมดาของสังขารธรรมหรือสังขตธรรมทั้งหลาย.
 - ๑๓.๒ ความไร้ศีลธรรมหรือความเห็นแก่ตัวของสัตว์โลกเป็นไปสิ่งที่สุด.
 - ๑๓.๓ สำหรับโลกคือภาวะแห่งจิต มีอัตถังคมะ คือความสิ้นไปแห่งกิเลสอาสวะ.

- ๑๔. อัสนาทะ:** โลกโดยอัสนาทะ:
- ๑๔.๑ มีสำหรับปุถุชนในรูปของกามคุณห้า^๑ ไม่มีสำหรับพระอริยเจ้า.

^๑ กามคุณห้า: คือ สิ่งที่มีคุณค่าแก่กาม: ได้แก่ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ (สัมผัส) อันเป็นที่น่ารัก น่าพอใจ; เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด.

- ๑๔.๒ ในความหมายพิเศษสำหรับนักปราชญ์ โลกเป็นอัสสทาหะในการศึกษาอย่างไม่รู้จบสิ้น.
- ๑๔.๓ สำหรับแผ่นดิน โลกมีอัสสทาหะแก่นักขุดค้นทรัพย์ากร; เพื่อนำมาผลิตสำหรับความร่ำรวย.
๑๕. อาทีนวะ: โลกโดยอาทีนวะ: อาทีนวะมีเฉพาะแก่ผู้เข้าไปยึดถือโลก ด้วยอุปาทาน ว่าตัวตนว่าของตน; แต่ไม่มีแก่ผู้ไม่ยึดถือ.
๑๖. นิสสรณะ: โลกโดยนิสสรณะ: ทางออกจากโลกสำหรับมนุษย์: ไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยความเป็นตัวตน โดยการปฏิบัติอริยมรรคมีองค์แปดเป็นต้น.
๑๗. ทางปฏิบัติ: โลกโดยทางปฏิบัติ:
- ๑๗.๑ ศึกษาโลกให้รู้จักโลกตามความเป็นจริงว่า ยึดถือว่าเป็นตัวตนของตนไม่ได้.
- ๑๗.๒ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยอริยมรรคมีองค์แปด ไม่ยึดถือโดยความเป็นตัวตน แต่ใช้โลกให้เป็นประโยชน์ตามที่ต้องการได้.
- ๑๗.๓ มีโลกในลักษณะเป็นของยืมใช้ชั่วคราว แล้วต้องส่งคืนเจ้าของ (ปฏินิสสัคคะ).
๑๘. อานิสงส์: โลกโดยอานิสงส์: อานิสงส์จากโลกโดยตรงไม่มี; มีแต่อานิสงส์ของการปฏิบัติต่อโลกอย่างถูกต้อง จนมีประโยชน์แก่การดำรงชีวิต. แต่ก็ต้องไม่มีความยึดมั่นถือมั่นอยู่นั่นเอง.
๑๙. หนทางถลำ: โลกโดยหนทางถลำ:
- ๑๙.๑ เข้าไปเมาโลก จมโลก: คือ ไม่มีสติ, ปัญญา, สัมปชัญญะ, สมာธิ, เท่าที่ควรมี เพราะคบคนพาล.
- ๑๙.๒ ออกมาจากโลก: คือ มีสติ, ปัญญา, สัมปชัญญะ, สมာธิ, อย่างเพียงพอ เพราะคบบัณฑิต.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: โลกโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: เพื่อการออกจากโลก:

๒๐.๑ ความรู้จักโลกจนไม่หลงโลก.

๒๐.๒ ความมีสติในการรับอารมณ์.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: โลกโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: โลกคือแผ่นดินโลก.

ภาษาธรรม: โลกคืออารมณ์ที่มากกระทบตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ.

๒๑.๒ ภาษาคน: โลกมีอยู่ตลอดเวลา.

ภาษาธรรม: โลกเกิดดับอยู่ตลอดเวลา.

๒๑.๓ ภาษาคน: โลกคือสิ่งสวยงามวิจิตรตระการตา.

ภาษาธรรม: โลกคือสิ่งที่มีไฟลุกอยู่เป็นนิจ.

๒๑.๔ ภาษาคน: โลกนี้น่ารัก; โลกนี้น่าเกลียด.

ภาษาธรรม: โลกนี้เป็นเช่นนั้นเอง.

๒๑.๕ ภาษาคน: โลกนี้เป็นของจริง.

ภาษาธรรม: โลกนี้เป็นมายา.

ธรรมโฆษณที่แนะนำให้อ่าน

๑. กย กกา ของการศึกษาพุทธศาสนา

๒. ราชภิกษุวาท

๓. สันกัศเสตีพหธรรม

โลกิยธรรม

๑. พหุชนะ: โลกิยธรรมโดยพหุชนะ: คือ ธรรมเป็นวิสัยโลก.
๒. อรรถะ: โลกิยธรรมโดยอรรถะ: คือ ธรรมที่เป็นไปหรือยังอยู่ในวิสัยโลก; ยังไม่อยู่นอกอำนาจการปรุงแต่งของโลก; ตรงกันข้ามจากโลกุตตรธรรม.
๓. ไวพจน์: โลกิยธรรมโดยไวพจน์: คือ โลกธรรม.
๔. องค์ประกอบ: โลกิยธรรมโดยองค์ประกอบ:
 ๑. ขาดความรู้เรื่องโลกุตตรธรรม.
 ๒. ประกอบอยู่ด้วยสาสวสัมมาทิฏฐิ^๑.
 ๓. เป็นเรื่องของบุคคลที่ยังมีความยึดถือว่าตัวตน.
 ๔. ยังมุ่งหมายจะเวียนไปในวัฏฏะ.
ทั้งหมดนี้เป็นไปทั้งในส่วนปริยัติ, ปฏิบัติ, และปฏิเวธ.
๕. ลักษณะ: โลกิยธรรมโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ เป็นไปตามปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุทวาร.
 - ๕.๒ แห่งความทุกข์ทั้งในแง่บวกและแง่ลบ, คือทั้งสุขและทุกข์, ทั้งกุศลและอกุศล, ทั้งดีและชั่ว.
 - ๕.๓ แต่ที่จะเป็นไปหรือคงอยู่ในวิสัยโลก.
 - ๕.๔ ยังไม่สะอาด สว่าง สงบ และอิสระ.

^๑ สาสวสัมมาทิฏฐิ: สัมมาทิฏฐิที่ยังประกอบไปด้วยอสาвање; มีส่วนแห่งบุญอันเป็นที่ยึดถือ; สำหรับผู้ที่ยังมีความยึดถือว่าตัวตน เพื่อการเวียนว่ายตายเกิด.

๖. อาการ: โลกียธรรมโดยอาการ:

- ๖.๑ มีอาการหมุนไปตามโลก เพราะไม่รู้เรื่องโลกุตตระ.
- ๖.๒ มีผลวนอยู่ในโลกธรรมแปด^๑ ทั้งในส่วนที่เป็นการศึกษา การปฏิบัติและการรับผลของการปฏิบัติ.
- ๖.๓ มีอาการเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ไม่มีที่สิ้นสุด; จนกว่าจะเปลี่ยนเป็นโลกุตตระ.

๗. ประเภท: โลกียธรรมโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:

๑. สำหรับปุถุชนทั่วไปกระทั่งพาลปุถุชน.
๒. สำหรับปุถุชนชั้นดีหรือกัลยาณปุถุชน.

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสาม:

กลุ่มที่หนึ่ง: เมื่อเอาที่ตั้งที่อาศัยเป็นหลัก แบ่งโลกียธรรมตามประเภทของพื้นที่:

๑. กามโลก (โลกของสัตว์ที่ยังปรารถนากาม).
๒. รูปโลก (โลกพรหมชนิดมีรูป).
๓. อรูปโลก (โลกพรหมชนิดไม่มีรูป).

สัตว์มนุษย์, สัตว์นรก, สัตว์เดรัจฉานรวมอยู่ในกามโลก.

กลุ่มที่สอง: เมื่อเอาภูมิแห่งจิตใจเป็นหลัก แบ่งโลกียธรรมออกตามประเภทของโลก อันเป็นที่อยู่ที่อาศัยตามภูมิแห่งจิตใจ:

๑. กามาวจรภูมิ.
๒. รูปาวจรภูมิ.
๓. อรูปาวจรภูมิ.

๘. กฎเกณฑ์: โลกียธรรมโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ โลกียธรรมต้องเป็นสังฆตธรรม; มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง หมุนเวียนและเกิดดับ.

^๑ โลกธรรมแปด:ฝ่ายอภิวุฏฐารมณีสี่ คือ ลาก ยศ สรรเสริญ สุข; ฝ่ายอนิฏฐารมณีสี่ คือ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์.

- ๘.๒ โลกียธรรมยังต้องเป็นไปด้วยอาสวะ และสูงสุดเพียงแค่มุญหิ อธิ (ของหนัก) เป็นวิบาก.
- ๘.๓ สัตว์หรือผู้ปฏิบัติจะต้องผ่านหรือรู้จักความจริง, ความสมบูรณ์ของโลกียธรรมเสียก่อน จึงจะผ่านไปสู่อุคตธรรม.

๙. สัจจะ: โลกียธรรมโดยสัจจะ:

- ๙.๑ โลกียธรรมทั้งหมดเป็นสิ่งผูกพันสัตว์ไว้กับภพหรือวัฏฏะ.
- ๙.๒ โลกียธรรมเป็นสมบัติของสัตว์ที่ยังมีตัวตน; ซึ่งจะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสิ่งที่เป็นคู่, อันเป็นของมีอยู่ประจำโลก เช่น บุญ-บาป, สุข-ทุกข์, ได้-เสีย, แพ้-ชนะ ฯลฯ
- ๙.๓ โลกียธรรมเป็นบทเรียนแห่งชีวิต ส่งเสริมสัตว์ให้เลื่อนจากโลกียธรรม ไปสู่อุคตธรรม.

๑๐. หน้าที่: โลกียธรรมโดยหน้าที่:

- ๑๐.๑ หน้าที่ (โดยสมมติ) ของโลกียธรรมต่อสัตว์โลก: มีหน้าที่ดึงสัตว์ให้จมติดอยู่ในโลก; แต่พร้อมกันนั้น ก็ให้การสั่งสอนที่เจ็บปวด จนทำให้สัตว์โลกอยากจะทำออกจากโลก หรือเป็นอิสระอยู่เหนือโลก.
- ๑๐.๒ หน้าที่ของสัตว์โลกต่อโลกียธรรม: คือ รู้จักและกำจัดอิทธิพลของโลกียธรรม อย่าให้ครอบงำได้.

๑๑. อุปมา: โลกียธรรมโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๑.๑ สิ่งสกปรกที่สลายงาม.
- ๑๑.๒ ยาพิษที่เคลือบน้ำตาล.
- ๑๑.๓ เชื้อที่ซ่อนเบ็ดไว้ข้างใน.
- ๑๑.๔ ของนำเกลียดสำหรับพระอริยเจ้า.
- ๑๑.๕ สวรรค์ของคนโง่.

๑๒. สมุทัย: โลกียธรรมโดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ สมุทัยของโลกียธรรม: คือ ธรรมชาติที่ปราศจากความรู้ อันถูกต้อง; ทำให้โลกียธรรมเป็นสิ่งที่ค่านำรักน่าพอใจขึ้นมา.

๑๒.๒ สมุทัยที่ทำให้สัตว์ตกอยู่ภายใต้โลกิยธรรม: คือ อวิชชาของสัตว์นั้น ๆ นั้นเอง; และรวมไปถึงการคบหาสมาคมกับบุคคลที่มีอวิชชา.

๑๓. อัถดังคมะ: โลกิยธรรมโดยอัถดังคมะ:

- ๑๓.๑ ความดับ ไปตามคราวเพราะขาดเหตุปัจจัยตามธรรมดาของสังขารธรรม หรือสังขตธรรมทั้งหลาย.
- ๑๓.๒ การดับ ไปของ โลกิยธรรมที่กำลังครอบงำสัตว์อยู่ ดับ ไปด้วยอำนาจแห่งอริยมรรคญาณหรือด้วยอริยอัฏฐังคิกมรรค.
- ๑๓.๓ การอยู่ในโลกมานานพอจนรู้จักโลกและเบื่อโลก; จนกระทั่งมีการดับ ไปแห่งโลกิยธรรม.

๑๔. อัสนาทะ: โลกิยธรรมโดยอัสนาทะ:

- ๑๔.๑ มีแก่ปุถุชนเหมือนยาพิษเคลือบน้ำตาล; รำเรงกันใหญ่จนลืมความตาย; เป็นที่หลงไหลในภพนั้น ๆ ตามที่มีอัสนาทะอยู่ อย่างไรก็ตาม.
- ๑๔.๒ อัสนาทะไม่มีแก่พระอริยเจ้า ผู้เห็นโลกโดยความเป็นมาตาเป็นของหลอกลวง เป็นที่หลงไหลสำหรับคนพาลเท่านั้น.

๑๕. อาทีนวะ: โลกิยธรรมโดยอาทีนวะ:

- ๑๕.๑ ทำให้มีความทุกข์: คือเวียนว่ายอยู่ในภพต่าง ๆ ทั้งในแง่บวกและแง่ลบ.
- ๑๕.๒ เป็นที่ตั้งแห่งความขัดแย้งยื้อแย่งต่อสู้มาฟัน แม้กระทั่งระหว่างบิดากับบุตร.
- ๑๕.๓ เป็นที่ตั้งแห่งมิฉฉาทิฎฐิ กิเลส หรือความเห็นแก่ตัวแทบทุกชนิด.

๑๖. นิสสรณะ: โลกิยธรรมโดยนิสสรณะ:

- ๑๖.๑ รู้จักโลกิยธรรมโดยแจ้งชัด แล้วมีสติปัญญาถอนความยึดมั่นถือมั่น ในโลกิยธรรมนั้น.

- ๑๖.๒ โดยสรุป คือการดำเนินตนอยู่ในอริยอัฏฐังคิกมรรค.
 ๑๖.๓ ความตื่นอยู่ด้วยสติในวิปัสสนาญาณทุกชั้นตอน.

**๑๗. ทางปฏิบัติ: โลกิยธรรมโดยทางปฏิบัติ: เพื่อตัดเสียซึ่งอำนาจและอิทธิพลของ
 โลกิยธรรม:**

- ๑๗.๑ การไม่หลงอยู่ในความเป็นบวกเป็นลบของคุณค่าแห่งโลกิย-
 ธรรม เช่นโลกธรรมแปด เป็นต้น.
 ๑๗.๒ การไม่แบ่งแยกโลกิยธรรมให้เป็นของคู่ ๆ: เช่น ดี-ชั่ว,
 บุญ-บาป เป็นต้น. แต่เห็นโดยความเป็นของว่างโดยประการ
 ทั้งปวง จนไม่อาจจะเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานได้.

๑๘. อานิสงส์: โลกิยธรรมโดยอานิสงส์:

- ๑๘.๑ อานิสงส์ของโลกิยธรรมโดยตรงไม่มี.
 ๑๘.๒ อานิสงส์โดยอ้อม คือ สำหรับส่อคนออกมาเสียจากนรก หรือ
 ให้อภัยใจอยู่ในสวรรค์; แล้วจึงค่อยหาทางให้หลุดจากความ
 หลงใหลในสวรรค์. เป็นวิมุติ หลุดพ้น.
 ๑๘.๓ เป็นหลักยึดสำหรับสัตว์ผู้ประสงค์จะรุ่งเรืองอยู่ในโลก ตาม
 ประชาชาวลโลก ซึ่งเป็นการดีกว่าที่จะไม่มีกฎเกณฑ์อะไรเสีย
 เลย.

๑๙. หนทางถล่ำ: โลกิยธรรมโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปในโลกิยธรรม:

- ๑๙.๑ ความไม่รู้จักหรือทนต่อความย่ำแย่ของโลกามิส (เหยื่อโลก
 หรือกามคุณ) ไม่ได้.
 ๑๙.๒ การบังคับจิตไม่ได้ ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับกามคุณหรือเหยื่อโลก.
 ๑๙.๓ เป็นผู้ประมาทหรือทำหัด ๆ ชุ่ย ๆ เมื่อเข้าไปใกล้ปลักถมของ
 กามารมณ์ (กามบังคะ) จนตกจมลงไป.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: โลกิยธรรมโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง:

- ๒๐.๑ เพื่อโลกิยธรรมมีพิษสงมากขึ้น: คือ ประดิษฐานกรรมที่คน
 ทำขึ้นเพื่อส่งเสริมกิเลสและความโง่ของบุคคลนั่นเอง.

๒๐.๒ เพื่อวิตรอนอำนาจของโลกียธรรม: คือ ศาสนา, วัฒนธรรม, ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ต้งาม และความมีสติปัญญาของสัตว์เหล่านั้น.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: โลกียธรรมโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: สิ่งน่ารักน่าพอใจของชาวโลก.

ภาษาธรรม: สิ่งน่าขยะแขยงของพระอริยเจ้า.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ตูลากาวิกกรรม เล่ม ๑

๒. พ้าสาขๆ ตอน ๒

๓. โมกขธรรมประยุกต์

โลกุตตรธรรม

๑. พหุชนะ: โลกุตตรธรรมโดยพหุชนะ: คือ เนื้อโลกหรือยิ่งกว่าโลก.
๒. อรรณะ: โลกุตตรธรรมโดยอรรณะ:
 - ๒.๑ ธรรม (ภาวะ): ที่ยิ่งกว่าวิสัยโลก, ที่เหนือโลก, ที่เป็นไปเพื่ออยู่เหนือโลก, ที่เป็นฝักฝ่ายแห่งโลกุตตระ, ที่เป็นเครื่องข้ามขึ้นจากโลก.
 - ๒.๒ ธรรมที่ช่วยให้อยู่เหนือทุกข์เหนือโลก: คือ ทำบุคคลให้อยู่เหนือโลก (เหนือทุกข์), ทำจิตให้ออกจากวิภวະ; โดยทั่วไป ได้แก่ มรรค, ผล, นิพพาน.
๓. ไวพจน์: โลกุตตรธรรมโดยไวพจน์: คือ อมตธรรม, อสังขตธรรม, นิพพานธรรม, โมกขธรรม, เนื้อโลก.
๔. องค์ประกอบ: โลกุตตรธรรมโดยองค์ประกอบ: คือ ไม่มีปัจจัย, ไม่มีการปรุง, ไม่มีการเกิด, ไม่มีการดับ, มีภาวะนิรันดร เนื้อทุกข์โดยสิ้นเชิง.
๕. ลักษณะ: โลกุตตรธรรมโดยลักษณะ: คือ ไม่มีลักษณะหรือมีติดอย่างวัตถุ แต่มีลักษณะอย่างอสังขตธรรม: คือ เนื้อวัตถุ, เนื้ออารมณ์, เนื้อการปรุงแต่ง, เนื้อวิภวະ, เนื้อทุกข์, เนื้อโลก ฯลฯ
๖. อาการ: โลกุตตรธรรมโดยอาการ: ไม่มี (เพราะไม่มีการเปลี่ยนแปลง).
๗. ประเภท: โลกุตตรธรรมโดยประเภท: มีสอง:
 - ๗.๑ โลกุตตรธรรมที่ยังมีอุปาทิ^๑เหลืออยู่.
 - ๗.๒ โลกุตตรธรรมที่ไม่มีอุปาทิเหลือ.

^๑ อุปาทิ: เชื้อหรือปัจจัยที่ทำให้เกิดสิ่งอื่น; โดยทั่วไปเล็งถึงสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ.

๘. กฏเกณฑ์: โลกุตตรธรรมโดยกฏเกณฑ์: ไม่มี (เพราะไม่อยู่ใต้กฏเกณฑ์ใด ๆ): เป็นกฏเกณฑ์โดยตัวมันเอง.

๙. สัจจะ: โลกุตตรธรรมโดยสัจจะ:

๙.๑ เป็นความว่างนิรันดร แต่มิใช่อดีตตา.

๙.๒ อยู่เหนือความหมายแห่งความเป็นคู่ทุกชนิดที่มีอยู่ในโลก: เช่น บวก-ลบ, ดี-ชั่ว, บุญ-บาป, สุข-ทุกข์, ได้-เสีย, แพ้-ชนะ, นรก-สวรรค์, ดีใจ-เสียใจ, หญิง-ชาย ฯลฯ

๙.๓ เป็นอสังขตธรรม: ไม่มีปัจจัยปรุงหรือปรุงไม่ได้, ไม่หมุนเวียน, ไม่มีการเกิดดับ.

๙.๔ เป็นความสุขที่เหนือสุข แล้วถูกสมมติว่าเป็นโลกุตตรสุข.

๙.๕ บรรลุถึงได้ทุกวาระ ทุกเพศ.

๙.๖ เหนือโลก คือเหนือปัญหาที่มีอยู่ในโลกทุกชนิด; ทั้งที่อดีตภาพยังอยู่ในโลกนี้.

๑๐. หน้าที่: โลกุตตรธรรมโดยหน้าที่:

หน้าที่หนึ่ง: โลกุตตรธรรมไม่มีหน้าที่: แต่เป็นหน้าที่ของคนที่จะต้องปฏิบัติเพื่อเข้าถึงโลกุตตรธรรม.

หน้าที่สอง: หน้าที่เพื่อการดับทุกข์ทั้งปวง: อยู่ที่การพยายามเข้าถึงโลกุตตรธรรม.

๑๑. อุปมา: โลกุตตรธรรมโดยอุปมา: เหมือนมะพร้าวต้นหนึ่งอยู่กลางทะเลขึ้นฝั่ง; ซึ่งหมายถึง สิ่งเป็นคู่ ๆ: เช่น เหลว-แข็ง, บุญ-บาป, สุข-ทุกข์, ได้-เสีย ฯลฯ ฝน-แดด, ฟ้าผ่า-ฟ้าลั่น ฯลฯ; แต่สิ่งเป็นคู่ ๆ เหล่านี้ ไม่กระทบถูกต้องต้นมะพร้าวนั้น.

๑๒. สมุทัย: โลกุตตรธรรมโดยสมุทัย: ไม่มี.

๑๓. อัดถึงคัมมะ: โลกุตตรธรรมโดยอัดถึงคัมมะ: ไม่มี.

๑๔. อัสสาทะ: โลกุตตรธรรมโดยอัสสาทะ: มีเฉพาะผู้ที่ยึดถือด้วยอุปาทานว่า โลกุตตรธรรมเป็นตัวตน; เช่นเดียวกับผู้ที่ยึดถือนิพพานว่าเป็นตัวตน ฉันทใดก็ฉันทนั้น.
๑๕. อาทีนวะ: โลกุตตรธรรมโดยอาทีนวะ: ไม่มี.
๑๖. นิสสรณะ: โลกุตตรธรรมโดยนิสรณะ: ไม่มี. มีแต่ฝ่ายผู้ที่จะต้องออกจากโลกียธรรม เข้าสู่โลกุตตรธรรม.
๑๗. ทางปฏิบัติ: โลกุตตรธรรมโดยทางปฏิบัติ: เพื่อเข้าถึงโลกุตตรธรรม:
- ๑๗.๑ การเห็นโลกโดยความเป็นธาตุ; เป็นช่องว่างจากตัวตน.
 - ๑๗.๒ มีสติสัมปชัญญะเพียงพอเมื่อต้องสัมผัสกับโลกียารมณ์.
 - ๑๗.๓ อริยมรรคมีองค์แปด.
๑๘. อานิสงส์: โลกุตตรธรรมโดยอานิสงส์: แก่ผู้ปฏิบัติ:
- ๑๘.๑ มีความหลุดพ้นจากอุปาทานียธรรมทั้งปวง.
 - ๑๘.๒ ชีวิตถึงจุดหมายปลายทางเป็นความว่างนิรันดร.
 - ๑๘.๓ อยู่เหนือปัญหาเหนือทุกข์ทั้งปวงในโลกทั้งปวง.
๑๙. หนทางถล่ำ: โลกุตตรธรรมโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่โลกุตตรธรรม:
- ๑๙.๑ การได้คบกับสัตบุรุษโดยบังเอิญ.
 - ๑๙.๒ ถูกความทุกข์บีบคั้นสูงสุด ดันรนไปจนถูกทางโดยบังเอิญ.
๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: โลกุตตรธรรมโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ได้แก่ ธรรมอันเป็นที่สบายแก่การบรรลุธรรมทุกชนิด.
๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: โลกุตตรธรรมโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:
- ๒๑.๑ ภาษาคน: อยู่เหนือโลกทางวัตถุ หรือทางทิศเหนือ.
 - ภาษาธรรม: อยู่เหนือโลกทางจิตใจ ไม่เกี่ยวกับทางวัตถุ.
 - ๒๑.๒ ภาษาคน: อยู่เหนือโลกที่เป็นวัตถุ.

ภาษาธรรม: อยู่เหนือปัญหาทุกชนิดที่มีอยู่ตามวิสัยโลก;
ทั้งที่อรรถภาพนี้ก็ยังมีอยู่ในโลกทางวัตถุ.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ฟาสาง ๆ ตอน ๑, ๒	๒. มามบูชาเทศนา เล่ม ๑
๓. โมกขธรรมประยুক্ত์	๔. โอสารัตัพพธรรม

วิชา

๑. พยัญชนะ: วิชาโดยพยัญชนะ: คือ ความรู้ถูกต้อง แจ่มแจ้ง วิเศษ (คือดับทุกข์ได้).
๒. อรรถะ: วิชาโดยอรรถะ: คือ ความรู้ในสิ่งที่ควรรู้: คือ รู้แล้วปฏิบัติได้ดับทุกข์ได้.
(คำนี้ใช้เฉพาะความรู้ในทางธรรม; ถ้าเป็นความรู้ทั่วไปทางโลกเรียกว่า “วิชา”).
๓. ไวพจน์: วิชาโดยไวพจน์: คือ ปัญญา, ญาณ, แสงสว่าง, จักขุ, ปัสสนา ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: วิชาโดยองค์ประกอบ:
 ๑. ความเป็นสิ่งที่อาจรู้หรือเข้าใจได้.
 ๒. ความเป็นสิ่งที่อาจปฏิบัติได้ไม่เหลือวิสัย.
 ๓. ความมีเหตุผลแสดงอยู่ในตัว.
 ๔. ความมีปฎิหาริย์^๑ คือแสดงผลดีที่จะได้รับอยู่ในตัว.
 ๕. ความที่เมื่อปฏิบัติแล้วดับทุกข์ได้จริงแสดงอยู่.
๕. ลักษณะ: วิชาโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ แห่งความรอบรู้.
 - ๕.๒ แห่งการส่องแสงกำจัดความมืด.
 - ๕.๓ แห่งความเป็นไปเพื่อโพธิและนิพพาน .

^๑ ปฎิหาริย์: การนำสิ่งของหรือบุคคลไปได้ตามความประสงค์ของตน อย่างแปลกประหลาดน่าอัศจรรย์ที่สุด. (ดูรายละเอียดที่คำอธิบายศัพท์ หน้า๓๓๗).

๖. อาการ: วิชาโดยอาการ: มีอาการ:

- ๖.๑ ส่องหนทางที่จะดำเนินไป.
- ๖.๒ นำสัตว์ออกจากกองทุกข์.
- ๖.๓ แห่งการกำจัดความมืด.
- ๖.๔ เป็นปฏิบัติกษัตริ์ต่อวิชา.

๗. ประเภท: วิชาโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทหนึ่ง: คือ ภูมิัจจสมุปบาท.

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสอง:

๑. วิชาธาตุตามธรรมชาติที่สัตยชาติญาณจะมีให้.
๒. วิชาธาตุที่ได้รับการอบรมเป็นภาวิตญาณ.

๗.๓ แบ่งโดยประเภทสาม:

นัยที่หนึ่ง:

๑. รู้อดีต.
๒. รู้อนาคต.
๓. รู้ทั้งอดีตและอนาคต.

นัยที่สอง:

๑. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ: คือ ระลึกได้ถึงอุปาทานชั้นธ; หมายถึงการเกิดดับของอุปาทานว่าตัวตนในวันหนึ่ง ๆ ถอยหลังตลอดไปไม่มีที่สิ้นสุด. แต่ยังมีอีกนัยหนึ่งซึ่งถือกันโดยทั่ว ๆ ไป: ได้แก่การระลึกถึงชั้นที่เคยมีในภพก่อน คือ การระลึกชาติก่อน ๆ ได้.

๒. จุตูปปตญาณ: ญาณคือเครื่องรู้ซึ่งจุดและอุปตติของสัตว์ทั้งหลาย.

๓. อาสวักขยญาณ: ญาณรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะ.

๗.๔ แบ่งโดยประเภทสี่: คือ ภูมิัจจสังคี:

๑. รู้ทุกข์.
๒. รู้เหตุแห่งทุกข์.
๓. รู้ความดับทุกข์.
๔. รู้ทางให้ถึงความดับทุกข์.

๘. กฎเกณฑ์: วิชาโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ ต้องเป็นความรู้ที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ (รู้หรือสั่ง).
- ๘.๒ ต้องเป็นความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ (ไม่ใช่เพียงแต่เล่าเรียน).
- ๘.๓ ต้องเป็นความรู้ที่ทำหยาต่อการพิสูจน์.
- ๘.๔ ต้องมีความจริงของธรรมชาติเป็นวัตถุ (รากฐานที่ตั้ง).

๙. สัจจะ: วิชาโดยสัจจะ:

นัยที่หนึ่ง: สัจจะของวิชา:

๑. ไม่มีส่วนแห่งความหลอกลวงหรือความคลุมเครือกำกวม.
๒. อยู่รวมหรือทำงานร่วมกันไม่ได้กับอวิชา.
๓. ไม่มีความดับของตัวเองในตัวเอง.
๔. ทำหน้าที่ “สหระต”^๑ กับวิมุติ.

นัยที่สอง: สัจจะของการมีวิชา:

๑. มีความแน่นอนต่อวิมุติและนิพพาน.
๒. ความปราศจากอวิชา.

๑๐. หน้าที่: วิชาโดยหน้าที่:

นัยที่หนึ่ง: หน้าที่ (โดยสมมติ) ของวิชา:

๑. กำจัดความมืดคืออวิชา.
๒. จัดสรรและควบคุมความถูกต้องในธรรมทั้งปวงให้เกิดภาวะถูกต้อง: คือ สัมมา หรือสัมมัตตะ^๒ แล้วเป็นไปเพื่อพระนิพพาน.

นัยที่สอง: หน้าที่ของผู้ปฏิบัติเพื่อความมีวิชา: คือการประกอบโยคปฏิบัติในสมณะและวิปัสสนา.

๑๑. อุปมา: วิชาโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๑.๑ ดวงประทีปให้แสงสว่าง.
- ๑๑.๒ ของมีคมตัดมันของอวิชาเครื่องปิดบังจิต.
- ๑๑.๓ เข็มทิศ.

^๑ สหระต: ไปด้วยกัน คือเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปด้วยกัน.

^๒ สัมมัตตะ: ภาวะแห่งความถูกต้อง. (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม “สัมมัตตะสิบ” หน้า ๓๕๓).

๑๒. สมุทัย: วิชาโดยสมุทัย:
 นัยที่หนึ่ง: โดยหลักพื้นฐานของธรรมชาติ: คือ ความเจเนจัด
 แห่งการผ่านไปในกองทุกข์หรือแม้ในชีวิต.
 นัยที่สอง: โดยการประกอบกระทำของมนุษย์: คือการเจริญ
 จิตตภาวนา หรือสมาธิภาวนา.
๑๓. อุตถังคมะ: วิชาโดยอุตถังคมะ: คือ
 ๑๓.๑ วิชาเกิดเมื่อทำหน้าที่ วิชาดับเมื่อเสร็จหน้าที่.
 ๑๓.๒ วิชาที่มีอุตถังคมะทุกคราวที่เสร็จหน้าที่ในกรณีนั้น ๆ.
๑๔. อัสสาทะ: วิชาโดยอัสสาทะ: คือ วิชาดับความล้งเลงสยที่รบกวนจิตใจ
 ได้ทุกชนิด.
๑๕. อาทีนวะ: วิชาโดยอาทีนวะ: ไม่มี.
๑๖. นิสสรณะ: วิชาโดยนิสรณะ: ไม่มี.
๑๗. ทางปฏิบัติ: วิชาโดยทางปฏิบัติ: เพื่อเข้าถึงความมีวิชา:
 นัยที่หนึ่ง: โดยธรรมชาติ:
 ๑. เป็นผู้เป็นอยู่ด้วยการสังเกต, การพิจารณา, การ
 ศึกษา ฯลฯ ไม่เป็นทาสทางสติปัญญาของผู้ใดหรือ
 สิ่งใดด้วยความมงมาย.
 ๒. มีกัลยาณมิตรเป็นสัตบุรุษ, เป็นบัณฑิต, เป็นนักปราชญ์.
 นัยที่สอง: โดยการปฏิบัติเฉพาะเจาะจง: คือการเจริญสติปัฏ-
 ฐานสี่^๑.
๑๘. อานิสงส์: วิชาโดยอานิสงส์:
 ๑๘.๑ ทำให้รู้จักทุกข์, รู้เหตุแห่งทุกข์, รู้ความดับทุกข์, รู้ทางให้
 พ้นทุกข์ (คือ รู้อริยสัจสี่).

^๑ สติปัฏฐานสี่: ข้อปฏิบัติมีสติเป็นประธานโดยกำหนดที่กาย เวทนา จิต ธรรม (ดูรายละเอียด
 ที่หมวดธรรม “โพธิปักขิยธรรม” หน้า ๓๕๐).

- ๑๘.๒ ทำให้การกระทำทุกอย่างมีความถูกต้อง (เป็นสัมมา); เป็นไปเพื่อวิเวก^๑, วิราคะ^๒, นิโรธะ^๓, โวสัสัคคะ^๔ ก็คือนิพพานนั่นเอง.
๑๙. หนทางธำ: วิชาโดยหนทางธำ: *เข้าสู่ความมีวิชา*: คือ การจัดตัวเองให้อยู่ท่ามกลางความแวดล้อมของความถูกต้อง (สัมมาวิหารธรรม); ที่ตรัสไว้ว่า เป็นเครื่องทำให้โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์.
๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: วิชาโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: *ในการมีวิชา*: คือ โภธิปักขิยธรรม (ธรรมเป็นฝักฝ่ายแห่งโพธิ) ทั้งปวง.
๒๑. ภาษาคน - ภาษาธรรม : วิชาโดยภาษาคน - ภาษาธรรม :
- ๒๑.๑ ภาษาคน: ความรู้สำหรับอยู่ในโลก (เรื่องปากเรื่องท้อง).
ภาษาธรรม: ความรู้สำหรับจะไปสู่ภาวะเหนือโลก (นิพพาน).
- ๒๑.๒ ภาษาคน: เรียกว่า “วิชาความรู้”.
ภาษาธรรม: เรียกว่า “วิชาความรู้แจ้งแทงตลอด”.

ธรรมโฆษณที่แนะนำให้อ่าน

๑. ปฏิจจสมุปบาทจากพระโฆษฐ์	๒. พุทธประวัติจากพระโฆษฐ์
๓. โมกขธรรมประยุกต์	๔. อริยสังคจากพระโฆษฐ์

- ๑ วิเวก: หนึ่งหรือเดี่ยวอย่างสูงสุด; ได้แก่ความปราศจากสิ่งรบกวนโดยเด็ดขาด. มีถึงสามชั้น คือ: ทางกาย, ทางจิต, ทางสติปัญญา.
- ๒ วิราคะ: ปราศจากราคะ เครื่องข้อมจิต; คือปราศจากความกำหนัดยินดี, ตัณหา, อุปาทาน; อันเป็นเครื่องข้อมจิตใจไว้กับความทุกข์.
- ๓ นิโรธะ: ความดับสนิท; คือดับไม่เหลือแห่งกิเลสและความทุกข์. เป็นผลมาจากวิราคะ.
- ๔ โวสัสัคคะ: สละลงซึ่งสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่นไว้; โดยเฉพาะได้แก่อุปาทานว่าตัวตน ว่าของตน.

วิญญาน

๑. พยัญชนะ: วิญญานโดยพยัญชนะ: คือ รู้แจ้ง รู้อย่างวิเศษ รู้ต่าง ๆ และสิ่งที่ต้องรู้แจ้ง (หมายถึงนิพพาน).
๒. อรรถะ: วิญญานโดยอรรถะ: มีหลายความหมาย:
 - ๒.๑ วิญญานในฐานะที่เป็นวิญญานธาตุ: เป็นสิ่งที่ควรพัฒนาให้ยิ่งขึ้นไป จนถึงกับสามารถสัมผัสอายตนะสูงสุด คือนิพพาน.
 - ๒.๒ วิญญานธาตุเป็นธาตุตามธรรมชาติ: สามารถปรุงหรือพัฒนาเป็นวิญญานทางอายตนะได้.
 - ๒.๓ วิญญาน (ที่ถือกันว่าจุด ปฏิสนธิได้นั้น); เป็นของลัทธิอื่นซึ่งไม่ใช่พุทธศาสนา.
 - ๒.๔ วิญญานหกตามอายตนะเป็นวิญญานในพุทธศาสนา.
 - ๒.๕ วิญญานในความหมายพิเศษซึ่งที่ต่อรู้แจ้ง หมายถึงนิพพาน.
๓. ไวยาจณ์: วิญญานโดยไวยาจณ์: คือ จิต, มโน.
๔. องค์ประกอบ: วิญญานโดยองค์ประกอบ: คือ อายตนะภายในกับอายตนะภายนอก หรือระบบประสาท และระบบสังขาร; ที่มีการปรุงแต่งสิ่งเหล่านี้ จนทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า วิญญาน.
๕. ลักษณะ: วิญญานโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ เกิด, ดับ, แปรปรวนไปตามธรรมตาของสิ่งที่เรียกว่าสังขตธรรม.
 - ๕.๒ หลอกหลวงให้หลงเข้าใจไปว่าเป็นตัวตน; ทั้งที่มันเป็นธาตุตามธรรมชาติและมีใช้ตัวตน.
๖. อากาโร: วิญญานโดยอากาโร: คือ มีอาการของเจ้าหน้าที่ที่ประจำอยู่ที่อายตนะภายในทั้งหก.

๗. ประเภท: วิทยญาณโดยประเภท: กล่าวได้ว่ามีหลักใหญ่ ๆ เป็นสองชนิด:
- ๗.๑ วิทยญาณที่ยังเป็นธาตุตามธรรมชาติ.
 - ๗.๒ วิทยญาณที่ปรุงขึ้นมาโดยสังขาร สำหรับทำความรู้สึกทางอายตนะ; และมีชื่อตามอายตนะนั้น ๆ.
 - ๗.๓ โดยปลีกย่อย: แบ่งประเภทของวิทยญาณไปตามชื่อของอายตนะหก; เช่น วิทยญาณทางตา วิทยญาณทางหู วิทยญาณทางจมูก เป็นต้น.
๘. กฎเกณฑ์: วิทยญาณโดยกฎเกณฑ์:
- ๘.๑ เมื่อใดมีการปรุงแต่งของสังขาร เมื่อนั้นจะต้องมีสิ่งที่เรียกว่า วิทยญาณ; เมื่อใดมีวิทยญาณ เมื่อนั้นจะต้องมีสิ่งที่เรียกว่า นามรูป. นี่เป็นกฎเกณฑ์ตามหลักปฏิจจสมุปบาท.
 - ๘.๒ วิทยญาณเป็นสิ่งที่ต้องตั้งอาศัยอยู่ที่ระบบอายตนะ หรือระบบประสาท เมื่อเรียกด้วยภาษาชาวบ้านธรรมดา; ปราศจากสิ่งที่เรียกว่าอายตนะเสียแล้ว; วิทยญาณก็ไม่มีทางที่จะปรากฏ.
๙. สัจจะ: วิทยญาณโดยสัจจะ:
- ๙.๑ ถ้าไม่มีการปรากฏของวิทยญาณ ย่อมหมายความว่า; อายตนะ ไม่ได้ทำหน้าที่ หรือทำหน้าที่ไม่ได้.
 - ๙.๒ เมื่อเหตุปัจจัยหรือส่วนประกอบของวิทยญาณเป็นของไม่เที่ยงแล้ว; วิทยญาณจะเป็นของเที่ยงได้อย่างไร.
 - ๙.๓ วิทยญาณแม้เป็นเพียงชั้นหนึ่งโนชั้นหนึ่งทั้งห้า; แต่ก็ทำหน้าที่หลายครั้งหลายหนมากกว่าชั้นใด ๆ ในการเกิดขึ้น; จนกว่าจะครบแห่งชั้นทั้งห้า.
๑๐. หน้าที่: วิทยญาณโดยหน้าที่:
- ๑๐.๑ เป็นปัจจัยอันสำคัญที่ทำให้มีสิ่งที่เรียกว่านามรูป.
 - ๑๐.๒ มีหน้าที่รู้แจ้งต่ออารมณ์หก.
 - ๑๐.๓ มีหน้าที่เกี่ยวกับการรับอารมณ์, รู้สึกอารมณ์, เสวยอารมณ์, พิจารณาอารมณ์และทุกอย่างที่เกี่ยวกับอารมณ์; จนกว่าจะสำเร็จรูปเป็นเวทนา, สัญญา, สังขาร และกรรมที่เป็นกุศล หรืออกุศล ฯลฯ

- ๑๑. อุปมา:** ญาณโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:
- ๑๑.๑ ลิง: กลับกลอก, ว่องไวไม่อยู่นิ่ง, ชัดเจนจนทั่วไปทั้งป่า.
- ๑๑.๒ แมงมุม: ที่ซึ่งใยไปทุกทิศทุกทางแล้วนอนรอเฝ้าอยู่ที่ตรงกลาง; จนกว่าจะมีสัตว์มาติดใยในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง; แล้วออกไปจับกินเป็นอาหาร เสร็จแล้วก็กลับมานอนเฝ้าอยู่ที่เดิม.
- ๑๒. สมุทัย:** ญาณโดยสมุทัย:
- ๑๒.๑ ญาณย่อมมีเมื่อมีการกระทบกันทางอายตนะ.
- ๑๒.๒ ความก่อกำเนิดพร้อมแห่งญาณย่อมมี เพราะความก่อกำเนิดพร้อมแห่งสังขาร (ตามหลักปัจจุสมุปบาท).
- ๑๓. อัตถังคมะ:** ญาณโดยอัตถังคมะ:
- ๑๓.๑ ความดับตามคราวเพราะขาดเหตุปัจจัยตามธรรมดาของสังขาร-ธรรมหรือสังขตธรรมทั้งหลาย.
- ๑๓.๒ เมื่อไม่มีการปรุง คือไม่มีการกระทบทางอายตนะ.
- ๑๓.๓ เมื่อญาณเป็นเหตุให้เกิดนามรูปแล้ว เมื่อนามรูปดับ ญาณก็พลอยดับ.
- ๑๓.๔ เมื่อก้าวเฉพาะกรณี: สามารถทำให้ญาณที่เกิดขึ้นแล้วระงับไป หรือไม่ทำหน้าที่ต่อไป; ด้วยอำนาจของสติที่ประกอบอยู่ด้วยวิชชาอันสูงสุด.
- ๑๔. อัสนาสะ:** ญาณโดยอัสนาสะ:
- ๑๔.๑ อัสนาสะของญาณยังไม่มี จนกว่าจะปรุงให้เป็นผัสสะและเวทนา.
- ๑๔.๒ สุขโสมนัสใด ๆ ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยญาณใดเป็นเหตุ; สุขโสมนัสนั้นเป็นอัสนาสะของญาณนั้น.
- ๑๕. อาทีนวะ:** ญาณโดยอาทีนวะ:
- ๑๕.๑ ยังไม่มี: จนกว่าจะถูกปรุงไปตามลำดับ ให้เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าเป็นตัวตน.

- ๑๕.๒ โดยทั่วไปพอจะมองเห็นได้ว่า: วิทยญาณนั้นแหละเป็นจุดตั้งต้นของปัจจุจสมุปบาทฝ่ายเกิดทุกข์.
- ๑๕.๓ วิทยญาณเป็นขั้นที่หนึ่งที่ไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นอนัตตา, เช่นเดียวกับขั้นทั้งหลาย.
- ๑๖. นิสสรณะ: วิทยญาณโดยนิสสรณะ:**
- ๑๖.๑ ไม่ต้องมีสำหรับวิทยญาณทางพุทธศาสนา: แต่จะมีในลัทธิอื่นที่ถือว่าวิทยญาณเป็นตัวตน.
- ๑๖.๒ ในทางพุทธศาสนา: วิทยญาณมีหน้าที่ที่จะต้องออกมาจากอิทธิพลของการปรุงแต่งของวิทยญาณ.
- ๑๖.๓ การนำออกเสียได้ซึ่งฉันทราคะ หรือความยึดมั่นถือมั่นในวิทยญาณนั้น; นั่นคือนิสสรณะ.
- ๑๗. ทางปฏิบัติ: วิทยญาณโดยทางปฏิบัติ: เพื่อพ้นจากโทษทั้งปวงอันเกี่ยวกับวิทยญาณ:**
- ๑๗.๑ การเป็นอยู่ด้วยอริยมรรคมีองค์แปด.
- ๑๗.๒ ความมีสติในทุกกาละเทศะ หรือทุกกรณี.
- ๑๘. อานิสงส์: วิทยญาณโดยอานิสงส์: คือ เมื่อมีการปฏิบัติถูกต้องเกี่ยวกับวิทยญาณย่อมมีอานิสงส์ให้ถึงความสิ้นสุดแห่งความทุกข์.**
- ๑๙. หนทางธำ: วิทยญาณโดยหนทางธำ: เข้าไปสู่การกระทำที่ผิดพลาดอันเกี่ยวกับวิทยญาณ:**
- ๑๙.๑ ความไม่รู้เท่าทันต่อพหุติของวิทยญาณ จนความทุกข์เกิดขึ้นรอบด้าน.
- ๑๙.๒ มีการเป็นอยู่ด้วยความประมาท สะเพร่า เล่นเล่ออยู่เป็นประจำ.
- ๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: วิทยญาณโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ในการควบคุมวิทยญาณให้ปราศจากโทษ :**

๒๐.๑ ความมีสติและปัญญาอันรวดเร็ว, ถูกต้อง, เพียงพอและ
เหมาะสมแก่กรณี.

๒๐.๒ ความมีสติที่สามารถควบคุมกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: วิทยุญาณโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: หมายถึงสิ่งที่มีการตายแล้วเกิดใหม่ไม่รู้จักจบ.
ภาษาธรรม: เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นทางอายตนะเมื่อมี
อารมณ์มากระทบ ปราศจากความหมายแห่ง
ความเป็นตัวตน.

๒๑.๒ ภาษาคน: (อย่างเด็ก ๆ) เป็นผิชนิดหนึ่ง.
ภาษาธรรม: เป็นธาตุตามธรรมชาติ.

ธรรมโฆษณที่แนะนำให้อ่าน

- ๑. พ้าสาขๆ ตอน ๑
- ๓. อริยสังจากพระโษษฐ์

- ๒. โมกขธรรมประยุกต์

วิปัสสนา

๑. พหุชนะ: วิปัสสนาโดยพหุชนะ:

๑.๑ การเห็นแจ้ง.

๑.๒ การเห็นแจ้งสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง ด้วยปัญญาที่ทำงานร่วมกับสมาธิ.

๒. อรรถะ: วิปัสสนาโดยอรรถะ:

๒.๑ การเห็นแจ้งในแง่ของความไม่ยึดมั่นถือมั่นว่า: สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น.

๒.๒ การเห็นแจ้งในแง่ของไตรลักษณ์คือ: รู้แจ้งความจริงต่าง ๆ เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

๒.๓ การเห็นแจ้งในแง่ของการเกิดทุกข์และการดับทุกข์.

๓. ไวพจน์: วิปัสสนาโดยไวพจน์: คือ ปัญญา, ญาณ, วิชา, จักขุ, แสงสว่าง ฯลฯ

๔. องค์ประกอบ: วิปัสสนาโดยองค์ประกอบ:

๑. จิตที่เป็นสมาธิแล้ว.

๒. การเพ่งลักษณะแห่งความจริง.

๓. มีสติ สัมปชัญญะ วิริยะ ตลอดเวลา.

๕. ลักษณะ: วิปัสสนาโดยลักษณะ: คือ การเพ่งความจริงแห่งธรรม.

๖. อาการ: วิปัสสนาโดยอาการ: คือ การเห็นอย่างแจ่มแจ้งในธรรมทั้งปวง.

๗. ประเภท: วิปัสสนาโดยประเภท:

- ๗.๑ วิปัสสนาเพื่อดับทุกข์โดยตรง.
- ๗.๒ วิปัสสนาเพื่ออิทธิปาฏิหาริย์^๑.

๘. กฎเกณฑ์: วิปัสสนาโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ ต้องเป็นการรู้แจ้งด้วยการเห็นแจ้ง ด้วยจิตที่เป็นสมาธิ; มิใช่เป็นเพียงด้วยการฟัง หรือด้วยการคิดทางเหตุผล.
- ๘.๒ เป็นกรงานในด้านสติปัญญาในระดับสูงสุดของมนุษย์.
- ๘.๓ ต้องมีการสอนกันอย่างมีระบบที่ถูกต้อง ครบถ้วน และต่อเนื่อง.
- ๘.๔ เป็นการกระทำที่มุ่งหมายเพื่อให้หมดอุปาทาน.
- ๘.๕ ไม่ได้ทำเพื่อสุขเวทนา แต่เพื่ออยู่เหนือสุขเวทนา.
- ๘.๖ เพื่อกำจัดอวิชชา (ศึกษาผิด); และเพื่อส่งเสริมวิชา (ความรู้ถูก).

๙. สัจจะ: วิปัสสนาโดยสัจจะ:

- ๙.๑ เกิดแก่จิตที่อบรมจนพร้อมที่จะเห็นแจ้ง.
- ๙.๒ เห็นแจ้ง จนถึงกับความแน่นอนที่จะเบื่อหน่ายคลายกำหนดปล่อยวาง แล้วหลุดพ้น.
- ๙.๓ เกิดในเวลา, สถานที่, บุคคล, เหตุการณ์, ที่มีความเหมาะสมที่จะเห็นแจ้ง.
- ๙.๔ เกิดขึ้นที่อิริยาบถใดก็ได้ ถ้ามีความเหมาะสม.

๑๐. หน้าที่: วิปัสสนาโดยหน้าที่:

- ๑๐.๑ ทำลายความมืดคืออวิชชา, มิจฉาทิฏฐิ, อุปาทาน, กิเลส, ความทุกข์.
- ๑๐.๒ ทำให้จิตเกิดญาณ ความรู้เพื่อความหลุดพ้น.
- ๑๐.๓ รักษาภาวะแห่งความดับทุกข์ สิ้นทุกข์ของชีวิต.

๑๑. อุปมา: วิปัสสนาโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๑.๑ แสงสว่างหรือดวงอาทิตย์.

^๑ อิทธิปาฏิหาริย์: ดูรายละเอียดที่คำอธิบายศัพท์ “ปาฏิหาริย์” หน้า ๓๓๗).

- ๑๑.๒ ความคมของเครื่องตัด.
 ๑๑.๓ แฉกที่ใสกระ้าง.
 ๑๑.๔ เกล็ดของสมาธิ.
๑๒. สมุทัย: วิปัสสนาโดยสมุทัย:
 ๑๒.๑ ความต้องการที่จะพ้นจากอำนาจของอวิชชา.
 ๑๒.๒ ความอยากรู้ ความสงสัย ทำให้เกิดความคิดค้น.
 ๑๒.๓ เพราะถูกความทุกข์ขบกัด บีบคั้น เพลอน.
๑๓. อັตถังคมะ: วิปัสสนาโดยอັตถังคมะ:
 ๑๓.๑ วิปัสสนาที่บังเอิญขาดเหตุปัจจัยที่เหมาะสม.
 ๑๓.๒ ทำด้วยอำนาจของตัณหา ก็เกิด ๆ ดับ ๆ ไปตามกระแสแห่งตัณหา.
 ๑๓.๓ เพราะมนุษย์หัน ไปนิยมระบบวัตถุ.
๑๔. อัสนาทะ: วิปัสสนาโดยอัสนาทะ: คือ ความสุขอันเกิดจากความเห็นแจ้ง.
๑๕. อาทีนวะ: วิปัสสนาโดยอาทีนวะ: ไม่มีอาทีนวะ. ยกเว้นถ้าทำผิดกลายเป็นมิจฉาทิฎฐิ เป็นอันตรายแก่ตัวเองและผู้อื่น.
๑๖. นิสสรณะ: วิปัสสนาโดยนิสสรณะ: ไม่มี เพราะไม่ต้องหาทางออก.
๑๗. ทางปฏิบัติ: วิปัสสนาโดยทางปฏิบัติ:
 ๑๗.๑ เริ่มกระทำให้เกิดวิปัสสนา โดยการกำหนดลักษณะของสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง.
 ๑๗.๒ เมื่อเกิดวิปัสสนาแล้ว สองวิปัสสนาเข้าไปที่ตัวปัญหา.
 ๑๗.๓ สอดส่องไปในความจริงของนามรูป; เรื่องอนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา.
๑๘. อานิสงส์: วิปัสสนาโดยอานิสงส์:
 ๑๘.๑ กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน อันเป็นเครื่องออกจากทุกข์ทั้งปวง.

- ๑๘.๒ ทำลายความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง.
- ๑๘.๓ ทำลายอวิชชา โมหะ; เกิดความหลุดพ้น.
- ๑๘.๔ ทำให้หมดความมีตัวตน.
- ๑๘.๕ ช่วยให้อะไรก็ตาม (ความคงที่).
- ๑๘.๖ ช่วยคุ้มครองลงไป เพื่อไม่ให้เกิดอวิชชาสัมผัส แม้ในขณะที่แห่งผัสสะ.
- ๑๘.๗ ช่วยให้เกิดความง่ายและความถูกต้องในการบังคับจิตได้ ไม่ให้เป็นไปในทางที่จะต้องเป็นทุกข์.
- ๑๘.๘ ช่วยพัฒนาจิตใจ ให้สะอาด สว่าง สงบ.
- ๑๘.๙ ควบคุมและปรับปรุงสัญชาตญาณ ไม่ให้กลายเป็นทางของกิเลส; แต่ให้กลายเป็นโพธิ์.
- ๑๘.๑๐ ป้องกันและแก้ไขโรคประสาทได้อย่างดี.

๑๙. **หนทางถลำ:** วิปัสสนาโดยหนทางถลำ: *เข้าไปสู่สิ่งที่เรียกว่าวิปัสสนา:* คือ บังเอิญถลำเข้าไปในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมแก่การเกิดวิปัสสนา.

๒๐. **สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง:** วิปัสสนาโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง:

- ๒๐.๑ ปัจจัยและโอกาสที่เหมาะสมแก่การเกิดของวิปัสสนา.
- ๒๐.๒ ความรู้ที่เป็นอุปกรณ์แก่การเจริญวิปัสสนา.
- ๒๐.๓ รากฐานที่ตั้ง ที่อาศัยของวิปัสสนา คือ ศิลและสมาธิ.

๒๑. **ภาษาคน · ภาษาธรรม:** วิปัสสนาโดยภาษาคน · ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน: วิปัสสนาหาลาภ.
ภาษาธรรม: วิปัสสนาเพื่อพระนิพพาน.
- ๒๑.๒ ภาษาคน: วิปัสสนาเห็นนรก สวรรค์.
ภาษาธรรม: วิปัสสนาเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.
- ๒๑.๓ ภาษาคน: มีตัวเราทำวิปัสสนา.
ภาษาธรรม: ไม่มีตัวตนผู้ทำวิปัสสนา มีแต่เพียงนามรูป ที่กำลังเจริญอยู่ด้วยเจตสิกธรรมประเภทปัญญา.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ธรรมศาสตร์ เล่ม ๑
๒. ธรรมะเล่มน้อย
๓. บรมธรรม ภาคปลาย
๔. สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู
๕. อานาปานสติภาวนา

วิมุตติ

๑. พหฺยณฺชนะ: วิมุตติโดยพหฺยณฺชนะ: คือ ความหลุดพ้นวิเศษ; ความหลุดพ้นสิ้นเชิง.
๒. อรรถะ: วิมุตติโดยอรรถะ:
 - ๒.๑ หลุดพ้นจากกิเลส จากความทุกข์.
 - ๒.๒ หลุดพ้นจากการปรุงแต่ง.
 - ๒.๓ หลุดพ้นจากปัญหาและเครื่องผูกมัดทั้งปวง.
๓. ไวพจนฺ: วิมุตติโดยไวพจนฺ: คือ โมกข, อนุปาทาน, สุทธิ, วิสุทธิ, อนาลย, นิโรธ, นิพพาน.
๔. องคฺประกอบ: วิมุตติโดยองคฺประกอบ:
 ๑. ความเห็นแจ้ง.
 ๒. ความคลายกำหนดหรือคลายจากอุปาทาน (วิราจธรรม).
 ๓. ความปล่อยวาง.
 ๔. ความออกไป.
 ๕. ความเป็นอิสระ.
๕. ลักขณะ: วิมุตติโดยลักขณะ: มีลักษณะตามองคฺประกอบ: คือ จางคลาย, ปล่อยวาง, ว่าง, อิสระ, สงบเย็น.
๖. อาการ: วิมุตติโดยอาการ:
 - ๖.๑ สลัดทิ้ง.
 - ๖.๒ ไม่ยึดมั่น.
 - ๖.๓ ไม่น้อมไป (สู่อารมณ์).
 - ๖.๔ มีอาการเป็นผู้ชนะ (มิใช่ด้อยหนี).
 - ๖.๕ อยู่เหนือสังขารธรรมทั้งปวง.

๗. ประเภท: วิมุตติโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งตามลักษณะของการปฏิบัติ:

๑. วิมุตติที่มีกำลังสมาธิออกหน้าของพวกสมณยานิก : มีสมณะเป็นยานพาหนะ ; เรียกว่าเจโตวิมุตติ.

๒. ปัญญาวิมุตติ หลุดพ้นด้วยอำนาจปัญญา ; เป็นเบื้องหน้าของพวกวิปัสสนายานิก.

(โดยแท้จริงแล้ว : การหลุดพ้นต้องมีทั้งสมณะและวิปัสสนาคือ ทั้งเจโตและปัญญาร่วมกัน ; หากแต่ว่ามีส่วนไหนออกหน้าก็ให้ชื่อตามชื่อของส่วนนั้น).

๗.๒ แบ่งตามน้ำหนักหรือคุณค่า :

๑. ตทังควิมุตติ : หลุดพ้นโดยอารมณ์ของวิปัสสนาเฉพาะอย่าง ; มีลักษณะเป็นการบังเอิญ.

๒. วิกขัมภณวิมุตติ : หลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจของสมาธิที่เกิดจากการปฏิบัติ ; มีลักษณะเป็นการข่มไว้ด้วยสมาธินั้น.

(ทั้งตทังควิมุตติและวิกขัมภณวิมุตติ มีลักษณะเป็นการหลุดพ้นที่ไม่สมบูรณ์).

๓. สมุจเจทวิมุตติ : เป็นการหลุดพ้นโดยการตัดต้นเหตุของกิเลสได้เด็ดขาดด้วยมรรคญาณ ; เป็นการหลุดพ้นโดยสิ้นเชิง.

๘. กฎเกณฑ์: วิมุตติโดยกฎเกณฑ์: มาจากความเห็นแจ้ง, ความเบื่อหน่าย, ความคลายกำหนัด; แล้วนำไปสู่ความบริสุทธิ์, ความสงบเย็น, ความเป็นอิสระและนิพพาน.

๙. สัจจะ: วิมุตติโดยสัจจะ:

๙.๑ เป็นอารมณ์ของการแสวงหาขั้นสุดท้าย.

๙.๒ เป็นไวพจน์ของนิพพาน คือเป็นอายตนะที่จิตสัมผัสได้.

๙.๓ ปรากฏต่อเมื่อปราศจากความยึดมั่นถือมั่นโดยประการทั้งปวง.

๙.๔ เป็นสัมมัตตะ (ภาวะหลุดพ้น) องค์สุดท้าย แห่งสัมมัตตะทั้งปวง.

๙.๕ แต่ก็มิได้มีความหมายแห่งความเป็นตัวตนหรือของตน ดังเช่นในลัทธิอื่นที่ตรงกันข้าม.

๑๐. หน้าที่: วิมุตติโดยหน้าที่: มีหน้าที่ (โดยสมมติ): ปลดปล่อยปวงสัตว์.
๑๑. อุปมา: วิมุตติโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:
 ๑๑.๑ แก่นของต้นไม้ (พรมจรรย์).
 ๑๑.๒ วัคซีนป้องกันโรคทางวิญญาณอย่างสารพัดนึก ครอบจักรวาล.
 ๑๑.๓ ทะเลที่ไม่มีคลื่นเพราะปราศจากลม.
 ๑๑.๔ อากาศอันว่าง และไม่มีขอบเขต เป็นอิสระ.
 ๑๑.๕ การหลุดพ้นจากคุกแห่งชีวิตทุกชนิด (คุกสุดท้ายคือตัวตน).
๑๒. สมุทัย: วิมุตติโดยสมุทัย:
 นัยที่หนึ่ง: โดยกว้าง ๆ ทั่วไป: ในความหมายที่หลวม ๆ เรียกว่า
 อุปาทาน คือ ความไม่ยึดมั่นถือมั่น.
 นัยที่สอง: โดยความหมายเฉพาะ: เรียกว่า วิจารณ์: แปลว่า
 ความจางคลายแห่งอุปาทาน.
 นัยที่สาม: โดยลักษณะแห่งปัจจุสมุปบาท: มีลำดับว่า ยถากุตญาณ-
 นิพพิทา - วิจารณ์ - วิมุตติ.
 นัยที่สี่: ความสิ้นไปแห่งตัณหา: ก็กล่าวได้ว่าเป็นสมุทัยแห่ง
 วิมุตติ.
๑๓. อัถถึงคมะ: วิมุตติโดยอัถถึงคมะ: คือ เมื่อเสร็จหน้าที่แล้วทั้งโดยปริยายและ
 นิปริยายแล้วเกิดญาณทัสสนะว่าวิมุตติแล้ว.
๑๔. อัสนาทะ: วิมุตติโดยอัสนาทะ: มีได้เพราะความพอใจยินดีในผลของวิมุตติ
 เฉพาะผู้ที่ยังมีอัสนาทะ: เรียกว่า อัสนัสนาทะ หรืออัสนันันท์; แต่
 มิใช่ในตัววิมุตติเอง.
๑๕. อาทีนวะ: วิมุตติโดยอาทีนวะ: ไม่มี.
๑๖. นิสรณะ: วิมุตติโดยนิสรณะ: ไม่มีสำหรับสัมมาวิมุตติ. มีเฉพาะมิจฉาวิมุตติ
 ซึ่งต้องออกโดย อริยมรรคมีองค์แปด.

๑๗. ทางปฏิบัติ: วิมุตติโดยทางปฏิบัติ: เพื่อถึงวิมุตติ:

๑๗.๑ อริยอัฏฐังคิกมรรค.

๑๗.๒ ญาณทั้งหมดในวิปัสสนา มีอนัตตตานุปัสสนาญาณ เป็นต้น.

๑๘. อานิสงส์: วิมุตติโดยอานิสงส์:

๑๘.๑ หลุดพ้นจากกองทุกข์.

๑๘.๒ หลุดพ้นจากวัฏฏะ.

๑๘.๓ หลุดพ้นจากกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท หรือจากกระแสแห่งการปรุงแต่ง.

๑๘.๔ หายจากโรคทั้งทางกาย, ทางจิต, ทางวิญญาณ.

๑๙. หนทางถลา: วิมุตติโดยหนทางถลา: เข้าไปสู่การมีความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าวิมุตติ: คือ คบสัสตบุรุษหรือพระอริยเจ้าเป็นกัลยาณมิตร.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: วิมุตติโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: คือ ความไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ หรืออายตนะ.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: วิมุตติโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: หลุดพ้นจากความผูกพันทางวัตถุ.

ภาษาธรรม: หลุดพ้นจากความผูกพันทางจิตทางวิญญาณ.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์

๒. พัสสาชๆ ตอน ๑

๓. สันติภาพของโลก

๔. อาสาฬหบูชาเทศนา เล่ม ๑

เวทนา

๑. พยัญชนะ: เวทนาโดยพยัญชนะ: คือ รู้ หรือ รู้สึก (ทางผัสสะ).
๒. อรรถะ: เวทนาโดยอรรถะ: คือ ความรู้สึกของจิตเมื่อเสวยอารมณ์ที่เข้ามากระทบ (รู้สึกพอใจบ้าง ไม่พอใจบ้าง หรือเฉย ๆบ้าง) ทำให้ชีวิตมีปัญหา หรือความหมาย.
๓. ไวพจน์: เวทนาโดยไวพจน์: คือ เวทียต, มุต.
๔. องค์ประกอบ: เวทนาโดยองค์ประกอบ: คือ อายตนะภายใน, อายตนะภายนอก, ผัสสะแต่ละอย่าง ๆ.
๕. ลักษณะ: เวทนาโดยลักษณะ:
 - ๕.๑ เป็นที่ตั้งแห่งตัณหาความอยาก.
 - ๕.๒ เป็นที่หลงใหลแห่งจิต.
 - ๕.๓ มีสามัญลักษณะสาม (ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา).
๖. อาการ: เวทนาโดยอาการ: คือ มีอาการว่าถูกปรุงแต่ง โดยอารมณ์นั้น ๆ; แล้วรู้สึกพอใจ, ไม่พอใจ, หรือเฉย ๆ.
๗. ประเภท: เวทนาโดยประเภท:
 - ๗.๑ แบ่งโดยประเภทสาม:
 ๑. สุขเวทนา.
 ๒. ทุกขเวทนา.
 ๓. อทุกขมสุขเวทนา.

- ๗.๒ แบ่งโดยประเภทห้า: คือเวทนาที่เป็นเรื่องละเอียดทางจิตใจ; และมีความสำคัญในฐานะให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ได้นามใหม่ว่า อินทรีย์ทั้งห้า ได้แก่ สุขินทรีย์, ทุกขินทรีย์, โทมนัสสินทรีย์, โสมนัสสินทรีย์, อุpekขินทรีย์.
- ๗.๓ แบ่งโดยประเภทหก: คือการแบ่งตามอายตนะที่เกิดขึ้น: ได้แก่ จักขุสัมผัสสชาเวทนา, โสตสัมผัสสชาเวทนา, ฆานสัมผัสสชาเวทนา, ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา, กายสัมผัสสชาเวทนา, มโนสัมผัสสชาเวทนา.

๘. กฎเกณฑ์: เวทนาโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ มีผัสสะก็มีเวทนา; มีเวทนามีผัสสะ; เวทนามีผัสสะนำหน้า มีผัสสะตามหลัง.
- ๘.๒ เวทนาปรุงให้เกิดสัญญาก่อน; แล้วจึงจะปรุงวิตก หรือตัดหาได้.

๙. สัจจะ: เวทนาโดยสัจจะ:

- ๙.๑ เวทนาเป็นที่รวมแห่งปัญหาทุกชนิดของมนุษย์; ถ้าเอาชนะเวทนาได้ ก็ชนะปัญหาทั้งปวงได้.
- ๙.๒ เพราะอำนาจของอวิชา เวทนาจึงมีค่า หรืออำนาจครอบงำสัตว์; ด้วยความหลงในเวทนา.
- ๙.๓ เวทนาใดที่ไม่อาจก่อให้เกิดสัญญาได้แล้ว; เวทนานั้นไม่อาจปรุงแต่งจิต หรือไม่ก่อให้เกิดตัดหา เช่น เวทนาของพระอรหันต์.
- ๙.๔ สุขเวทนาสำหรับคนแต่ละคนไม่เหมือนกันโดยอารมณ์; แต่เมื่อเป็นสุขแล้วก็สามารถปรุงตัดหาได้เสมอกัน.
- ๙.๕ ถ้ามีปัญญाय่างพระอริยเจ้าแล้ว; เวทนามีเป็นเพียงความรู้สึกที่เกิดขึ้นทางระบบประสาทเท่านั้น; ไม่มีความหมายว่า สุข หรือ ทุกข์ หรืออทุกขมสุข.
- ๙.๖ ทุกอย่างในโลกสรุปรวมอยู่ที่สิ่งที่เรียกว่า “เวทนา”; ดังนั้น ถ้าชนะเวทนาได้ ก็ชนะโลกทั้งปวง.
- ๙.๗ เวทนาเป็นที่ตั้งของ นรก สวรรค์ ที่นี่ และเดี๋ยวนี้.

๙.๘ เวทนาทุกชนิดเป็นมายา.

๙.๙ เวทนาเป็นที่ตั้งแห่งการเกิดวิชชา และอวิชชา.

๙.๑๐ เวทนาเป็นที่ตั้งแห่งการเกิดภพทั้งหลาย.

๙.๑๑ เวทนาเป็นที่ตั้งแห่งการเกิดทิวฏฐิทั้งหลาย.

๑๐. **หน้าที่:** เวทนาโดยหน้าที่: มีหน้าที่ (โดยสมมติ): ให้เกิดกิเลสในกรณีนั้น ๆ แล้วเหลือไว้เป็นความเคยชิน เรียกว่า อนุสัย.

๑๑. **อุปมา:** เวทนาโดยอุปมา:

๑๑.๑ **สุขเวทนา:** มีอุปมาเหมือนยาเสพติด; เป็นศัตรูที่มาในคราบแห่งมิตร; หรือเป็นมารที่มาในคราบของเทวดา.

ทุกข์เวทนา: มีอุปมาเหมือนศัตรูที่มาในคราบของศัตรู.

อทุกขมสุขเวทนา: มีอุปมาเหมือนศัตรูที่มาในคราบที่ดูไม่ออกว่า เป็นมิตร หรือ ศัตรู; แต่ก็ศัตรู.

๑๑.๒ **เวทนาโดยความหมายที่เป็นมายา:** อุปมาเหมือนต่อมน้ำที่เกิดบนผิวหนังเมื่อเม็ดฝนตกลงกระทบผิวหนัง.

๑๒. **สมุทัย:** เวทนาโดยสมุทัย: สมุทัยของเวทนาคือผัสสะ: ซึ่งเกิดมาจากการประชุมพร้อมกันของอายตนะภายใน, อายตนะภายนอก, และวิญญาณ.

๑๓. **อตัณหิ:** เวทนาโดยอตัณหิ: คือ สติที่มาทันเวลาของผัสสะ หรือของเวทนานั่นเอง.

๑๔. **อัสสาทะ:** เวทนาโดยอัสสาทะ: คือ คุณค่าที่ทำให้เกิดตัณหาตามชนิดของเวทนา.

๑๕. **อาทีนวะ:** เวทนาโดยอาทีนวะ:

๑๕.๑ เวทนาเป็นที่รวมให้เกิดปัญหาทุกอย่างในโลก ทั้งส่วนบุคคลและส่วนสังคม.

- ๑๕.๒ เวทนาเป็นที่ตั้งของความยึดถือจนเกิดทุกข์.
- ๑๕.๓ เวทนาเป็นเหตุให้เกิดรัก (ราคะ), เกิดชัง (โทสะ), เกิดหลง (โมหะ).
- ๑๕.๔ อากีนวะของเวทนา:
 สุขเวทนา: ทำให้เกิดราคะ.
 ทุกขเวทนา: ทำให้เกิดปฏิฆานุสัย.
 อทุกขมสุขเวทนา: ทำให้เกิดอวิชานุสัย.
 ซึ่งล้วนแต่เป็นรากฐานของความทุกข์.
- ๑๕.๕ เวทนาเบียดเบียนจิต ทั้งที่อยู่ในรูปของ สุขเวทนา, ทุกขเวทนา, อทุกขมสุขเวทนา.
๑๖. นิสสรณะ: เวทนาโดยนิสสรณะ:
 ๑๖.๑ การดำรงอยู่ในอริยมรรคมีองค์แปด.
 ๑๖.๒ การมีสติสัมปชัญญะในขณะที่แห่งผัสสะ หรือในขณะที่แห่งเวทนา.
 ๑๖.๓ การมีวิปัสสนาญาณในธรรมลักษณะของเวทนานั้น: คือ เหตุเกิด, ความดับ, และหนทางดับแห่งเวทนานั้น.
๑๗. ทางปฏิบัติ: เวทนาโดยทางปฏิบัติ: เพื่อให้อยู่เหนืออิทธิพลของเวทนา:
 ๑๗.๑ ไม่ให้ผัสสะปรุงเวทนา หรือไม่ให้เวทนาปรุงตัณหา.
 ๑๗.๒ เมื่อเวทนาเกิดขึ้นแล้ว มีความรู้เท่าทันว่าเป็นสักแต่ว่าเวทนา; คือความรู้สึกตามธรรมชาติในตัวเอง ปราศจากความหมายแห่งตัวตน.
 ๑๗.๓ เมื่อเกิดสุขเวทนา อย่ายินดีให้เกิดราคะ.
 เมื่อเกิดทุกขเวทนา อย่ายินร้ายให้เกิดปฏิฆานุสัย.
 เมื่อเกิดอทุกขมสุขเวทนา อย่าไปมัวสงสัยให้เกิดอวิชานุสัย.
๑๘. อานิสงส์: เวทนาโดยอานิสงส์:
 ๑๘.๑ อานิสงส์ของเวทนาไม่มีเมื่ออยู่ใต้อำนาจของเวทนา ; แต่มีเมื่ออยู่เหนืออำนาจของเวทนา คือ ไม่เป็นทุกข์.

๑๘.๒ แต่อย่างไรก็ดี เวทนามีประโยชน์ในการเป็นที่ตั้งแห่งขันธ์
คือ การศึกษาและปฏิบัติเพื่อกำจัดทุกข์ทั้งปวง.

๑๙. หนทางถล่ำ: เวทนาโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปอยู่ได้อิทธิพลของเวทนา:

๑๙.๑ ความผลอสติ.

๑๙.๒ ความไม่รู้ว่เวทนาเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ จึงถล่ำเข้าไป.

๑๙.๓ ความอดทนต่อความข้วยวนของเวทนาไม่ได้ ทั้งที่รู้ว่มันเป็น
บ่อเกิดของความทุกข์.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: เวทนาโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: กับการปฏิบัติเพื่อออก
จากอำนาจของเวทนา: คือ มีกัลยาณมิตรและสัปปายธรรมอื่น ๆ
ที่อาจร่วมกัน กำจัดอำนาจของเวทนา.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: เวทนาโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: คำนี้ในภาษาไทย หมายถึง ความลำบาก นำสงสาร.

ภาษาธรรม: หมายถึง ความรู้สึกทางอารมณ์ที่เป็นต้นเงื่อนแห่ง
กิเลส, ตัณหา และความทุกข์.

ธรรมโฆษณที่แนะนำให้อ่าน

๑. ตูลากาวิกกรรม เล่ม ๑	๒. นวกานุสาสน์ เล่ม ๑
๓. ปฏิจจสมุบาทจากพระโษษฐ์	๔. ปฏิปทาปริทรรคน์
๕. โมกขธรรมประยุกต์	

ศรัทธา

๑. พหัยุชนะ: ศรัทธาโดยพหัยุชนะ: คือ ทรงตัวเอง แต่คนทั่วไปแปลว่าความเชื่อ.
๒. อรรถะ: ศรัทธาโดยอรรถะ:
 - ๒.๑ ความเชื่อที่ประกอบกันขึ้นมาเป็นตัวเองโดยรูปใดรูปหนึ่ง.
 - ๒.๒ ความมั่นใจ ความแน่ใจ ความไว้วางใจ ฯลฯ
๓. ไวยาจณ์: ศรัทธาโดยไวยาจณ์: คือ อธิโมกข์(ความน้อมใจไปตาม), สัทธาเจตสิก (คือสิ่งที่จะประกอบกับจิตให้จิตมีศรัทธา), สัทธินทรีย์, สัทธาพล, สัทธาธนัง ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: ศรัทธาโดยองค์ประกอบ: คือ วัตถุ (ตัวเรื่อง) ที่จะเชื่อ; การวิจัยวิจารณ์เรื่องนั้นด้วยปัญญา; เหตุผลที่นำมาใช้; อันติมมติ มติสุดท้ายที่เป็นผลของการวิจัยวิจารณ์.
๕. ลักษณะ: ศรัทธาโดยลักษณะ: คือ ยึดถือ, เชื่อถือ, ภัคดี, หวังพึ่ง, ยินยอม, มอบหมายถวายตัว.
๖. อาการ: ศรัทธาโดยอาการ: คือ พอใจ, เสื่อมใส, เห็นด้วย, ยินดีรับ, ไว้วางใจ, แสวงหา, ติดตาม.
๗. ประเภท: ศรัทธาโดยประเภท:
 - ๗.๑ แบ่งโดยญาณ:
 ๑. สัทธาญาณวิปยุตต์: เป็นการเชื่อก่อนเห็นแจ้ง มาจาก มิจฉาทิฏฐิ.

๒. สัทธานุญาณสัมปยุตต์: เป็นการเชื่อภายหลังเห็นแจ้ง มาจาก สัมมาทิฏฐิ.
- ๗.๒ แบ่งโดยสิ่งที่ทำให้เชื่อ:
๑. เชื่อตามคำบอกของผู้อื่น.
 ๒. เชื่อตามที่ตนเองเห็นแจ้ง.
- ๗.๓ แบ่งโดยลักษณะ:
๑. เชื่อมงาย.
 ๒. เชื่อโดยเหตุผล.
- ๗.๔ แบ่งโดยปัจจัย:
๑. เชื่อโดยปัจจัยภายนอก (คืออาการสับอย่างที่ว่าห้ามไว้ใน กาลามสูตร^๑).
 ๒. เชื่อตามความจริงที่แสดงอยู่ที่สิ่งนั้น ๆ ที่ประจักษ์แก่ตนเอง.
- ๗.๕ แบ่งตามความมั่นคง:
๑. จลสัทธา (ศรัทธาที่ยังอาจจะเปลี่ยนแปลงได้).
 ๒. อจลสัทธา (ศรัทธาที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้).
- ๗.๖ แบ่งโดยผล:
๑. โลกียสัทธา (ศรัทธาที่วนเวียนอยู่ในโลกนี้).
 ๒. โลกุตตรสัทธา (ศรัทธาที่ออกไปสู่นิพพาน).
- ๗.๗ แบ่งตามวัตถุ:
๑. กัมมสัทธา (เชื่อกรรม).
 ๒. วิปากสัทธา (เชื่อผลของกรรม).
 ๓. กัมมัสสกตาสัทธา (เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตัวเอง).
 ๔. ตถาคตโพธิสัทธา (เชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต).
๘. กฎเกณฑ์: ศรัทธาโดยกฎเกณฑ์:
- ๘.๑ ศรัทธามาก่อนการกระทำ.
 - ๘.๒ ศรัทธาเป็นไปตามอำนาจทิฏฐิของตน ๆ.
 - ๘.๓ ศรัทธาให้เกิดกำลัง.
 - ๘.๔ ศรัทธาเป็นไปได้ทั้งทางผิดและทางถูก.

^๑ กาลามสูตร: หลักที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า: ให้ทุกคนถือในการเลือกสิ่งที่จะเชื่อ. (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า๓๔๖).

- ๙. สัจจะ:** ศรัทธาโดยสัจจะ:
- ๙.๑ ศรัทธาเป็นรากฐานของความมียู่แห่งศาสนา.
 - ๙.๒ ศรัทธาสูงสุดตั้งรากฐานอยู่บนความจริงที่แสดงอยู่ที่สิ่งนั้น ๆ.
 - ๙.๓ ศรัทธาเป็นกำลังสำคัญแก่การเข้าไปหาที่พึ่ง.
 - ๙.๔ ศรัทธาสูงสุดมาจากสัมมาทิฐิ.
 - ๙.๕ ความทุกขนั้นแหละที่สร้างศรัทธา.
 - ๙.๖ ศรัทธานั้นแหละเป็นเพื่อนสูงสุด.
- ๑๐. หน้าที่:** ศรัทธาโดยหน้าที่:
- ๑๐.๑ เป็นผู้นำการกระทำ.
 - ๑๐.๒ ให้เกิดและเพิ่มกำลัง.
 - ๑๐.๓ รวบรวมเสบียงสำหรับการเดินทาง.
- ๑๑. อุปมา:** ศรัทธาโดยอุปมา: *เปรียบเสมือน:*
- ๑๑.๑ เเสบียงในการเดินทาง.
 - ๑๑.๒ เพื่อนทำให้เกิดความอุ่นใจ.
 - ๑๑.๓ มือสำหรับคว้า.
 - ๑๑.๔ เมล็ดพืชสำหรับหว่าน.
 - ๑๑.๕ ทุนสำหรับทำการค้า.
 - ๑๑.๖ ผู้สร้างความมั่นคงของชีวิต.
 - ๑๑.๗ เครื่องปลื้มใจ.
- ๑๒. สมุทัย:** ศรัทธาโดยสมุทัย:
- ๑๒.๑ ความทุกข์เป็นเหตุให้เกิดศรัทธา.
 - ๑๒.๒ ความเข้าใจและพอใจในธรรมที่ท่านแสดง (ศรัทธาในบุคคลคือพระพุทธ).
 - ๑๒.๓ ความเข้าใจและพอใจในสัจจะหรือเหตุผลที่แสดง (ศรัทธาในธรรมะคือพระธรรม).
 - ๑๒.๔ ความพอใจในการปฏิบัติของผู้ปฏิบัติ (ศรัทธาในผู้ปฏิบัติคือพระสงฆ์).
 - ๑๒.๕ สมรรถนะอันเพียงพอของผู้หรือสิ่งที่จะช่วยได้.

๑๓. อุตถังคมะ: ศรัทธาโดยอุตถังคมะ:

- ๑๓.๑ เมื่อหมดเหตุปัจจัยเป็นครั้งคราว.
- ๑๓.๒ เมื่อความครอบงำของทิวฏฐิอื่นที่เข้ามาใหม่.
- ๑๓.๓ ความเห็นแก่ประโยชน์ทางวัตถุในโลก ที่สามารถเปลี่ยนศรัทธา.
- ๑๓.๔ ความรู้สึกว่าสิ่งนั้นไม่อาจเป็นที่พึ่งได้อีกต่อไปแล้ว.

๑๔. อัสนาทะ: ศรัทธาโดยอัสนาทะ: คือ รู้สึกเป็นสุข, แน่ใจ, อุ่นใจ, พอใจ, สบายใจ, ด้วยอำนาจของศรัทธา.**๑๕. อาทีนวะ: ศรัทธาโดยอาทีนวะ:**

- ๑๕.๑ จะมีอาทีนวะก็เฉพาะศรัทธาฝ่ายมัจฉาทิวฏฐิ: ไม่มีในศรัทธาฝ่ายสัมมาทิวฏฐิ.
- ๑๕.๒ ความบ้า, ความเมา, ความหลง, ด้วยอำนาจของศรัทธา (ไม่ใช่อาทีนวะของศรัทธา; แต่เป็นอาทีนวะของมัจฉาทิวฏฐิที่เข้ามาครอบงำศรัทธา).

๑๖. นิสสรณะ: ศรัทธาโดยนิสสรณะ: ไม่มีสำหรับศรัทธาที่เป็นสัมมา.**๑๗. ทางปฏิบัติ: ศรัทธาโดยทางปฏิบัติ: เพื่อเข้าสู่สัมมาสัทธา:**

- ๑๗.๑ คบสัตบุรุษหรือพระอรียเจ้า.
- ๑๗.๒ มีสติสัมปชัญญะ ปัญญา ก่อนที่จะมีศรัทธา (ก็จะมีแต่สัมมาสัทธา).
- ๑๗.๓ การปฏิบัติตามหลักกาลามสูตรสิบประการ เพื่อความมีศรัทธาถึงที่สุด เป็นโลกุตตรสัทธา.

๑๘. อานิสงส์: ศรัทธาโดยอานิสงส์:

- ๑๘.๑ ทำให้เกิดการเชื่อฟังและปฏิบัติตาม.
- ๑๘.๒ นำไปสู่การปฏิบัติเบื้องต้น และก้าวหน้าไปตามลำดับ.
- ๑๘.๓ เป็นความสงบและเป็นการพักผ่อนทั้งทางกาย, จิต, วิญญาณ.

๑๘.๔ ให้ประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรม.

๑๘.๕ เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตให้สดชื่นและปกติในตัวเอง (แต่คนไม่รู้จัก).

๑๘.๖ ให้เกิดความเลื่อมใส, ความรัก, ความไม่เห็นแก่ตัว.

๑๙. หนทางถล่ำ: ศรัทธาโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่สิ่งที่เรียกว่าศรัทธา:

๑๙.๑ บังเอิญได้คบสัตบุรุษ ก็เกิดสัมมาศรัทธา; ถ้าบังเอิญคบอสัตบุรุษก็เกิดมิจฉาสรัทธา.

๑๙.๒ โอกาสที่ได้มีการคลุกคลีกับสัตบุรุษ หรือผู้มีศรัทธาจะเกิดศรัทธาฝ่ายดีได้ง่าย.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ศรัทธาโดยสิ่งที่จะต้องเกี่ยวข้อง: สำหรับความมีศรัทธา:

๒๐.๑ การศึกษาที่ถูกต้อง.

๒๐.๒ การอบรมชกฺงูที่ถูกต้อง.

๒๐.๓ การอยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้อง.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ศรัทธาโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: เชื่องมงามนำไปสู่ไสยศาสตร์^๑ พิธีรีตอง.

ภาษาธรรม: เชื่อด้วยปัญญา นำไปสู่พุทธศาสตร์.

ธรรมโฆษณที่แนะนำให้อ่าน

๑. สันทสเสตัพพธรรม

๒. สุนฺญตาปริทรรคํ เล่ม ๒

^๑ ไสยศาสตร์: ศาสตร์ของคนหล่ำ; ตรงกันข้ามกับพุทธศาสตร์ ซึ่งแปลว่าศาสตร์ของคนดีน. (ดูรายละเอียดที่คำอธิบายศัพท์ หน้า ๓๔๒).

ศาสนา

๑. พหุชนะ: ศาสนาโดยพหุชนะ: คือ คำสั่งสอน.
๒. อรรถะ: ศาสนาโดยอรรถะ:
 - ๒.๑ คำสั่งสอนที่ได้รับการยอมรับ จนเกิดเป็นสถาบันขึ้นในจิตใจของมนุษย์; ส่วนใหญ่เป็นระบบหนึ่ง ๆ เรียกว่าศาสนานั้น ๆ.
 - ๒.๒ ศาสนาคือระบบคำสั่งสอนและการปฏิบัติ ที่ได้รับการถือเอาเป็นเครื่องอุ้มใจของสังคมมนุษย์ระบบหนึ่ง ๆ.
 - ๒.๓ วิธีการเพื่อการรอดจากความตายทางวิญญาณหรือความทุกข์ ซึ่งมนุษย์ หรือสิ่งมีชีวิตจักต้องมี โดยการมอบหมายให้แก่กัน; หรือมีอยู่ตามธรรมชาติโดยไม่รู้สีกตัว.
๓. ไพบจัน: ศาสนาโดยไพบจัน: คือ พรหมจรรย์, ทุกข์นตทิกิริยา, ธรรมวินัย, อริยวินัย, สัทธรรม, มัคคปฏิปทา; หนทางรอด, หนทางพระนิพพาน, ทางผูกพันมนุษย์กับสิ่งสูงสุด.
๔. องค์ประกอบ: ศาสนาโดยองค์ประกอบ: คือ ปรัชญา, ปฏิบัติ, ปฏิเวธ.
๕. ลักษณะ: ศาสนาโดยลักษณะ:
 - ๕.๑ อยู่ในลักษณะของปรัชญา คือการเล่าเรียน.
 - ๕.๒ อยู่ในลักษณะของปฏิบัติ คือการประพฤติ กระทำ.
 - ๕.๓ อยู่ในลักษณะของปฏิเวธ คือผลที่ได้รับจากการปฏิบัติ.
๖. อาการ: ศาสนาโดยอาการ: มีอาการแห่งสังฆธรรมที่เกิดดับและเปลี่ยนแปลงได้ ดังเช่นสังฆธรรมทั้งหลาย.

๗. ประเภท: ศาสนาโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:

กลุ่มที่หนึ่ง:

๑. ขณิกวาท: สิ่งทั้งปวงมีชั่วขณะจิต.
๒. อขณิกวาท: สิ่งทั้งปวงเป็นตัวตนถาวร จิตน์เป็นตัวตนเดียว.

กลุ่มที่สอง:

๑. ระบบพึ่งผู้อื่น.
๒. ระบบพึ่งตนเอง.

กลุ่มที่สาม:

๑. วิภิชชาวาท: สิ่งต่าง ๆ ประกอบขึ้นด้วยส่วนย่อย ๆ.
๒. อวิภิชชาวาท: สิ่งต่าง ๆ เป็นตัวตนเดียวไม่อาจจะแบ่งแยก.

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสาม:

กลุ่มที่หนึ่ง:

๑. สัทธาธิกะ: เอาความเชื่อเป็นทางรอด.
๒. วิริยาธิกะ: เอาความเพียรเป็นทางรอด.
๓. ปัญญาธิกะ: เอาปัญญาเป็นทางรอด.

กลุ่มที่สอง:

๑. หลงใหลในวัตถุนิยม: เรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค; จมลงในกามเรียกว่า อาคานพปฏิบัติ (ปฏิบัติเปี้ยกและ).
๒. หลงใหลในจิตนิยม: เรียกว่าอัตตกิลมณานุโยค; หรือนิขฌามปฏิบัติ (ปฏิบัติใหม่เกรียม).
๓. ดำรงอยู่ในความถูกต้องระหว่างวัตถุและจิต: เรียกว่า มัชฌิมาปฏิบัติ (ปฏิบัติระหว่างความเปี้ยกและและความใหม่เกรียม คือ ความพอดี).

กลุ่มที่สาม:

๑. ปริยัติศาสนา: อยู่ในรูปของการศึกษาเล่าเรียน.
๒. ปฏิบัติศาสนา: อยู่ในรูปของการปฏิบัติ.

๓. **ปฏิเวธศาสนา:** อยู่ในรูปของการเสวยผลของการปฏิบัติ.

๗.๓ **แบ่งโดยประเภทสี่:** เมื่อเอาภาวะปัจจุบันเป็นหลัก :

๑. **เอาวัตถุเป็นที่ตั้ง** เรียกว่าศาสนาวัตถุ: คือ เอาตัววัตถุเป็นศาสนา.
๒. **เอาการประกอบพิธีเป็นที่ตั้ง** เรียกว่าศาสนพิธี: คือ เอาตัวพิธีเป็นศาสนา.
๓. **เอาตัวบุคคลเป็นที่ตั้ง** เรียกว่าศาสนบุคคล: คือ เอานักบวชเป็นศาสนา.
๔. **เอาธรรมะแท้เป็นที่ตั้ง** เรียกว่า ศาสนธรรม: คือ เอาตัวธรรมะเป็นศาสนา.

๘. **กฎเกณฑ์:** ศาสนาโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ มุ่งหมายสันติภาพของสังคม.
- ๘.๒ มุ่งหมายความรอดของมนุษย์.
- ๘.๓ มุ่งหมายคุ้มครองโลก.
- ๘.๔ ต้องมีระเบียบปฏิบัติให้ครบทุกระบบและชนิดของชนชั้นที่มีอยู่ในโลก.

๙. **สังจะ:** ศาสนาโดยสังจะ:

- ๙.๑ ศาสนามีสังจะเฉพาะศาสนาของตน ๆ ไม่อาจจะเหมือนกัน.
- ๙.๒ แม้จะมีความมุ่งหมายดับทุกข์ด้วยกัน แต่ก็มิระบบปฏิบัติที่ไม่เหมือนกัน; เนื่องจากผู้รับถือศาสนามีภูมิหลังแห่งชีวิต หรือวัฒนธรรมพื้นฐานที่ต่างกัน.
- ๙.๓ ความขัดแย้งระหว่างศาสนา เป็นสิ่งที่ต้องมีอย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้; แต่มีทางประนีประนอมกันได้.
- ๙.๔ โลกจำเป็นต้องมีหลายศาสนา และจำเป็นต้องหาทางประนีประนอมกัน.

- ๙.๕ การนับถือศาสนาควรเป็นไปอย่างอิสระเสรีตามความสมัครใจ; แต่ก็ยังมีการถือโดยถูกบังคับ หรือสินจ้างอันยั่วยวนและหลอกลวง.
- ๙.๖ คนในโลกถือศาสนาเงินมากกว่าศาสนาธรรม อย่างที่จะเทียบกันไม่ได้.

๑๐. หน้าที่:

ศาสนาโดยหน้าที่ (โดยสมมติ):

- ๑๐.๑ กำจัดกิเลสและดับทุกข์ของมนุษย์.
- ๑๐.๒ ให้แสงสว่างทางวิญญาณ เพื่อความเหมาะสมแก่ความเป็นมนุษย์.
- ๑๐.๓ ให้เกิดสันติสุขส่วนบุคคลและเกิดสันติภาพส่วนสังคม.

๑๑. อุปมา:

ศาสนาโดยอุปมา: *เปรียบเทียบ*:

- ๑๑.๑ ศาสนาฟักริมทางของคนเดินทางไกล.
- ๑๑.๒ ยารักษาโรค.
- ๑๑.๓ ตะเกียงส่องทาง.
- ๑๑.๔ เพื่อนทุกข์เพื่อนยากของชีวิตที่กำลังพัฒนา.
- ๑๑.๕ เกาะที่ฟุ้งของคนตกทะเล.
- ๑๑.๖ เรือแพเพื่อการข้ามฟาก.
- ๑๑.๗ รมันคันใหญ่ของโลก.
- ๑๑.๘ สวนดอกไม้มหาศาล.
- ๑๑.๙ ปรากฏการณ์แห่งชีวิต.

๑๒. สมุทัย:

ศาสนาโดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ สัตว์ชาติญาณแห่งความกลัวและหนีภัย เป็นสมุทัยของศาสนาในส่วนลึก.
- ๑๒.๒ วิกฤตการณ์ในโลกมนุษย์ เป็นสมุทัยให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าศาสนาสูงขึ้นมา ๆตามลำดับ.

๑๓. อัดังคมะ: ศาสนาโดยอัดังคมะ:

- ๑๓.๑ การผันแปรไปตามกฎเกณฑ์แห่งความไม่เที่ยงแห่งสังขาร
ตั้งที่ศาสนาต่าง ๆ ในอดีต ได้ดับสูญไปแล้ว.
- ๑๓.๒ บริษัททั้งสี่แห่งศาสนานั้น ๆ ละเลยหรือทรยศต่อหน้าที่ของตน.
- ๑๓.๓ ผู้สอนแห่งศาสนานั้น ๆ สอนผิด จนกลายเป็นลัทธิอื่นไปโดย
ไม่รู้ตัว.
- ๑๓.๔ *อัดังคมะของศาสนา:*
๑. ศาสนาที่อยู่ในรูปของวัตถุ มี เมื่อวัตถุนั้นชำรุดทรุดโทรม
ไป.
 ๒. ศาสนาที่อยู่ในรูปของพิธี มี เมื่อพิธีนั้นเปลี่ยนรูปไปเป็น
อย่างอื่น; ตัวอย่างเช่น พุทธศาสนากลายเป็นไสยศาสตร์
ไป.
 ๓. ศาสนาที่อยู่ในรูปของบุคคล มี เมื่อนักบวชในศาสนานั้น
ประพฤติผิดนอกกรีต.
 ๔. ศาสนาที่อยู่ในรูปของธรรมะ มี เมื่อการศึกษาและการ
ปฏิบัติเลอะเลือน.

๑๔. อัสสาทะ: ศาสนาโดยอัสสาทะ: *เสน่ห์ของศาสนา:*

- ๑๔.๑ ทำให้เกิดความรู้สึกอุ่นใจ เย็นใจ แม้จะยังดับทุกข์ไม่ได้จริง.
- ๑๔.๒ ดับทุกข์ได้จริง.
- ๑๔.๓ มีอัสสาทะเหมือนยาเสพติด: เมื่อมีการเชื่อ, การรับถือ,
การปฏิบัติอย่างมกมาย จนถึงกับบ้าหรือเมาหรือหลงในลัทธิ
นั้น ๆ.

๑๕. อาทีนวะ: ศาสนาโดยอาทีนวะ: อาทีนวะโดยตรงไม่มี. จะมีก็ต่อเมื่อถูกนำไป
ใช้อย่างผิด ๆ; หรือถูกใช้เป็นเครื่องมือแห่งการหลอกลวง; เช่น
การแสวงหาเมืองขึ้น การดูดซับสมาชิกแห่งศาสนาอื่น มาเป็นสมาชิก
แห่งศาสนาของตน.

๑๖. นิสสรณะ: ศาสนาโดยนิสสรณะ: ทางออกจากศาสนาไม่จำเป็นต้องมี; มีแต่
ศาสนาเป็นหนทางนำออกจากทุกข์: คือ อริยอัฏฐังคิกมรรค.

๑๗. ทางปฏิบัติ: ศาสนาโดยทางปฏิบัติ:

๑๗.๑ ศาสนาเป็นตัวทางปฏิบัติเพื่อออกจากทุกข์.

๑๗.๒ การปฏิบัติเพื่อเข้าถึงศาสนา: คือ การปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักศาสนานั้นเอง; เช่น ปฏิบัติถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ; การปฏิบัติเพื่อทำลายความเห็นแก่ตัว; ซึ่งเป็นความมุ่งหมายตรงกันทุกศาสนา.

๑๘. อานิสงส์: ศาสนาโดยอานิสงส์:

๑๘.๑ ทำให้ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในขณะที่มนุษย์ควรจะได้รับ ทั้งทางกายและทางจิต.

๑๘.๒ โลกทั้งหมดจะได้รับสันติสุขส่วนบุคคลและสันติภาพส่วนสังคม.

๑๘.๓ ช่วยให้มีมนุษยชาติถึงจุดสูงสุดของความเป็นมนุษย์.

๑๘.๔ ช่วยให้เกิดความรักสากล.

๑๙. หนทางธำ: ศาสนาโดยหนทางธำ:

๑๙.๑ ความเบื่อโลกและวัตถุที่มีอยู่อย่างซ้ำซากและลวกจืด.

๑๙.๒ การบังเอิญได้พบพระอรหันต์หรือสัตบุรุษ.

๑๙.๓ การมีกัลยาณมิตรแวดล้อม.

๑๙.๔ การพัฒนาตนจนถึงที่สุดแห่งประโยชน์ทางโลก.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ศาสนาโดยสิ่งที่เกี่ยวข้อง: สิ่งที่มีมนุษย์จะต้องมีในการเกี่ยวข้อง, การปฏิบัติ และการดำรงรักษาศาสนา: คือ การศึกษา, การปฏิบัติ, การมี, การใช้ให้เป็นประโยชน์ และการเผยแพร่.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ศาสนาโดยภาษาคน-ภาษาธรรม: มีความหมายเป็นหลายลักษณะ:

๒๑.๑ ภาษาคน: หมายถึงคำสั่งสอน.

ภาษาธรรม: หมายถึงตัวการปฏิบัติหรือพรหมจรรย์.

๒๑.๒ ภาษาคน: หมายถึงวัตถุ พิธี นักบวชซึ่งเป็นสัญลักษณ์ภายนอก.

- ภาษาธรรม: หมายถึงตัวธรรมะที่ดับทุกข์ได้จริง.
- ๒๑.๓ ภาษาคน: (ของลูกเด็ก ๆ) หมายถึงสิ่งดีก็ดีสิทธิ์.
- ภาษาธรรม: (ของผู้มีการศึกษา) หมายถึงวิทยาศาสตร์แห่งการดับทุกข์.
- ๒๑.๔ ภาษาคน: หมายถึงสิ่งที่ประทานลงมาจากพระเจ้าในเบื้องบน.
- ภาษาธรรม: หมายถึงกฎความจริงของธรรมชาติซึ่งมีอยู่ในตัวมันเอง.
- ๒๑.๕ ภาษาคน: มีการลงโทษหรือให้รางวัลจากเบื้องบน.
- ภาษาธรรม: มีการลงโทษหรือให้รางวัลอยู่ในตัวมันเอง.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ใจความแห่งคริสตธรรมฯ	๒. เดกัจฉกธรรม
๓. สันตัสเสตัพพธรรม	๔. อะโรคิอะอะโร?

ศีล

๑. พยัญชนะ: ศีลโดยพยัญชนะ: คือ ปกติ.

๒. อรรถะ: ศีลโดยอรรถะ:

๒.๑ การกระทำที่ทำให้เกิดความปกติหรือสงบ.

๒.๒ ภาวะแห่งความปกติ.

๓. ไวยากรณ์: ศีลโดยไวยากรณ์: คือ สันติ.

๔. องค์ประกอบ: ศีลโดยองค์ประกอบ:

๑. เจตนาแห่งการกระทำ.

๒. ความรู้ที่ถูกต้องในการที่จะกระทำ หรือสัมมาทิฐิ.

๓. ความพยายามกระทำตามที่เจตนาขึ้น.

๕. ลักษณะ: ศีลโดยลักษณะ: มีลักษณะ:

๕.๑ ปกติหรือสงบ.

๕.๒ แห่งปัจจัยของความสุข.

๕.๓ แห่งปัจจัยของสมาธิ.

๖. อาการ: ศีลโดยอาการ:

นัยที่หนึ่ง: อาการของศีล (โดยสมมติ):

๑. มีอาการแห่งความไม่กระทบกระทั่งเบียดเบียน.

๒. มีอาการสร้างสรรค์ความสงบ.

๓. มีอาการระงับความวุ่นวาย.

นัยที่สอง: อาการของความมีศีล: อนุโลมตามอาการของศีล.

๗. ประเภท: ศีลโดยประเภท: แบ่งเป็นประเภทสอง:

นัยที่หนึ่ง: โดยเจตนา:

๑. ศีลที่สมათนรักษาไว้ด้วยเจตนา ของผู้ที่ยังไม่จบพรหมจรรย์ คือ ยังไม่เป็นพระอรหันต์.
๒. ศีลที่มีโดยปกติไม่ต้องมีเจตนา ของผู้จบพรหมจรรย์แล้ว คือ พระอรหันต์.

นัยที่สอง: โดยผลที่ได้รับ:

๑. มีผลเป็นไปเพื่อการเวียนว่ายในวัฏฏะ.
๒. มีผลเป็นไปเพื่อออกจากวัฏฏะ คือเป็นไปเพื่อสมาริและปัญญา.

นัยที่สาม: โดยมูลเหตุ:

๑. ศีลที่เป็นทาสของตัณหา: ที่รักษาศีลจนตายก็ไม่มีศีล.
๒. ศีลโดยอำนาจของปัญญา: ไม่เป็นทาสของตัณหา แม้ไม่รักษาก็มีศีลสมบูรณ์.

นัยที่สี่: โดยความบริสุทธิ์:

๑. ศีลปลอม: เป็นศีลที่รักษาเอาตนคนเพื่อผลทางวัตถุ.
๒. ศีลจริงหรือศีลแท้: เป็นศีลที่รักษาโดยไม่อยากให้ใครรู้ใครเห็นเพื่อผลสุดท้าย คือนิพพาน.

นัยที่ห้า: โดยสมათน:

๑. โสภณศีล: ปุณฺณรักษา.
๒. โลกุตตรศีล: พระอริยเจ้ามีโดยไม่ต้องรักษา.

นัยที่หก: โดยภาวะแห่งความปกติ:

๑. ธรรมชาติกำหนดหรือจัดสรร: เนียบขาด ตายตัว.
๒. มนุษย์จัดสรร: เปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย หรือสิ่งแวดล้อม.

นัยที่เจ็ด: โดยสถานะ:

๑. ศีลที่เป็นหัวหน้า: เป็นหลัก เป็นประธาน.
๒. ศีลบริวาร: ที่ประกอบหรือประดับศีลหลักเพื่อให้ดูงดงามยิ่งขึ้น.

๘. กฎเกณฑ์: ศีลโดยกฎเกณฑ์:

๘.๑ กฎเกณฑ์ของศีล:

๑. ต้องประกอบด้วยเจตนา.
๒. ต้องเป็นไปเพื่อความปกติ.
๓. ต้องส่งเสริมความเป็นสมาธิ.
๔. ต้องคุ้มครองผู้ปฏิบัติ.

๘.๒ กฎเกณฑ์ของความมีศีล: อนุโลมตามกฎเกณฑ์ของศีล.

๙. สัจจะ: ศีลโดยสัจจะ:

- ๙.๑ เป็นกฎของธรรมชาติ เกี่ยวกับความปกติสุขทางวัตถุหรือทางกายของบุคคลและสังคม.
- ๙.๒ มีสัจจะ (ความเที่ยงแท้แน่นอน): ต่อการสร้างสรรค์ภาวะปกติของสังคม (การอยู่ร่วมกันเป็นหมู่).
- ๙.๓ มีสัจจะ (ความเที่ยงแท้แน่นอน): ในการเป็นพื้นฐาน (ที่เกิด, ที่ตั้ง, ที่เจริญ) ของสมาธิ.
- ๙.๔ จำเป็นสำหรับสังคมของปุถุชน.

๑๐. หน้าที่: ศีลโดยหน้าที่ (โดยสมมติ):

- ๑๐.๑ ทำความปกติให้กาย วาจา.
- ๑๐.๒ กำจัดโทษชั้นหยาบของกิเลส.
- ๑๐.๓ เป็นหน้าที่ขั้นต้นของการควบคุมและกำจัดความเห็นแก่ตัว.

๑๑. อุปมา: ศีลโดยอุปมา:

- ๑๑.๑ อุปมาทางวัตถุ: เหมือนก้อนศิลาในลำธารที่รุ่มเย็น.
- ๑๑.๒ อุปมาทางจิตใจ: เป็นบันไดขั้นแรกของพรหมจรรย์.

๑๒. สมุทัย: ศีลโดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ โทษ: คือความปราศจากปกติภาวะของสังคม.
- ๑๒.๒ ปัญญาที่เห็นโทษของความปราศจากศีล และเห็นอานิสงส์ของความมีศีล.
- ๑๒.๓ การทนไม่ได้ต่อสภาวะที่ปราศจากศีล.

๑๓. อัดถังคมะ: ศิลโดยอัดถังคมะ: คือความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งศิลปะ ได้แก่:

- ๑๓.๑ ความประมาทขาดสติสัมปชัญญะ; ปราศจากหิริโอตตปเป; มีความเห็นแก่ตัว.
- ๑๓.๒ ความลุ่มอำนาจแกกิลเส.

๑๔. อัสสาทะ: ศิลโดยอัสสาทะ:

- ๑๔.๑ ภาวะของความสงบเย็นเป็นปกติของสังคม.
- ๑๔.๒ เป็นที่ตั้งแห่งความเคารพนับถือ รักใคร่ ไว้วางใจของผู้อื่น.
- ๑๔.๓ การเคารพตัวเองได้.

๑๕. อาทีนวะ: ศิลโดยอาทีนวะ: อาทีนวะของศิลปะโดยตรงไม่มี มีแต่โดยอ้อม:

- ๑๕.๑ เมื่อถูกใช้เป็นเครื่องตบตาสังคม ให้หลงบูชาบุคคลซึ่งแท้จริงไม่มีศิลปะ.
- ๑๕.๒ อาจกลายเป็นสัลลัพท์พรามาส^๑ของคนบ้าศิลปะ เมาศิลและหลงศิลปะ.
- ๑๕.๓ ศิลที่ถูกตีค้นหาและทิวฐิฐูปคาลำ.

๑๖. นิสสรณะ: ศิลโดยนิสสรณะ: ทางออกจากศิลปะโดยทั่วไปไม่มี มีแต่:

- ๑๖.๑ ต้องพยายามออกจากโลกียศิลปะ ไปสู่โลกุตตรศิลปะ ด้วยอำนาจของปัญญาและสังจาจะ.
- ๑๖.๒ ออกจากสัลลัพท์พรามาสด้วยญาณุตสัมมัมปัญญา^๒.

๑๗. ทางปฏิบัติ: ศิลโดยทางปฏิบัติ:

- ๑๗.๑ มีสัมมาทิวฐิฐิหรือปัญญานำหน้าความมีศิลปะ.
- ๑๗.๒ มีสังจาจะและหิริโอตตปเปเป็นรากฐานของศิลปะ มีสติสัมปชัญญะ เป็นเครื่องประดับประคองศิลปะ มีการสำรวมและความอดกลั้นอดทน ความว่าง่าย สอนง่าย เป็นอาหารของศิลปะ.

^๑ สัลลัพท์พรามาส: การถือเอาความหมายของศิลปะและพรต ผิดไปจากความหมายที่แท้จริงของศิลปะ และพรตนั้น ๆ. (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม “สังโยชน์สิบ” หน้า ๓๔๒).

^๒ ญาณุตสัมมัมปัญญา: แปลว่า ปัญญาที่รู้เห็นถูกต้องตามเป็นจริงในธรรมทั้งปวง.

๑๗.๓ มีการกำหนดวันพระวันศีลไว้อย่างเคร่งครัด เพื่อสะดวกแก่การปฏิบัติ.

๑๘. อานิสงส์: ศีลโดยอานิสงส์:

๑๘.๑ เป็นบันไดขั้นต้นของพรหมจรรย์: คือสังเสริมสมาธิและปัญญา; กระทบ มรรค ผล นิพพาน.

๑๘.๒ ป้องกันและกำจัดวิปัสสาร (ความเดือดเนื้อร้อนใจ) ของบุคคลโดยรอบด้าน.

๑๘.๓ มีอานิสงส์ตามชนิดของศีล แบ่งเป็นคู่:

คู่ที่หนึ่ง: โลกียศีล: ให้สันติสุข สันติภาพแก่บุคคล แก่สังคม.

โลกุตตรศีล: ให้ความรอดทางด้านจิตใจ.

คู่ที่สอง: ศีลหลัก: ให้ผลตามวัตถุประสงค์.

ศีลประกอบ: ให้ความงดงามชกแจงความเลื่อมใสรอบด้าน.

๑๙. หนทางธำ: ศีลโดยหนทางธำ: เข้าไปสู่ความมีศีล:

๑๙.๑ คบหาสมาคมกับคนมีศีลเป็นปกติ และเว้นจากการคบคนทุศีล.

๑๙.๒ กำหนดวันพระวันศีลอย่างเคร่งครัด เพื่อสะดวกแก่การปฏิบัติ.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ศีลโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: กับการมีศีล:

๒๐.๑ ธรรมเป็นเครื่องบังคับตัว: เช่น ทมะ, สังวร, สัจจะ

๒๐.๒ ธรรมเป็นเครื่องละเว้น: เช่น ปหานะ, เวรมณี

๒๐.๓ ธรรมเป็นเครื่องสร้างสรรค์: เช่น วิริยะ, วายามะ
 ฯลฯ

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ศีลโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: หมายถึงตัวลึกลับท.

ภาษาธรรม: หมายถึงภาวะปกติ ไม่มีปัญหายุ่งยาก.

ธรรมโฆณที่แนะนำให้อ่าน

๑. การกลับมาแห่งศีลธรรม

๒. เดกัจฉกธรรม

๓. โอสาเรตัพพธรรม

ศีลธรรม

๑. พยัญชนะ: ศีลธรรมโดยพยัญชนะ:

- ๑.๑ ภาวะแห่งความปกติ.
- ๑.๒ ธรรมที่ทำให้ความปกติ.
- ๑.๓ ธรรมที่เป็นความปกติ.

๒. อรรถะ: ศีลธรรมโดยอรรถะ:

- ๒.๑ ศีลธรรมในความหมายที่ใช้กันทั่วไป: หมายถึงธรรมะขั้นพื้นฐานยังไม่ถึงขั้นปรมาตม์.
- ๒.๒ “ธรรม” ในความหมายตามภาษาบาลีที; หรือภาษาธรรมที่ใช้ในทางศาสนาทั้งหมดทุกชั้นทุกระดับที่ดี; ย่อมหมายถึงนิพพานด้วย; เพราะไม่มีอะไรจะทำความปกติเท่ากับนิพพาน.
- ๒.๓ ได้แก่ปรากฏการณ์ธรรมชาติที่เป็นอยู่ตามปกติ; ไม่มีอะไรปรุงแต่งแทรกแซง.

๓. ไวยากรณ์: ศีลธรรมโดยไวยากรณ์: โดยพยัญชนะไม่มี, มีแต่โดยอรรถะ: คือ คำว่า โลกียธรรม ได้แก่ธรรมที่เป็นวิญญูคามินีปฏิบัติ^๑ทั่ว ๆ ไป.

๔. องค์ประกอบ: ศีลธรรมโดยองค์ประกอบ:

- ๔.๑ องค์ประกอบที่จะทำให้เรียกได้ว่าศีลธรรม:
 ๑. ความรู้ที่ถูกต้องและเพียงพอ; การปฏิบัติที่ถูกต้องและเพียงพอ; ผลของการปฏิบัติที่ถูกต้องและเพียงพอ.
 ๒. วัฒนธรรมพื้นฐานประจำบ้านเรือนถูกต้อง; สิ่งแวดล้อมถูกต้อง; การศึกษาถูกต้อง.

^๑ วิญญูคามินีปฏิบัติ: หมายถึง ข้อปฏิบัติเป็นไปเพื่อวิญญู คือ วนเวียนอยู่ในวิญญู.

๓. ต้องเป็นสิ่งที่อาจจะเรียนรู้ได้; อาจจะเข้าใจได้; อาจจะปฏิบัติได้.

๔.๒ องค์ประกอบของการทำให้เกิดศีลธรรม:

๑. ต้องมีการสอน.
๒. ต้องมีการปฏิบัติ.
๓. ต้องมีการช่วยให้ปฏิบัติสำเร็จ.

๕. ลักษณะ: ศีลธรรมโดยลักษณะ:

- ๕.๑ มีความหมายเหมาะสมสำหรับเป็นหลักปฏิบัติพื้นฐานของสังคม.
- ๕.๒ ไม่สูงถึงปรมัตถธรรม.
- ๕.๓ มีลักษณะพร้อมที่จะเป็นบาทฐานของปรมัตถธรรม.

๖. อาการ: ศีลธรรมโดยอาการ:

- ๖.๑ เคลื่อนไหวไปในทางสร้างสรรค์ความสงบ.
- ๖.๒ เคลื่อนไหวไปในทางยุติวิฤตการณ์.
- ๖.๓ เคลื่อนไหวไปในทางสร้างสรรค์มีตรภาพทุกระดับ.

๗. ประเภท: ศีลธรรมโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทสาม:

๑. ศีลธรรมระดับบุคคล.
๒. ศีลธรรมระดับสังคม.
๓. ศีลธรรมระดับโลก.

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสอง:

กลุ่มที่หนึ่ง:

๑. ศีลธรรมที่ยึดหลักศาสนาตามกฎธรรมชาติ.
๒. ศีลธรรมที่มนุษย์ตกลงสมมติบัญญัติขึ้น.

กลุ่มที่สอง:

๑. ศีลธรรมที่ไม่ต้องขึ้นอยู่กับกาลเทศะ.
๒. ศีลธรรมที่ต้องขึ้นอยู่กับกาลเทศะ.

กลุ่มที่สาม:

๑. ศีลธรรมที่เป็นไปเพื่อวิภูฏคามินี: คือ ส่งเสริมเพื่อเป็นไปตามวิภูฏะ.

๒. ศีลธรรมที่เป็นไปเพื่อวิวิภูฏคามินี: คือ ส่งเสริมเพื่อออกจากวิภูฏะ : เช่น การให้ทาน เป็นไปได้ทั้งสองอย่าง :

เอาสวรรค์ = วิภูฏะ

ให้หมด “ตัวกู” = วิวิภูฏะ

๘. กฎเกณฑ์: ศีลธรรมโดยกฎเกณฑ์:

๘.๑ เว้นในสิ่งที่ควรเว้น กระทำในสิ่งที่ควรกระทำ; ช่วยเฉพาะในสิ่งที่ควรช่วย; ยกย่องสรรเสริญในที่ควร.

๘.๒ ทำดี ดีเสร็จแต่เมื่อทำ ไม่ต้องรอกการได้ดี; ทำชั่ว ชั่วเสร็จแต่เมื่อทำ ไม่ต้องรอกการได้ชั่ว.

๘.๓ การได้ผลพลอยได้ที่หลังนั้นไม่เป็นประมาณ: ได้ก็ได้ ไม่ได้ก็ได้; ตรงตามความประสงค์ก็ได้ ไม่ตรงตามความประสงค์ก็ได้.

๘.๔ ลากผลที่ได้มาจากการทำชั่ว ก็ถือว่าเป็นของชั่ว; ไม่พึงปรารถนา.

๘.๕ คนรวย, คนสวย, คนฉลาด, คนสามารถ ฯลฯ ยังไม่แน่ว่าเป็นคนมีศีลธรรม.

๘.๖ คนจน, คนขี้เหร่, คนไม่ฉลาด, คนไม่สามารถ ฯลฯ ก็มีศีลธรรมได้.

๘.๗ สังคมทุกชนิดต้องมีศีลธรรมเป็นหลักสำหรับความอยู่รอด.

๙. สัจจะ: ศีลธรรมโดยสัจจะ:

๙.๑ ศีลธรรมเป็นสิ่งที่ต้องมีเหตุผลทางปรมัตถธรรมเป็นรากฐาน.

๙.๒ การปฏิบัติตามแนวทางไสยศาสตร์อย่างถูกต้องนั้น; จะต้องเป็นการส่งเสริมศีลธรรมตามแบบของคนปัญญาอ่อน.

๙.๓ ศีลธรรมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมมนุษย์.

๙.๔ ไม่มีปัญหาใด ๆ ในโลกที่มีได้มาจากการขาดศีลธรรม.

๙.๕ ศีลธรรมมีทั้งที่ตรงตามกฎธรรมชาติ และที่อำนวยความสะดวก
ประสงค์ของมนุษย์.

๙.๖ ศีลธรรมเป็นรากฐานของวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี.

๑๐. หน้าที:

ศีลธรรมโดยหน้าที (โดยสมมติ):

๑๐.๑ กำจัดเสนียดจัญไรในโลก.

๑๐.๒ ในการทำคนให้เป็นมนุษย์.

๑๐.๓ ในการแก้ปัญหาของสังคมทุกระดับ.

๑๐.๔ ในการกำจัดความเห็นแก่ตัวของสังคม.

๑๐.๕ เข้ามาแทรกแซงในกิจกรรมของมนุษย์ทุกกรณี.

๑๑. อุปมา:

ศีลธรรมโดยอุปมา: *เปรียบเทียบ*:

๑๑.๑ ร่มเงาแห่งพฤษชาติสำหรับโลก.

๑๑.๒ ภูมิป้องกันโรคชั้นพื้นฐาน.

๑๑.๓ เครื่องนุ่งห่มที่ปกปิดความละอาย และให้ความสวยงาม.

๑๒. สมุทัย:

ศีลธรรมโดยสมุทัย:

๑๒.๑ ความมีหิริโอตตปปะ.

๑๒.๒ ความกลัวการถูกลงโทษ กลัวความตกต่ำทางสังคม.

๑๒.๓ ความอยากได้สวรรค์.

๑๒.๔ การทำตามกันมาตามประเพณีของวงศ์ตระกูลและสังคม.

๑๒.๕ การทำด้วยความกตัญญูต่อบุพการี.

๑๒.๖ การคบสัตบุรุษ.

๑๒.๗ การมองเห็นโทษของความไม่มีศีลธรรม.

๑๒.๘ ความมีสัมมาทิฐิ.

๑๒.๙ ความอยากดับทุกข์ในขั้นเริ่มต้น.

๑๓. อัตถิงคมะ: ศีลธรรมโดยอัตถิงคมะ:

๑๓.๑ เมื่อถูกกิเลสครอบงำ.

๑๓.๒ เมื่อพ้นกาละเทศะ อันเป็นต้นเหตุแห่งปัญหา.

๑๔. อัสนาทะ: ศีลธรรมโดยอัสนาทะ:

- ๑๔.๑ ความอุ่นใจว่าจะได้สวรรค์ หรือสิ่งที่ปรารถนา.
- ๑๔.๒ ความหวังในทางบวกทุกชนิด.
- ๑๔.๓ ความมีหน้ามีตา มีชื่อเสียงเกียรติยศในสังคม.

๑๕. อาทีนวะ: ศีลธรรมโดยอาทีนวะ: ไม่ควรจะกล่าวว่ามี (แม้ความอยากลำบากหมดเปลืองในการปฏิบัติศีลธรรม ก็ไม่ถือว่าเป็น อาทีนวะ); จะมีบ้าง ก็ต่อเมื่อหลงใหลมัวเมายึดถือด้วยอุปาทาน ในผลของศีลธรรมมีศีลธรรม.

๑๖. นิสสรณะ: ศีลธรรมโดยนิสรณะ: ไม่มี สำหรับการออกจากศีลธรรม; แต่มี สำหรับออกจากความหลงใหลเข้าใจผิดในผลของศีลธรรม ซึ่งเรียกว่าสีลัพพตปรามาส.

๑๗. ทางปฏิบัติ: ศีลธรรมโดยทางปฏิบัติ: เพื่อเข้าถึงศีลธรรม:

- ๑๗.๑ ควบคุมสัญชาตญาณอย่างสัตว์ คือความรู้สึกทางอายตนะที่เป็นเหตุให้เกิดความเห็นแก่ตัว.
- ๑๗.๒ ระวังให้มีความถูกต้องทั้งทางวัตถุ, ทางกาย, ทางจิต, ทางสติปัญญา.
- ๑๗.๓ ให้มีการอยู่กันอย่างเพื่อนเกิดแก่เจ็บตาย ไม่ใช่อย่างลูกจ้างกับนายจ้าง หรือนายทุนกับชนกรรมาชีพ.
- ๑๗.๔ ยอมรับความที่ธรรมชาติสร้างมาเพื่อการอยู่กันเป็นสังคม; มิใช่เพื่อต่างคนต่างอยู่.

๑๘. อานิสงส์: ศีลธรรมโดยอานิสงส์:

- ๑๘.๑ มีสันติสุขส่วนบุคคล.
- ๑๘.๒ มีสันติภาพของสังคม.
- ๑๘.๓ เป็นบันไดแห่งการเข้าถึงนิพพาน.
- ๑๘.๔ ทำให้มนุษย์มีความแปลกแตกต่างจากสัตว์.
- ๑๘.๕ มีสวรรค์ตัวอย่างที่นี้ และเดี๋ยวนี้.

๑๘.๖ มีภาวะปกติในทุกความหมายของคำว่า “ศีล”.

๑๙. หนทางถล่ำ: ศีลธรรมโดยหนทางถล่ำ: เข้าสู่ความมีศีลธรรม:

๑๙.๑ ถูกความทุกข์ทรมานบีบคั้น.

๑๙.๒ กรรมพันธุ์ดี.

๑๙.๓ สิ่งแวดล้อมดี.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ศีลธรรมโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: กับความมีศีลธรรม:

๒๐.๑ การศึกษาอบรมที่ถูกต้อง (ที่เป็นไปเพื่อการทำลายความเห็นแก่ตัว).

๒๐.๒ วัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม (ที่เห็นแก่ประโยชน์ของทุกฝ่าย).

๒๐.๓ ความมีหิริโอตตปปะเป็นนิสัย.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ศีลธรรมโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: เป็นเรื่องโลกียะ.

ภาษาธรรม: เป็นเรื่องทั้งโลกียะ และโลกุตตระ.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. การกลับมาแห่งศีลธรรม	๒. ธรรมะกับการเมือง
๓. เมื่อธรรมครองโลก	๔. เยาวชนกับศีลธรรม
๕. ศีลธรรมกับมนุษยโลก	๖. อริยศีลธรรม

สติ

๑. พหุชนะ: สติโดยพหุชนะ: คือ แล่นไปเร็ว.
๒. อรรถะ: สติโดยอรรถะ: คือ ความระลึกได้เร็วหรือทันเวลา ในการนำมาซึ่งปัญญา.
๓. ไวพจน์: สติโดยไวพจน์: คือ อัปมาท, ชาครธรรม.
๔. องค์ประกอบ: สติโดยองค์ประกอบ:
 ๑. ความรู้จัก และกลัวต่อความทุกข์.
 ๒. ความรู้จักละเอียด.
 ๓. ความเข็ดหลาบ.
 ๔. ความเชื่อฟังและความเคร่งครัดต่อระเบียบ.
๕. ลักษณะ: สติโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ แห่งเจตสิกธรรม เครื่องประกอบจิต.
 - ๕.๒ แห่งผู้เฝ้า, ผู้ระวัง, ผู้รักษา, ผู้คุ้มครอง.
 - ๕.๓ แห่งความตื่น, ไม่หลับ, ไม่เผลอ.
๖. อาการ: สติโดยอาการ: มีอาการ:
 - ๖.๑ แห่งการขณสังขซึ่งปัญญาอย่างทันเวลา.
 - ๖.๒ คัดเลือกและใช้ปัญญาให้ถูกแก่กรณี.
๗. ประเภท: สติโดยประเภท:
 - ๗.๑ จำแนกโดยประเภทสอง: ตามอาการหรือหน้าที่ มีหาคู่:

คู่ที่หนึ่ง:

๑. สัมมาสติ.
๒. มิจฉาสติ.

คู่ที่สอง:

๑. สติตามธรรมดา.
๒. สติที่เป็นองค์แห่งมรรค: คือ สติที่เป็นไปเพื่อวิเวก-
วิราคะ-นิโรธะ-โอสส์คคะ.

คู่ที่สาม:

๑. สติที่เกิดก่อนการกระทำ.
๒. สติที่เกิดขณะกำลังกระทำเพื่อควบคุมการกระทำ.

คู่ที่สี่:

๑. สติที่เป็นไปในอารมณ์ภายนอก.
๒. สติที่เป็นไปในอารมณ์ภายใน.

คู่ที่ห้า:

๑. สติเมื่อทำหน้าที่ตามกำลังของสติเอง.
๒. สติเมื่อทำหน้าที่ร่วมกับธรรมอื่น.

คู่ที่หก:

๑. สติที่เป็นไปในหน้าที่แห่งการระลึก.
๒. สติที่เป็นไปในหน้าที่แห่งการรักษาหรือปิดกั้น.

๗.๒ จำแนกตามฐานที่ตั้ง: มีสี่ประเภท: คือ สติเป็นไปทางกาย,
ทางเวทนา, ทางจิต และทางธรรม; ที่เรียกว่าสติปฏิฐานสี่.

๗.๓ จำแนกตามอารมณ์เป็นเครื่องติดตามกำหนด: มีสิบ: คือ
พุทธานุสติ, ธรรมานุสติ, สังฆานุสติ, สีลานุสติ, จาคานุสติ,
เทวดานุสติ, มรณานุสติ, กายคตาสติ, อานาปานสติ, อุปสมานุสติ^๑.

^๑ อุปสมานุสติ: ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบ; คือระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระนิพพาน อันเป็นที่ระงับกิเลส และความทุกข์.

๘. กฏเกณฑ์: สติโดยกฏเกณฑ์:

- ๘.๑ ต้องทำหน้าที่ร่วมกับปัญญาอย่างที่จะแยกกันไม่ได้; ทั้งเบื้องต้นท่ามกลาง และสุดท้าย.
- ๘.๒ เป็นสิ่งที่ต้องใช้ทุกกรณี และทุกกาลเทศะ.
- ๘.๓ ทำให้เกิดการเป็นพระอรหันต์ เมื่อสติถึงความสมบูรณ์.

๙. สัจจะ: สติโดยสัจจะ:

- ๙.๑ ความสมบูรณ์แห่งสติ คือความรอดปลอดภัยของชีวิต.
- ๙.๒ สติเป็นเครื่องหยุดกระแสแห่งกิเลส เพื่อให้โอกาสแก้ปัญญาในการทำลายกิเลส.

๑๐. หน้าที่: สติโดยหน้าที่ (โดยสมมติ):

- ๑๐.๑ สติมีหน้าที่ระลึก และประมวลมาซึ่งธรรมทั้งหลาย; เพื่อการคัดเลือก และใช้ให้ถูกต้องตามหน้าที่.
- ๑๐.๒ สติมีหน้าที่กำหนดอารมณ์; ทั้งในฝ่ายของสมาธิและปัญญา.

๑๑. อุปมา: สติโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๑.๑ ผู้เฝ้า, ผู้พิทักษ์, ผู้คุ้มครอง.
- ๑๑.๒ เครื่องขนส่งของปัญญา.
- ๑๑.๓ ความเร็วของสายฟ้า.
- ๑๑.๔ คีลนวิฑู; ทั้งในลักษณะของคีลนพา และคีลนเสี่ยง.
- ๑๑.๕ เสือในขณะที่ชุ่มตัวคอยจับสัตว์อยู่ในป่า.
- ๑๑.๖ สารดีแห่งอรรถภาพของชีวิต.

๑๒. สมุทัย: สติโดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ สมุทัยโดยตรง: คือ ความกลัวต่อความทุกข์ แล้วระวังอยู่.
- ๑๒.๒ สมุทัยโดยอ้อม: คือ ความละเอียดต่อความชั่ว แล้วระวังอยู่.
- ๑๒.๓ ความไม่ประมาทในธรรมทั้งปวง.
- ๑๒.๔ มีปัจจัยสำหรับสนับสนุน คือสมาธิ.

๑๓. อັตถังคมะ: สติโดยอັตถังคมะ:

- ๑๓.๑ ความหลงลืม ความเผลอ.
- ๑๓.๒ ความพ่ายแพ้ต่อความชั่วร้าย.
- ๑๓.๓ ขาดการสำรวจมรรวัง.
- ๑๓.๔ เมื่อความประมาทครอบงำ.

**๑๔. อัสนาหะ: สติโดยอัสนาหะ: คือ ความพอใจเมื่อได้รับผลของความไม่เผอเรอ
หลังพลาดขาดสติ.****๑๕. อาทีนวะ: สติโดยอาทีนวะ: อาทีนวะของสติไม่มี มีแต่ของการขาดสติ:**

- ๑๕.๑ ความทุกข์, ความเสื่อมเสีย, ความสูญเสีย หรือถึงกับความตาย.
- ๑๕.๒ ความหมดสมรรถนะของการเป็นผู้คุ้มครองรักษาในด้านของวัตถุและจิตใจ.
- ๑๕.๓ หมดหวังความก้าวหน้าไปตามทางของพระนิพพานเพราะขาดสติปฏิฐานทั้งสี่.
- ๑๕.๔ ไม่สามารถนำออกซึ่งอภิขณา^๑และโทมนัส^๒ในโลกจากจิตใจ (ความไม่อยู่เหนืออิทธิพลของความเป็นบวกและลบของสิ่งทั้งปวง).

**๑๖. นิสสรณะ: สติโดยนิสสรณะ: นิสสรณะออกจากสติไม่มี: มีแต่นิสสรณะจาก
โทษของความขาดสติ:**

- ๑๖.๑ อริยอัฏฐังคิกมรรค.
- ๑๖.๒ ความไม่ประมาทในธรรมทั้งปวง.

^๑ อภิขณา: แปลว่า ความเพ่งเล็งอย่างยิ่ง; ด้วยอำนาจของความโลภ, ความหลง; เป็นความรู้สึกฝ่ายบวก หรือเรียกว่า กิเลสบวก.

^๒ โทมนัส: แปลว่า ความขัดใจด้วยอำนาจของความโกรธ, ความหลง; เป็นความรู้สึกฝ่ายลบ หรือเรียกว่า กิเลสลบ.

๑๗. ทางปฏิบัติ: สติโดยทางปฏิบัติ: เข้าสู่ความมีสติ:

- ๑๗.๑ สติปฏิฐานสี่ หรือ อานาปานสติ.
- ๑๗.๒ ความสมบูรณ์แห่งสติในขณะที่แห่งผัสสะ.
- ๑๗.๓ เห็นโลกโดยความเป็นของว่างจากอัตตาและอัตตนิยา^๑ อยู่เป็นประจำ.
- ๑๗.๔ มินิพพานเป็นอารมณ์อยู่ทุกอิริยาบถ.
- ๑๗.๕ รู้สีกตัวสมบูรณ์ทั่วถึงก่อนการเคลื่อนไหว หรือการกระทำใด ๆ เพื่อป้องกันการหลงลืม.

๑๘. อานิสงส์: สติโดยอานิสงส์:

- ๑๘.๑ สกัตกั้นกระแสแห่งปฏิจสมุพบาท ไม่ให้ลุกลามไปจนเกิดทุกข์.
- ๑๘.๒ ไม่มีการกระทำใด ๆ ที่เป็นเหตุให้ต้องเสียใจ.
- ๑๘.๓ สติเป็นเครื่องคุ้มครองครัทธา, ทิฏฐิ และวิริยะ ไม่ให้เผลอออกนอกทาง; และเป็นเครื่องเรียกมาให้ทันเวลา; ซึ่งสมาธิ, ปัญญา, หิริ, โอตตปปะ, ขันติ, จาคะ เป็นต้น.
- ๑๘.๔ ป้องกันและควบคุมการเกิดแห่งกิเลส, ตัณหา, อุปาทาน ได้นั่นอน.
- ๑๘.๕ สติเมื่อสมบูรณ์ถึงที่สุด ทำให้รู้วินาทีที่จะดับจิต.

๑๙. หนทางถล่ำ: สติโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่ความมีสติ:

- ๑๙.๑ ความเป็นอยู่อย่างวิเวก, สันโดษ, เรียบง่าย.
- ๑๙.๒ ความมีหิริโอตตปปะอยู่เป็นพื้นฐานของชีวิต.
- ๑๙.๓ การเห็นภัยในวิภูฏสงสารอยู่เป็นประจำ.
- ๑๙.๔ มีกัลยาณมิตรคอยตักเตือน.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: สติโดยสิ่งที่เกี่ยวข้อง:

- ๒๐.๑ ขันติธรรมที่เพียงพอ.
- ๒๐.๒ สมาธิแห่งความจดจำที่เข้มแข็งและเพียงพอ.

^๑ อัตตนิยา: แปลว่า เนื่องด้วยตน คือเป็นของตน; มากู้กับคำว่า อัตตา ซึ่งแปลว่า ตน.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: สติโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: ความไม่สะเพร่า เลินเล่อ.

ภาษาธรรม: ความรู้สึกตัวทั่วพร้อมอยู่ด้วยอำนาจของปัญญาต่อ
อารมณ์ทั้งปวง.

ธรรมโฆชน์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๒

๓. โมกขธรรมประยุกต์

๒. พระพุทธคุณบรรยาย

๔. อริยสัจจากพระโอรุ

สมาธิ

๑. พยัญชนะ: สมาธิโดยพยัญชนะ: คือ ตั้งมั่น หรือตั้งมั่นอยู่อย่างสม่ำเสมอ.

๒. อรรณะ: สมาธิโดยอรรณะ:

๒.๑ เอกัคคตาจิตมีอารมณ์เดียวคือนิพพาน.

๒.๒ ภาวะของจิตที่บริสุทธิ์ ตั้งมั่น ว่องไว.

๒.๓ การรวมกำลังของจิต.

๒.๔ โดยนัยอันกว้างขวางหมายถึง: ระบบของความรู้, ระบบของการปฏิบัติ, ตัวการปฏิบัติ, และผลที่ได้รับจากการปฏิบัติ; อันเกี่ยวกับการทำจิตให้ตั้งมั่น เรียกรวมอยู่ในคำว่าสมาธิ.

๒.๕ ไม่มีการกระทำผิดในทางจิต ชนิดที่ทำจิตให้ฟุ้งซ่าน.

๒.๖ ภาวะของจิต มีอารมณ์เป็นหนึ่งไม่ฟุ้งซ่าน.

๓. ไวพจน์: สมาธิโดยไวพจน์:

นัยที่หนึ่ง: ไวพจน์ของสมาธิโดยผล หรือลักษณะ หรือโดยภาวะ: ได้แก่ สมถะ, ฌานที่เป็นการเพ่งอารมณ์, เอกัคคตาจิต^๑.

นัยที่สอง: ไวพจน์ของสมาธิโดยการปฏิบัติ: ได้แก่ สมถกัมมัฏฐาน, สมถภาวนา, สมณธรรมในชั้นที่เกี่ยวกับจิต, สมาบัติ^๒, สมาธิวิโมกข์^๓.

๔. องค์ประกอบ: สมาธิโดยองค์ประกอบ:

๑. จิต.

^๑ เอกัคคตาจิต: คือ จิตมีอารมณ์เดียว.

^๒ สมาบัติ: การที่จิตเข้าไปหยุดอยู่ในฌานใดฌานหนึ่ง หรือว่าในสิ่งที่เสมือนฌานใดฌานหนึ่ง.

^๓ สมาธิวิโมกข์: วิโมกข์ด้วยสมาธิ.

๒. อารมณ์ของจิต (สิ่งที่จิตใช้กำหนด อาจเป็นวัตถุหรือนามธรรม ทั้งที่เป็นภายนอกหรือภายในก็ได้).
๓. การกำหนดอารมณ์.
๔. ธรรมที่ควบคุมจิตให้เกิดสมาธิคือ สติ สัมปชัญญะ ปัญญา.
๕. องค์ประกอบชั้นอุปกรรม: ต้องมีความเหมาะสม; เลือกที่ที่พอเหมาะสม; ร่างกายก็เหมาะสม; อารมณ์ของสมาธิที่เหมาะสม; เช่นลมหายใจ.
๖. มีกัลยาณมิตรที่จะให้ความช่วยเหลือ.
๗. ภาวนาที่ถูกต้องตามลำดับของการกระทำ: คือ: ปริกัมมภาวนา^๑, อุปะจารภาวนา^๒, อัปปนาภาวนา^๓.

๕. ลักษณะ: สมาธิโดยลักษณะ: มีลักษณะสาม:
- ๕.๑ ความบริสุทธิ์ของจิต (ปริสุทธโธ).
 - ๕.๒ ความตั้งมั่นของจิต (สมาหิต).
 - ๕.๓ ความควรแก่การงานของจิต (กัมมณีโย).

๖. อาการ: สมาธิโดยอาการ: มีสาม:
- ๖.๑ ปราโมทย์.
 - ๖.๒ เข้มแข็ง.
 - ๖.๓ ปลออยวาง (อย่างน้อยก็นิรณ).
- และมีอาการตามลักษณะที่กล่าวแล้วข้างต้น.

๗. ประเภท: สมาธิโดยประเภท: แบ่งเป็นสอง: โดยการเกิด:
๑. สัมยชาติสมาธิ: คือสมาธิที่เกิดเองโดยธรรมชาติ.
 ๒. ภาวิตสมาธิ: คือสมาธิที่เกิดจากการกระทำของผู้ปฏิบัติ ซึ่งแบ่งได้เป็นหกรูปแบบ:
รูปแบบที่หนึ่ง: แบ่งโดยอาการที่ปรากฏ: แยกออกได้เป็นสอง:

^๑ ปริกัมมภาวนา: การทำภาวนาในชั้นปริกรรม.

^๒ อุปะจารภาวนา: การทำภาวนาขั้นที่เฉียดฉาน.

^๓ อัปปนาภาวนา: การทำภาวนาขั้นแน่วแน่จนเป็นฉาน.

๑. สมาธิล้วน เช่น ฌาน, สมาบัติ.
๒. สมาธิที่กำลังทำงานอยู่กับปัญญา ที่เรียกว่า อนันตริย-สมาธิ.

รูปแบบที่สอง: แบ่งโดยลำดับของการปฏิบัติ: แยกออกเป็นสาม:

๑. บริกรรมสมาธิ^๑.
๒. อุปจารสมาธิ^๒.
๓. อัปปนาสมาธิ^๓.

รูปแบบที่สาม: แบ่งโดยมูลเหตุ:

๑. สัมมาสมาธิ: มีวิชชาเป็นมูลเหตุ.
๒. มิจฉาสมาธิ: มีอวิชชาเป็นมูลเหตุ.

รูปแบบที่สี่: แบ่งโดยผลที่ได้รับ: มีสี่:

๑. สามัญญสมาธิ และสัมมาสมาธิ.
๒. สมาธิสามชั้นตอน: คือ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ.
๓. โลกียสมาธิ และโลกุตตรสมาธิ.
๔. เจโตสมาธิ และปัญญาสมาธิ (ได้แก่ สมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ).

รูปแบบที่ห้า: แบ่งโดยวัตถุ (ที่ตั้ง) ที่เป็นอารมณ์: มีสาม:

๑. รูปธรรมเป็นอารมณ์.
๒. อรูปธรรมเป็นอารมณ์.
๓. นิพพานเป็นอารมณ์ (ซึ่งเรียกว่าอัมมสมาธิ).

รูปแบบที่หก: แบ่งโดยอุตมคติ: มีสอง:

๑. โลกียสมาธิที่เป็นไปเพื่อวิภวภูตะ: ได้แก่ รูปฌาน, อรูปฌาน; ที่มุ่งหมายรูปภพ, อรูปภพ.
๒. โลกุตตรสมาธิที่เป็นไปเพื่อวิวิภวภูตะ (ออกจากวิภวภูตะ): ได้แก่ อัมมสมาธิ ที่มีนิพพานเป็นอารมณ์ (มีบทบริกรรม

^๑ บริกรรมสมาธิ: คือ ความเป็นสมาธิในขั้นบริกรรม (คือลงมือกระทำ).

^๒ อุปจารสมาธิ: คือ ความเป็นสมาธิที่สูงขึ้นไปจนจะถึงความเป็นฌาน.

^๓ อัปปนาสมาธิ: คือ ความเป็นสมาธิที่ถึงขั้นสูงสุด (คือความเป็นฌาน ทั้งรูปฌาน และ อรูปฌาน).

ว่า เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณฺตีตํ ยทฺทํ สพฺพสงฺขารสมฺโม (ฯลฯ) .

๘. กฎเกณฑ์: สมาธิโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ ต้องมีจิต (ซึ่งเป็นตัวผู้กระทำ).
- ๘.๒ ต้องมีอารมณ์สำหรับจิตโดยเฉพาะ.
- ๘.๓ ต้องมีการกำหนดอารมณ์.
- ๘.๔ ต้องมุ่งสมาธิที่เป็นไปเพื่อการสิ้นอาสวะ (ที่กำหนดความเกิดขึ้นและความดับไปแห่งอุปาทานขันธ).
- ๘.๕ ต้องเป็นระบบสมาธิที่ถูกต้อง ตามพระพุทธรประสงค์ เช่น ระบบ อานาปานสติภาวนา เป็นต้น.

๙. สัจจะ: สมาธิโดยสัจจะ:

- ๙.๑ เป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา.
- ๙.๒ ทำให้เกิดความสุขในทิฏฐธรรม (ในปัจจุบัน).
- ๙.๓ การกระทำนั้นต้องมีจิต อารมณ์ของจิต การกำหนดอารมณ์.
- ๙.๔ ต้องมีการกระทำที่ทำให้เกิดธรรมะใหม่ที่สูงขึ้นไป และมีการรักษา ธรรมะของเก่าที่เกิดแล้ว อยู่เป็นประจำ.

๑๐. หน้าที่: สมาธิโดยหน้าที่ (โดยสมมติ):

- ๑๐.๑ ขจัดนิวรณ์.
- ๑๐.๒ ทำให้เกิดวิปัสสนาปัญญา.
- ๑๐.๓ ทำให้เกิดความสุขสงบในปัจจุบัน.
- ๑๐.๔ ทำให้จิตเกิดกำลังที่เหมาะสมแก่การงานของจิต.

๑๑. อุปมา: สมาธิโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๑.๑ เป็นสหายของกันและกันกับปัญญา.
- ๑๑.๒ เป็นน้ำหนักซึ่งต้องมีใช้คู่กันกับความคม เมื่อมีการตัด.
- ๑๑.๓ เหมือนควายตัวที่เป็นกำลัง ในคู่ควายที่ใช้ไถนา.
- ๑๑.๔ เหมือนการเข็ดแวนตาที่ฝ้ามัวให้ใสกระจ่าง.

- ๑๒. สมุทัย:** สมาธิโดยสมุทัย:
- ๑๒.๑ ความเห็นประโยชน์ของสมาธิ.
- ๑๒.๒ จากการบีบบังคับของความทุกข์ที่เกี่ยวกับจิต อันไม่เป็นสมาธิ.
- ๑๓. อัตถังคมะ:** สมาธิโดยอัตถังคมะ:
- ๑๓.๑ เมื่อมีนิเวศน์ กิเลสครอบงำ.
- ๑๓.๒ เมื่อไม่รักษาสมาธิที่ได้แล้ว หรือเลิกเกี่ยวข้องกับสมาธิ.
- ๑๔. อัสนาทะ:** สมาธิโดยอัสนาทะ:
- ๑๔.๑ ความสุขสงบเย็น หรือเป็นไปเพื่อความสงบ.
- ๑๔.๒ ความเชื่อว่าจะได้ปฏิบัติในภพตามชื่อของสมาธินั้น.
- ๑๔.๓ บางพวกมีการได้ปฏิบัติหริยตามทีประสงค์ เป็นอัสนาทะของสมาธิ.
- ๑๕. อาทีนวะ:** สมาธิโดยอาทีนวะ:
- ๑๕.๑ มีเฉพาะผู้หลงติด หรือนำไปใช้อย่างผิด ๆ.
- ๑๕.๒ เมื่อมีการยึดมั่นสมาธินั้น ๆ ด้วยอุปาทาน.
- ๑๖. นิสสรณะ:** สมาธิโดยนิสรณะ : นิสสรณะไม่มีแก่สมาธิ ; เพราะสมาธิไม่มีหน้าที่ที่จะต้องออกจากสิ่งใด. แต่ผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องใช้สมาธิเป็นนิสรณะอย่างหนึ่ง เพื่อการออกจากทุกข์.
- ๑๗. ทางปฏิบัติ:** สมาธิโดยทางปฏิบัติ :
- ๑๗.๑ ความถูกต้องพร้อมเพรียงของอุปกรณ์ของสมาธิ เช่น มีศีล สมบูรณ์, มีสัปปายธรรม (สถานที่เหมาะสม, คบหาสัตบุรุษ).
- ๑๗.๒ กำหนดจิตอยู่ที่อารมณ์ที่เกื้อกูลแก่ความเป็นสมาธิ.
- ๑๗.๓ ควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้เกิดอาการที่เป็นข้าศึกแก่ความเป็นสมาธิ.
- ๑๘. อานิสงส์:** สมาธิโดยอานิสงส์:
- ๑๘.๑ ทำให้เกิดญาณภูตญาณทัสสนะ; เห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง; เป็นบาทฐานของปัญญา แล้วจะเห็นอนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา.

- ๑๘.๒ ทำให้สมบุรณ์ด้วยสติสัมโพชฌงค์^๑ ซึ่งช่วยให้ง่ายในการที่จะบรรลุมรรค ผล นิพพาน.
- ๑๘.๓ ทำให้เป็นสุขสงบเย็นในทิฏฐธรรมนี้.
- ๑๘.๔ ทำให้เกิดปัญญาและธรรมะอื่น ๆ ที่อยู่ในอำนาจของปัญญา เช่น ศีล เป็นต้น.
- ๑๘.๕ ช่วยควบคุมการเกิดแห่งตัวตน เมื่อสมาธินั้นอยู่ในรูปของวิริยะ สติ สัมปชัญญะ.
- ๑๘.๖ มีอานิสงส์ตามชนิดของสมาธิ:
๑. ฌาน: ทำให้เกิดความสุขในปัจจุบัน.
 ๒. อาโลกสัญญา: ทำให้เกิดอำนาจทิพย์ เช่น หูทิพย์ ตาทิพย์.
 ๓. อนุสสติภาวนา: ที่เป็นไปเพื่อความสมบุรณ์แห่งสติ สัมปชัญญะ.
 ๔. สมาธิภาวนาที่กำหนดการเกิด - ดับของอุปาทานชั้นันต์ ซึ่งมีผลทำให้สิ้นอาสวะ.
- ๑๘.๗ ช่วยให้มีการเป็นอยู่อย่างมีชีวิตเย็น เช่น เป็นอยู่โดยปราศจากการรบกวนของนิวรณ์ และอุปกิเลสอื่น ๆ.
- ๑๘.๘ ใช้เป็นอุปกรณ์ของการพัฒนาจิต.
- ๑๘.๙ นำไปใช้ประโยชน์ได้ในทุกกิจการ ทุกแขนงงานของมนุษย์; แม้ในทางโลก.
- ๑๘.๑๐ ประโยชน์ของสมาธิ อาจนำไปใช้ในหน้าที่การงานของมนุษย์แห่งยุคปัจจุบัน:
๑. จิตบริสุทธิ์ ก็ไม่ทำออร์ปชั้น ไม่เห็นแก่ตัว.
 ๒. จิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ทนต่อการยั่วยวนของสิ่งที่ชักจูงจิตไปสู่ทุจริตหรืออคติ.
 ๓. จิตว่องไวในหน้าที่การงาน ช่วยให้ทำหน้าที่ทุกอย่างสำเร็จได้ดีที่สุด, โดยง่าย และรวดเร็ว.

^๑ โพชฌงค์: ธรรมที่ถือว่าเป็นองค์แห่งการตรัสรู้. (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม “โพธิปักขิยธรรม” หน้า ๓๕๐).

๑๙. หนทางถล่ำ: สมาธิโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่ความมีสมาธิ :

- ๑๙.๑ สร้างอารมณ์สงบเย็น กล่อมเคล้าชีวิตไว้เป็นประจำ.
- ๑๙.๒ อยู่ในสิ่งแวดล้อมอันสงบสงัด.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องกับ: สมาธิโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องกับ:

- ๒๐.๑ สัมผัสธรรม: เช่น มีความเหมาะสมทางกาย สถานที่
กัลยาณมิตร ฯลฯ
- ๒๐.๒ ปัญญา: คือ สัมมาทิฐิ รู้ประโยชน์ของสมาธิ.
- ๒๐.๓ ศีล: คือความถูกต้องทางวัตถุ ปัจจัย ทางกายและทางวาจา
ซึ่งเป็นองค์ประกอบของการดำรงชีวิต.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: สมาธิโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ภาษาคน: ของคนทั่วไปหมายถึง: การนั่งหลับตานิ่ง ๆ เงียบ ๆ
ไม่คิดนึกอะไร ตามที่เข้าใจกันโดยมาก.
- ภาษาธรรม: ๑. ความหมายที่ถือเป็นมาตรฐานทั่วไป: คือ ความ
มีจิตบริสุทธิ์, ความมีจิตตั้งมั่น, ความมีจิต
ว่องไวในหน้าที่การงาน.
- ๒. ความหมายชั้นลึก: คือ เอกัคคตาจิตที่มีพระ
นิพพานเป็นอารมณ์.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

- ๑. ธรรมศาสตร์ เล่ม ๑
- ๒. ธรรมะเล่มน้อย
- ๓. บรมธรรม ภาคปลาย
- ๔. สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู
- ๕. สันติภาพของโลก
- ๖. อานาปานสติภาวนา
- ๗. โอสาเรตัพพธรรม

สวรรค์

๑. พยัญชนะ: สวรรค์โดยพยัญชนะ: คือ สิ่งเกาะเกี่ยว หรือสามารถเกาะเกี่ยว.
๒. อรรถะ: สวรรค์โดยอรรถะ:
นัยที่หนึ่ง: ภาพหรือโลกที่เป็นอยู่แห่งสัตว์: ได้แก่ กามาวจรภพ, รูปาวจรภพ, อรูปาวจรภพ.
นัยที่สอง: ภูมิแห่งจิตของสัตว์: ได้แก่ กามาวจรภูมิ, รูปาวจรภูมิ, อรูปาวจรภูมิ.
ทั้งหมดนั้นแยกเป็นสองประเภท: คือ สวรรค์ชั้นกาม และสวรรค์ชั้นพรหม; ทุกชั้นเป็นที่เกาะเกี่ยวแห่งจิตของสัตว์ผู้ยังยึดมั่นด้วยอุปาทาน.
๓. ไวยาจณ์: สวรรค์โดยไวยาจณ์: คือ สุขุค, สุขุติ, เทวโลก, มารโลก, พรหมโลก.
๔. องค์ประกอบ: สวรรค์โดยองค์ประกอบ: คือ ความเป็นเหยื่อล่อให้หลง; ความเย็บร้อยให้ติดแน่น; ความผูกพันไม่ให้หลุดไปจากอำนาจ; ความเป็นที่เกาะเกี่ยวของตัณหา; ความเป็นที่ตั้งของอุปาทาน.
๕. ลักษณะ: สวรรค์โดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ แห่งความเป็นอนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา, เช่นเดียวกับสังขตธรรมทั้งหลาย.
 - ๕.๒ แห่งการหลอกลวงคนพาล, คนโง่, คนมีอวิชชา, ให้หลงไหลจนสูญเสียอิสรภาพ.
 - ๕.๓ แห่งการหลอกลวงที่ซ่อนเร้น, เป็นเพียงมายา, เห็นได้ยาก, สลัดได้ยาก.

๖. อาการ: สวรรค์โดยอาการ: มีอาการ:
- ๖.๑ แห่งการคลุกคลีด้วยเหยื่อหรืออารมณ์; ทั้งที่เป็นกามธาตุ, รูปธาตุ, และอรุรูปธาตุ.
 - ๖.๒ แผลเผาของไฟที่เปียก และเย็น.
 - ๖.๓ ของเบ็ดที่เกี่ยวสัตว์หลายชั้นเชิง.
๗. ประเภท: สวรรค์โดยประเภท: มีสอง:
- นัยที่หนึ่ง:
๑. สวรรค์ที่กล่าวตามสันนิษฐานธรรม: (คำกล่าวของเก่าโบราณก่อนพุทธกาลนานไกล); คือ สวรรค์ที่อยู่เหนือฟ้า จะถึงได้ต่อตายแล้ว; สมบูรณ์ด้วยกามารมณ์.
 ๒. สหยาตนิกสวรรค์: ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า: เป็นไปทางอายตนะที่นี้และเดี๋ยวนี้; เป็นความพอใจที่เกี่ยวกับกามารมณ์ หรือไม่เกี่ยวกับกามารมณ์ก็ได้.
- นัยที่สอง:
๑. สวรรค์ที่เกี่ยวกับกามารมณ์.
 ๒. สวรรค์ที่ไม่เกี่ยวกับกามารมณ์ แต่เกี่ยวกับความสุขที่เกิดจากสมาธิ. (พิเศษ: สวรรค์แห่งศาสนาอื่น ๆ ก็มิอยู่ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์แห่งศาสนานั้น ๆ).
๘. กฎเกณฑ์: สวรรค์โดยกฎเกณฑ์:
- ๘.๑ สวรรค์ต้องเป็นสิ่งที่ให้ความพอใจอย่างใดอย่างหนึ่ง (ตั้งแต่กามธาตุขึ้นไปถึงอรุรูปธาตุ); จนกว่าจะสิ้นสุดอาณาจักรแห่งความพอใจ คือออกไปสู่นิโรธธาตุ หรือนิพพาน. ดังนั้น สวรรค์จึงมีหลายชั้นหลายชนิด ตามลักษณะแห่งอารมณ์หรือความพอใจตามชั้นของตน ๆ.
 - ๘.๒ เป็นพุทธบริษัทต้องรู้จักสวรรค์ (หรือนรกก็ตาม) ที่เป็นไปทางอายตนะที่นี้และเดี๋ยวนี้.
 - ๘.๓ สวรรค์ทุกชั้นมิใช่ความหลุดพ้น; ดังนั้นอย่าไปผูกพันตนเองไว้กับสวรรค์ชั้นใดชั้นหนึ่ง; แม้จะสวยสดงดงามสักเพียงใด.

๙. **สังจะ:** สวรรค์โดยสังจะ:
- ๙.๑ สวรรค์ทุกชั้นเป็นที่เกี่ยวเกาะของสัตว์ และเกี่ยวเกาะสัตว์มิใช่เพื่อความหลุดพ้นหรือดับทุกข์; อย่างมากก็เป็นเพียงเครื่องกลบเกลื่อนทุกข์ชั่วคราว. ทุกคนจึงควรระวังสิ่งที่เรียกว่าสวรรค์.
- ๙.๒ สวรรค์ทาง ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ เป็นสิ่งที่จัดเตรียมได้ควบคุมได้; ไม่เหมือนสวรรค์บนฟ้าตัดอตายแล้ว; ซึ่งควบคุมไม่ได้ หรือจัดเตรียมไม่ได้ตามความพอใจของเรา.
- ๙.๓ สวรรค์เป็นสิ่งที่บำได้, เม่าได้, หลงได้, ทำอันตรายได้; จึงเป็นสิ่งที่ควรเกี่ยวข้องกับปลอดภัย ด้วยความไม่ประมาท.
- ๙.๔ สวรรค์ของลูกไก่ได้ปีกแม่ มีน้ำหนักหรือความหมาย เท่ากับสวรรค์ในวิมานของพวกเทวดา.
- ๙.๕ สวรรค์มิใช่สิ่งสะอาด แต่ยังคงปรกอยู่ด้วยกิเลสตัณหาอุปาทานบางชนิด; นี่เป็นสิ่งที่ควรทราบไว้.
- ๙.๖ ความพอใจในสวรรค์เป็นอุปสรรคของการบรรลุพระนิพพาน.
- ๙.๗ สวรรค์เป็นเรื่องบวก (positive) มากเกินไป; เช่นเดียวกับนรกเป็นเรื่องลบ (negative) อย่างสุดเหวี่ยง. ถ้ายังถูกเกี่ยวเกาะอยู่ด้วยสิ่งทั้งสองนี้ นิพพานย่อมไม่ปรากฏ.

๑๐. **หน้าที่:** สวรรค์โดยหน้าที่:
- นัยที่หนึ่ง: สวรรค์มีหน้าที่ (โดยสมมติ): เกี่ยวเกาะหรือกักขังสัตว์.
- นัยที่สอง: บุคคลมีหน้าที่มองเห็นโทษอันเกิดจากการเกี่ยวเกาะของสัตว์; แล้วเปลื้องตัวออกมาเสียให้ได้ หรือใช้เป็นบันไดเพื่อคุณธรรมที่สูงไปกว่านั้น.
- นัยที่สาม: ครูบาอาจารย์มีหน้าที่สอนประชาชนให้เข้าใจสวรรค์อย่างถูกต้อง: จนไม่เป็นที่เกี่ยวเกาะ; แต่เป็นการสนับสนุนเพื่อการบรรลุธรรมในขั้นที่สูงขึ้นไป.

๑๑. **อุปมา:** สวรรค์โดยอุปมา: เปรียบเสมือน:
- ๑๑.๑ ดอกไม้หรือเหยื่อล่อแห่งมาร เพื่อนำสัตว์ไปตามความพอใจของตน.

- ๑๑.๒ ยาพิษที่เคลือบไว้ด้วยน้ำตาล หรือเบ็ดที่มีเหยื่อหุ้มไว้ จนเป็นที่ติดตั้งของคนประมาท.
- ๑๑.๓ ห้ามล้ออัตโนมัติ ที่ทำความเนิ่นช้าให้แกร่ง ที่จะวิ่งไปสู่จุดหมายปลายทาง.
- ๑๑.๔ สิ่งปฏิกุลแก่พระอริยเจ้า.
- ๑๑.๕ สิ่งที่เข้าไปแล้วออกยากเหมือนเชิงหนาม หรือทางวกวนแห่งเขาวงกต.

๑๒. สมุทัย: สวรรค์โดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ ตัณหาอุปาทานฝ่ายกุศล.
- ๑๒.๒ สัมมาทิฏฐิฝ่ายสาสวะ. ส่วนสัมมาทิฏฐิฝ่ายอนาสวะ เป็นเครื่องปลดปล่อยสัตว์ออกมาเสียจากอำนาจแห่งสวรรค์.

๑๓. อัถถึงคมะ: สวรรค์โดยอัถถึงคมะ:

- ๑๓.๑ ความดับไปตามคราวแห่งเหตุปัจจัยของสวรรค์ เช่นเดียวกับสังขตธรรมทั้งหลาย.
- ๑๓.๒ ความเห็นโทษหรือความต่ำทรามแห่งสวรรค์ จนหมดตัณหาในสวรรค์.
- ๑๓.๓ การบรรลุมรรคผลที่สูงขึ้นไป; จนไม่มีอัสสาทะเหลืออยู่สำหรับจะพอใจในสวรรค์.

๑๔. อัสสาทะ: สวรรค์โดยอัสสาทะ:

- ๑๔.๑ อัสสาทะของสวรรค์มีอยู่เป็นชั้น ๆ ตรงตามภาวะแห่งจิตใจของสัตว์ ซึ่งตั้งอยู่ในภพหรือภูมินั้น ๆ.
- ๑๔.๒ อัสสาทะของสวรรค์ชั้นใด ย่อมเกี่ยวเกาะเฉพาะจิตของสัตว์ที่ตั้งอยู่ในสวรรค์ชั้นนั้น.
- ๑๔.๓ สวรรค์ของอันทพาล มีอัสสาทะที่จะเกี่ยวเกาะใจคนชั้นอันทพาลหรือมิชฉาทิฏฐิ แต่ธรรมดาไม่เรียกกันว่าสวรรค์; ทั้งที่มีความหมายอย่างเดียวกับสวรรค์.

๑๕. อาทินวะ: สวรรค์โดยอาทินวะ:

๑๕.๑ มีเฉพาะแก่ผู้ที่มองเห็นโทษของสวรรค์; ไม่มีแก่ผู้ที่บำสวรรค์, มาสวรรค์, หลงสวรรค์ หรือไม่เห็นโทษของสวรรค์.

๑๕.๒ อาทินวะของสวรรค์มีชั่วเวลาที่อวิชชา ตัณหา อุปาทานของคนเขลาปิดบังอยู่; แดงหลอกให้เห็นว่ามีใช่เป็นอาทินวะ.

๑๖. นิสสรณะ: สวรรค์โดยนิสสรณะ:

นัยที่หนึ่ง: นิสสรณะจากสวรรค์ไม่มี และไม่ต้องการจะมีสำหรับพาลปุถุชน; ต่อเมื่อเป็นกัลยาณปุถุชนเห็นสิ่งที่ดีกว่าสูงกว่าสวรรค์; จึงจะต้องการนิสสรณะจากสวรรค์.

นัยที่สอง: นิสสรณะจากสวรรค์ตั้งต้นจากสัมมาทิฐิที่เห็นโทษของสวรรค์; แล้วดำเนินในสัมมาทิฐิที่สูงขึ้นไป จนสมบูรณ์ด้วยอริยักขัณฐ์คิณมรรค.

๑๗. ทางปฏิบัติ: สวรรค์โดยทางปฏิบัติ:

นัยที่หนึ่ง: เพื่อเข้าสู่สวรรค์: คือ กุศลกรรมบถสิบประการ; หรือ การปฏิบัติตามปฏิจจสมุปาบทขั้นต้น ๆ เพื่อการมีแห่งกุศลกรรมบถนั้น.

นัยที่สอง: เพื่อออกจากความเกี่ยวเกาะของสวรรค์: คือ การเห็นโทษของสวรรค์; และเห็นอานิสงส์ของการออกจากสวรรค์; แล้วดำเนินตามปฏิจจสมุปาบทฝ่ายนิโรธาวจนถึงที่สุด.

๑๘. อานิสงส์: สวรรค์โดยอานิสงส์:

นัยที่หนึ่ง: มีเฉพาะแก่สามัญสัตว์ที่ยังต้องเวียนว่ายในวัฏฏะ: ยังไม่ประสงคโลกุตตระ.

นัยที่สอง: อานิสงส์โดยอ้อม: คือ เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่นจนติดอยู่ในสวรรค์; สวรรค์ก็กลายเป็นบันไดเพื่อการบรรลุพระนิพพาน.

นัยที่สาม: อานิสงส์ต่ำสุด: คือ อานิสงส์ทางศีลธรรม; คือเป็นเครื่องยั่ว เครื่องชักจูงให้คนปฏิบัติเพื่อกุศล ละอกุศล.

๑๙. หนทางถล่ำ: สวรรค์โดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่ความยึดมั่นถือมั่นในสวรรค์:

๑๙.๑ การเทศนาอบรมสั่งสอนตามขนบธรรมเนียมประเพณี หรือ
วัฒนธรรมปราปราแบบโบราณ ซึ่งหยุดอยู่เพียงสวรรค์ใน
ฐานะเป็นสิ่งสูงสุด.

๑๙.๒ การคบหาสมาคมกันอยู่แต่ในหมู่บุคคลผู้มีความรู้สูงสุด เพียง
เรื่องของสวรรค์.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: สวรรค์โดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: คือ สิ่งแวดล้อม, ปัจจัย,
การชักจูงแนะนำสั่งสอนเพื่อความนิยมชมชอบ หรือเพื่อเบื้อหน้าใน
สวรรค์ แล้วแต่กรณี.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: สวรรค์โดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: เป็นบ้านเมืองอยู่บนฟ้า.

ภาษาธรรม: ภาวะแห่งจิตที่ได้รับความสุขความพอใจ
อย่างหลงไหล.

๒๑.๒ ภาษาคน: อยู่บนฟ้า.

ภาษาธรรม: อยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

๒๑.๓ ภาษาคน: ถึงได้ต่อตายแล้ว.

ภาษาธรรม: ถึงได้ทันทีและเดี๋ยวนี้.

ธรรมโฆษณีสวรรค์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ธรรมบรรยายต่อทางสุนัษ

๒. ปรมัตถสภาวะธรรม

๓. ฟ้าสา่งๆ ตอน ๑, ๒

สังขาร

๑. พหุปัญญาชนะ: สังขารโดยพหุปัญญาชนะ: คือ กระทำพร้อม คือ ปปรุง.
๒. อรรถนะ: สังขารโดยอรรถนะ: มีสามอย่าง: คือ ความหมายแห่งผู้ปรุง, สิ่งที่ถูกปรุง, การปรุง; ทั้งหมดนี้รวมอยู่ในคำว่าสังขาร.
๓. ไวยากรณ์: สังขารโดยไวยากรณ์: คือ สังกร, สังขต.
๔. องค์ประกอบ: สังขารโดยองค์ประกอบ:
 ๑. โดยหลักใหญ่: มีผู้ปรุง, สิ่งที่ถูกปรุง, การปรุง.
 ๒. โดยหลักย่อย: ๑. มีผู้ปรุง และปัจจัยแห่งผู้ปรุง: เช่น ความอยาก.
๒. มีสิ่งที่ถูกปรุง และปัจจัยแห่งสิ่งที่ถูกปรุง: เช่น ธาตุทั้งหลาย.
๓. มีการปรุง และปัจจัยแห่งการปรุง: เช่น อำนาจหรือความเป็นไปได้แห่งการปรุง.
๕. ลักษณะ: สังขารโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ ไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นอนัตตา.
 - ๕.๒ ปิดบังความจริง.
 - ๕.๓ ปรุงแต่งให้เกิดสิ่งใหม่.
 - ๕.๔ แห่งการเกิดขึ้น, ตั้งอยู่, ตับไป, อย่างไม่มีที่สิ้นสุด.
๖. อาการ: สังขารโดยอาการ: มีอาการ:
 - ๖.๑ ของปฏิจจสมุปบาท.
 - ๖.๒ แห่งวิภูฏะคือ: เกิดขึ้น, ตั้งอยู่, ตับไป ๆ ๆ.

๖.๓ แห่งความไม่สงบ.

๖.๔ ทั้งฝ่ายวิวัฒนาการ และวินาศนาการ.

๗. ประเภท: สังขารโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทสาม:

กลุ่มที่หนึ่ง: จำแนกตามฐานที่ตั้ง:

๑. กายสังขาร: ให้เกิดการกระทำทางกาย.

๒. วจีสังขาร: ให้เกิดการกระทำทางวาจา.

๓. มโนสังขาร: ให้เกิดการกระทำทางใจ.

กลุ่มที่สอง: แบ่งตามคุณค่า:

๑. ปุณฺณยาสังขาร: ปรงแต่งบุญ.

๒. อปุณฺณยาสังขาร: ปรงแต่งสิ่งมิใช่บุญ.

๓. อเนญชยาสังขาร: ปรงแต่งความไม่หวั่นไหวไปตามบุญและอบุญ; แต่ยังไม่ถึงขั้นนิพพานโดยสมบูรณ์.

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสอง: จำแนกโดยสภาวะธรรมชาติ:

๑. นามธรรม (จิตใจ).

๒. รูปธรรม (วัตถุและกาย).

๘. กฎเกณฑ์: สังขารโดยกฎเกณฑ์:

๘.๑ ขึ้นชื่อว่าสังขารต้องมีเหตุมีปัจจัย และเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย.

๘.๒ สังขารที่ปรงมาจากวิชาเป็นไปเพื่อทุกข์; สังขารที่ปรงมาจากวิชา ไม่เป็นไปเพื่อทุกข์.

๘.๓ ขึ้นชื่อว่าสังขารต้องมีน้ำหนักในตัว; ตรงกันข้ามกับวิสังขารซึ่งไม่มีน้ำหนัก.

๘.๔ สังขารมีมิติ (เครื่องกำหนด); วิสังขารไม่มีมิติ.

๙. สัจจะ: สังขารโดยสัจจะ:

๙.๑ ถ้ามีปัจจัยปรงแต่ง และต้องเป็นไปตามอำนาจปัจจัยแล้ว เรียกว่าสังขารทั้งสิ้น; ต่อเมื่อตรงกันข้าม จึงจะเรียกว่าวิสังขาร (มิใช่สังขาร).

- ๙.๒ ถ้าเป็นสังขารแล้วก็ต้องไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นอนัตตา.
- ๙.๓ จักรวาลทั้งปวง เป็นเพียงกระแสแห่งการปรุงแต่ง ของสิ่งที่เรียกว่าสังขาร.
- ๙.๔ อาการปรุงแต่งของสังขารทั้งหลายจนตลอดสาย เรียกว่า ปฏิจ-
สมุปบาท.
- ๙.๕ สังขารที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับมนุษย์ในชีวิตประจำวัน มีอยู่ในนาม
ของสิ่งที่เรียกว่า ชันธ์ห้า, आयตนะหก.
- ๙.๖ สังขารสิ้นสุดลงเมื่อหมดเหตุหมดปัจจัย และสิ้นสุดแห่งการ
ปรุง; เรียกว่าความสงบแห่งสังขาร หรือความปรากฏแห่งวิสังขาร.
- ๙.๗ การกระทำกรรมก็ดี, การรับผลกรรมก็ดี, มีได้โดยสังขารและ
แก่สังขาร; ทั้งที่เป็นอนัตตา.
- ๙.๘ สังขารที่ไม่ถูกยึดถือ ก็คือเบญจขันธ์ที่ไม่ถูกยึดถือ หรือขันธ์
ล้วน ๆ; ก็ยังไม่เป็นทุกข์. สังขารที่ถูกยึดถือ ก็คือเบญจขันธ์ที่
ถูกยึดถือ หรืออุปาทานขันธ์ ก็ต้องเป็นทุกข์.
- ๙.๙ ขึ้นชื่อว่าสังขาร ต้องอยู่ภายใต้อำนาจแห่งกฎของการปรุงแต่ง
ตลอดเวลา; ไม่มีทางที่จะเป็นอิสระ.
- ๙.๑๐ สังขารตั้งต้นปรุงแต่งกันเมื่อไร และหยุดปรุงแต่งกันเมื่อไร เป็น
สิ่งที่สังขาร (ที่สมมติเรียกกันว่าบุคคล) นั้นเอง ก็ยังรู้จักได้ยาก
หรือถึงกับไม่รู้จักเสียเลย.
- ๙.๑๑ สังขารทั้งหลายเป็นตัวละคร ที่แสดงบทบาทของธรรมชาติฝ่าย
สังขตะอยู่ทุกอย่างทุกประการ และตลอดเวลา.
- ๙.๑๒ ชีวิตก็ดี, นามรูปก็ดี, อารมณ์, เวทนา, อายุ, กรรม และผล
กรรมก็ดี ฯลฯ; ทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นสังขาร หรือสิ่งปรุงแต่ง
ชั่วคราว.

๑๐. หน้าที่ : สังขารโดยหน้าที่ (โดยสมมติ) :

- ๑๐.๑ *ปรุงแต่ง*: ให้เกิดผู้ปรุงแต่ง, สิ่งถูกปรุงแต่ง, และการปรุง
แต่ง.
- ๑๐.๒ *ปรุงแต่งวัฏฏะ*: ทั้งในความหมายที่เป็นการข้ามภพข้ามชาติ
และไม่ข้ามภพข้ามชาติอย่างไม่หยุดหย่อน.

๑๐.๓ ทำสิ่งทุกอย่าง ไม่ให้คงอยู่ในสภาพเดิม.

๑๐.๔ ประชุมแต่งวิญญานธาตุ ให้เป็นวิญญานทางอายตนะ.

๑๑. อุปมา: สังขารโดยอุปมา: *เปรียบเสมือน:*

๑๑.๑ ผู้ปั้นหม้อ, หม้อ, การปั้นหม้อ.

๑๑.๒ นายช่างสร้างเรือน, เรือน, การสร้างเรือน.

๑๒. สมุทัย: สังขารโดยสมุทัย:

๑๒.๑ อวิชชา.

๑๒.๒ ความต้องการ (ตัณหา).

๑๒.๓ กฎแห่งวิวัฒนาการเป็นปัจจัยแห่งสังขารทางวัตถุ.

๑๓. อัตถังคมะ: สังขารโดยอัตถังคมะ คือ:

๑๓.๑ ความดับแห่งอวิชชา.

๑๓.๒ สังขารที่เรียกโดยชื่ออื่น จะมีก่ชินิตหรือก่สลิปชินิตก็ตาม จะดับไป เพราะการดับแห่งเหตุของมัน.

๑๓.๓ ความดับแห่งความต้องการ.

๑๓.๔ ความสิ้นสุดแห่งวิวัฒนาการ.

๑๓.๕ ความขาดปัจจัยแห่งสังขาร.

๑๓.๖ ความดับไปตามธรรมชาติของสิ่งที่เป็นสังขตธรรม.

๑๔. อัสนาทะ: สังขารโดยอัสนาทะ:

๑๔.๑ ทำให้เกิดสิ่งแปลกใหม่ขึ้นมาได้ตามความต้องการ ทั้งทางวัตถุและทางจิต.

๑๔.๒ สามารถใช้เป็นบันไดนำไปสู่วิสังขาร (นิพพาน).

๑๕. อาทีนวะ: สังขารโดยอาทีนวะ:

๑๕.๑ สังขาร เป็นต้นเหตุแห่งปัญหาทั้งปวง.

๑๕.๒ สังขาร (คือการตกอยู่ภายใต้อำนาจของสังขาร) เป็นทุกข์อย่างยิ่ง; ไม่ว่าจะเป็สังขารประเภทไหน.

๑๕.๓ ขึ้นชื่อว่าสังฆารยอมกัตเจ้าของ (ผู้เข้าไปยึดถือว่าตัวตน หรือ ของตน) อย่างไม่เลือกหน้า.

๑๖. นิสรณะ: สังฆารโดยนิสรณะ:

นัยที่หนึ่ง: บุคคลไม่ต้องออกจากสังฆาร เพียงแต่ออกจากอำนาจของสังฆาร: คืออาศัยสังฆารฝ่ายวิชา เพื่อออกมาเสียจากอำนาจของสังฆารฝ่ายอวิชา.

(การปฏิบัติธรรม เช่น อริยมรรคมีองค์แปด เป็นสังฆาร-ธรรมฝ่ายวิชา; เพื่อออกมาเสียจากทุกข์ ซึ่งเป็นสังฆารฝ่ายอวิชา) นี้เรียกว่าอาศัยสังฆาร ออกจากอำนาจของสังฆาร; ทำนองหนามยอกหนามบ่ง.

นัยที่สอง: บุคคลไม่พึงเห็นว่าสังฆารเป็นอกุศล (บาปหรือชั่ว) โดยส่วนเดียว: เป็นกุศลก็มี; เป็นอัพยากฤตก็มี; เป็นตัวปัญหาเสียเองก็ได้; เป็นตัวแก้ปัญหาให้แก้กันและกันก็ได้; นี่คือสังฆาร เป็นนิสรณะแก่สังฆาร.

๑๗. ทางปฏิบัติ: สังฆารโดยทางปฏิบัติ: เพื่อออกจากอำนาจของสังฆาร:

๑๗.๑ การศึกษาให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่าสังฆารโดยถูกต้องและสิ้นเชิง ว่ามีก็อย่าง แต่ละอย่าง ๆ มีหน้าที่อะไร.

๑๗.๒ การมีสติควบคุมไม่ให้เกิดสังฆารฝ่ายอวิชา (การปรุงแต่ง); ในขณะที่มีการกระทบทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ.

๑๗.๓ การดำเนินชีวิตอยู่ด้วยอริยอัฏฐังคิกมรรคนั้นแหละ เป็นการควบคุมสังฆาร, การใช้สังฆารฝ่ายวิชา แก้ปัญหาทั้งหลายของสังฆารทั้งหลายฝ่ายอวิชา อยู่อย่างครบถ้วน.

๑๘. อานิสงส์: สังฆารโดยอานิสงส์:

๑๘.๑ ช่วยให้เกิดชีวิตและการสืบต่อแห่งชีวิตอยู่ได้; นั่นคือ ให้เกิดกระแสแห่งวิวัฒนาการของจักรวาล.

๑๘.๒ สังฆารฝ่ายวิชามีอานิสงส์ ในการแก้ปัญหาทุกอย่าง ที่เกี่ยวกับสังฆารฝ่ายอวิชา; มนุษย์จึงรอดอยู่ได้.

๑๙. หนทางถลำ: สังขารโดยหนทางถลำ:

๑๙.๑ เข้าไปสู่อำนาจของสังขาร: คือ อวิชชา และความประมาท.

๑๙.๒ ออกจากอำนาจของสังขาร: คือ วิชชา และความไม่ประมาท;
หรือเรียกว่า การเป็นอยู่โดยอริยอัฏฐังคิกมรรค.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: สังขารโดยสิ่งที่จะต้องเกี่ยวข้อง:

๒๐.๑ เพื่อมีความง่ายในการตกอยู่ใต้อำนาจของสังขาร: คือ ความหลงไหลมัวเมา จนตกเป็นทาสของอัสสาทะแห่งสังขาร
นั่นเอง.

๒๐.๒ เพื่อมีความง่ายในการออกจากอำนาจของสังขาร: คือ
ความรู้เท่าทันจนไม่หลงไหลบูชาในอัสสาทะของสังขารทั้ง
หลาย แม้สิ่งที่เรียกว่ามหากุศล.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: สังขารโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: ร่างกาย.

ภาษาธรรม: การปรุงแต่งให้เกิดสิ่งใหม่.

๒๑.๒ ภาษาคน: สิ่งที่น่ารักน่าถนอม.

ภาษาธรรม: สิ่งที่ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น.

ธรรมโฆษณที่แนะนำให้อ่าน

๑. ธรรมบรรยายต่อทางสุณัษ

๒. ธรรมะเล่มน้อย

๓. ฟังสาธ ๗ ตอน ๑

สังฆะ

๑. พัยุชณะ: สังฆะโดยพัยุชณะ: คือ หมู่.
๒. อรรณะ: สังฆะโดยอรรณะ: คือ หมู่คณะของพระอรียเจ้า และผู้พยายามเพื่อความเป็นพระอรียเจ้า.
๓. ไวพจน์: สังฆะโดยไวพจน์: คือ คณะ, ยูณะ (ฝูง), กายะ, สมุหะ, พยุพหะ (หมู่) ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: สังฆะโดยองค์ประกอบ:
 - ๔.๑ *โดยทางวินัย*: เป็นไปตามบัญญัติไว้ในวินัย.
 - ๔.๒ *โดยทางธรรม*: คือ การปฏิบัติดี, การปฏิบัติตรง, การปฏิบัติถูกต้อง, การปฏิบัติสมควร.
๕. ลักษณะ: สังฆะโดยลักษณะ: *มีลักษณะ*:
 - ๕.๑ รวมกันเป็นหมู่เดียวหมดทั้งพระพุทศาสนา.
 - ๕.๒ ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกต้อง ปฏิบัติสมควร.
 - ๕.๓ เป็นศาสนทายาทสืบพระศาสนา.
 - ๕.๔ เป็นรัตนะอย่างหนึ่งในรัตนะทั้งสาม.
 - ๕.๕ กลมกลืน สามัคคี ปราศจากข้อขัดแย้ง.
๖. อาการ: สังฆะโดยอาการ: *มีอาการ*:
 - ๖.๑ อยู่กันเป็นหมู่.
 - ๖.๒ รับผิดชอบร่วมกัน.
 - ๖.๓ ปฏิบัติสนองพระพุทประสงค์.

๗. ประเภท: สังฆะโดยประเภท: แบ่งโดยประเภทสอง:
 คู่ที่หนึ่ง: สงฆ์ในธรรมวินัยนี้ กับสงฆ์ในธรรมวินัยอื่น (ในศาสนาอื่น).
 คู่ที่สอง: ภิกษุสงฆ์ และภิกษุณีสงฆ์.
 คู่ที่สาม: เสขสงฆ์^๑ และอเสขสงฆ์^๒.
 คู่ที่สี่: สงฆ์โดยธรรม (เพราะปฏิบัติธรรม).
 สงฆ์โดยวินัย (เพียงแต่บวชถูกต้องตามวินัย).

๘. กฎเกณฑ์: สังฆะโดยกฎเกณฑ์:
 ๘.๑ สงฆ์มีเพียงหมู่เดียว; ประกอบด้วยภิกษุทั้งหมดในพุทธศาสนา.
 ๘.๒ ต้องเป็นสมานสังวาส (มีสิทธิเสมอกัน: ไม่ถือ แก่, หนุ่ม, สูง, ต่ำ, มาก, น้อย ฯลฯ)
 ๘.๓ โดยวินัยมีจำนวนสิ่งรูปขึ้นไป จึงจะเรียกว่าสงฆ์ (คือสังฆะ) คือทำงานแทนในนามสงฆ์ทั้งหมดได้.
 ๘.๔ ต้องปฏิบัติตามธรรมะและวินัยอย่างครบถ้วน.
 ๘.๕ ต้องรับภาระในการสืบอายุพระศาสนา.

๙. สัจจะ: สังฆะโดยสัจจะ:
 ๙.๑ เป็นอาหุเนยยบุคคล^๓เนื่อนาบุญของโลก.
 ๙.๒ เป็นที่พึ่งทางจิตวิญญาณของสังคม.
 ๙.๓ เป็นศาสนทายาทในการประกาศพระศาสนา.
 ๙.๔ เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ หรือมีพรหมจรรย์ประพฤติดจบแล้ว.
 ๙.๕ เป็นรัตนะอย่างหนึ่งในสามรัตนะ.

๑๐. หน้าที่: สังฆะโดยหน้าที่:
 ๑๐.๑ ขวนขวายในการประพฤติพรหมจรรย์ส่วนตนให้ก้าวหน้า หรือถึงที่สุด.

^๑ เสขะ: แปลว่า ยังต้องศึกษา; หมายถึงพระอริยบุคคลที่ยังไม่ถึงพระอรหันต์ ที่ยังต้องปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอรหันต์.

^๒ อเสขะ: แปลว่า จบการศึกษา; หมายถึงผู้อยู่จบพรหมจรรย์ มีอาสวะอันสิ้นแล้ว หมายถึงพระอรหันต์.

^๓ อาหุเนยยบุคคล: แปลว่า บุคคลผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ สมควรแก่สักการะที่เขานำมาบูชา.

- ๑๐.๒ สืบอายุพระศาสนา.
- ๑๐.๓ ประพฤติตนเป็นตัวอย่างและเป็นผู้นำ ในการกำจัดความเห็นแก่ตัวในโลก.
- ๑๐.๔ สนองพระพุทธรประสงค์ในทุกความหมาย.
- ๑๑. อุปมา:** สังฆะโดยอุปมา: *เปรียบเทียบ*
- ๑๑.๑ บุตรของพระพุทธเจ้า.
- ๑๑.๒ เพื่อนหรือพี่น้องของหมู่มสัตว์.
- ๑๑.๓ โยธีย์ผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา.
- ๑๒. สมุทัย:** สังฆะโดยสมุทัย: (สมุทัยแห่งการเกิดคณะสงฆ์)
- ๑๒.๑ สัญชาติญาณแห่งการรวมหมู่ ดลบันดาลให้พระศาสดาแห่งศาสนานั้น ๆ จัดตั้งสาวกของตน ๆ เป็นคณะสงฆ์ขึ้น.
- ๑๒.๒ ความจำเป็นที่ต้องอยู่กันเป็นหมู่ จึงต้องมีการจัดความอยู่กันเป็นหมู่อย่างมีระเบียบ.
- ๑๓. อัตถังคมะ:** สังฆะโดยอัตถังคมะ:
- ๑๓.๑ ความเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของสังฆารตามธรรมชาติ.
- ๑๓.๒ ความแตกสามัคคีระหว่างสงฆ์เอง.
- ๑๔. อััสสาทะ:** สังฆะโดยอััสสาทะ:
- ๑๔.๑ การมีศาสนาเป็นมรดกตกทอดมาถึงเราผู้เกิดภายหลัง.
- ๑๔.๒ เป็นบุญเขตให้เกิดบุญโดยสะดวก.
- ๑๔.๓ เป็นเสาหลักแห่งสันติภาพของหมู่มสัตว์.
- ๑๔.๔ เป็นกัลยาณมิตรทางวิญญาณของทุกคน.
- ๑๕. อาทีนวะ:** สังฆะโดยอาทีนวะ: อาทีนวะจากสังฆะไม่มี: แต่มีอาทีนวะแก่สังฆะ คือ: ความเลอะเลือนของธรรมวินัย หรือการแตกสามัคคีเป็นต้น.

๑๖. นิสสรณะ: สังฆะโดยนिसสรณะ: นิสสรณะจากสังฆะไม่มี; แต่สังฆะเป็นผู้นำทางนिसสรณะออกจากทุกข์.
๑๗. ทางปฏิบัติ: สังฆะโดยทางปฏิบัติ: ทางปฏิบัติของสังฆะเองก็ดี; ทางปฏิบัติเพื่อบุคคลเข้าสู่สังฆะก็ดี; รวมกันอยู่ที่สิ่งที่เรียกว่า; อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือพรหมจรรย์ หรือธรรมวินัย.
๑๘. อานิสงส์: สังฆะโดยอานิสงส์:
- ๑๘.๑ เป็นหลักเป็นประธานของสังคมในการสร้างสันติภาพ.
 - ๑๘.๒ เป็นผู้นำในการทำความรอดทั้งทางกายและทางจิต.
 - ๑๘.๓ เป็นฐานที่ตั้งแห่งสังคมสงเคราะห์อย่างลึกซึ้ง.
 - ๑๘.๔ เป็นตัวอย่างและผู้นำในการปิดประตูอบายทุกชนิดทุกระดับ.
 - ๑๘.๕ ทำให้หมู่สัตว์มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า.
 - ๑๘.๖ เป็นดวงประทีปแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า.
๑๙. ทนทางถลำ: สังฆะโดยทนทางถลำ: เข้าไปสู่ความเป็นสมาชิกของสังฆะ:
- ๑๙.๑ ความเห็นแก่ประโยชน์ใหญ่หลวงยิ่งกว่าประโยชน์เล็กน้อย.
 - ๑๙.๒ การบิบัติของโลกในเพศฆราวาส.
 - ๑๙.๓ ประเพณีการบวช.
๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: สังฆะโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ในการเข้าสู่สังฆะ:
- ๒๐.๑ สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะที่เพียงพอ.
 - ๒๐.๒ ความเข้มแข็งทางกาย ทางจิต ทางสติปัญญา.
๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: สังฆะโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:
- ๒๑.๑ ภาษาคน: หรือภาษาเด็ก: คือผู้บวชนุ่งเหลืองห่มเหลือง.
ภาษาธรรม: ผู้กำลังประพฤติพรหมจรรย์ หรือประพฤติจบพรหมจรรย์.
 - ๒๑.๒ ภาษาคน: ลูกชาวบ้าน.
ภาษาธรรม: ลูกพระพุทธเจ้า.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ขุมทรัพย์จากพระโฆษฐ์
๓. เยวชนกับศีลธรรม

๒. นวกานุสาสน์ เล่ม ๑
๔. อริยสังจากพระโฆษฐ์

สันโดษ

๑. พหัญชนะ: สันโดษโดยพหัญชนะ: คือ ยินดี ยินดีด้วยสิ่งที่มีอยู่.
๒. อรณะ: สันโดษโดยอรณะ: คือ ความยินดีหรืออิมใจในสิ่งที่มีอยู่ เพื่อเป็นกำลังสำหรับทำต่อไป มิใช่หยุดเสียเพียงเท่านั้น; ทำให้รู้สึกว่ามีหรือได้รับสิ่งที่เราต้องการอยู่ตลอดเวลา มีผลทำให้ไม่รู้สึกเหน็ดเหนื่อยในการทำงาน.
๓. ไวพจน์: สันโดษโดยไวพจน์: คือ สนตุฎฺฉิ, อပ္ปิจฺจดา, ปิติ ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: สันโดษโดยองค์ประกอบ: คือ การกระทำ, ได้รับผลของการกระทำ, พอใจในผลของการกระทำ, มีกำลังใจในการกระทำต่อไป จนกว่าจะถึงที่สุด.
๕. ลักษณะ: สันโดษโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ แห่งความปรารถนาเท่าที่ควรปรารถนา.
 - ๕.๒ แห่งความร่ำรวยอยู่ตลอดเวลา.
 - ๕.๓ แห่งชัยชนะต่อการทำงานที่กระทำอยู่.
 - ๕.๔ เป็นรากฐานแห่งความสงบสุขแม้แห่งพระนิพพาน.
๖. อาการ: สันโดษโดยอาการ: คือ มีอาการแห่งความยินดี อิม พอ สดชื่น แจ่มใส สนุกในการทำงาน และการเป็นอยู่.
๗. ประเภท: สันโดษโดยประเภท: แบ่งโดยประเภทสอง:
 ๑. โลกียสันโดษ: คือสันโดษของคนธรรมดา ที่ยังต้องควบคุมระมัดระวัง.

๒. **โลกุตตรสันโดษ:** คือสันโดษของพระอรหันต์ มีเองโดยอัตโนมัติ ไม่ต้องมีการควบคุม หรือระวังสังวร.

กลุ่มที่สอง:

๑. **สันโดษของอัครพาล:** เป็นข้อดีของการพัฒนา.

๒. **สันโดษของสัตว์บุรุษ:** เป็นปัจจัยแก่การพัฒนา แม้แก่พระนิพพาน.

กลุ่มที่สาม:

๑. สันโดษที่ความจำเป็นบังคับ.

๒. สันโดษที่เป็นอิสระ.

๘. กฎเกณฑ์: สันโดษโดยกฎเกณฑ์:

๘.๑ มีธรรมะเป็นอุปกรณ์: คือความปรารถนาน้อย (อัปปิจจตา); ความเป็นผู้เลี้ยงง่าย (สุภรตา); และสัมมาอาชีวะเป็นที่สูงสุด.

๘.๒ กฎเกณฑ์สำหรับบัญญัติความหมายของคำ ๆ นี้ คือ ไม่ต้องบัญญัติว่า อย่าสันโดษในการบำเพ็ญบุญกุศล แต่ยังคงยืนยันว่า แม้การทำบุญทำกุศลก็ต้องมีสันโดษ.

๘.๓ ทุกคนต้องมีสันโดษในการเป็นอยู่ประจำวัน เพื่อเป็นวัคซีนป้องกันโรคทางจิต.

๙. สัจจะ: สันโดษโดยสัจจะ:

๙.๑ ทำให้มีความรู้สึกว่าไม่ขาดแคลนอะไร มีความร่ำรวยอยู่เสมอ.

๙.๒ สันโดษเป็นสิ่งหล่อเลี้ยงชีวิตให้สดชื่น ไม่เหี่ยวเฉา เหมือนต้นไม้ที่ได้น้ำอย่างเพียงพออยู่เสมอ.

๙.๓ ถ้าไม่มีสันโดษโดยสิ้นเชิงแล้ว โลกนี้ก็จะเต็มอัดอยู่ด้วยคนบ้าหรือตลกนรกทั้งเป็น เพราะมีแต่ความหิวอยู่ตลอดเวลา.

๙.๔ แม้จะเป็นเศรษฐีมหาศาล ถ้าขาดสันโดษแล้ว ก็จะเป็นยาจกเข็ญใจ อยู่ท่ามกลางกองมหาสมบัตินั่นเอง.

๑๐. หน้าที่: สันโดษโดยหน้าที่:

๑๐.๑ **หน้าที่ (โดยสมมติ) ของสันโดษ:** ทำให้มนุษย์มีความรู้สึกพอใจ อิ่มใจ เป็นสุขอยู่ตลอดเวลาและส่งเสริมให้เกิดกำลังเพื่อการพัฒนาสืบต่อไป.

๑๐.๒ **หน้าที่ของมนุษย์ต่อสันโดษ:** คืออย่าเข้าใจ หรือใช้สันโดษ ให้ผิดความหมายที่แท้จริงของคำ านี้.

๑๑. **อุปมา:** สันโดษโดยอุปมา: เป็นเสมือน:

๑๑.๑ น้ำรดต้นไม้.

๑๑.๒ วัคซีนป้องกันโรคบ้า.

๑๑.๓ ยาหอมชูกำลิ่ง.

๑๑.๔ เทพเจ้าผู้คอยปลอบโยนอยู่ตลอดเวลา.

๑๒. **สมุทัย:** สันโดษโดยสมุทัย:

๑๒.๑ มีสัมมาทิฏฐิ์ในอนิสงส์ของสันโดษ และโทษของความไม่สันโดษ.

๑๒.๒ เกิดในสกุลหรือสิ่งแวดล้อมที่เต็มอยู่ด้วยความสันโดษ.

๑๓. **อตัถังคมะ:** สันโดษโดยอตัถังคมะ:

๑๓.๑ เพราะมิจฉาทิฏฐิ์ และ/หรือกิเลส ครอบงำ.

๑๓.๒ การสมาคมคบหากับหมู่ชนผู้ปราศจากสันโดษ.

๑๔. **อัสสาทะ:** สันโดษโดยอัสสาทะ: คือ รสของความอึม ความพอใจ อันเกิดจากความมีสันโดษ (แต่ไม่มีอัสสาทะจากสันโดษชนิดอันธพาล).

๑๕. **อาทีนวะ:** สันโดษโดยอาทีนวะ: คือ ไม่มีจากสันโดษที่แท้จริง แต่มีจากสันโดษที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ์.

๑๖. **นิสสรณะ:** สันโดษโดยนิสสรณะ: ทางออกจากสันโดษไม่ต้องมี; แต่สันโดษเป็นนิสสรณะ ทางออกจากปัญหาของผู้ไม่ยินดีในการปฏิบัติหน้าที่ของตน.

๑๗. ทางปฏิบัติ: สันโดษโดยทางปฏิบัติ: เพื่อความมีสันโดษ:

- ๑๗.๑ มีสติปัญญา มองเห็นคุณค่าของสันโดษ คือความอึดเอิบของชีวิต.
- ๑๗.๒ ดำเนินชีวิตตามหลักเกณฑ์ของธรรมชื่อนี้: คือมีความพอใจในตัวการงาน - การทำงาน - การได้รับผลของการทำงาน ในฐานะเป็นสิ่งประเสริฐ.

๑๘. อานิสงส์: สันโดษโดยอานิสงส์:

- ๑๘.๑ ทำให้รู้สึกว่ามี ร่ำรวย และทำงานสนุก.
- ๑๘.๒ ป้องกันไม่ให้เกิดความเครียดเป็นโรคประสาท.
- ๑๘.๓ เป็นพื้นฐานแห่งสัมมาอาชีวะ หรือดำรงชีวิตชอบ.
- ๑๘.๔ ถ้าเข้าใจสันโดษผิด จะได้รับผลตรงกันข้ามจากที่กล่าวแล้ว.

๑๙. หนทางถล่ำ: สันโดษโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่ความมีสันโดษ:

- ๑๙.๑ ถูกทรมานด้วยความเครียด หรือความไม่สันโดษมาอย่างเพียงพอ.
- ๑๙.๒ เห็นตัวอย่างที่ดีคือผู้มีความสุขด้วยสันโดษ.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: สันโดษโดยสิ่งที่เกี่ยวข้อง: คือ ตัวอย่างที่ดีที่สามารถมีความสุขให้ดู.

๒๑. ภาษาคน · ภาษาธรรม: สันโดษโดยภาษาคน · ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน: มัธยัสถ์อย่างคนโง่.
ภาษาธรรม: พอใจในสิ่งที่เป็นอยู่แล้ว เพื่อเป็นกำลังสำหรับพัฒนาต่อไป.
- ๒๑.๒ ภาษาคน: ธรรมสำหรับหยุดชะงัก ตายด้าน.
ภาษาธรรม: ธรรมสำหรับการพัฒนาต่อไปอย่างไม่รู้เหน็ดเหนื่อย.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. พุทธอภิจรียธรรม

๒. พ้าสง่าง ๆ ตอน ๑, ๒

๓. วิสาขบูชาเทศนา เล่ม ๑

สิกขา

๑. พหุณฺชนะ: สิกขาโดยพหุณฺชนะ: คือ สิกขา.

๒. อรรถะ: สิกขาโดยอรรถะ:

๒.๑ อรรถะที่สมบูรณ์ที่สุดตามความหมายของบาลีคำนี้คือ: ดูตัวเอง ในตัวเอง เห็นตัวเอง โดยตัวเอง เพื่อตัวเอง (มิใช่เพียงแต่เล่าเรียน ชีต ๆ เขียน ๆ).

๒.๒ หมายถึงระบบการปฏิบัติสามขั้นตอน ที่เรียกว่า ศิลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา (ดูที่แม่บทคำนั้น ๆ).

๒.๓ โดยอ้อม: คือการมีสติระวังสังวร มิให้เกิดโทษขึ้นมาทางกาย วาจา ใจ.

๒.๔ ใช้เป็นคำรวมสำหรับเรียกสิกขาบท หรือวินัยทั้งหมดของภิกษุ คู่กันกับคำว่า อาชีวะ; เรียกว่า สิกขาสาชีพของภิกษุทั้งหลาย คือการปฏิบัติตามพระปาฏิโมกข์อย่างครบถ้วน.

๓. ไวยาจฺณ์: สิกขาโดยไวยาจฺณ์:

๓.๑ โดยภาษาสันสกฤต: ว่า ศิกฺษา.

โดยภาษาบาลี: ว่า สิกฺขา.

โดยภาษาไทย: ว่า การศึกษาเล่าเรียน การอบรม การฝึกฝน.

๓.๒ โดยการปฏิบัติ: คือ ปฏิบัติ, อาโยคะ, พรหมจริยา (พรหมจรรย์), สัลเลข (ชุดเกลา), ลิกฺขณ (ศึกษาเล่าเรียน) ฯลฯ

๔. องค์ประกอบ: สิกขาโดยองค์ประกอบ:

๔.๑ ทางวัตถุ: ประกอบด้วย สถานที่ ตำรา อุปกรณ์ ผู้สอน ผู้เรียน การโรง ฯลฯ

๔.๒ โดยทางการกระทำที่สมบูรณ์: คือ การดูที่สิ่งนั้น ๆ การเห็นเกี่ยวกับสิ่งนั้น ๆ การรู้ในสิ่งนั้น ๆ การวิจัยทุกแง่มุมเกี่ยวกับสิ่งนั้น ๆ ได้ผลอย่างไรแล้วนำไปสู่การปฏิบัติตามนั้น.

๔.๓ โดยทางจิต: มี:

๑. สติ: ระลึกรู้โดยครบถ้วน.
๒. รัมมวิจัย: เลือกส่วนที่เหมาะสมจากที่ระลึกมาได้ทั้งหมด.
๓. วิริยะ: พากเพียรปฏิบัติอย่างเต็มที่ในส่วนที่เลือกได้แล้ว; โดย มีอิทธิบาทสี่ เป็นองค์ประกอบของการปฏิบัติ.
๔. ปีติ: หล่อเลี้ยงความเพียรไว้อย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย.
๕. ปัสสัทธิ: กระทำทุกอย่างที่เกี่ยวข้องให้เข้ารูปแก่กันและกัน เรียกว่าเข้ารูป หรือลงรูป.
๖. สมาธิ: ระดมกำลังจิตทั้งหมดในการกระทำ.
๗. อุเบกขา: เผ่าดูผลที่จะเกิดขึ้นมา จากการกระทำอันถูกต้อง และสมบูรณ์นั้น.

นี้ตามหลักแห่งโพชฌงค์เจ็ด.

๕. ลักษณะ: ศึกษาโดยลักษณะ: มีลักษณะ:

- ๕.๑ ที่สามารถนำไปสู่ความรู้แจ้ง เรื่องทุกข์และความดับทุกข์.
- ๕.๒ แห่งการนำออกมาจากความทุกข์.
- ๕.๓ แห่งความสงบเยือกเย็น ทั้งในการเรียน การปฏิบัติ และผลของการปฏิบัติ.
- ๕.๔ ทำให้มนุษย์ได้รู้สิ่งที่ควรต้องรู้ หรือทำให้ได้รับปริญญาของพระพุทธรเจ้า ตามที่พระพุทธรเจ้าตรัสไว้คือ: รากุขโย โทสกุขโย โมหุขโย (ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ).

๖. อาการ: ศึกษาโดยอาการ: มีอาการ:

- ๖.๑ แห่งการทำให้รู้สิ่งที่ควรรู้ เห็นสิ่งที่ควรเห็น ละสิ่งที่ควรละ รับผลที่ควรได้รับ.

- ๖.๒ แห่งการเปลี่ยนพฤติกรรมที่ไม่ถูกต้อง ไปสู่พฤติกรรมใหม่ที่ถูกต้อง; คือสามารถแก้ปัญหาหรือความทุกข์ ทั้งในชีวิตประจำวัน และโดยสิ้นเชิง.
- ๖.๓ แห่งการนำสัตว์ออกจากวิญญูสงสาร สิ้นนิพพาน.

๗. ประเภท: ศึกษาโดยประเภท:

นัยที่หนึ่ง: โดยระดับของการรู้:

๑. รู้สำหรับเจริญอยู่ในโลก.
๒. รู้สำหรับออกไปจากโลก (ความทุกข์).

นัยที่สอง: โดยระดับของการกระทำ:

๑. ตีล: ความถูกต้องสมบูรณ์ทางกาย วาจา.
๒. สมาธิ: ความถูกต้องสมบูรณ์ทางจิต.
๓. ปัญญา: ความถูกต้องสมบูรณ์ทางสติปัญญา.

นัยที่สาม: โดยฐานที่ตั้งของการกระทำ: คือ กาย วาจา จิต.

นัยที่สี่: โดยรูปแบบของการดำเนินชีวิต (อาศรม):

๑. การศึกษาสำหรับผู้อยู่ในวัยหนุ่มสาว (พรหมจารี).
๒. การศึกษาสำหรับพ่อบ้านแม่เรือน (คฤหัสถ์).
๓. การศึกษาเพื่อความเป็นมุนี^๑ ผู้อยู่ในที่สงัดไม่มีการจาริก (วนปรีสถ์).
๔. การศึกษาเพื่อความเป็นมุนีผู้จาริกเพื่อการสั่งสอน (สันยาสี).

๘. กฎเกณฑ์: ศึกษาโดยกฎเกณฑ์:

๘.๑ ต้องครบทั้งสามความหมาย: คือทั้งกาย วาจา ใจ; และตีล สมาธิ ปัญญา.

๘.๒ ต้องเป็นการกระทำชนิดที่เป็นการมอบกายถวายชีวิต: คือ สัจจะ - ทำจริง; ทมะ - บังคับให้ทำจริง; ขันติ - อดทนเพื่อรักษาความจริงไว้ให้ได้; จาคะ - ระบายสิ่งที่เป็นข้าศึกของความจริง ออกอยู่เสมอ.

^๑ มุนี แปลว่า ผู้รู้และผู้มีคุณสมบัติตามความรู้นั้น; อีกความหมายหนึ่งแปลว่าผู้หนึ่งเพราะไม่มีสิ่งรบกวน.

สรุปความว่า: บวชจริง เรียนจริง ปฏิบัติจริง ได้ผลจริง
สืบคำสอนต่อไปจริง ๆ.

๘.๓ ต้องเป็นการนำมาซึ่งความฉลาด ที่ไม่ส่งเสริมความเห็นแก่ตัว;
แต่กำจัดความเห็นแก่ตัว.

๙. **สังขะ:** ศึกษาโดยสังขะ:

๙.๑ เป็นสิ่งจำเป็นที่สิ่งมีชีวิตทุกชนิดทุกระดับ จะต้องรู้ สำหรับแก้
ปัญหาทั้งทางกายและทางจิต.

๙.๒ เป็นสิ่งที่สิ่งมีชีวิตจะต้องปฏิบัติ ให้ถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ของศึกษา
จนกว่าจะหมดปัญหา.

๙.๓ เป็นสิ่งที่สิ่งมีชีวิตจะต้องได้รับผลแห่งการปฏิบัติจนครบถ้วน
เพียงพอแก่สถานะของตน ๆ จึงจะรอดอยู่ได้.

๙.๔ การศึกษาต้องสมบูรณ์ครบถ้วน ทั้งทางโลก ทางธรรม; คือทั้ง
ทางวัตถุและทางจิตใจ.

๑๐. **หน้าที่:** ศึกษาโดยหน้าที่:

หน้าที่หนึ่ง: หน้าที่ (โดยสมมติ) ของศึกษา:

๑. มีหน้าที่กำจัดความไม่รู้ (อวิชชา) และปัญหาทั้งปวง
อันเกิดจากความไม่รู้.
๒. มีหน้าที่นำสัตว์ไปสู่ความสิ้นสุดแห่งความทุกข์ (นิพพาน).

หน้าที่สอง: หน้าที่ของมนุษย์ต่อศึกษา:

๑. ต้องมีการศึกษาเป็นเครื่องนำทางของชีวิต.
๒. ต้องมีการเลื่อนชั้นการศึกษาของตนจนกว่าจะหมด
ปัญหาแห่งชีวิต (นิพพาน).
๓. ต้องมีความจริงจังต่อการศึกษาให้สมกับเป็นสิ่ง
ที่สำคัญสูงสุดของชีวิต.

๑๑. **อุปมา:** ศึกษาโดยอุปมา: เป็นเสมือน:

- ๑๑.๑ ศาสดา อันเป็นเครื่องกำจัดศัตรูทั้งภายนอกและภายใน.
- ๑๑.๒ โล่ เป็นสิ่งป้องกันอาวุธจากศัตรู.

๑๑.๓ แสงสว่าง, แผนที่, เข็มทิศของชีวิต.

๑๑.๔ เครื่องรางอันศักดิ์สิทธิ์ทั้งในแง่ของพุทธศาสตร์และไสยศาสตร์.

๑๒. สมุทัย: ศึกษาโดยสมุทัย:

๑๒.๑ เกิดจากการบีบคั้นของความทุกข์ตามธรรมชาติ (โดยสัญชาตญาณ).

๑๒.๒ เกิดจากสัมมาทิฏฐิของมนุษย์เอง (โดยภาวิตญาณ).

๑๒.๓ เกิดจากความต้องการเพื่อความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป (โดยตัณหาของมนุษย์เอง).

๑๓. อัถตังคมะ: ศึกษาโดยอัถตังคมะ:

๑๓.๑ การสะดุดหรือหยุดชะงักไปตามคราว เพราะขาดเหตุปัจจัยตามธรรมชาติของสังขารธรรมหรือสังขตธรรมทั้งหลาย.

๑๓.๒ เมื่อจบสิ้นการศึกษา.

๑๓.๓ เมื่อขาดปัจจัยของการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยทางวัตถุหรือทางจิตใจ.

๑๔. อัสสาทะ: ศึกษาโดยอัสสาทะ:

๑๔.๑ อัสสาทะจากตัวศึกษา: คือ เป็นที่พอใจหลงใหลของนักปราชญ์.

๑๔.๒ อัสสาทะจากผลของการศึกษา: คือ การทำให้ผู้ศึกษาได้รับสิ่งที่เขาต้องการ.

๑๕. อาทีนวะ: ศึกษาโดยอาทีนวะ: ศึกษาที่แท้จริงไม่มีอาทีนวะ; มีแต่ศึกษาที่ถือเอาผิด; คือถือเอาด้วยความยึดมั่นถือมั่นด้วยทิฏฐิ ตัณหา อูบาทาน.

๑๖. นิสสรณะ: ศึกษาโดยนิสสรณะ: ไม่ต้องมีการออกจากการศึกษา; มีแต่การศึกษานำสัตว์ออกจากทุกข์ เมื่อมีการศึกษาอย่างถูกต้องและเพียงพอ.

๑๗. ทางปฏิบัติ: ศึกษาโดยทางปฏิบัติ:

๑๗.๑ เรียนจากผู้สอน: คือ พระศาสดา ครูบาอาจารย์ ด้วยการฟัง การใคร่ครวญ และการปฏิบัติ.

๑๗.๒ *เรียนจากธรรมชาติ*: คือ เรียนจากตัวความทุกข์ และ
ปัจจัยแห่งความทุกข์ ที่เกิด-ดับอยู่กับจิตใจของตนเอง.

๑๘. *อานิสงส์*: ศึกษาโดยอานิสงส์: คือ ทำให้ชีวิตได้รับการพัฒนาไปตามลำดับขั้น
จนเป็นชีวิตที่หมดปัญหา ทั้งทางโลกและทางธรรม.

๑๙. *หนทางถล่ำ*: ศึกษาโดยหนทางถล่ำ: *เข้าไปสู่สิ่งที่เรียกว่าศึกษา*:

- ๑๙.๑ การได้คบสัตบุรุษ.
- ๑๙.๒ การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม.
- ๑๙.๓ การถูกความทุกข์บีบคั้น.
- ๑๙.๔ ความเป็นผู้รักการศึกษาเป็นนิสัย.

๒๐. *สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องกับ*: ศึกษาโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องกับ:

- ๒๐.๑ กัลยาณมิตร.
- ๒๐.๒ ปัจจัยที่จำเป็นแก่การศึกษาที่ถูกต้อง.

๒๑. *ภาษาคน-ภาษาธรรม*: ศึกษาโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน: การศึกษาเล่าเรียน.
- ภาษาธรรม: การพัฒนาชีวิตด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา.
- ๒๑.๒ ภาษาคน: เพื่อการได้ผลทางวัตถุ.
- ภาษาธรรม: เพื่อการได้ผลทางจิตใจ.
- ๒๑.๓ ภาษาคน: คนสอน.
- ภาษาธรรม: ธรรมชาติสอน.

ธรรมโฆษณีสรรพทานุกรม

- ๑. พุทธกิจจริยธรรม
- ๓. สันตัสเสตัพพธรรม

- ๒. ฟ้ำสาาง ๆ ตอน ๒
- ๔. อะไรคืออะไร?

สุข

๑. พหัญชนะ: สุขโดยพหัญชนะ: คือ ทนง่าย (ทนสบาย), ดูแล้วไม่น่าเกลียด, ว่างอย่างไม่น่าเกลียด.
๒. อรรถะ: สุขโดยอรรถะ:
 - ๒.๑ ความรู้สึกที่สามัญสัตว์พอใจ; แต่ก็มีอาการที่ต้องทนอยู่โดยไม่รู้สีกตัว; และสมัคระจะทนด้วยความพอใจ เช่นทนแบกเพชรพลอย.
 - ๒.๒ ดูแล้วไม่น่าเกลียดสำหรับปุถุชน แต่พระอรหันต์ท่านสิ้นเศียร.
 - ๒.๓ ว่างอย่างไม่น่าเกลียด แต่ก็ยังคงว่างจากสภาวะและความหมายแห่งความเป็นตัวตนอยู่นั่นเอง.
๓. ไวพจน์: สุขโดยไวพจน์: คือ อนิมะ, อนุปัตวะ, สัปบายะ, เขมะ ฯลฯ เกษม, สำราญ, ผาสุก ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: สุขโดยองค์ประกอบ:
 - ๔.๑ องค์ประกอบของสามัญสุข:
 ๑. วิชาและสังขารธรรมที่เกิดจากวิชา.
 ๒. ในฐานะที่เป็นที่ตั้งอาศัย: ได้แก่ ธาตุ, อายตนะ, ชันธเป็นต้น.
 ๓. ปัจจัยแห่งการยึดมั่นฝ่ายดีหรือฝ่ายกุศล.
 ๔. ถ้าเป็นพาลสุข (สุขของอันทพาลหรือมิจฉาทิฏฐิ): มีอวิชาหรือสังขารที่เกิดจากอวิชาในชั้นเต็มขนาด เป็นองค์ประกอบ.
 - ๔.๒ องค์ประกอบของโลกุตตรสุข: คือ วิชา, สัมมาทิฏฐิ และการกระทำที่เกิดจากวิชาและสัมมาทิฏฐิที่เต็มขนาด.

๕. ลักษณะ: สุขโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
- ๕.๑ หลอกให้หลงยึดมั่นถือมั่น.
 - ๕.๒ ทนง่ายหรือชวนให้ทน ยิ่งทนยิ่งชอบ.
 - ๕.๓ ดูแล้วไม่น่าเกลียด ชวนให้รักให้หลง.
 - ๕.๔ ว้างอย่างไม่น่าเกลียดสำหรับสามัญชน แต่ไม่มีความหมายสำหรับพระอรหันต์.
 - ๕.๕ กัดเจ้าของอย่างลึกซึ้งซ่อนเร้น.
๖. อาการ: สุขโดยอาการ:
- ๖.๑ มีอาการตรงกันข้ามจากความทุกข์.
 - ๖.๒ *โลกุตตรสุขมีอาการที่ไม่เป็นไปตามอำนาจของกิเลส:* คือ ไม่รัก, ไม่โกรธ, ไม่เกลียด, ไม่กลัว, ไม่ตื่นเต้น, ไม่วิตกกังวล, ไม่อาลัยอาวรณ์, ไม่อิงฉาวิชา, ไม่หวัง, ไม่หึง ฯลฯ; แม้จะยังมีเชื้อเหลืออยู่หรือหมดเชื้อโดยสิ้นเชิง.
๗. ประเภท: สุขโดยประเภท:
- ๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:
 - กลุ่มที่หนึ่ง:
 ๑. *สามิสสุข:* สุขที่อิงอามิส หรือสุขที่อาศัยกามคุณ.
 ๒. *นิรามิสสุข:* สุขที่ไม่อิงอามิส (อาศัยนิพพาน).
 - กลุ่มที่สอง:
 ๑. *โลกียสุข:* ตามวิสัยโลก.
 ๒. *โลกุตตรสุข:* เหนือวิสัยโลก.
 - กลุ่มที่สาม:
 ๑. *เคหสิตสุข:* สุขอาศัยบ้านเรือน.
 ๒. *เนกขัมมสิตสุข:* สุขอาศัยการออกจากเรือน.
 - กลุ่มที่สี่:
 ๑. *พาลสุข:* สุขตามความรู้สึกของคนพาล.
 ๒. *บัณฑิตสุข:* สุขตามความรู้สึกของบัณฑิต.
 - ๗.๒ แบ่งโดยประเภทสาม:
 ๑. *สุขทางกาย:* และสิ่งที่เนื่องด้วยกายคือวัตถุ.

๒. สุขทางจิต: จิตไม่หวั่นไหว กิเลสนิรณโณไม่รบกวน.
๓. สุขทางวิญญาณ: (ทางทักขณิ สติปัญญา): อวิชาไม่รบกวน.
- ๗.๓ แบ่งโดยประเภทสี่:
๑. สุขชั้นกามาวจรภูมิ: สุขจากกามธาตุ.
 ๒. สุขชั้นรูปาวจรภูมิ: สุขจากรูปธาตุ.
 ๓. สุขชั้นอรูปราวจรภูมิ: สุขจากอรูปรธาตุ.
 ๔. สุขชั้นโลกุตตรภูมิ: สุขจากนิโรธธาตุ คือการอยู่เหนือวิสัยโลก.

๘. กฏเกณฑ์: สุขโดยกฏเกณฑ์:

- ๘.๑ ความสุข (หรือความทุกข์) มิได้มาจากกรรมเก่า หรือพระเป็นเจ้าของบันดาล; แต่มาจากการปฏิบัติถูก (หรือผิด) ต่อกฎที่ปัจเจกเจตนา.
- ๘.๒ ความสุขเป็นสิ่งที่มิได้มีปัจจัย เช่นเดียวกับสังขารธรรม หรือสังขตธรรมทั้งปวง; ต้องจัดการที่เหตุที่ปัจจัย เพราะมันขึ้นอยู่กับเหตุและปัจจัย.
- ๘.๓ ความสุขที่แท้จริงต้องมาจากการกระทำที่ถูกต้อง; คือเป็นประโยชน์ทั้งตนเองและผู้อื่น.
- ๘.๔ ความสุขเกิดมาจากความพอใจ. ถ้าเป็นความพอใจของกิเลส ก็เป็นความสุขลวง; ถ้าเป็นความพอใจของสติปัญญา ก็เป็นความสุขจริง.

๙. สัจจะ: สุขโดยสัจจะ:

- ๙.๑ สุขที่มีความยึดมั่นถือมั่นเป็นสุขร้อน เป็นไปเพื่อวิภวสงสาร; สุขที่ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นเป็นสุขเย็น เป็นไปเพื่อพระนิพพาน.
- ๙.๒ ความหมดอัสมีมานะ (ความยึดถือว่าตัวตน) ก็ดี; ความรำงับแห่งสังขาร (หยุดการปรุงแต่ง) ก็ดี; นิพพานก็ดี; มีความหมายเป็นความสุขอย่างยิ่งโดยเสมอกัน.
- ๙.๓ คำว่าสุขอย่างยิ่ง; หมายถึงความสุขที่เหนือความสุข ชนิดที่กล่าวกันอยู่ตามธรรมดา; คือ เหนือสุข เหนือทุกข์ที่ยังเป็นคู่ตรงกันข้ามต่อกัน.

๙.๔ ขึ้นชื่อว่าความสุขแล้ว ไม่ว่าชนิดใด ต้องมาจากความสงบ ; ซึ่งมีทั้งชนิดเทียมและชนิดแท้, ชนิดต่ำและชนิดสูง (แม้แต่เด็กได้ตุ๊กตาก็เป็นการสงบความอยากระดับหนึ่ง).

๑๐. หน้าที่:

สุขโดยหน้าที่:

- ๑๐.๑ หน้าที่ (โดยสมมติ) ของความสุข: คือ ระวังทุกข์หรือหลอเลียงชีวิต.
- ๑๐.๒ หน้าที่ของบุคคลต่อความสุข: คือ ต้องศึกษาและปฏิบัติให้ถูกต้อง: จนกล่าวได้ว่ามีความสุข.
- ๑๐.๓ หน้าที่ของสังคมหรือคนทั้งโลกต่อความสุข: คือ ต้องช่วยกันสร้างสันติภาพ หรือความสงบของโลก.

๑๑. อุปมา:

สุขโดยอุปมา:

- ๑๑.๑ โลภียสุขอุปมาด้วยเพชรเทียม; โลกุตตรสุขอุปมาด้วยเพชรแท้.
- ๑๑.๒ สุขร้อนหรือสุขเทียม เปรียบเสมือนของดับตาให้โง่; สุขเย็นหรือสุขแท้จริง อุปมาเหมือนของจริงไม่ตาตา; และให้สำเร็จประโยชน์แท้จริง.

๑๒. สมุทัย:

สุขโดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ สมุทัยของโลภียสุข คือ อวิชชา; สมุทัยของโลกุตตรสุข คือ วิชชา.
- ๑๒.๒ สมุทัยของโลภียสุข คือ การยึดมั่นถือมั่น; สมุทัยของโลกุตตรสุข คือ การไม่ยึดมั่นถือมั่น.
- ๑๒.๓ สมุทัยของโลภียสุข คือ การปรุงแต่ง; สมุทัยของโลกุตตรสุข คือ การไม่ปรุงแต่ง.
- ๑๒.๔ การปฏิบัติถูกต้องตามกฎหมายของอิทัปปัจจยตา; มิได้ทั้งสุขเทียมและสุขแท้.

๑๓. อัตถังคมะ: สุขโดยอัตถังคมะ:

- ๑๓.๑ ความดับ ไปตามคราวเพราะขาดเหตุปัจจัยตามธรรมดาของสังขารธรรม หรือสังขตธรรมทั้งหลาย.

๑๓.๒ การปฏิบัติผิดต่อกฎอิทัปปัจจยตา.

๑๓.๓ โลกียสุขดับไปเมื่อญาณทัสสนะในโลกุตตรสุขเกิดขึ้น.

๑๓.๔ โลกุตตรสุขดับหรือไม่ปรากฏอีกต่อไป เมื่อจิตของพระอเสขะ (พระอรหันต์) ดับ.

๑๔. อัสสาทะ: สุขโดยอัสสาทะ:

๑๔.๑ อัสสาทะในตัวความสุขเอง คือ ความเพลิดเพลิน ความน่ารัก น่าพอใจ; ซึ่งเป็นตัวเสน่ห์ของสิ่งที่เรียกว่าความสุข.

๑๔.๒ อัสสาทะที่บุคคลจะได้รับจากความสุข คือ ความพอใจตามชนิดของความสุข.

๑๔.๓ โลกุตตรสุขไม่มีอัสสาทะ เพราะอยู่เหนืออัสสาทะ.

๑๕. อาทีนวะ: สุขโดยอาทีนวะ:

๑๕.๑ ปิดบังความจริง.

๑๕.๒ ความหลอกลวงให้คนหลงใหล.

๑๕.๓ กัดเจ้าของผู้ยึดมั่นถือมั่น.

๑๕.๔ โลกุตตรสุขไม่มีอาทีนวะ.

๑๖. นิสสรณะ: สุขโดยนิสรณะ:

๑๖.๑ ตัวความสุขไม่เป็นนิสรณะ; แต่บุคคลต้องมีนิสรณะ เพื่อออกมาเสียจากอำนาจครอบงำของความสุข; สิ่งนั้นคือ อริยมรรคมีองค์แปด.

๑๖.๒ การเห็นตามความเป็นจริงว่า; สุขเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

๑๖.๓ วิปัสสนาญาณที่ทำลายความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู ของกู เสียได้.

๑๗. ทางปฏิบัติ: สุขโดยทางปฏิบัติ:

นัยที่หนึ่ง: เพื่อเข้าถึงความสุข:

๑. ปฏิบัติถูกต้องตามกฎอิทัปปัจจยตา ซึ่งมีทั้งระดับ โลกียสุขและโลกุตตรสุข.

๒. การดำเนินชีวิตในหนทางแห่งอริยอัฏฐังคิกมรรค.
 นัยที่สอง: เพื่อออกจากอำนาจของความสุข:
๑. ดำเนินชีวิตอยู่ในหนทางที่เรียกว่า อริยอัฏฐังคิกมรรค.
 ๒. มีสัมมาทิฎฐิที่ทำให้ไม่หลงใหลในอัสสาทะของความ สุข.

๑๘. อานิสงส์: สุขโดยอานิสงส์:

- ๑๘.๑ อานิสงส์ของโลกียสุข:
๑. โลกียสุขสำหรับเป็นสุขอยู่ในโลก.
 ๒. สุขในนามของคำว่าสุขก็ดี สุขในนามของคำว่าปิตักดิ์ เป็นปัจจัยแห่งสมาธิอย่างจำเป็น.
- ๑๘.๒ อานิสงส์ของโลกุตตรสุข: คือ เป็นที่สิ้นสุดแห่งความทุกข์ ทั้งปวง.

๑๙. หนทางถล่ำ: สุขโดยหนทางถล่ำ:

นัยที่หนึ่ง: เข้าไปสู่สามิสสุข:

๑. การตามใจตัวเอง คือตามใจกิเลส จนเห็นกงจักร เป็นดอกบัว (เห็นสามิสสุขเป็นดอกบัว)
๒. การเป็นอยู่อย่างไม่ได้ยิน ไม่ได้ฟัง ไม่ได้เห็น เหล่าพระอริยเจ้า; ไม่ฉลาดในธรรมของพระ- อริยเจ้า; (ถ้าเป็นอยู่อย่างนี้จะถล่ำเข้าไปได้โดย ง่าย).
๓. การเป็นอยู่อย่างประมาท; ไม่มีความเคารพใน ความไม่ประมาท.

นัยที่สอง: เข้าไปสู่นิรามิสสุข: คือ การเป็นอยู่อย่างตรงกันข้ามกับ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ในกรณีของสามิสสุข.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: สุขโดยสิ่งที่จะต้องเกี่ยวข้อง:

๒๐.๑ เพื่อเข้าถึงความสุข:

- ๑. บุษาคามสุขทางวัตถุ.
- ๒. มีสัจปายธรรมเพื่อความเป็นเช่นนั้น.

๒๐.๒ เพื่อออกจากความสุข:

- ๑. ไม่บุษาคามสุขจากวัตถุ หรือวัตถุนิยม.
- ๒. มีสัจปายธรรมเพื่อความเป็นเช่นนั้น.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: สุขโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน: สิ่งที่น่ารัก น่าพอใจ น่าแสวงหา.
- ภาษาธรรม: สิ่งที่ต้องระมัดระวังอย่าให้ไปหลงไหล (มันจะกัดเอา).
- ๒๑.๒ ภาษาคน: เป็นมิตรแท้.
- ภาษาธรรม: เป็นมิตรเทียมที่ต้องระวัง.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

- ๑. ขุมทรัพย์จากพระโฆษฐ์
- ๒. ขุมนุมนปาฐกถาศุคพุทธธรรม
- ๓. มามบูชาเทคนา เล่ม ๑
- ๔. ราชภักฎาวาท

สุญญตา

๑. พหัยุชณะ: สุญญตาโดยพหัยุชณะ: คือ ความว่าง.
๒. อรรณะ: สุญญตาโดยอรรณะ:
 - ๒.๑ โดยธรรมชาติ: ว่างจากตัวตน; ความหมายแห่งตัวตนและของตน.
 - ๒.๒ โดยเหตุ: ว่างจากกิเลส หรืออุปาทานว่าตัวตน.
 - ๒.๓ โดยผล: ว่างจากความทุกข์.
แต่มีได้หมายความว่าไม่มีอะไรเสียเลย; คงมีสิ่งนั้น ๆ ตามธรรมชาติ หากแต่ว่างจากความหมาย หรือคุณค่าแห่งตัวตน.
๓. ไวพจน์: สุญญตาโดยไวพจน์: คือ อนัตตตา.
๔. องค์ประกอบ: สุญญตาโดยองค์ประกอบ: ไม่มี.
๕. ลักษณะ: สุญญตาโดยลักษณะ: ไม่เปลี่ยนแปลง คงที่ เป็นปัจจุบันอยู่เสมอ.
๖. อาการ: สุญญตาโดยอาการ: ไม่มี; มีแต่ความคงที่.
๗. ประเภท: สุญญตาโดยประเภท: จะว่าไม่มีก็ได้ แต่เมื่อเป็นคำพูดมันมี; คือ:
 - ๗.๑ สุญญตาอันธพาลของผู้ไม่รู้จริง; เป็นนัตถิกทฤษฎี^๑ หรือเป็นข้อแก้ตัวของคนที่ทำชั่ว.
 - ๗.๒ สุญญตาแท้จริงของสัตบุรุษ ที่ถูกต้องตามความหมายของพระพุทธรองค์.

^๑ นัตถิกทฤษฎี: แปลว่า ความเห็นที่ไม่มีอะไรเลย; ได้แก่ความเห็นที่ไม่มีสัตว์, บุคคล; ไม่มีบุญ, ไม่มีบาป; มารดาไม่มี บิดาไม่มี; หรือว่าไม่มีตัวตนโดยประการทั้งปวง.

- ๗.๓ สุญญาตาที่แปลว่าสุญจากอตตะ: มีประโยชน์อย่างยิ่ง.
 ๗.๔ สุญญาตาที่แปลกันว่าสุญเปล่า ซึ่งเป็นความหมายที่ไม่ถูกต้อง.

๘. กฎเกณฑ์: สุญญาตาโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ สุญญาตาเป็นสิ่งที่ปรากฏเฉพาะแก่จิต ที่ไม่มีอุปาทาน.
 ๘.๒ สุญญาตาเป็นสิ่งที่ปรากฏเฉพาะแก่จิต เมื่อเห็นไตรลักษณ์ถึงที่สุด.
 ๘.๓ สุญญาตาเป็นธรรมชาติที่เป็นอสังขตะ.

๙. สัจจะ: สุญญาตาโดยสัจจะ:

- ๙.๑ สุญญาตาที่มีความคงที่ตามแบบของอสังขตธรรม.
 ๙.๒ สุญญาตาที่มีความว่างในสามความหมาย คือ ว่างจากกิเลส, ว่างจากความทุกข์, ว่างจากสังขาร (การปรุงแต่งของสิ่งที่เป็นเหตุและผล).

๑๐. หน้าที่: สุญญาตาโดยหน้าที่:

- ๑๐.๑ หน้าที่ (โดยสมมติ) ของสุญญาตา: คือ ป้องกันการยึดมั่นว่าตัวตน.
 ๑๐.๒ หน้าที่ของมนุษย์ต่อสิ่งที่เรียกว่าสุญญาตา: คือ สัจจานุโพธา^๑, สัจจานุปัตติ^๒, สัจจานุรักษณา^๓ ต่อกฎของสุญญาตา.

๑๑. อุปมา: สุญญาตาโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๑.๑ โล่ป้องกันลูกศรดอกที่สอง^๔แห่งมฤตยู.
 ๑๑.๒ ผ้าซับน้ำตาของผู้รู้จักใช้ เมื่อมีความทุกข์เกิดขึ้น.

๑๒. สมุทัย: สุญญาตาโดยสมุทัย: คือ การดับแห่งอุปาทาน เป็นปัจจัยแห่งการปรากฏของสุญญาตา.

๑๓. อัตถังคมะ: สุญญาตาโดยอัตถังคมะ: ไม่มี.

^๑ สัจจานุโพธา: การตามรู้ ซึ่งสังขธรรมที่ยึดถือเป็นหลัก.

^๒ สัจจานุปัตติ: การตามปฏิบัติ ซึ่งสังขธรรมที่ยึดถือเป็นหลัก.

^๓ สัจจานุรักษณา: การตามรักษา ซึ่งสังขธรรมที่ยึดถือเป็นหลัก.

^๔ ลูกศรดอกที่สอง: ตูรายละเอียดยุทธศาสตร์ที่คำอธิบายศัพท์ หน้า ๓๓๙ .

๑๔. อัสนาทะ: สุญญาโดยอัสนาทะ: มีเฉพาะผู้ยังมีอุปาทานในคุณค่าของสุญญา (หรือนิพพาน).

๑๕. อาทีนวะ: สุญญาโดยอาทีนวะ: มีเฉพาะในกรณีทีถือเอาความหมายของคำนี้ ผิด (เช่นเข้าใจว่าสุญแปลว่า).

๑๖. นิสสรณะ: สุญญาโดยนิสสรณะ: นิสสรณะจากสุญญาไม่มี; เพราะไม่ต้อง ออกจากสุญญา. มีแต่จะใช้สุญญา เป็นนิสสรณะเครื่องออกจาก อุปาทาน ที่เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์.

๑๗. ทางปฏิบัติ: สุญญาโดยทางปฏิบัติ:

๑๗.๑ การมองเห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง.

๑๗.๒ วิปัสสนาระบบที่มีผลครบทั้ง เก้า “ตา”^๑ (อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา อัมมภูติตา^๒ อัมมนิยามตา^๓ อิทัปปัจจยตา สุญญา ตถาตา อตัมมยตา).

๑๗.๓ อริยอัฐจังกิกรมรรค หรือโพธิปักขิยธรรมทั้งระบบ.

๑๘. อานิสงส์: สุญญาโดยอานิสงส์: คือ ทำให้เห็นให้เข้าถึงสิ่งสูงสุด.

๑๙. หนทางถล่ำ: สุญญาโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่สิ่งที่เรียกว่าสุญญา: คือ การขบถ้อนของความวุ่นวายแห่งตัวตน.

๒๐. สิ่งทีต้องเกี่ยวข้อง: สุญญาโดยสิ่งทีต้องเกี่ยวข้อง: เพื่อเข้าถึงสุญญา: คือ การเห็นโทษของอุปาทาน; การเห็นคุณของอนุปาทาน (ความ ไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน).

^๑ เก้า “ตา”: ดูแผนภูมิ ทีหมวดธรรม หน้า ๓๔๕ .

^๒ อัมมภูติตา: แปลว่า ความตั้งอยู่ตามธรรมดา; คือ ตามธรรมชาติของสิ่งทีเป็นเหตุเป็นปัจจัย ปรงแต่อยู่.

^๓ อัมมนิยามตา: คือ ความตั้งอยู่ตามกฎ หรือเป็นไปอยู่ตามกฎของธรรมดา.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: สุญญาตาโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน: ความสูญเปล่าหรือไม่มีอะไรเลย.
- ภาษาธรรม: ความไม่มีสิ่งหรือความหมายที่ควรยึดถือว่าตัวตน.
- ๒๑.๒ ภาษาคน: สิ่งที่น่าเกลียดน่ากลัว.
- ภาษาธรรม: สิ่งที่เป็นที่พึงได้อย่างแท้จริง.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

- ๑. มามบูชาเทศนา เล่ม ๑
- ๒. สุญญาตาปริวรรตน์ เล่ม ๑, ๒

อตัมมยตา

๑. พหฺยชณะ: อตัมมยตาโดยพหฺยชณะ: คือ ความไม่สำเร็จมาจากปัจจัยนั้น ๆ.
๒. อรรณะ: อตัมมยตาโดยอรรณะ: คือ ภาวะของจิตที่อะไร ๆ ประุ่งแต่งให้ผิดไป จากความถูกต้องไม่ได้; คือจับยึดไว้ก็ไม่ได้ ผลักไสไปก็ไม่ได้ ประุ่งแต่งให้เปลี่ยนแปลงไปก็ไม่ได้จากความถูกต้อง เพื่อจะตั้งอยู่อย่าง ไม่มีมีความทุกข์เลย.
๓. ไวพจน์: อตัมมยตาโดยไวพจน์: คือ อรหัตตมรรค, วิราค, วิมุตติ, นิพพาน ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: อตัมมยตาโดยองค์ประกอบ:
 ๑. ความเห็นตามที่เป็นจริง.
 ๒. ความเบื่อหน่ายคลายกำหนด.
 ๓. ความสลัดคืน ไม่ยึดมั่นถือมั่น.
 ๔. ความคงที่อย่าง ไม่อาจเปลี่ยนแปลงอีกต่อไป.
๕. ลักษณะ: อตัมมยตาโดยลักษณะ: คือ ไม่ถูกอะไรจับยึดไว้หรือประุ่งแต่งได้; อยู่เหนืออำนาจความเป็นบวกเป็นลบ (เหนืออภิขณาและโทมนัส); จึงอยู่เหนือชั่วเหนือดี เหนือบาปเหนือบุญ เหนือทุกข์เหนือสุข เหนือ อกุศลเหนือกุศล เหนือโลกียธรรมหรือสังฆตธรรมทั้งปวง.
๖. อาการ: อตัมมยตาโดยอาการ: มีอาการ:
 - ๖.๑ แห่งความไม่ตั้งอยู่ด้วยเหตุด้วยปัจจัย จึงไม่มีอาการเปลี่ยนแปลง ไปตามเหตุตามปัจจัย.
 - ๖.๒ ไม่ผูกพันอยู่กับสิ่งใด จึงไม่มีอาการแห่งความทุกข์.

๗. ประเภท: อัครมมยตาโดยประเภท: มีประเภทตามลำดับชั้นที่นำไป เพื่อการ
 ละเสียซึ่งกามธาตุ รูปธาตุ อรูปธาตุ; จนกระทั่งเข้าถึงนิโรธธาตุ;
 ซึ่งไม่ต้องมีการละอะไร.
สรุปความว่ามีสองประเภท:
 ๗.๑ ประเภทที่อยู่ในชั้นที่ถูกนำไปใช้ในการละ สิ่งต้องละตามลำดับ.
 ๗.๒ ประเภทสุดท้าย ซึ่งไม่ต้องมีการละอะไร.
๘. กฎเกณฑ์: อัครมมยตาโดยกฎเกณฑ์: เป็นกฎชนิดกฎของธรรมชาติ (มิใช่มนุษย์
 บัญญัติขึ้น); และเป็นกฎฝ่ายอสังขตะ หรือการนำไปสู่อสังขตะ;
 หรือการทำลายเสียซึ่งอำนาจแห่งเหตุปัจจัยทั้งปวง; จนเป็นอิสระ
 จากเหตุปัจจัย.
๙. สัจจะ: อัครมมยตาโดยสัจจะ: คือ ไม่มีภาวะแห่งความเป็นผู้ปรุงแต่ง หรือ
 ถูกปรุงแต่ง และไม่มีภาวะแห่งการปรุงแต่ง.
๑๐. หน้าที่: อัครมมยตาโดยหน้าที่:
 ๑๐.๑ หน้าที่ของอัครมมยตา: ไม่มี.
 ๑๐.๒ หน้าที่ของมนุษย์ต่ออัครมมยตา: คือ ทำให้ปรากฏ หรือ
 เข้าถึง จนเป็นอัครมมโย (คือมีอัครมมยตา).
๑๑. อุปมา: อัครมมยตาโดยอุปมา: เปรียบเสมือนเพชร (ซึ่งถือกันว่า) ตัดอะไร
 ได้ทุกอย่าง แต่ไม่มีอะไรตัดเพชรได้; หรือเพชรอีกนัยหนึ่ง; ไม่
 เป็นที่ปรารถนาของคนจำพวกไก่ จึงเป็นหมันสำหรับคนจำพวกนั้น.
๑๒. สมุทัย: อัครมมยตาโดยสมุทัย: ไม่มี; เพราะเป็นอสังขตะ.
๑๓. อัตถังคมะ: อัครมมยตาโดยอัตถังคมะ: ไม่มี; เพราะเป็นอสังขตะ.
๑๔. อัสสาทะ: อัครมมยตาโดยอัสสาทะ: อัสสาทะของอัครมมยตาในชั้นสูงสุด
 ไม่มี; มิได้ก็แต่ในอัครมมยตาชั้นต้น ๆ ที่ถูกนำมาใช้เพื่อละเสีย ซึ่ง
 กามธาตุ; รูปธาตุ; อรูปธาตุ; ซึ่งเมื่อละได้แล้วในแต่ละชั้น ย่อมมี

อัสสาทะในแต่ละชั้นแห่งการละนั้น; ซึ่งจะมีได้ สำหรับบุคคลผู้ยังมีความยึดถือ คือยังไม่มีอติมมยตา ในชั้นสมบุรณ์หรือขั้นสุดท้าย.

๑๕. อาทีนวะ: อติมมยตาโดยอาทีนวะ: อาทีนวะของหรือจากอติมมยตา ไม่มี เพราะเป็นอสังขตะ.

๑๖. นิสสรณะ: อติมมยตาโดยนิสสรณะ: อติมมยตาเองเป็นนิสสรณะ เครื่องออกมาเสียจากอุปาทาน. (ไม่มีเหตุผลอะไรที่แสดงว่า เราต้องออกมาเสียจากอติมมยตา) ดังนั้น นิสสรณะ จากอติมมยตาจึงไม่มี.

๑๗. ทางปฏิบัติ: อติมมยตาโดยทางปฏิบัติ:

๑๗.๑ การเห็น แก้ว "ตา" คือเห็น:

อนิจจตา:	ความไม่เที่ยง.
ทุกขตา:	ความเป็นทุกข์.
อนัตตตา:	ความเป็นของไม่ใช่ตน.
อัมมัญญิตตา:	ความตั้งอยู่ตามธรรมชาติของกฎธรรมดา.
อัมม नियมตา:	ความเป็นไปตามกฎธรรมดา.
อิทัปปัจจยตา:	ความมีและความเป็นไปตามปัจจัย.
สุญญตา:	ความว่างจากตัวตน.
ตถตา:	ความเป็นเช่นนั้นเอง.
อติมมยตา:	ภาวะแห่งความเป็นอติมมยตา.

๑๗.๒ การละจากภวธาตุ: เข้าสู่รูปธาตุ.

การละจากรูปธาตุ: เข้าสู่รูปธาตุ.

การละจากอรูปธาตุ: เข้าสู่โรธธาตุ; คือ การลู่ถึงอติมมยตา.

๑๘. อานิสงส์: อติมมยตาโดยอานิสงส์: คือ การถึงการสิ้นสุดแห่งความทุกข์ (อนุปาทิสเสนิพพาน).

๑๙. หนทางธล้า: อติมมยตาโดยหนทางธล้า: เข้าไปสู่ความมีอติมมยตา: คือ ตทั้งควิมุตติทุกชนิด.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: อัครมมยตาโดยสิ่งที่จะต้องเกี่ยวข้อง: ในการเข้าถึงอัครมมยตา:

๒๐.๑ สมณะและวิปัสสนาที่เป็นไปเพื่อการระกามธาตุ รูปธาตุ และ อรูปธาตุ.

๒๐.๒ การมีวิปัสสนาญาณไปตามลำดับ จนครบ เก้า “ตา” ดังที่กล่าวแล้วในอรรถลักษณะข้อ ๑๗ - ทางปฏิบัติ.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: อัครมมยตาโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: เป็นสิ่งที่เขาไม่เชื่อว่าอาจจะมีได้ จึงไม่มีคำพูดในภาษาคน.

ภาษาธรรม: เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงยิ่งกว่าจริง จึงมีพูดกันอยู่แต่ในภาษาธรรม.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. อัครมมยตาประยุกต์

อนัตตา

๑. พหุชนะ: อนัตตาโดยพหุชนะ: คือ มิใช่ตัวตน.

๒. อรรถะ: อนัตตาโดยอรรถะ: คือ ไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวตน: เป็น สักว่าธาตุตามธรรมชาติ; แต่มีปรากฏการณ์ที่ลอกให้เข้าใจว่า เป็น ตัวตน.

๓. ไวพจน์: อนัตตาโดยไวพจน์: คือ สุนฺณุตตา, ตถาตตา.

๔. องค์ประกอบ: อนัตตาโดยองค์ประกอบ:

๑. ความไม่เที่ยง, ความเป็นทุกข์, ความบังคับไม่ได้.

๒. ความเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย อย่างไม่พึ่งคำขอร้องใคร.

๓. ความที่ใครเป็นเจ้าของไม่ได้.

โดยสรุป: ความมิใช่อาตมัน, เจตภูต, ชีโว, บุรุษ, บุคคลหรือ วิญญาณ; ที่ถือกันว่า เป็นสิ่งที่ท่องเที่ยวไปในวิภวภูตสสาร อย่าง ไม่รู้จักตาย.

๕. ลักษณะ: อนัตตาโดยลักษณะ:

๕.๑ มีลักษณะตรงข้ามจากอัตตา.

๕.๒ ไม่เอื้อเพื่อต่อความประสงค์ของใคร มีแต่จะเป็นไปตามกฎ อิทัปปัจจยตาโดยทำเดี๋ยว.

๕.๓ ไม่มีใครสามารถกระทำไว้ในอำนาจแห่งตน.

๖. อาการ: อนัตตาโดยอาการ:

๖.๑ มีอาการที่แสดงว่า ใครจะยึดถือเอาเป็นตัวตน หรือของตนไม่ได้.

๖.๒ แต่ก็มีอาการลอกให้คนโง่หลงว่าเป็นอัตตา.

๗. ประเภท: อนัตตาโดยประเภท: มีสอง:

นัยที่หนึ่ง:

๑. อนัตตาของมิจฉาทิฏฐิ: คือ อนัตตาของผู้เข้าใจผิด เห็นว่าไม่มีอะไรเสียเลย; เช่น อุกฺเขททิฏฐิ^๑, นัตถิกทิฏฐิ^๒, และ แมสฺสสตทิฏฐิ^๓ ที่ถูกเข้าใจว่ามีอัตตา; ทั้งที่มันมิใช่อัตตา.
๒. อนัตตาของสัมมาทิฏฐิ: คือ อนัตตาของผู้เข้าใจถูก: ผู้มีทั้งสัมมาทิฏฐิและอนัตตานทิฏฐิ^๔; คือเห็นว่า ไม่มีสิ่งใดที่เป็นอัตตาที่แท้จริง; มีแต่อัตตาที่ถือเอาด้วยความสำคัญผิด แม้จะเป็นอัตตาโดยสัญชาตญาณ ตามธรรมชาติของสัตว์ทั้งหลาย.

นัยที่สอง:

๑. อนัตตาของอัมภวาล: เพื่อใช้หาผลในการทำบาป ว่าไม่เป็นบาป เพราะไม่มีตัวตน.
๒. อนัตตาของสັตบุรุษ: อย่างตรงไปตรงมา เป็นบุญหรือบาปได้ ทั้งที่เป็นอนัตตา.

นัยที่สาม:

๑. อนัตตาตามความหมายในพุทธศาสนา.
๒. อนัตตาตามความหมายนอกพุทธศาสนา.

๘. กฎเกณฑ์: อนัตตาโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ เมื่อเห็นว่าเบญจขันธ์เป็นอนัตตา ก็ต้องเห็นว่า สิ่งใดที่เกี่ยวข้องกับเบญจขันธ์ ก็ต้องเป็นอนัตตาด้วย; แม้การดับแห่งความยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์ ที่ถือกันว่าเป็นนิพพาน ก็ต้องเป็นอนัตตา.

^๑ อุกฺเขททิฏฐิ: แปลว่า ความเห็นว่า ขาดสูญ; ได้แก่ความเห็นว่ามีอัตตาและโลก ซึ่งจะพินาศขาดสูญ; คือ ตายแล้วขาดสูญ.

^๒ นัตถิกทิฏฐิ: แปลว่า ความเห็นว่าไม่มีอะไรเลย; ได้แก่ความเห็นว่ามีสัตว์, บุคคล; ไม่มีบุญ, ไม่มีบาป; มารดาไม่มี บิดาไม่มี หรือว่าไม่มีตัวตนโดยประการทั้งปวง.

^๓ แมสฺสสตทิฏฐิ: แปลว่า ความเห็นว่าเที่ยง ว่าไม่มีเปลี่ยนแปลง; ได้แก่ ความเห็นว่า อัตตาและโลกเป็นของเที่ยง; มีตัวตนที่เวียนว่ายตายเกิด ไม่รู้จักดับหรือสิ้นสูญ.

^๔ อนัตตานทิฏฐิ: แปลว่า การตามเห็นซึ่งธรรมหรือสิ่งอันเป็นอนัตตา (คือ มิใช่ตัวตน).

- ๘.๒ การเห็นอนัตตา ต้องเห็นภาวะที่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ๆ.
- ๘.๓ การเห็นอนัตตาในลักษณะถูกต้อง ต้องเป็นการเห็นที่ทำให้เบื่อหน่าย คลายกำหนัดในสังขารทั้งปวง; แต่ก็ยังทำให้เกิดกำลังใจที่จะปฏิบัติธรรมโดยไม่ห่อถอย.
- ๘.๔ สังขตะเป็นอนัตตาก็จริง แต่แม้สังขตะก็อย่าเข้าใจไปว่า จะไม่เป็นอนัตตา มันต้องเป็นอนัตตาอยู่นั่นเอง.
- ๘.๕ ต้องไม่ไปถือเอาสิ่งที่เป็นอนัตตา มาเป็น “เรา” “ของเรา” หรือ “ตัวตนของเรา”.
- ๘.๖ เมื่อไม่มี “เรา” เสียแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะทำอะไร ๆ ให้มาเป็นของเรา.

๙. สัจจะ: อนัตตาโดยสัจจะ คือ:

- ๙.๑ สิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ จะเป็นอนัตตาก็จริง; แต่แม้สิ่งที่เที่ยง และเป็นสุข ก็ยังคงเป็นอนัตตาอยู่นั่นเอง.
- ๙.๒ ถ้าไม่เห็นความเป็นธาตุ ก็ไม่อาจจะเห็นความเป็นอนัตตาของสิ่งทั้งปวง.
- ๙.๓ อนัตตาที่เป็นไปตามหลักปฏิจจนสมุปปาท ไม่เป็นมิถิชาติปฏิจ.
- ๙.๔ ความเป็นอนัตตามีอยู่ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ยกเว้นสิ่งใด; ไม่ว่าจะเป็สังขตะ หรือสังขตะ สังขารหรือวิสังขาร.
- ๙.๕ เมื่อเห็นอนัตตา จึงจะเห็นทางแห่งความหมดจด (พระนิพพาน).
- ๙.๖ การปฏิบัติเพื่อเห็นอนัตตา เป็นการปฏิบัติสูงสุดในพระพุทธศาสนา.
- ๙.๗ มีลักษณะไม่เหวี่ยงไปสุดโต่งจนเป็นอัตติตา (ความมี); หรือนัตติตา (ความไม่มี). ดังนั้น จึงไม่เป็นสัสสตปฏิจจันว่ามีอัตตา และไม่เป็นนัตติกปฏิจจันหรือนัตตา คือความไม่มีอะไรเสียเลย; แต่ตั้งอยู่ตรงกลาง คือเป็นอัตตัตที่มีใช้อัตตา; คือจะยึดถือเอาเป็นตัวตนไม่ได้ มีแต่กระแสปฏิจจนสมุปปาท จึงเรียกว่า อนัตตา; แปลว่า มิใช่อัตตา. นี้เป็นสัจจะของพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่มีในศาสนาอื่น.

- ๑๐. หน้าที่:** อนัตตาโดยหน้าที่:
- ๑๐.๑ *หน้าที่ (โดยสมมติ) ของอนัตตา:* คือ กำจัดความหมายของอัตตา: หรือเป็นปฏิปักษ์ต่ออัตตา.
- ๑๐.๒ *หน้าที่ของมนุษย์ต่อสิ่งที่เรียกว่าอนัตตา:* คือ ศึกษาและปฏิบัติ จนเห็นความจริงของอนัตตา; แล้วละอุปาทานว่าอัตตา ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงได้.
- ๑๑. อุปมา:** อนัตตาโดยอุปมา:
- ๑๑.๑ *อุปมาของอนัตตาธรรม:* เปรียบด้วยกฎบัญญัติอันเฉียบขาดของธรรมชาติ หรือโองการของสิ่งสูงสุด.
- ๑๑.๒ *อุปมาของการเห็นอนัตตา:* เปรียบเสมือนการเห็นที่แทงตลอด ทะลุทั่วทั้งจักรวาล และทุกจักรวาล.
- ๑๑.๓ *อุปมาของอานิสงส์แห่งการเห็นอนัตตา:* เปรียบเสมือนการได้รับยาบำบัดทุกข์ทุกชนิด อันเกิดมาจากความยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน.
- ๑๒. สมุทัย:** อนัตตาโดยสมุทัย:
- ๑๒.๑ *สมุทัยของอนัตตาธรรม:* คือ กฎของธรรมชาติ หรือมาจากกฎของธรรมชาติ จึงมีอำนาจครอบงำสิ่งทั้งปวง ให้เป็นอนัตตา.
- ๑๒.๒ *สมุทัยของการเห็นอนัตตา:* คือ การเห็นอนิจจังและทุกขัง.
- ๑๓. อัตถังคมะ:** อนัตตาโดยอัตถังคมะ:
- ๑๓.๑ *กฎแห่งอนัตตาไม่มีอัตถังคมะ.*
- ๑๓.๒ *อนัตตลักษณะของสังขตธรรมย่อมดับไป พร้อมกับการดับของสังขตธรรมนั้น ๆ.*
- ๑๓.๓ *ความเป็นอนัตตาของอสังขตธรรม ย่อมไม่มีการดับเหมือนกับสังขตธรรม.*
- ๑๔. อัสนาสะ:** อนัตตาโดยอัสนาสะ:
- ๑๔.๑ *อนัตตาธรรมไม่มีอัสนาสะ.*

- ๑๔.๒ การเห็นอนัตตา เป็นอัสสาทะของนักปราชญ์ หรือบัณฑิตที่แท้จริง.
- ๑๔.๓ การเห็นอนัตตา เป็นการดับลงแห่งอุปาทานที่ยึดมั่นถือมั่นจนเกิดทุกข์.

๑๕. อาทีนวะ: อนัตตาโดยอาทีนวะ:

- ๑๕.๑ อนัตตาไม่มีอาทีนวะ.
- ๑๕.๒ การไม่รู้ ไม่เห็นอนัตตา เป็นอาทีนวะอย่างข้ง.

๑๖. นิสสรณะ: อนัตตาโดยนิสรณะ:

- ๑๖.๑ นิสสรณะจากอนัตตาไม่มี.
- ๑๖.๒ การรู้การเห็นอนัตตา เป็นหนทางออกจากความทุกข์ทั้งหลายที่เกิดจากการไม่เห็นอนัตตา.
- ๑๖.๓ การเห็นอนัตตา เป็นหนทางออกจากโลกียะสูโลกุตตระ.

๑๗. ทางปฏิบัติ: อนัตตาโดยทางปฏิบัติ:

- ๑๗.๑ การที่จะมีความสะดวกรวดเร็วในการเห็นอนัตตา สำเร็จด้วยการอธิษฐานจิต ทกประการ:
๑. อธิษฐานว่า เราจักเป็นออตัมมโยในโลกทั้งปวง (ออตัมมโย คือ: ผู้ที่ไม่อยู่ได้อำนาจปรุงแต่ง ของสิ่งอะไร ๆ ในโลก).
 ๒. อธิษฐานว่า อหังการทั้งหลายของเรา จักเข้าถึงการดับ.
 ๓. อธิษฐานว่า มมังการทั้งหลายของเรา จักเข้าถึงการดับ.
 ๔. อธิษฐานว่า เราจักเป็นผู้ประกอบด้วยอสาธาณญาณ (ญาณพิเศษเฉพาะตน ไม่สาธาณะแก่คนทั่วไป).
 ๕. อธิษฐานว่า ธรรมอันเป็นเหตุ จักเป็นสิ่งที่เราเห็นแล้วด้วยดี (เราจักเห็นธรรมที่เป็นเหตุ แห่งธรรมทั้งปวง).
 ๖. อธิษฐานว่า ธรรมทั้งหลายอันเกิดแต่เหตุ จักเป็นสิ่งที่เราเห็นแล้วด้วยดี (เราจักเห็นธรรมทั้งปวงประเภทที่เป็นผล อันเกิดมาแต่เหตุ).

- ๑๗.๒ การรู้, การเห็น, การเข้าถึงอนัตตา, ต้องผ่านไปทางการรู้, การเห็นอนิจจัง และทุกขัง.
- ๑๗.๓ เมื่ออายตนะภายใน กระทบอายตนะภายนอก ให้มีสติรู้ทัน ห้วงทีไฉนผลที่เกิดขึ้น; ว่ามันเป็น “สักว่า” กระแสแห่ง ปฏิจจสมุปบาท; ไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวตน ของ ตน.
- ๑๗.๔ การพยายามมองให้เห็นว่า ปราภฏการณทั้งหลายเป็นเพียง การปรุงแต่ง ระหว่างธรรมชาติที่เป็นเหตุ และธรรมชาติที่เป็น ผล ตามกฎเกณฑ์แห่งปฏิจจสมุปบาท; ก็จะเป็นอนัตตา หรือสัพพัญญตาโดยประจักษ์.
- ๑๗.๕ เมื่อจิตได้รับความกระทบกระเทือนด้วยความทุกข์ ก็ใช้เป็น โอกาสที่จะพยายามมองให้เห็นว่า; นี่แหละธรรมดาของ สิ่งขารทั้งปวง ซึ่งเป็นอนัตตา. มิใช่ความผิดแปลก หรือกรณี พิเศษแต่อย่างใด.
- ๑๗.๖ ต้องปฏิบัติจนมองเห็นความจริงว่า สิ่งขารธรรมทั้งหลายเป็น อนัตตาอยู่ตลอดเวลา; โดยไม่เกี่ยวกับความยึดถือ หรือ ความไม่ยึดถือ แม้แต่นิดเดียว.
- ๑๗.๗ ปฏิบัติเพื่อให้เห็นอนัตตา จนไม่ยึดมั่นถือมั่นเพียงอย่างเดียว เกิด; หน้าที่เพื่อการดับทุกข์อย่างอื่น ๆ ก็ดับไป หรือ สิ้นสุดไปอย่างไม่มีเหลือ โดยอัตโนมัติ.
- ๑๗.๘ จงปฏิบัติการเห็นอนิจจังให้ถึงที่สุดเกิด จะเกิดความเป็น อัตโนมัติในการเห็นอนัตตา.

๑๘. อานิสงส์: อนัตตาโดยอานิสงส์:

๑๘.๑ อานิสงส์ของอนัตตา: คือ การกำจัดอัตตา.

๑๘.๒ อานิสงส์ของการเห็นอนัตตา:

๑. การเริ่มเห็นอนัตตา เป็นจุดเริ่มต้นของการเป็นอริยบุคคล.
๒. การเห็นอนัตตา เป็นจุดตั้งต้นของ นิพพิทา วิราคะ วิมุตติ กระทั่งนิพพาน.
๓. ความหลุดพ้นมีได้ เพราะการเห็นอนัตตาในสิ่งที่ตนยึดถือ.

- ๔. ความสิ้นกรรมมิได้ เพราะการเห็นอนัตตาของสิ่งที่เรียกว่ากรรม; ของผู้กระทำความกรรม; และของการทำความกรรม.
- ๕. ความสุขที่แท้จริงและสูงสุด ปรากฏแก่จิตที่ไม่มีความรู้สึกงัวตัวตน หรือของตน; เพราะอิทธิพลของการเห็นอนัตตา.
- ๖. อานุภาพแห่งการเห็นอนัตตา ย่อมทำลายอาณาจักรแห่งความกลัวทุกชนิด; แม้แต่การกลัวผีของลูกเด็ก ๆ.

๑๙. หนทางถล่ำ: อนัตตาโดยหนทางถล่ำ:

- ๑๙.๑ เข้าไปอยู่ภายใต้อิทธิพลของสิ่งที่เป็นอนัตตา: เพราะถูกครอบงำด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน.
- ๑๙.๒ ออกจากอิทธิพลของสิ่งที่เป็นอนัตตา: คือ เป็นอิสระจากการครอบงำของอวิชชา ตัณหา อุปาทาน; เพราะมีวิชชา นิพพิทา วิราคะ.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อ : อนัตตาโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อ : ในการออกจากอัตตามาสู่อนัตตา : คือ การเห็นสิ่งทั้งปวง โดยความเป็นธาตุตามธรรมชาติ มิใช่เป็นอัตตา หรือควรจะเป็นอัตตา.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: อนัตตาโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน: ไม่มีประโยชน์ ไม่มีแก่นสาร.
- ภาษาธรรม: ไม่ควรยึดถืองัวตัวตน.
- ๒๑.๒ ภาษาคน: ถือคำพูดที่มนุษย์บัญญัติ.
- ภาษาธรรม: ความจริงของธรรมชาติหรือธรรมชาติกำหนด.

ธรรมโฆษณที่แนะนำให้อ่าน

- ๑. กษัตริย์ ของการศึกษาพุทธศาสนา
- ๒. ไกวัลยธรรม
- ๓. อาสาฬหบูชาเทศนา เล่ม ๑
- ๔. โอสารัตถ์พหุธรรม

อนิจจัง

๑. พยัญชนะ: อนิจจังโดยพยัญชนะ: คือ ไม่เที่ยง, ไม่แน่นอน, ไม่ตายตัว.
๒. อรรถะ: อนิจจังโดยอรรถะ: คือ เปลี่ยนแปลงเรื่อยไปตามเหตุปัจจัยที่อาศัยอยู่; เป็นโอกาสให้เกิดสิ่งใหม่เรื่อยไปอย่างไม่หยุดหย่อน; มีเฉพาะแก่สิ่งที่เป็นสังขตธรรม หรือสังขารธรรม; ไม่มีแก่สังขตธรรม หรือวิสังขาร.
๓. ไวยากรณ์: อนิจจังโดยไวยากรณ์: คือ อจิริ, อนิตยัม, อตาทิ, อตถา ฯลฯ เปลี่ยนแปลง, ไหลเรื่อย, ไม่ตายตัว, ไม่แน่นอน ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: อนิจจังโดยองค์ประกอบ: คือ อากาโรเกิดขึ้น, ตั้งอยู่, ดับไป; เพราะความเปลี่ยนแปลงของสิ่งซึ่งเป็นปัจจัย. สรุปความว่า ความมีปัจจัยและความต้องเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัย เป็นสององค์ประกอบของอนิจจัง.
๕. ลักษณะ: อนิจจังโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ คือการเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย อันเป็นที่ตั้งอาศัยใน รูปแบบของการเกิดขึ้น, เสื่อมไป, ดับลง.
 - ๕.๒ แห่งความน่าเอื่อมระอา สำหรับผู้ที่มีสติปัญญามองเห็นความจริงข้อนี้.
 - ๕.๓ ทำให้หลงผิด ว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างถาวรไม่ขาดสาย; จนเป็นที่ตั้งแห่งสัสสตทิฏฐิ คือมีตัวตนถาวรในภายใน มีอาการเปลี่ยนแปลงเรื่อยในภายนอก; มีลักษณะแห่งความหลอกลวงให้คนหลง.
 - ๕.๔ แห่งการบังคับให้เป็นของเที่ยงไม่ได้.

๖. อาการ: อนิจจังโดยอาการ: มีอาการ:
- ๖.๑ เปลี่ยนแปลงเรื่อย; ซึ่งเป็นอาการของสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง.
 - ๖.๒ แห่งความไม่เป็นตัวของตัวเอง; นอกจากของปัจจัยที่ปรุงแต่ง.
 - ๖.๓ หลอกให้คนโง่พอใจ หลงไหลไปตาม; แต่ไม่อาจจะหลอกผู้รู้ผู้มีปัญญา.
 - ๖.๔ ที่กล่าวได้ว่า เป็นอาการประจำของสังขตธรรมทั้งปวง.
๗. ประเภท: อนิจจังโดยประเภท: มีสอง:
- กลุ่มที่หนึ่ง:
๑. อนิจจังที่น่ารัก เป็นที่ตั้งแห่งความเอร็ดอร่อยสวยงาม.
 ๒. อนิจจังที่น่าเกลียด ใคร ๆ เห็น ก็สั่นหัว.
- กลุ่มที่สอง:
๑. อนิจจังที่เปิดเผย คือเห็นได้ง่าย.
 ๒. อนิจจังที่เร้นลับ คือต้องสังเกตใคร่ครวญให้ลึกซึ้ง จึงจะเห็น.
๘. กฎเกณฑ์: อนิจจังโดยกฎเกณฑ์:
- ๘.๑ สังขตธรรมทั้งหลายต้องเป็นอนิจจังโดยกฎของธรรมชาติ.
 - ๘.๒ สิ่งที่เป็นอนิจจังต้องให้เกิดความทุกข์แก่บุคคลที่เข้าไปยึดถือ.
 - ๘.๓ ถ้าไม่เห็นอนิจจัง ก็ไม่มีทางที่จะเห็นวิราคะ.
๙. สัจจะ: อนิจจังโดยสัจจะ:
- ๙.๑ ความเป็นไปตามกฎของอนิจจัง มีอยู่ในทุกปรमाणูของจักรวาล.
 - ๙.๒ แม้มันจะเป็นอนิจจัง ถ้าเราไม่ยึดมั่นถือมั่น มันก็ไม่เป็นปัญหาอะไรแก่เรา.
 - ๙.๓ ถ้าไม่เห็นอนิจจังอย่างเพียงพอ ก็ไม่อาจจะเห็นทุกขังและอนัตตาอย่างเพียงพอที่จะดับทุกข์ได้.
 - ๙.๔ ความหมายของอนิจจัง มีขอบเขตแคบกว่าความหมายของคำว่าอนัตตา; คือไม่สามารถครอบคลุมไปถึงอสังขตธรรมหรือวิสังขาร.
 - ๙.๕ ธรรมชาติทุกอย่างรอบตัวเรา ทั้งแสดงอาการ และทั้งร้องบอกตลอดเวลาว่ามันเป็นอนิจจัง แต่มนุษย์ไม่มีตาและหู ที่จะเห็นและได้ยิน.

- ๑๐. หน้าที่:** อนิจจังโดยหน้าที่:
- ๑๐.๑ **หน้าที่ (โดยสมมติ) ของอนิจจัง:** ในฐานะเป็นกฎธรรมชาติ คือบังคับให้สังขตธรรมทั้งหลาย เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัยที่อาศัยอยู่.
- ๑๐.๒ **หน้าที่ของมนุษย์ต่อกฎอนิจจัง:**
๑. การศึกษาให้รู้ แล้วไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ๆ ซึ่งเป็นอนิจจังให้เกิดทุกข์.
 ๒. สอนยุวชนโดยเฉพาะ ให้รู้เรื่องอนิจจัง เพื่อไม่ต้องเป็นทุกข์ เพราะสิ่งนี้.
- ๑๑. อุปมา:** อนิจจังโดยอุปมา:
- นัยที่หนึ่ง:** ในฐานะที่เป็นกฎ: อุปมาเหมือนพระเจ้าที่ปกครองโลก.
- นัยที่สอง:** ในฐานะที่เป็นกิริยาอาการ: อุปมาเหมือนผีหลอกผีล้อ.
- นัยที่สาม:** ในฐานะที่เป็นวัตถุ: อุปมาเหมือนของเทียม, ของปลอม หรือสิ่งพรางตา.
- ๑๒. สมุทัย:** อนิจจังโดยสมุทัย: คือ ความเป็นอนิจจังของสิ่งที่เป็นผล เกิดมาจากความเป็นอนิจจังของสิ่งที่เป็นเหตุ; ซึ่งเกิดมาจากความที่สังขตธาตุทั้งหลายตั้งอยู่ตามลำพังไม่ได้; ต้องอาศัยกันและกัน ประจวบตั้งกัน.
- ๑๓. อัตถังคมะ:** อนิจจังโดยอัตถังคมะ:
- ๑๓.๑ ดับไปเพราะขาดสิ่งเป็นที่ตั้งแห่งอาการของอนิจจัง.
 - ๑๓.๒ เมื่อเข้าถึงความว่าง หรือถึงนิโรธธาตุ.
- ๑๔. อัสนาทะ:** อนิจจังโดยอัสนาทะ:
- ๑๔.๑ ทำให้สามารถพัฒนาให้เกิดสิ่งใหม่และแก้ไขสิ่งเก่า.
 - ๑๔.๒ ทำให้สามารถมีการสืบทอดแก่ปัจจัยของชีวิต.
- ๑๕. อาทีนวะ:** อนิจจังโดยอาทีนวะ: คือ ความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลง อันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์และปัญหา.

๑๖. นิสสรณะ: อนิจจังโดยนิสสรณะ: ไม่มี มีแต่หนทางออกจากอำนาจของอนิจจัง คือ รู้จักความเป็นอนิจจัง จนไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่เป็นอนิจจัง: หรือการดำเนินตนอยู่ในอริยอัฏฐังคิกมรรค.
กล่าวโดยสรุปว่า การเห็นอนิจจังนั้นแหละ เป็นทางออกจากอนิจจัง.

๑๗. ทางปฏิบัติ: อนิจจังโดยทางปฏิบัติ: เพื่อหมดปัญหาทั้งปวงเกี่ยวกับอนิจจัง: คือ สมณะและวิปัสสนาจนเกิดญาณทัสสนะ หรือวิชา จนไม่เกิดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่เป็นอนิจจัง.

๑๘. อานิสงส์: อนิจจังโดยอานิสงส์:

๑๘.๑ อานิสงส์ของอนิจจัง:

๑. ทำให้โลกมีวิวัฒนาการ.
๒. สามารถแก้ไขสิ่งเก่าและสร้างสรรค์สิ่งใหม่.
๓. เป็นโอกาสที่จะเปลี่ยนแปลงสิ่งร้ายให้กลายเป็นดี เช่น การหายจากโรคภัยไข้เจ็บ.
๔. ไม่ให้เกิดการเบื้อในสิ่งที่น่าเบื้อ.

๑๘.๒ อานิสงส์ของการเห็นอนิจจัง:

๑. อนิจจังเป็นครูสอนอยู่ในตัวมันเองให้คนหายโง่; แม้จะเป็นการสอนที่เจ็บปวดสักหน่อย.
๒. อนิจจังเป็นที่ตั้งแห่งสติปัญญา เครื่องไม่ยึดมั่นถือมั่นในสังขารทั้งปวง.
๓. ทำให้ผู้เห็นให้บรรลุนิพพานไปตามลำดับ.

๑๙. หนทางถลำ: อนิจจังโดยหนทางถลำ:

- ๑๙.๑ เข้าไปสู่ความเป็นทาสของสิ่งที่เป็นอนิจจัง: คือ เส้นข์ของสิ่งที่เป็นอนิจจัง บวกกับความประมาทเลินเล่อของมนุษย์เอง.
- ๑๙.๒ ออกมาจากอำนาจของอนิจจัง: คือ การได้รับโทษเพราะความหลง ในสิ่งที่เป็นอนิจจังอย่างเพียงพอ.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: อนิจจังโดยสิ่งที่เกี่ยวข้อง: เพื่อการออกมาจาก
อำนาจของอนิจจัง: คือ การคบสัตบุรุษ, การศึกษา, ความไม่
ประมาท, ความมีสติในการรับอารมณ์.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: อนิจจังโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:
ภาษาคน: คำพูดที่เอาไว้ขู่ หรือหลอกกันเล่น เด็ก ๆ ก็ไม่เชื่อ.
ภาษาธรรม: การบอกความจริงอันสูงสุด.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ไกวัลยธรรม

๒. โสภารัตนธรรม

อรหันต์

๑. พญัญชนะ: อรหันต์โดยพญัญชนะ:

๑.๑ ไกลจากกิเลส.

๑.๒ หักวงล้อแห่งวัฏฏะ.

๑.๓ ไม่มีความลับ.

๑.๔ ควรแก่การเทิดทูน.

(เป็นคำเก่าแก่สืบกันมาจนไม่รู้ว่ามีหมายความว่าอย่างไรแน่ ตกมาถึงยุคหลัง คำนวนกันตามรูปศัพท์ ได้เป็นสี่ความหมายอย่างนี้).

๒. อรรถะ: อรหันต์โดยอรรถะ:

๒.๑ หมายถึงบุคคลเรียกว่า พระอรหันต์.

๒.๒ หมายถึงธรรมเป็นเครื่องตัดกิเลส เรียกว่าอรรถัตตมรรค.

๒.๓ หมายถึงภาวะหรือผล เรียกว่าอรรถัตตผล.

ทั้งหมดนี้เป็นความหมายของคำว่า อรห.

๓. ไวพจน์: อรหันต์โดยไวพจน์: คือ อรห (ไกลจากกิเลส), ชีณาสโว (สิ้นอาสวะ), วุสิตวา (จบพรหมจรรย์), กตกรณีโย (เสร็จกิจ), โอหิตกาโร (ปลงของหนักแล้ว), อนุปุตตสทตโธ (มีประโยชน์ตนอันได้แล้ว), ปริกุชฌณาสญโฆชนโน (มีเครื่องผูกพันในภพสิ้นรอบแล้ว), สมุทญญาวิมุตโต (หลุดพ้นแล้วด้วยปัญญาอันชอบ) ฯลฯ ตถาคต (ถึงซึ่งตถา), ตาที (คงที่), เกพลี (รู้ทุกสิ่ง).

๔. องค์ประกอบ: อรหันต์โดยองค์ประกอบ: คือ ความเป็นผู้ไกลจากกิเลส, ความเป็นผู้หักวงล้อแห่งวัฏฏะ, ความเป็นผู้ไม่มีความลับ, ความเป็นผู้ควรแก่การเทิดทูน, ความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยไตรสิกขา (ศีล, สมาธิ, ปัญญา).

๕. ลักษณะ: อรหันต์โดยลักษณะ: มีลักษณะ:
- ๕.๑ แห่งอตัมมโย (ผู้มีอตัมมยตา).
 - ๕.๒ แห่งผู้อยู่เหนือโลก: เหนือบุญ, เหนือบาป, เหนือกุศล, เหนืออกุศล, เหนือบวก, เหนือลบ: (คือเหนือความหมายแห่งความเป็นคู่ทุกชนิด).
 - ๕.๓ แห่งความสงบทั้งภายนอกและภายใน.
 - ๕.๔ แห่งผู้หมดความยึดถือว่าตัวตนของตน และหมดความเห็นแก่ตน; ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสทุกชนิด.
 - ๕.๕ แห่งการพ้นจากอำนาจของกามธาตุ, รูปธาตุ, อรูปธาตุ; เพราะเข้าถึงนิโรธธาตุ หรือนิพพานธาตุ.
 - ๕.๖ แห่งการหมดความสงสัย.
๖. อาการ: อรหันต์โดยอาการ: มีอาการ:
- ๖.๑ แห่งสมณะ (สงบเย็น, ไม่มีไฟ).
 - ๖.๒ แห่งมนุษย์ ผู้มีความเต็มและความสูงสุดแห่งความเป็นมนุษย์.
 - ๖.๓ ที่ถือเอาเป็นตัวอย่างได้.
 - ๖.๔ ที่ใครเห็นแล้วพอใจและสนใจ อยากจะมีส่วนแห่งความเป็นเช่นนั้นบ้าง.
 - ๖.๕ ตามลักษณะที่กล่าวแล้วในอรรถลักษณะข้อที่ ๕ ฯลฯ
๗. ประเภท: อรหันต์โดยประเภท: มีสอง:
- คู่ที่หนึ่ง:
๑. อรหันต์สัมมาสัมพุทธโธ พระอรหันต์ที่เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.
 ๒. อรหันต์ชีवासิว พระอรหันต์สาวกทั่วไป.
- คู่ที่สอง:
๑. พระอรหันต์ที่บรรลุนุปาติเสสนิพพานธาตุ (เวทนายังไม่เย็นสนิท).
 ๒. พระอรหันต์ที่บรรลุนุปาติเสสนิพพานธาตุ (เวทนาเย็นสนิท).
- คู่ที่สาม:
๑. พระอรหันต์ที่มีความสิ้นกิเลสล้วน ๆ ไม่มีคุณสมบัติอย่างอื่น เช่น อภิัญญา เป็นต้น.

๒. พระอรหันต์สิ้นกิเลสแล้ว มีคุณวิเศษอย่างอื่น เช่น อภิญญา เป็นต้น.

คู่ที่สี่:

๑. ปัญญาวิมุตติ (สิ้นกิเลสล้วน ๆ ด้วยอำนาจของปัญญา).

๒. อุภโตภาควิมุตติ (สิ้นกิเลสด้วย มีวิโมกข์แปด^๑ด้วย เป็นพวกเจโต-วิมุตติ).

คู่ที่ห้า: (พิเศษ)

๑. พระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา.

๒. พระอรหันต์ในลัทธิอื่นนอกพุทธศาสนา ซึ่งปรับเข้ากันไม่ได้.

๘. กฎเกณฑ์: อรหันต์โดยกฎเกณฑ์:

๘.๑ มีไตรสิกขาสัมบูรณ์.

๘.๒ มีการเห็นไตรลักษณ์สัมบูรณ์.

๘.๓ มีอตัมมยตาถึงที่สุด.

๘.๔ มีความสิ้นอาสวะ.

๙. สัจจะ: อรหันต์โดยสัจจะ:

๙.๑ เป็นพระอรหันต์ได้โดยไม่จำกัดวรรณะ.

๙.๒ เป็นพระอรหันต์ได้โดยไม่จำกัดเพศ.

๙.๓ เป็นพระอรหันต์ได้โดยไม่จำกัดยุคสมัย พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ถ้าภิกษุมีความเป็นอยู่โดยชอบแล้ว โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์”.

๙.๔ ความเป็นพระอรหันต์ไม่เหลือวิสัย สำหรับบุคคลที่ตั้งใจปฏิบัติจริง; ไม่อยู่ที่อายุหรือวัย.

๙.๕ จุดหมายปลายทางของมนุษย์ อยู่ที่ความเป็นพระอรหันต์.

๙.๖ ความเป็นพระอรหันต์เป็นได้แน่นอน เมื่อมีพระพุทธเจ้าเป็นกัลยาณมิตร. ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ถ้าอาศัยตถาคตเป็นกัลยาณมิตรแล้ว สัตว์ที่มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา;

^๑ วิโมกข์แปด: ธรรมที่ให้พ้นจากอิทธิพลของกิเลสทั้งหลาย. (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๕๑).

จักพ้นจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย” นี้เรียกว่า สัจจะของความเป็นพระอรหันต์.

๙.๗ (พิเศษ) ความเป็นพระอรหันต์ในลัทธิอื่น มีคำอธิบายอย่างอื่น; แต่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “พระอรหันต์มีเฉพาะในธรรมวินัย ที่มีอริยอฏฐังคิกมรรคเท่านั้น”.

๑๐. หน้าที่: อรหันต์โดยหน้าที่:

๑๐.๑ *หน้าที่ของพระอรหันต์:* พระอรหันต์สิ้นอาสวะแล้ว จึงอยู่เหนือความมีหน้าที่; แต่ท่านสมควรทำหน้าที่เพื่อสนองพระพุทธประสงค์ คือ การช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นจากความทุกข์. ท่านจึงมีหน้าที่และเคารพหน้าที่เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า.

๑๐.๒ *หน้าที่ของมนุษย์ต่อพระอรหันต์:* คือ สนับสนุนการเป็นอยู่และการปฏิบัติหน้าที่ของท่าน แล้วศึกษาและปฏิบัติตาม; เพื่อความเป็นพระอรหันต์เช่นเดียวกับท่าน.

๑๑. อุปมา: อรหันต์โดยอุปมา: *เปรียบเทียบ*:

๑๑.๑ เมล็ดพืชที่หมดยาง (ไม่งอกอีก).

๑๑.๒ เป็นชานา ทำนาได้ข้าวเปลือกมา เป็นอมตะ.

๑๒. สมุทัย: อรหันต์โดยสมุทัย:

๑๒.๑ ความอยากดับทุกข์ (อัมมตตมหา): เป็นสมุทัยแห่งการเป็นพระอรหันต์.

๑๒.๒ ปัญญาหรือวิชาเป็นอุปการณ: ในฐานะเป็นปัจจัยแห่งความเป็นพระอรหันต์.

๑๒.๓ การเป็นอยู่โดยชอบ (สัมมาวิหาร) หรือ อริยอฏฐังคิกมรรค: เป็นปัจจัยแห่งความเป็นพระอรหันต์.

๑๓. อัถถังคมะ: อรหันต์โดยอัถถังคมะ: คุณธรรมแห่งความเป็นพระอรหันต์อยู่เหนือการเกิด-ดับ; ดังนั้นความเป็นพระอรหันต์จึงไม่ดับไป ตามความแตกทำลายแห่งร่างกายของท่าน คือ ไม่มีอัถถังคมะสำหรับความเป็นพระอรหันต์.

๑๔. อัสนาทะ: อรหัตต์โดยอัสนาทะ: มีแต่อัสนาทะชนิดไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ.

๑๕. อาทีนวะ: อรหัตต์โดยอาทีนวะ: ไม่มี.

๑๖. นิสสรณะ: อรหัตต์โดยนิสรณะ: ไม่มี.

๑๗. ทางปฏิบัติ: อรหัตต์โดยทางปฏิบัติ: เพื่อความเป็นพระอรหัตต์:

๑๗.๑ ปฏิบัติตามอริยอัฏฐังคิกมรรค.

๑๗.๒ การเห็นพระไตรลักษณ์.

๑๗.๓ การปฏิบัติเพื่อทำลายความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตนของตน.

๑๗.๔ การปฏิบัติเพื่อเข้าถึงสุญญตาหรืออตัมมยตา.

๑๗.๕ ความฉลาดในอายตนิกรธรรม สามสัปประการ^๑: โดยลักษณะเจ็ดประการ: คือ ภาวะแห่งธรรมนั้น, เหตุให้เกิดธรรมนั้น, ความดับแห่งธรรมนั้น, ทางให้ถึงความดับแห่งธรรมนั้น, อัสนาทะแห่งธรรมนั้น, อาทีนวะจากธรรมนั้น, นิสสรณะจากธรรมนั้น.

๑๘. อานิสงส์: อรหัตต์โดยอานิสงส์:

๑๘.๑ อานิสงส์ของความเป็นพระอรหัตต์ (อรหัตต): คือ ดับกิเลส, ดับทุกข์, ลีนวัฏฏะ, ลีนกรรม ฯลฯ โดยสิ้นเชิง.

๑๘.๒ อานิสงส์ของบุคคล (อรหัตต์): คือ เป็นตัวอย่างแห่งผู้สิ้นทุกข์ แล้วรักษาหรือสืบต่อพรหมจรรย์นั้นไว้.

๑๙. หนทางถล่ำ: อรหัตต์โดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่การปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอรหัตต์:

๑๙.๑ ถูกความทุกข์บีบคั้นขบกัด.

๑๙.๒ การบังเอิญได้พบ, ได้เห็น, ได้ยิน, ได้ฟัง, ได้พอใจ, ซึ่งบุคคลผู้เป็นพระอรหัตต์.

^๑อายตนิกรธรรมสามสัป: แปลว่า ธรรมหรือสิ่งที่มีองค์ด้วยอายตนะ: ได้แก่ อายตนะภายในหก, อายตนะภายนอกหก, วิญญาณหก, สัมผัสหก, เวทนาหก, รวมสามสัป.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อ: อรหันต์โดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อ: คือ โปธิปักขิยธรรม
สามสิบเจ็ดประการ.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: อรหันต์โดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน: หมายถึงตัวบุคคล.
ภาษาธรรม: หมายถึงคุณธรรมที่ทำให้ความเป็นพระอรหันต์.
- ๒๑.๒ ภาษาคน: ผู้วิเศษ.
ภาษาธรรม: ผู้สิ้นอาสวะ.
- ๒๑.๓ ภาษาคน: ยอดคนในโลก.
ภาษาธรรม: ยอดคนเหนือโลก.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. พระพุทธคุณบรรยาย

๒. มามนุชาเทศนา เล่ม ๑

อริยมรรค

๑. พยัญชนะ: อริยมรรคโดยพยัญชนะ: คือ หนทางอันประเสริฐ.
๒. อรรถะ: อริยมรรคโดยอรรถะ: คือ การปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ หรือออกไปจากทุกข์ เรียกว่าประเสริฐหรืออริยะ^๑ แปลว่า ออกไปเสีย จากข้าศึก. เรียกกันสั้น ๆ ว่าหนทางของพระอริยเจ้า.
๓. ไวยาจณ์: อริยมรรคโดยไวยาจณ์ คือ: มัชฌิมาปฏิปทา, พรหมจรรย์, โพธิปักขิยธรรม, สัมมัตตะ, ไตรสิกขา
 ฯลฯ

๔. องค์ประกอบ: อริยมรรคโดยองค์ประกอบ:

- นัยที่หนึ่ง: โดยสมบูรณ์: ประกอบด้วยองค์แปด:
- สัมมาทิฏฐิ: ความเห็นถูกต้อง.
 - สัมมาสังกัปปะ: ความปรารถนาถูกต้อง.
 - สัมมาวาจา: การพูดจาถูกต้อง.
 - สัมมากัมมันตะ: การงานถูกต้อง.
 - สัมมาอาชีวะ: การดำรงชีวิตถูกต้อง.
 - สัมมาวายามะ: ความพยายามถูกต้อง.
 - สัมมาสติ: ความระลึกถูกต้อง.
 - สัมมาสมาธิ: ความตั้งใจมั่นถูกต้อง.

(คำว่าสัมมา หรือถูกต้องในที่นี้หมายถึง เป็นไปเพื่อ นิพพาน; ถ้าเป็นไปเพื่ออย่างอื่นไม่เรียกว่า “สัมมา”).

^๑ อริยะ: ไปเสียจากข้าศึก. (ดูรายละเอียดที่คำอธิบายศัพท์ หน้า ๓๔๓).

นัยที่สอง: โดยสังเขป: แบ่งเป็นสอง:

อย่างทีหนึ่ง: มีสาม: คือ ศีล, สมาธิ, ปัญญา.

อย่างที่สอง: มีสอง: คือ สมถะ และวิปัสสนา (รวม
คำว่าศีล เข้าไว้ในคำว่าสมถะ).

๕. ลักษณะ: อริยมรรคโดยลักษณะ: มีลักษณะ:

๕.๑ แห่งความเป็นหนทางที่จะนำไปสู่จุดหมายปลายทาง.

๕.๒ แห่งความถูกต้อง ทางกาย ทางวาจา ทางจิต และทางสติปัญญา.

๕.๓ แห่งความเป็นกลาง ไม่หย่อน, ไม่ตึง, ไม่เปียกแฉะ, ไม่ไหม้
เกรียม, ไม่มัวเมาในกาม และไม่ทำตนให้ลำบาก.

สรุปในภาษาวิทยาศาสตร์ว่า: ไม่บวม ไม่ลบ; คือไม่มี
อาการสุดโต่งไปทางใดทางหนึ่ง; ไม่มีคู่ตรงกันข้ามต่อกันและ
กัน.

๕.๔ แห่งความเป็นได้ทั้งโลกียะและโลกุตระ. แม้เป็นพระอรหันต์แล้ว
ก็ยังดำเนินอยู่ในความถูกต้อง อันเป็นองค์แห่งอริยมรรคเหล่านี้.

๖. อาการ: อริยมรรคโดยอาการ: มีอาการ:

๖.๑ เกิดขึ้น, ตั้งอยู่, ดับไปตามธรรมชาติของสิ่งที่เป็นสังขารธรรม
หรือสังขตธรรมทั้งปวง.

๖.๒ แห่งสังขตธรรม คือการปรุงแต่งให้เกิดการถึงซึ่งภาวะแห่งความ
ดับทุกข์ หรือเรียกโดยสมมติว่า ถึงจุดหมายปลายทาง.

๖.๓ แห่งธัมมสมังคี คือทำหน้าที่ร่วมกันทั้งแปดองค์ตามหน้าที่ หรือ
สัดส่วนที่ควรจะมี.

๗. ประเภท: อริยมรรคโดยประเภท: แบ่งเป็นสอง:

๗.๑ โลกียอริยมรรค: เป็นการปฏิบัติของผู้ที่ยังไม่ได้บรรลุมรรคผล
ขั้นใด ๆ และกำลังปฏิบัติอยู่เพื่อบรรลุมรรคผล.

๗.๒ โลกุตระอริยมรรค: อริยมรรคของพระอริยเจ้า สำหรับการ
ปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลที่สูงขึ้นไป; หรือเป็นวิหารธรรม
เครื่องอยู่ของพระอริยเจ้า ผู้ปฏิบัติถึงที่สุดแล้ว คือเป็นพระ-
อรหันต์แล้ว.

๘. กฏเกณฑ์: อริยมรรคโดยกฏเกณฑ์:

- ๘.๑ ต้องมีองค์แปด. แต่ละองค์ ามีลักษณะแห่งการเป็นไปเพื่อวิเวก - วิราคะ - นิโรธะ - โวสัสสัคคะ.
- ๘.๒ ต้องรวมกันเป็นทางสายเดียว สำหรับบุคคลเดียว สู่จุดหมายแห่งเดียว คือนิพพาน.
- ๘.๓ ต้องมีปัญหา หรือสัมมาทฎฐิเป็นองค์นำหน้าแห่งองค์ทั้งหลาย.
- ๘.๔ ต้องเป็นธัมมสมังคีกันทั้งแปดองค์ และมีสัดส่วนตามหน้าที่ของแต่ละองค์.

๙. สัจจะ: อริยมรรคโดยสัจจะ:

- ๙.๑ เป็นสิ่งที่ไม่ปรากฏในโลกก่อนการตรัสรู้และเปิดเผยของพระพุทธเจ้า (พระองค์แรก).
- ๙.๒ มีความประเสริฐเพราะนำไปสู่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.
- ๙.๓ ข้อปฏิบัติใด ๆ ก็ตาม ถ้ามีลักษณะเป็นไปเพื่อ วิเวก - วิราคะ - นิโรธะ - โวสัสสัคคะ ย่อมสงเคราะห์ลงในอริยมรรคทั้งสิ้น.
- ๙.๔ ในขณะที่ดำเนินไปตามอริยมรรค ย่อมมีการสอน, การชี้ทาง และการเห็นแจ้ง ด้วยตนเองอยู่ทุกชั้นตอน.
- ๙.๕ อริยอฎฐังจิกมรรคเป็นธรรมอันเลิศกว่าธรรมทั้งหลาย ในบรรดาธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้ (โพธิปักขิยธรรม).
- ๙.๖ มนุษย์ทุกคนที่เกิดมาแล้ว จะต้องเดินทางนี้อย่างที่จะเว้นเสียมิได้; มิฉะนั้นจะเสียชีวิตเกิด หรืออะไรอื่นที่ยิ่งไปกว่านี้.
- ๙.๗ มรรคมีองค์แปดจะสมบูรณ์โดยง่าย และโดยอัตโนมัติ; เมื่อไม่ยึดมั่นในเวทนา.
- ๙.๘ ถ้าปฏิบัติถูกต้องตามหลักของอริยมรรคแล้ว แม้ไม่หวังผล ก็จะถึงจุดหมายปลายทางอยู่ดี.

๑๐. หน้าที่: อริยมรรคโดยหน้าที่:

หน้าที่หนึ่ง: หน้าที่ (โดยสมมติ) ของอริยมรรค: คือ นำผู้ปฏิบัติให้ถึงซึ่งพระนิพพาน.

นัยที่สอง: หน้าที่ของมนุษย์ต่ออริยมรรค:

๑. ทุกคนต้องเดินตามทางแห่งอริยมรรค ไม่วันนี้ก็วันหน้า.
๒. ต้องรับรู้ในมรดกอันสูงสุดที่พระพุทธองค์ทรงมอบหมายไว้.
๓. ต้องช่วยกันเผยแพร่สืบต่อไปตามพระพุทธประสงค์.

๑๑. อุปมา: อริยมรรคโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๑.๑ หนทาง.
- ๑๑.๒ กัลยาณมิตร.
- ๑๑.๓ เพชรพลอยของพระศาสนาในนามว่าธรรมรัตนะ.
- ๑๑.๔ อุปกรณ์การข้ามฟาก.
- ๑๑.๕ คอกล้อมเสือ (กิเลส) ให้อดอาหารตายไปเอง.

ฯลฯ

๑๒. สมุทัย: อริยมรรคโดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ การบีบคั้นของความทุกข์ จนเกิดพระพุทธเจ้า.
- ๑๒.๒ ความรู้จักทุกข์ถึงที่สุด แล้วอยากจะดับทุกข์ ทำให้เกิดการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์นั้น (เรียกว่านิพพานกาม).
- ๑๒.๓ ความเห็นประจักษ์ในไตรลักษณ์: คือ อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา; ทำให้เกิดการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์.
- ๑๒.๔ ความปรารถนาในทุกขนิโรธ ทำให้เกิดมีทุกขนิโรธคามินี-ปฏิบัติ.

๑๓. อัตถังคมะ: อริยมรรคโดยอัตถังคมะ:

- ๑๓.๑ ความดับไปตามคราวเพราะขาดเหตุปัจจัยตามธรรมดาของสังขารธรรม หรือสังขตธรรมทั้งหลาย.
- ๑๓.๒ เพราะการบรรลุอริยผลตามลำดับ หรือการจบพรหมจรรย์ขั้นสุดท้าย.
- ๑๓.๓ เพราะการประพฤติพรหมจรรย์ลี้มเหลวลงไป โดยอุปสรรคหรือ คัดรู้อย่างใดอย่างหนึ่ง ชั่วขณะหรือตลอดกาล.

๑๔. อัสสาทะ: อริยมรรคโดยอัสสาทะ:

๑๔.๑ อริยผลเป็นอัสสาทะของอริยมรรค.

๑๔.๒ ความเชื่อ, ความเลื่อมใส, ความพอใจในธรรม เป็นอัสสาทะของอริยมรรค.

๑๕. อาทีนวะ: อริยมรรคโดยอาทีนวะ: ไม่มี.

๑๖. นิสสรณะ: อริยมรรคโดยนิสสรณะ: ไม่มีนิสสรณธรรมเป็นเครื่องออกจากอริยมรรค; มีแต่อริยมรรคเป็นนิสสรณธรรม เครื่องออกจากทุกข์ทั้งปวง. ขอเพียงแต่ปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของอริยมรรคเท่านั้น.

๑๗. ทางปฏิบัติ: อริยมรรคโดยทางปฏิบัติ:

๑๗.๑ ปฏิบัติเข้ามาได้จากทุกทิศทุกทางโดยรอบ เข้ามาสู่จุดศูนย์กลาง: คือ อริยภาวะหรือดับทุกข์สิ้นเชิง กล่าวคือพระนิพพาน.

๑๗.๒ มีหลักปฏิบัติไม่เหวี่ยงสุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่ง ซึ่งเป็นความยึดมั่นถือมั่น; แต่ตั้งอยู่ในสภาวะเป็นกลาง ตามกฎเกณฑ์แห่งปฏิจสุมุขบาท; ไม่อาจแยกเป็นคู่ตรงกันข้าม โดยปริยายใด ๆ.

๑๗.๓ มีหลักปฏิบัติประกอบอยู่ด้วยภาวะแห่งความถูกต้อง (สัมมัตตะ): คือ ถูกต้องต่อการบรรลุนิพพาน จึงจะเรียกว่าอริยมรรค.

๑๘. อานิสงส์: อริยมรรคโดยอานิสงส์:

๑๘.๑ ทำให้โลกไม่ว่างจากพระอรหันต์.

๑๘.๒ ทำให้มีพระพุทธเจ้าพระองค์จริงอยู่กับผู้ปฏิบัติตลอดเวลา.

๑๘.๓ เป็นทางเดินจากภาวะความเป็นปุถุชน ไปสู่ความเป็นอริยะ.

๑๘.๔ เป็นทางออกจากทุกข์ ทุกความหมาย.

๑๙. ทนทางธำ: อริยมรรคโดยทนทางธำ: เข้าสู่การดำเนินชีวิตตามอริยมรรค
มีองค์แปด:

๑๙.๑ การพิจารณาให้เห็นความจริงของสิ่งทั้งปวงอยู่เป็นประจำ.

๑๙.๒ การคบหาพระอริยเจ้า.

๑๙.๓ ความเชื่อว่าความทุกข์เป็นสิ่งที่ทำให้สิ้นสุดได้.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: อริยมรรคโดยสิ่งที่เกี่ยวข้อง: คือ ธรรมเป็นองค์แห่ง
การตรัสรู้ เจ็ดประการ ที่เรียกว่า โปชฌงค์เจ็ด.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: อริยมรรคโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: ทางเดินด้วยเท้าหรือยานพาหนะ.

ภาษาธรรม: ทางเดินด้วยใจ หรือด้วยสติปัญญา.

๒๑.๒ ภาษาคน: ทางเดินอยู่ในโลก.

ภาษาธรรม: ทางเดินออกนอกโลกหรือเหนือโลก.

๒๑.๓ ภาษาคน: ทางสำหรับความเจริญทางวัตถุ.

ภาษาธรรม: ทางสำหรับความเจริญทางจิตใจ.

๒๑.๔ ภาษาคน: ทางเดินไปหาสิ่งที่กิเลสชอบ.

ภาษาธรรม: ทางเดินไปหาสิ่งที่โพธิปัญญาชอบ.

ธรรมโฆชน์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. บุมทรัพย์จากพระโอษฐ์

๒. พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

๓. พุทธอภิจริยธรรม

๔. โมกขธรรมประยุกต์

๕. อาสาฬหบูชาเทศนา เล่ม ๑

อวิชชา

๑. พยัญชนะ: อวิชชาโดยพยัญชนะ: คือ ไม่มีวิชา.

๒. อรรถะ: อวิชชาโดยอรรถะ:

๒.๑ ความปราศจากความรู้ที่ถูกต้อง.

๒.๒ ความไม่รู้เรื่องความทุกข์และความดับทุกข์.

๒.๓ สิ่งที่ไม่อาจจะรู้ได้ หรือไม่ต้องรู้.

๓. ไวยากรณ์: อวิชชาโดยไวยากรณ์: คือ อญาณะ, อัณญาณะ, มิจฉาญาณะ, โมหะ, มหะ, ปมาหะ, มิจฉาทิฏฐิ; ความมืดทางวิญญาณ.

๔. องค์ประกอบ: อวิชชาโดยองค์ประกอบ:

๑. การปราศจากความรู้ที่ถูกต้อง.

๒. โอกาสที่จะเกิด (ความมีอยู่แห่งนิรวณ).

๓. อาหารของอวิชชา (นิรวณ).

๔. มิจฉาทิฏฐิ.

๕. ภาวะที่พร้อมแล้วที่จะให้เกิดความทุกข์.

๕. ลักษณะ: อวิชชาโดยลักษณะ: มีลักษณะ:

๕.๑ ความไม่รู้ในสิ่งที่ควรรู้.

๕.๒ ปิดบังความจริง.

๕.๓ เป็นความมืด (แต่เป็นความมืดสีขาว คือหลอกลวง).

๕.๔ เป็นเครื่องห่อหุ้มที่หึ่งหนาและแข็ง.

๕.๕ ห่อหุ้มโลก จนแสงอาทิตย์ส่องไม่ถึง.

๕.๖ เป็นความมืด ที่ยิ่งกว่าตาบอด.

๖. อาการ: อวิชาโดยอาการ: มีอาการ:
- ๖.๑ ปิดบังความจริง.
 - ๖.๒ หลอกลวงให้หลง.
 - ๖.๓ ท่อหุ้มให้หมดหนทางไป.
 - ๖.๔ มีอาการเหมือนมีผ้าหนาอยู่ในดวงตา.
๗. ประเภท: อวิชาโดยประเภท:
- ๗.๑ แบ่งโดยประเภทหนึ่ง: คือ ความไม่รู้ปฏิจจสมุปบาท.
 - ๗.๒ แบ่งโดยประเภทสอง:
 ๑. อวิชาที่เป็นธาตุตามธรรมชาติ.
 ๒. อวิชาที่ปรุงขึ้นเป็นเจตสิกธรรมในจิตมนุษย์.
 - ๗.๓ แบ่งโดยประเภทสาม:
 ๑. ไม่รู้อดีต.
 ๒. ไม่รู้อนาคต.
 ๓. ไม่รู้ทั้งอดีตและอนาคต.
 - ๗.๔ แบ่งโดยประเภทสี่: คือ ไม่รู้อริยสังขี ได้แก่: ไม่รู้ทุกข์, ไม่รู้เหตุให้เกิดทุกข์, ไม่รู้ความดับทุกข์, ไม่รู้ทางให้ถึงความดับทุกข์.
๘. กฎเกณฑ์: อวิชาโดยกฎเกณฑ์:
- ๘.๑ อวิชาเป็นสังขารธรรม ที่มีการเกิดดับ เหมือนสังขารธรรมทั้งหลาย.
 - ๘.๒ อวิชาเกิดได้เฉพาะแก่จิต ที่ไม่ได้รับการอบรมให้มีสติ.
 - ๘.๓ อวิชาจะมีการเกิดดับไปตามอำนาจของเหตุปัจจัย.
 - ๘.๔ เมื่อโมหะเกิดซ้ำ ๆ ซาก ๆ ก็จะมีสิ่งที่ยึดเหนี่ยวที่เรียกว่าอวิชานุสัยให้หนาแน่น และให้ง่ายต่อการเกิดอวิชาสืบไป.
๙. สังขะ: อวิชาโดยสังขะ:
- ๙.๑ เป็นจุดตั้งต้นของปฏิจจสมุปบาท.
 - ๙.๒ เป็นต้นเหตุของสังขารธรรมทั้งหลายทั้งปวง (อวิชาปัจจุชาสังขารา).

- ๔.๓ อวิชาคือสิ่งหุ้มห่อจิตใจสัตว์ หรือโลก (อวิชชา นินฺวาโต โลโก).
 ๔.๔ อวิชาเป็นสิ่งที่สุดท้าย (สังโยชนํข้อยสุดท้าย) ที่ต้องตัดด้วยอรหัตตมรรค.
 ๔.๕ หมุดอวิชา จิตก็เข้าถึงความว่างนิรันดร.

๑๐. **หน้าที่:** อวิชาโดยหน้าที่ (โดยสมมติ):
 ๑๐.๑ ปรงแต่งสังขารธรรมทั้งปวง.
 ๑๐.๒ ปิดบังความจริงของสิ่งทั้งปวง.
 ๑๐.๓ ตั้งต้นกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท.
 ๑๐.๔ หลอกหลวงสัตว์โลกให้หลง.

๑๑. **อุปมา:** อวิชาโดยอุปมา: *เปรียบเสมือน:*
 ๑๑.๑ เปลือกหนาที่หุ้มโลกทั้งหมด.
 ๑๑.๒ ราตรีของความมืดทางวิญญาณ.
 ๑๑.๓ คนตาบอด.
 ๑๑.๔ ความหลับนิรันดร.
 ๑๑.๕ ลิ้มสลิ๊ก (สกปรกอุดที่ชันสัตว์ให้ติดอยู่กับวิญญู).

๑๒. **สมุทัย:** อวิชาโดยสมุทัย:
 ๑๒.๑ สมุทัยของอวิชาปัจจุบันคือ: อวิชาสวะ ซึ่งมาจากอวิชชาอนุสัยที่สะสมไว้โดยโมหะ ในชีวิตประจำวัน.
 ๑๒.๒ *พอเฉลอสติ* ในขณะแห่งผัสสะ อวิชาสวะก็ไหลออกมา ทำหน้าที่เป็นอวิชาปัจจุบัน ในกรณีนั้น ๆ.

๑๓. **อัตรังคมะ:** อวิชาโดยอัตรังคมะ:
 ๑๓.๑ เมื่อมีสติปัญญา มีวิชา ในขณะผัสสะ ในกรณีหนึ่ง ๆ อวิชาก็ไม่เกิด.
 ๑๓.๒ สติปัญญา วิชา ที่เกิดขึ้นในขณะแห่งอวิชาเกิด แล้วจะสามารถดับอวิชชานั้นได้.

๑๔. อัธสาทะ: อวิชาโดยอัธสาทะ: คือ ความไม่รู้ว่าเป็นอวิชา แล้วก็หลงไหลไปตามความเพลิดเพลินที่อวิชามอบให้ แล้วก็ยิ่งชอบอวิชามากขึ้น และยังมีอวิชามากก็ยิ่งพอใจ.
๑๕. อาทีนวะ: อวิชาโดยอาทีนวะ:
- ๑๕.๑ เป็นต้นเหตุให้เกิดความทุกข์ และการท่องเที่ยวไปในวิญญู-สงสาร.
 - ๑๕.๒ อวิชาทำให้มีอุปาทานในขันธห้า.
 - ๑๕.๓ อวิชาทำให้ไม่รู้วิธีสังส์.
 - ๑๕.๔ อวิชาทำให้เกิดสังขาร คือการปรุงแต่งอันไม่มีที่สิ้นสุด.
๑๖. นิสสรณะ: อวิชาโดยนิสสรณะ:
- ๑๖.๑ มรรคอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐ เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับไม่เหลือแห่งอวิชา; ซึ่งบางที่ก็เรียกว่า “ไตรสิกขา”.
 - ๑๖.๒ ธรรมปฏิบัติทั้งหลายที่ทำให้เกิดอวิชา.
 - ๑๖.๓ คบสัตบุรุษ.
๑๗. ทางปฏิบัติ: อวิชาโดยทางปฏิบัติ: เพื่อเข้าถึงอวิชา: ไม่มี และไม่จำเป็นต้องมี.
๑๘. อานิสงส์: อวิชาโดยอานิสงส์: ไม่มีอะไร. นอกจากมีไว้เป็นบทเรียนสำหรับศึกษาเรื่องที่ลึกซึ้งที่สุดในการดับทุกข์.
๑๙. หนทางถล่ำ: อวิชาโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่ความมีอวิชา: คือ
- ๑๙.๑ คบสัตบุรุษ ไม่ได้ฟังธรรม.
 - ๑๙.๒ มีการศึกษาผิด ๆ.
 - ๑๙.๓ มีการเป็นอยู่อย่างสะเพร่า ปราศจากสติ.
 - ๑๙.๔ หลงไหลบูชาในความเจริญทางวัตถุ.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อ: อวิชาโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อ:

นัยที่หนึ่ง: สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อในความเจริญของอวิชา:

- ๑. นีวรณ์ เป็นอาหารของอวิชา.
- ๒. โสยศาสตร์ คือความไม่อยู่ในอำนาจของเหตุผลที่ถูกต้อง.

นัยที่สอง: สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อเพื่อทำลายอวิชา:

- ๑. การศึกษาที่ถูกต้องแก่การทำลายอวิชา.
- ๒. การคบสัตบุรุษหรือพระอริยเจ้า.
- ๓. การไม่เพิ่มอาหารของอวิชา ให้แก่อวิชา.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: อวิชาโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: ความโง่ทั่วไป.

ภาษาธรรม: ไม่มีความรู้ที่เป็นเหตุปัจจัยแห่งการดับทุกข์.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

- ๑. ธรรมะเล่มน้อย
- ๒. ฟาสางฯ ตอน ๑
- ๓. โมกขธรรมประยุกต์
- ๔. อริยสังจากพระโฆษณ์
- ๕. อิทปปัจจยตา

อึดตา

๑. พยัญชนะ: อึดตาโดยพยัญชนะ: คือ ตน.
๒. อรรถะ: อึดตาโดยอรรถะ: คือ ความรู้สึกโดยสัญชาตญาณว่าเป็นตัวกู “ผู้” ที่จะกระทำกิริยาอาการทุกอย่างที่จะพึงกระทำได้; เช่น การกิน, การนอน, การไป, การมา, การอยู่, การตาย ฯลฯ
๓. ไวยากรณ์: อึดตาโดยไวยากรณ์: คือ เจตภูต, ซีโว, บุรุษ, บุคคล, อาตมัน ฯลฯ
๔. องค์ประกอบ: อึดตาโดยองค์ประกอบ:
 ๑. ธรรมชาติอย่างใดอย่างหนึ่ง รูปก็ได้ นามก็ได้ ซึ่งจะเป็นที่ตั้งแห่งความรู้สึกว่าตัวตน.
 ๒. ความเข้าใจผิดหรือความหลงผิด อันเกิดมาจากอวิชชาอุปาทานที่ทำให้เกิดความรู้สึกว่าตัวตน.
 ๓. สัญชาตญาณของสิ่งที่มีชีวิต ซึ่งจะต้องเกิดความรู้สึกว่าตัวตนอยู่เองเป็นธรรมดา; มาประกอบกันเข้ากับความเห็นผิด ที่ทำให้เกิดอุปาทานว่าตัวตน.

สรุปความว่า ตัวตนโดยสัญชาตญาณก็มี ตัวตนของมิจฉาทิฎฐิที่เกิดจากอวิชชาในตอนหลังนี้ ก็มี.
๕. ลักษณะ: อึดตาโดยลักษณะ: มีลักษณะ:
 - ๕.๑ มิใช่ตัวตน แต่ถูกสำคัญว่าเป็นตัวตน.
 - ๕.๒ หลอนหลอกให้เข้าใจว่าเป็นตัวตน.
 - ๕.๓ ที่ชวนให้เกิดความรู้สึกเห็นแก่ตน; ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งกิเลสทั้งหลาย.

- ๖. อาการ:** อิตตาโดยอาการ: มีอาการ:
- ๖.๑ ยึดเอาสิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้องว่าเป็นของตน (อิตตนิยา).
 - ๖.๒ แห่งความสำคัญมั่นหมายว่าเป็นตัวตน (อหังการ) บ้าง; ว่าเป็นของตน (มมังการ) บ้าง.
- ๗. ประเภท:** อิตตาโดยประเภท:
- ๗.๑ แบ่งโดยประเภทหนึ่ง: อิตตาในภาษาพูด: หมายถึงความเป็นชั้นเป็นอันที่ถือเอาเป็นประโยชน์ได้ ไม่เหลวไหล.
 - ๗.๒ แบ่งโดยประเภทสาม:
 ๑. อิตตาของสัตตชาติญาณ.
 ๒. อิตตาของมัจฉาทิฎฐิ เรียกว่า อิตตานุทิฎฐิ.
 ๓. อิตตาของอุปาทาน เรียกว่า อิตตวาหุปาทาน.
- ๘. กฎเกณฑ์:** อิตตาโดยกฎเกณฑ์:
- ๘.๑ เกิดจากอวิชชาอุปาทานเป็นคราว ๆ ของเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิด.
 - ๘.๒ เกิดแล้วก็เกิดความเห็นแก่ตัว อันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสทั้งหลาย.
 - ๘.๓ เกิดเป็นอิตตาหรืออิตตนิยาก็ตามในสิ่งใด; ย่อมเกิดภาระหนักแก่จิตใจในสิ่งนั้น.
 - ๘.๔ การหมดความยึดมั่นว่าอิตตา เป็นความหลุดพ้นของจิต เรียกว่า จุตหมายปลายทางแห่งพรหมจรรย์ในพุทธศาสนา.
- ๙. สัจจะ:** อิตตาโดยสัจจะ:
- ๙.๑ ความรู้สึกว่าอิตตา (ตัวตน) เป็นความรู้สึกที่ต้องมีและได้มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ สำหรับสิ่งที่มีชีวิตจิตใจ.
 - ๙.๒ ความรู้สึกว่าตัวตนนี้มีอยู่ตามธรรมชาติแล้วส่วนหนึ่ง; แต่ก็ได้รับการเน้นความหมายนี้ให้มากยิ่งขึ้น ด้วยอำนาจของอวิชชาอุปาทาน; ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังนี้อีกส่วนหนึ่ง; รวมเข้าด้วยกันทั้งสองส่วน จึงมีความหมายหนักแน่นถึงที่สุด เป็นต้นเหตุแห่งปัญหาทั้งปวง.

- ๙.๓ ความรู้สึกว่าตัวตนโดยธรรมชาติแห่งสัจชาตญาณ หรือความรู้สึกที่เพิ่มขึ้นใหม่ด้วยอวิชชาอุปาทานกัฏฐิ; เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงและจริงสำหรับจะเป็นทุกซ์.
- ๙.๔ สิ่งที่เรียกกันว่าตัวตนนั้นเป็นเพียงความรู้สึกไปตามอำนาจของอวิชชามิได้เป็นตัวเป็นตนที่แท้จริง; จึงเป็นตัวตนที่เป็นเพียงมายา มิว่าจะโดยสัจชาตญาณ หรือโดยความรู้สึกคิดนึกเฉพาะเรื่อง.
- ๙.๕ เมื่อตัวตนเป็นผลผลิตของอวิชชา จึงมีการเกิดดับไปตามอำนาจของอวิชชา; หามีความจริงยั่งยืนในตัวมันเองแต่อย่างใดไม่.
- ๙.๖ ความไม่จริงของสิ่งที่ไม่จริง ก็เป็นความจริงของสิ่งนั้น คือมีความจริงของสิ่งที่มีใช่ความจริง. สิ่งที่เรียกว่า “อิตตา” ก็มีความจริงในลักษณะอย่างนี้.
- ๙.๗ มนุษย์รู้ความจริงของอิตตา เพียงเพื่อกำจัดความรู้สึกว่า “อิตตา” เสียได้ ก็พอแล้ว.

๑๐. **หน้าที่:** อิตตาโดยหน้าที่:
 ๓.๑.๑ **หน้าที่หนึ่ง:** หน้าที่ (โดยสมมติ) ของอิตตา: คือ เป็นฐานรองรับแห่งความมีชีวิตโดยสัจชาตญาณ.
 ๓.๑.๒ **หน้าที่สอง:** หน้าที่ของมนุษย์ผู้หวังความดับทุกข์ต่ออิตตา: คือ การพยายามกระทำมิให้มีความรู้สึกว่ “อิตตา”; แม้ปากยังมีความจำเป็นจะต้องพูดว่ “ตัวฉัน-ของฉัน”.

๑๑. **อุปมา:** อิตตาโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:
 ๑๑.๑ สัตว์ที่กัดเจ้าของ.
 ๑๑.๒ ก้อนหินหนัก.
 ๑๑.๓ หลิงแพศยา.
 ๑๑.๔ งูที่ถูกเห็นเป็นปลา.

๑๒. **สมุทัย:** อิตตาโดยสมุทัย:
 ๑๒.๑ เกิดจากความรู้สึกของสัจชาตญาณตามธรรมชาติ.

- ๑๒.๒ มาจากตัณหา, มิจฉาทิฏฐิ, อุปาทาน ซึ่งส่วนแต่มีจุดตั้งต้นที่อวิชชา.
- ๑๒.๓ การอบรมสั่งสอนให้มีความเชื่อว่ามีอัสตดา.

๑๓. อัสตังคมะ: อัสตดาโดยอัสตังคมะ:

- ๑๓.๑ ความดับไปตามคราวเพราะขาดเหตุปัจจัยตามธรรมดาของสังขตธรรมหรือสังขารธรรมทั้งหลาย.
- ๑๓.๒ เมื่อสติมาทันในขณะที่จะเกิดตัณหาอุปาทาน.
- ๑๓.๓ เมื่อปัญญาหรือสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นในกรณีนั้น ๆ.

๑๔. อัสสาทะ: อัสตดาโดยอัสสาทะ:

- ๑๔.๑ ไม่มีความรักอันใดเสมอด้วยความรักตน.
- ๑๔.๒ ความรักตน, เมตตน, หลงตน, บ้าตน, ที่เกิดขึ้นเมื่อเกิดความสำเร็จแก่ตน; ทั้งที่เป็นไปในอดีตและจักมีในอนาคต.
- ๑๔.๓ ความพอใจที่เกิดแก่ตนทุกชนิด ทุกระดับ ทุกความหมาย.

๑๕. อาทีนวะ: อัสตดาโดยอาทีนวะ:

- ๑๕.๑ เป็นบ่อเกิดแห่งความเห็นแก่ตัว ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกิเลสและความทุกข์ หรือปัญหาทุกชนิด.
- ๑๕.๒ เป็นบ่อเกิดแห่งอหังการมมังการมานานุสัย (ความสำคัญว่าตัวกู-ของกู ที่จะเกิดขึ้นจนกลายเป็นนิสัย); ซึ่งจะตัดได้ก็ด้วยอรหัตตมรรคญาณเท่านั้น.

๑๖. นิสสรณะ: อัสตดาโดยนิสรณะ: *หนทางออกจากอัสตดา:*

- ๑๖.๑ คีล, สมาธิ, ปัญญา, หรืออริยมรรคมีองค์แปด.
- ๑๖.๒ การเห็นไตรลักษณ์อย่างถูกต้องชัดเจนเพียงพออยู่เป็นประจำ.
- ๑๖.๓ อนัตตานุปัสสนาญาณแม้เพียงอย่างเดียว ก็เพียงพอที่จะเป็นการออกจากอัสตดา.

๑๗. ทางปฏิบัติ: อัสตดาโดยทางปฏิบัติ: *ต่อสิ่งที่เรียกว่าตัวตน:*

- ๑๗.๑ รู้จักปฏิเสธสมุบาทของสิ่งที่เรียกว่า "ตัวตน" ว่าเกิดดับอย่างไร.

๑๗.๒ ป้องกันไม่ให้ตัวตนเกิด คือ มีสติในขณะที่แห่งผัสสะและเวทนา.

๑๗.๓ ดับตัวตนที่กำลังเกิดอยู่ด้วยอำนาจของปัญญา คือ อนัตตานุ-
ปัสสนา; มีกำลังของสมาธิ หนุนกำลังของปัญญาให้ถึงที่สุด.

๑๘. อานิสงส์: อิตตาโดยอานิสงส์:

๑๘.๑ มีเฉพาะอิตตาที่ฝึกดีแล้ว: จนกระทั่งหมดความยึดมั่นถือมั่น
ในอิตตา ซึ่งจัดเป็นอานิสงส์สูงสุด.

๑๘.๒ ส่วนอิตตาตามสัญชาตญาณ: มีอานิสงส์เป็นเพียงที่ตั้งแห่ง
การดำรงชีวิตตามธรรมชาติ; ซึ่งถ้าควบคุมไม่ได้ก็กลายเป็น
อิตตา อันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน; ซึ่งจะต้องได้รับการฝึกฝน
ตามหลักเกณฑ์ของธรรมต่อไปอีกนั่นเอง.

สรุปความว่า: อิตตามีอานิสงส์เฉพาะแต่เมื่อ ไม่ถูกยึด
ถือว่าตัวตน เป็นเพียงที่ตั้งแห่งชีวิต ที่ตั้งแห่งการศึกษาฝึกฝน
ปฏิบัติธรรม จนหมดความรู้สึกลัวอิตตา.

๑๙. หนทางถล่ำ: อิตตาโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่ความมีอิตตา:

๑๙.๑ ขาดสติในการรับอารมณ์.

๑๙.๒ ความไม่รู้เท่าทันโลกซึ่งเต็มไปด้วยสิ่งยั่วชวนหลอกลวง (โดย
เฉพาะแห่งยุคปัจจุบัน).

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: อิตตาโดยสิ่งที่เกี่ยวข้อง:

นัยที่หนึ่ง: ในการเกิดอิตตา: คือ การขาดสติ, ปัญญา, สัมปชัญญะ.

นัยที่สอง: ในการไม่เกิดอิตตา: คือ การมีสติ, ปัญญา, สัมปชัญญะ.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: อิตตาโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: ตัวตนตามความรู้สึกว่ามีอยู่นั้นจริงตาม
สัญชาตญาณ หรือตามความรู้สึกของผู้ไม่
รู้ธรรม.

- ภาษาธรรม: ตัวตนของผู้รู้ธรรม คือรู้ว่ามิใช่ตัวตนอื่น
แท้จริง; เป็นเพียงความรู้สึกด้วยอำนาจ
ของอวิชา; ซึ่งจะต้องทำลายให้หมดไป.
- ๒๑.๒ ภาษาคน: คือเงที่ถูกเห็นเป็นปลา.
- ภาษาธรรม: คือเงที่เห็นเป็นงู.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๑
๒. ธรรมะกับสัญชาตญาณ
๓. อะไรคืออะไร?

อายตนะ

๑. พยัญชนะ: อายตนะโดยพยัญชนะ: คือ สิ่งหรือเครื่องเชื่อมต่อ การติดต่อ ทางติดต่อ หรือบ่อเกิด.
๒. อรรถนะ: อายตนะโดยอรรถนะ: แบ่งเป็นสามนัย:
 - นัยที่หนึ่ง: สิ่งที่ได้ถึงคือรู้สึกได้ด้วยการติดต่อ (อายตนะภายนอก).
 - นัยที่สอง: สิ่งซึ่งทำหน้าที่ติดต่อ (อายตนะภายใน).
 - นัยที่สาม: การกระทำซึ่งเป็นการติดต่อให้ลุถึงผลที่ต้องการจะติดต่อ: เช่นการฟังธรรม, การแสดงธรรม, การสาธยายธรรม, การไตร่ตรองธรรม เป็นต้น; ซึ่งเรียกว่า “วิมุตตตายตนะ” อันเป็นเหตุให้ถึง “วิมุตติ”.
๓. ไวพจน์: อายตนะโดยไวพจน์: คือ อินทรีย์ (สำหรับอายตนะภายใน), อารมณฺ์ (สำหรับอายตนะภายนอก), โลก (สำหรับปรากฏการณ์ทั้งภายในและภายนอก).
๔. องค์ประกอบ: อายตนะโดยองค์ประกอบ:
 - ๔.๑ องค์ประกอบของอายตนะภายในที่เป็นรูปธรรม (คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ต้องประกอบด้วย: อวัยวะสำหรับอายตนะนั้น ๆ ระบบประสาทและจิตที่จะทำหน้าที่เกี่ยวกับอวัยวะ หรือระบบประสาทนั้น; ส่วนระบบที่เป็นนามธรรม (คือใจ) ไม่ต้องมีอวัยวะ; มีแต่สิ่งที่ทำหน้าที่อย่างเดียวกับระบบประสาทและจิต; (เชื่อกันว่า น่าจะได้แก่สิ่งที่เรียกกันว่า หทัยวัตถุ).
 - ๔.๒ ส่วนอายตนะภายนอกนั้น: ประกอบขึ้นด้วยธาตุ ตามลักษณะของอายตนะนั้น ๆ คือ:

รูปธาตุ: สำหรับอายตนะประเภทรูป: คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ.

อรูปรธาตุ: สำหรับอายตนะที่เป็นนาม คืออัมมายตนะ ซึ่งเรียกว่า: อากาสนัญญาตนะ^๑, วิญญาณัญญาตนะ^๒, อากิญจัญญาตนะ^๓, เนวสัณฺญาณาสัญญาตนะ^๔.

๕.๓ ส่วนอสขตธาตุ หรือนิโรธธาตุนั้น: ใช้สำหรับนิพพานายตนะ (นิพพาน) โดยเฉพาะ; ซึ่งก็เป็นอายตนะอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน.

๕. ลักษณะ: อายตนะโดยลักษณะ:

- ๕.๑ อายตนะภายในและอายตนะภายนอก มีลักษณะเหมือนเครื่องรับเครื่องส่งแก่กันและกัน.
- ๕.๒ อรูปรายตนะ มีลักษณะที่อาจรู้สึกได้โดยไม่ต้องมีการรับการส่ง.
- ๕.๓ ส่วนนิพพานายตนะนั้น ไม่มีลักษณะ.

๖. อาการ: อายตนะโดยอาการ: คือ

- ๖.๑ อายตนะภายในมีอาการแห่งการรับ อายตนะภายนอกมีอาการแห่งการส่ง.
- ๖.๒ อรูปรายตนะ มีอาการที่ไม่รับไม่ส่ง แต่รู้สึกได้.
- ๖.๓ ส่วนนิพพานายตนะ ไม่มีอาการ.

๗. ประเภท: อายตนะโดยประเภท:

- ๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:
 ๓.๑. นัยที่หนึ่ง:
 ๑. อายตนะภายใน.
 ๒. อายตนะภายนอก.

^๑ อากาสนัญญาตนะ: คือ อรูปฌานชั้นที่มีการทำในใจว่า “อากาศไม่มีที่สิ้นสุด”.

^๒ วิญญาณัญญาตนะ: คือ อรูปฌานชั้นที่มีการทำในใจว่า “วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด”.

^๓ อากิญจัญญาตนะ: คือ อรูปฌานชั้นที่มีการทำในใจว่า “ความไม่มีอะไรเป็นสิ่งที่ไม่มีที่สิ้นสุด”.

^๔ เนวสัณฺญาณาสัญญาตนะ: คือ อรูปฌานชั้นที่สงบ ถึงขนาดที่เรียกว่า “มีความรู้สึกตัวก็ไม่ใช้ ไม่มีความรู้สึกตัวก็ไม่ใช้”. เป็นขั้นสุดท้ายของความมีภพ หรือ ภพสูงสุด ที่เรียกกันว่า ภวคคพรหม.

นัยที่สอง:

๑. สังขตธรรม.
๒. อสังขตธรรม.

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสาม:

๑. รูปธรรม.
๒. อรูปธรรม.
๓. อพยากตธรรม. (ที่ไม่ใช่ทั้งรูปและอรูป).

๗.๓ แบ่งโดยประเภทสี่: ฝ่ายอรูปธรรม แบ่งตามชื่อของ อรูปฌาน เช่น อากาสาัญญาตนะ ฯลฯ

๗.๔ แบ่งโดยประเภทหก: แบ่งตามจำนวนของอายตนะฝ่ายรูปธรรม: คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ และคู่ของมัน: เช่น ตาคู่กับรูป, หูคู่กับเสียง ฯลฯ

ส่วนอายตนะฝ่ายอสังขตะไม่มีประเภท (มีอย่างเดียวคือนิพพานายตนะ).

๘. กฎเกณฑ์: อายตนะโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ อายตนะฝ่ายสังขตะ เป็นสังขารธรรม คือเป็นไปตามกฎอภิปัจจยตา; ทั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับ.
- ๘.๒ ส่วนอายตนะฝ่ายอสังขตะ เป็นวิสังขารธรรม อยู่เหนือกฎเกณฑ์ หรือไม่มีกฎเกณฑ์.

๙. สัจจะ: อายตนะโดยสัจจะ:

- ๙.๑ ถ้ารู้จักปฏิบัติต่ออายตนะอย่างถูกต้อง ก็จะหมดปัญหาโดยประการทั้งปวง.
- ๙.๒ สุข ทุกข์ หรืออะไรจะเกิดขึ้น ก็เนื่องจากการกระทำถูกหรือกระทำผิดต่อกฎอภิปัจจยตา ที่เนื่องด้วยการกระทบของอายตนะนั้น.
- ๙.๓ อายตนะภายใน คือ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ มิได้เกิดอยู่ตลอดเวลา; จะเรียกว่าเกิดได้ ก็ต่อเมื่อมันทำหน้าที่.

- ๙.๔ อายตนะภายในเป็นสิ่งที่ต้องควบคุม อายตนะภายนอกเป็นสิ่งที่ต้องระวังอยู่ตลอดเวลา.
- ๙.๕ การบรรลุมรรค ผล นิพพาน ก็ยังต้องอาศัยการปฏิบัติที่เกี่ยวกับอายตนะ.
- ๙.๖ นรกก็อยู่ที่อายตนะ สวรรค์ก็อยู่ที่อายตนะ ; เมื่อกระทำผิดหรือกระทำถูกต้องกฎก็ปปัจจยตา.
- ๙.๗ ไม่มีอายตนะก็เท่ากับไม่มีสิ่งใด ๆ.

๑๐. หน้าที่: อายตนะโดยหน้าที่:

- ๑๐.๑ อายตนะภายในมีหน้าที่รับอารมณ์.
- ๑๐.๒ อายตนะภายนอกมีหน้าที่ให้คุณค่าทางอารมณ์.
- ๑๐.๓ ส่วนอายตนะที่เป็นอรุปรธรรม คือ อรุปรมาน ; และอายตนะที่เป็นอสังขตธรรม คือ นิพพาน ไม่มีหน้าที่.

๑๑. อุปมา: อายตนะโดยอุปมา:

- ๑๑.๑ *อายตนะฝ่ายรุปรธรรม:* อุปมาด้วยบ่วงคล้องจิตสัตว์ ให้อยู่ในอำนาจของตัณหา; เหมือนมหาสมุทรที่ตกจมของจิตสัตว์.
- ๑๑.๒ *อายตนะฝ่ายอรุปรธรรม:* อุปมาเสมือนที่หลบซ่อนจากภัยอันเกิดจากรุปรธรรม.
- ๑๑.๓ *อายตนะฝ่ายอสังขตะ:* คือ นิพพาน อุปมาเสมือนที่อยู่เหนือทุกข์ภัยโดยประการทั้งปวง.

๑๒. สมุทัย: อายตนะโดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ การทำหน้าที่ของธาตุ ที่ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าอายตนะ.
- ๑๒.๒ การกระทบของอายตนะนั่นเอง ที่ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า อายตนะ. (เมื่ออายตนะทำงานเรียกว่า อายตนะเกิด).
- ๑๒.๓ ความมีอยู่แห่งนามรูป เป็นแดนเกิดแห่งอายตนะ (นามรูปปัจจุยา สฬายตน์).

๑๓. อัตถังคมะ: อายตนะโดยอัตถังคมะ:

- ๑๓.๑ เมื่อธาตุไม่ทำหน้าที่ อายตนะก็ไม่เกิด.

- ๑๓.๒ เมื่อไม่มีการกระทบของอายตนะ สิ่ง que เรียกว่าอายตนะก็ไม่มี.
 ๑๓.๓ ความไม่มีอยู่แห่งนามรูปเป็นแดนดับแห่งอายตนะ (นามรูปบุ
 นิโรธา สหายตนิโรธา).
 ๑๓.๔ อายตนะฝ่ายอสังขตะ คือ นิพพาน ไม่มีอตัถึงคมะ.

๑๔. อัสนาทะ: อายตนะโดยอัสนาทะ:

- ๑๔.๑ อายตนะหคได้รับการประพุดิต่ออย่างถูกต้อง เป็นที่เกิดแห่ง
 สวรรค์; ชนิดที่พระองคัตรัสเรียกว่า “สหายตนิกสคคา
 มยา ทิฏฐา” (สวรรคที่อายตนะหคฉันเห็นแล้ว).
 ๑๔.๒ มีคุณค่าให้เกิดความยินดี, รักใคร่, พอใจ, หลงไหล, เอรีต
 อร่อย; จนทำให้เป็นทาสของอายตนะ.

๑๕. อาทีนวะ: อายตนะโดยอาทีนวะ:

- ๑๕.๑ อายตนะหคที่ได้รับการประพุดิต่ออย่างไม่ถูกต้อง เป็นที่เกิด
 แห่งนรก; ชนิดที่พระองคัตรัสเรียกว่า “สหายตนิกนิรยา
 มยา ทิฏฐา” (นรกที่อายตนะหคฉันเห็นแล้ว).
 ๑๕.๒ มีอัสนาทะหรือรสอร่อยอันเป็นมายาหลอกลวง ที่ทำให้สามัญ-
 สัตว์หรือปฤชนทั้งหลาย ตกเป็นทาสโดยไม่รู้สีกตัว.
 ๑๕.๓ เป็นต้นตอของปัญหา คือให้เกิดกิเลสขึ้น; ทั้งในแง่บวก
 และแง่ลบ.
 ๑๕.๔ เป็นจุดตั้งต้นของกรรมและวิบากกรรม.
 ๑๕.๕ เป็นต้นตอแห่งความเห็นแก่ตัว ทั้งแง่บวกและแง่ลบ.
 ๑๕.๖ เป็นที่เกิด ที่ตั้ง ที่เจริญของกิเลส (โรคทางวิญญาน).

๑๖. นิสสรณะ: อายตนะโดยนิสสรณะ: ทางออกจากอิทธิพลของอายตนะ:

- ๑๖.๑ ความมีสติสัมปชัญญะปัญญา อันเพียงพอในขณะที่แห่งผัสสะ.
 ๑๖.๒ ความเห็นแจ้งประจักษ์ในอนัตตตา หรือสุญญตาของอายตนะ
 (จนมื่อตัมมยตา).

๑๗. ทางปฏิบัติ: อายตนะโดยทางปฏิบัติ:

- ๑๗.๑ มีสติเมื่อสัมผัสอายตนะ.

- ๑๗.๒ เสวยเวทนาจากอายตนะใด ๆ; แล้วก็ไม่เป็นทาสแห่งอายตนะนั้น; ทั้งทางบวกและทางลบ.
- ๑๗.๓ รู้จักปฏิบัติต่ออายตนะให้ถูกต้องตามกฎอิทัปปัจจยตา คือ ไม่เกิดอุปาทานในอายตนะใด ๆ.
- ๑๗.๔ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยอริยมรรคมีองค์แปด ก็จะไม่เกิดความทุกข์หรือปัญหาทุกอย่างที่เนื่องด้วยอายตนะ.
- ๑๗.๕ ใช้อายตนะทั้งทางรูปธรรมและอรูปรธรรม เป็นบันไดสู่อายตนะอันเป็นอสังขตะ.

๑๘. อานิสงส์: อายตนะโดยอานิสงส์:

นัยที่หนึ่ง: อานิสงส์ของการมีอายตนะ: คือ ทำให้มีโอกาและความเป็นไปได้แห่งการสัมผัส และศึกษาธรรมทั้งปวง (ไม่มีอายตนะ ไม่มีโอกาสศึกษาสิ่งใด ๆ).

นัยที่สอง: อานิสงส์ของการปฏิบัติต่ออายตนะอย่างถูกต้อง: คือ ทำให้อยู่เหนือความทุกข์ทั้งปวง.

๑๙. หนทางถล่ำ: อายตนะโดยหนทางถล่ำ: เข้าสู่ความเป็นทาสของอายตนะ:

- ๑๙.๑ การดำเนินชีวิตอย่างไม่มีกฎเกณฑ์.
- ๑๙.๒ ความเป็นอยู่ที่ปราศจากสติสัมปชัญญะ.
- ๑๙.๓ การอยู่ในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ยั่ววนอายตนะ.
- ๑๙.๔ การตกเป็นทาสของโฆษณา.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องกับ: อายตนะโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้องกับ: กับการมีหรือการใช้อายตนะ:

- ๒๐.๑ ความรู้ที่ถูกต้องและเพียงพอ (สัมมาทิฏฐิ, สัมมาสติ, สัมมาญาณ).
- ๒๐.๒ หลักธรรมพื้นฐาน: คือ สัจจะ ทมะ ชันติ จาคะ หรือสัปปุริสธรรมเจ็ด ^๑.

^๑ สัปปุริสธรรมเจ็ด: เป็นหลักธรรมที่จำเป็นแก่ทุกคน ผู้ประสงคจะอยู่อย่างไม่มีอุปสรรค แต่มี

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: อายตนะโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๑.๑ ภาษาคน: สิ่งที่คุณไม่รู้จักและไม่อยากจะรู้จัก.
 ภาษาธรรม: สิ่งประกอบกันขึ้นเป็นตัวคนนั่นเอง.
- ๒๑.๒ ภาษาคน: ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.
 ภาษาธรรม: สิ่งที่ทำหน้าที่รู้สึกและถูกรู้สึก.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ธรรมศาสตร์ เล่ม ๑
 ๒. ธรรมะเล่มน้อย
 ๓. ปรมัตถสภาวะธรรม

ความเจริญงอกงามก้าวหน้า ทั้งในวิสัยโลกและวิสัยธรรม มีอยู่เจ็ดประการ.
 (ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๕๒).

อิทัปปัจจยตา

๑. พหฺยฺชฺชนะ: อิทัปปัจจยตาโดยพหฺยฺชฺชนะ: คือ ความมีสิ่งนี้สิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้
สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น.
๒. อรรถะ: อิทัปปัจจยตาโดยอรรถะ:
 - ๒.๑ ทุกสิ่งมีปัจจัยแห่งการเกิดและการดับ.
 - ๒.๒ เมื่อปัจจัยแห่งการเกิดมีแก่สิ่งใด: สิ่งนั้น ๆ ก็เกิดขึ้นและมีอยู่.
 - ๒.๓ เมื่อปัจจัยไม่มีแก่สิ่งใด ; สิ่งนั้นก็ไม่มีอยู่หรือดับ.
ข้อนี้หมายความว่า ไม่เกี่ยวกับพระเจ้าผู้สร้าง เป็นต้น ; และ
มิได้หมายความว่า ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยอะไรเสียเลย.
๓. ไวพจนฺ: อิทัปปัจจยตาโดยไวพจนฺ: คือ ปฏิจสงฺมุปบาท, อัมมฏฺฐิตตา, อัมม-
นियมตา, ตตตา, อวิตถตา, อนันฺณญตตา, ยถาปัจจยปวัตตนาตา.
๔. องคฺ์ประกอบ: อิทัปปัจจยตาโดยองคฺ์ประกอบ: มีสาม: คือ เหตุ, ผล และ
การปรุงแต่ง.
๕. ลักขณะ: อิทัปปัจจยตาโดยลักขณะ: มีลักขณะ:
 - ๕.๑ เป็นกฎธรรมชาติ.
 - ๕.๒ ภาวะแห่งการปรุงแต่ง.
 - ๕.๓ เป็นมัชฌิมาปฏิปทา.
๖. อาการ: อิทัปปัจจยตาโดยอาการ: มีอาการ:
 - ๖.๑ สัมพันธ์กันเป็นสายเหมือนลูกโซ่.
 - ๖.๒ เป็นอนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา, ตตตา ฯลฯ

- ๗. ประเภท:** อิทัปปัจจยตาโดยประเภท:
- ๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:
๑. อิทัปปัจจยตาที่นำไปสู่จุดหมายปลายทาง คือ อสังขตะ.
 ๒. อิทัปปัจจยตาที่วนเวียนอยู่ในฝ่ายสังขตะเท่านั้น.
- ๗.๒ อิทัปปัจจยตาตามปกติที่ใช้กับฝ่ายสังขตะเท่านั้น แบ่งออกเป็นสามประเภท:
๑. อิทัปปัจจยตาของสิ่งที่เป็นเหตุ.
 ๒. อิทัปปัจจยตาของสิ่งที่เป็นผล.
 ๓. อิทัปปัจจยตาของปัจจัยการ (การปรุงแต่ง).
- ๘. กฎเกณฑ์:** อิทัปปัจจยตาโดยกฎเกณฑ์:
- ๘.๑ ต้องมีเหตุและเป็นไปตามเหตุ.
 - ๘.๒ จะเกิดขึ้นหรือดับลงก็แล้วแต่เหตุ.
- ๙. สัจจะ:** อิทัปปัจจยตาโดยสัจจะ:
- ๙.๑ เป็นกฎตายตัวแห่งธรรมประเภทสังขตะ.
 - ๙.๒ เป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่เอง ไม่มีใครสร้าง (กฎธรรมชาติทั้งหลายมีลักษณะเป็นอสังขตะ).
 - ๙.๓ เป็นแม่บทแห่งกฎทั้งหลายที่เกี่ยวกับสังขตธรรม.
 - ๙.๔ เป็นกฎแม่บทแห่งกฎวิวัฒนาการ.
 - ๙.๕ เป็นกฎที่ควบคุมการเกิดขึ้นและการดับลงแห่งทุกข์.
 - ๙.๖ เป็นสิ่งที่ผู้ไม่รู้หลงยึดถือเอาส่วนใดส่วนหนึ่ง (ของกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา) ว่าเป็นตัวเรา; เป็นของเรา.
- ๑๐. หน้าที่:** อิทัปปัจจยตาโดยหน้าที่ (โดยสมมติ): คือ ควบคุมสากลจักรวาลในความหมายที่เขาใช้กันกับพระผู้เป็นเจ้า; คือ ผู้สร้าง, ผู้ควบคุม และผู้ทำลาย.
- ๑๑. อุปมา:** อิทัปปัจจยตาโดยอุปมา: *เปรียบเสมือน:*
- ๑๑.๑ พระเป็นเจ้า.
 - ๑๑.๒ ผ้าซับน้ำตา (สำหรับผู้รู้จักใช้เมื่อมีความทุกข์เกิดขึ้น).

๑๒. สมุทัย: อิทัปปัจจยตาโดยสมุทัย: ไม่มี. แต่อิทัปปัจจยตาที่เนื่องกันเป็นสายเป็นสมุทัยให้แก่กันและกัน.
๑๓. อັถถังคมะ: อิทัปปัจจยตาโดยอັถถังคมะ: ไม่มี เพราะเป็นอสังขตะ; มีแต่ อັถถังคมะของอิทัปปัจจยตาแต่ละชั้น ๆ ที่เนื่องกันเป็นสาย.
๑๔. อัสนาทะ: อิทัปปัจจยตาโดยอัสนาทะ: ไม่มีในอาการของอิทัปปัจจยตาแต่ละอาการ; แต่มี ในกฎของอิทัปปัจจยตาที่ได้ใช้อาศัยเพื่อการดับทุกข์.
๑๕. อาทีนวะ: อิทัปปัจจยตาโดยอาทีนวะ: มีแก่ผู้ไม่รู้จัก แล้วไม่ปฏิบัติตามกฎอิทัปปัจจยตาโดยไม่รู้สีกตัว.
๑๖. นิสสรณะ: อิทัปปัจจยตาโดยนิสสรณะ: คือ การปฏิบัติตามกฎอิทัปปัจจยตาฝ่ายนิโรธ เป็นหนทางออกจากอำนาจของอิทัปปัจจยตาเอง.
๑๗. ทางปฏิบัติ: อิทัปปัจจยตาโดยทางปฏิบัติ: เพื่อให้ได้รับผลตามกฎอิทัปปัจจยตา:
- ๑๗.๑ มีสติในขณะที่แห่งผัสสะ เพื่อควบคุมผัสสะให้เป็นวิชาสามผัสอยู่เสมอ.
- ๑๗.๒ มีสติควบคุมเวทนา ไม่ให้ปรุงเป็นตัณหา; ให้รู้แต่เพียงว่าจัดการอย่างไรกับเวทนานั้น.
- ๑๗.๓ มีสติปัญญาควบคุมตัณหา มิให้ปรุงเป็นอุปาทาน. (หากแต่เป็นข้อปฏิบัติที่ยากอย่างยิ่งสำหรับสามัญสัตว์).
๑๘. อานิสงส์: อิทัปปัจจยตาโดยอานิสงส์:
- ๑๘.๑ อานิสงส์อย่างโลก ๆ ของอิทัปปัจจยตา: คือ ทำให้เกิดโอกาสแห่งการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเท่าที่จะทำได้.
- ๑๘.๒ อานิสงส์ของความรู้เรื่องอิทัปปัจจยตา: คือ สามารถตั้งอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทา; ไม่ตกไปสุดโต่งฝ่ายอึดตาและฝ่ายนิรียดตา และของคู่ตรงกันข้ามอื่น ๆ เช่น ดี-ชั่ว, บุญ-บาป เป็นต้น.

๑๘.๓ อานิสงส์แห่งการปฏิบัติตามกฎอิทัปปัจจยตา: คือ ดับทุกข์ โดยสิ้นเชิง.

๑๙. หนทางถล่ำ: อิทัปปัจจยตาโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปในกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา ฝ่ายดับทุกข์: คือ ความบังเอิญมีสติในขณะที่แห่งผัสสะและเวทนา.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: อิทัปปัจจยตาโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ในการปฏิบัติตามหลักอิทัปปัจจยตา:

๒๐.๑ ลำดับของการปฏิบัติที่จะต้องรักษา: มีสาม:

๑. การรู้เรื่องอิทัปปัจจยตาไปตามลำดับ (เรียกว่า สัจจานุโพธา).
๒. การปฏิบัติและการบรรลุไปตามลำดับ ซึ่งความจริงของกฎอิทัปปัจจยตา (เรียกว่า สัจจานุปัตติ).
๓. การรักษาความรู้เรื่องอิทัปปัจจยตาไปตามลำดับ (เรียกว่า สัจจานุรักษณา).

๒๐.๒ ธรรมะสี่เกลอ:

๑. สติ ระลึกถึงธรรมทั้งหลายที่อาจจะแก้ปัญหานั้น ได้ทันเวลา.
 ๒. ปัญญาหรือความรู้ ที่สติเลือกคัดเอาอย่างเหมาะสมแก่เหตุการณ์นั้น ๆ.
 ๓. สัมปชัญญะ คือ ปัญญานั้นเผชิญหน้ากับเหตุการณ์นั้นอยู่ ด้วยความรู้สึกตัวทั่วพร้อม.
 ๔. สมภาณี คือ กำลังจิตที่เพิ่มให้เพียงพอ.
- ทั้งสี่อย่างนี้ทำงานสัมพันธ์กันเป็นกลุ่มอย่างประสานกัน.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: อิทัปปัจจยตาโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

ภาษาคน: “สายเวรสายกรรม”.

ภาษาธรรม: กระแสแห่งการอาศัยกันแล้วเกิดขึ้นหรือดับลง.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ไกวัลยธรรม
๓. อิทัปปัจจยตา

๒. ปฏิจจสมุปบาทจากพระโษษฐ์

อุปาทาน

๑. พยัญชนะ: อุปาทานโดยพยัญชนะ: คือ การเข้าไปยึดถือเอา (ด้วยจิตใจว่าตัวตน).

๒. อรรถนะ: อุปาทานโดยอรรถนะ: คือ ความยึดมั่นถือมั่นด้วยจิตใจที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชา ว่าเป็นตัวตน - ของตน. ความสำคัญมั่นหมายในคุณค่าของสิ่งต่างๆ อย่างผิดตรงกันข้ามจากความจริง ด้วยอำนาจของอวิชาหรือมิจฉาทิฎฐิ.

๓. ไพบจัน: อุปาทานโดยไพบจัน:

- ๓.๑ อภินเวส (การฝังตัวเข้าไป).
- ๓.๒ มัญญนะ (ความสำคัญมั่นหมาย).
- ๓.๓ สัญญาหรือสัญญาติดตะ (ความสำคัญตามอำนาจแห่งความจำหมาย แม้ที่สุดแต่คำวามันทิ และฉันทราคะ ฯลฯ).

๔. องค์ประกอบ: อุปาทานโดยองค์ประกอบ:

- ๑. วัตถุเป็นที่ตั้งของอุปาทาน.
- ๒. อวิชา หรือมิจฉาทิฎฐิซึ่งเป็นเหตุให้สำคัญผิด.
- ๓. ความปราศจากสติอันเป็นโอกาสแห่งความยึดถือ.
- ๔. ตัณหา ราคะ อันเป็นอาการแห่งความยึดถือ.

๕. ลักษณะ: อุปาทานโดยลักษณะ:

- ๕.๑ ความยึดมั่นด้วยอวิชา, ตัณหา, มานะ, ทิฎฐิว่าเป็นตัวตน-ของตน; (อัตตา - อัตตนิยา, อหังการ - มมังการ); ซึ่งมีได้แม้ในสิ่งที่เรียกว่านิพพาน.

๕.๒ ความรู้สึกที่ยึดมั่นในความเป็นของคู่ทุกข์ เช่น บวก-ลบ, บุญ-บาป, ดี-ชั่ว, สุข-ทุกข์, ได้-เสีย, แพ้-ชนะ, หญิง-ชาย, ชีวิต-ไม่มีชีวิต ฯลฯ

๖. อาการ: อุปาทานโดยอาการ:

๖.๑ มิได้หลายรูปแบบ เช่น: ผูกพัน, ท่อหุ้ม, รัตรึง, ครอบงำ, เมามก ฯลฯ

๖.๒ ทำให้เกิดภพ (ความเป็น) ต่าง ๆ อย่างนั้นอย่างนี้ได้ ตามความต้องการของตัณหา.

๖.๓ แม้จะมีอาการออกมาในรูปของความดีใจหรือเสียใจ, สุขหรือทุกข์, รักหรือเกลียด ฯลฯ ก็ยังเป็นอาการของอุปาทานอยู่นั่นเอง.

๖.๔ มีอาการทำให้เกิดความหมายผิดตรงกันข้ามกับความเป็นจริงอย่างกลับกันที่เดียว; เช่น ไม่ใช่ของเราว่าของเรา; ไม่เที่ยงว่าเที่ยง; อนัตตาว่าอัตตา; ทุกข์ว่าสุข ฯลฯ; กระทั่งเห็นเป็นอย่างอื่นไป เช่น เห็นเข็อกเป็นงู, เห็นงูเป็นปลา, เห็นกงจักรเป็นดอกบัว ฯลฯ; เห็นน้อยเป็นมาก, เห็นสำคัญน้อยเป็นสำคัญมาก, เห็นเจือจางเป็นเข้มข้น เป็นต้น.

๗. ประเภท: อุปาทานโดยประเภท:

๗.๑ แบ่งโดยประเภทสอง:

๑. ยึดมั่นว่าตัวตน (อัตตา, อหังการ).
๒. ยึดมั่นว่าของตน (อัตตนิยา, มมังการ).

๗.๒ แบ่งโดยประเภทสาม:

๑. ยึดมั่นด้วยตัณหา (เอานั่น เอนี่).
๒. ยึดมั่นด้วยมานะ (เป็นนั่น เป็นนี่).
๓. ยึดมั่นด้วยทิฏฐิ (ว่าเป็นอย่างนั้น ว่าเป็นอย่างนี้).

๗.๓ แบ่งโดยประเภทสี่:

๑. กามอุปาทาน (ยึดมั่นว่าน่าใคร่).
๒. ทิฏฐุปาทาน (ยึดมั่นในความคิดเห็น).

๓. สีสัพพตูปาทาน (ยึดมั่นผิดความหมายที่แท้จริงของศีล และวัตรนั้น ๆ).
๔. อัดตวาทูปาทาน (ยึดมั่นว่าตัวตน).

๘. กฎเกณฑ์: อุปาทานโดยกฎเกณฑ์:

- ๘.๑ ต้องเกิดจากอวิชา, สัญญา, ตัณหา.
- ๘.๒ มิได้เกิดอยู่ตลอดเวลา เกิดต่อเมื่อมีเหตุปัจจัย.
- ๘.๓ มีอุปาทานียธรรมทั้งหลาย คือขันธห้าเป็นต้น และนิพพานเป็นที่สุด; เป็นที่ตั้งแห่งการเกิด.
- ๘.๔ สละอุปาทานในสิ่งใดชื่อว่าสละสิ่งนั้น; มิใช่เพียงแต่โยนสิ่งนั้นทิ้งไปโดยไม่ได้เลิกอุปาทาน (ดังนั้น มีสิ่งใดไว้ในความยึดครองตามกฎหมายโดยไม่ต้องมีอุปาทานในสิ่งนั้นก็ได้).
- ๘.๕ จะมีชีวิตที่ไม่กัดเจ้าของก็ต้องไม่มีอุปาทานในสิ่งใด ๆ ไม่ว่าในทางบวกหรือในทางลบ.

๙. สัจจะ: อุปาทานโดยสัจจะ:

- ๙.๑ อุปาทานเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ตามสัญชาตญาณ จึงเป็นการยากที่จะป้องกันหรือควบคุม.
- ๙.๒ เมื่อมีการเสวยอารมณ์ทางอายตนะจึงจะเกิดความรู้สึกโดยอุปาทานว่ามีผู้กระทำ (ผู้เสวยอารมณ์); และผู้ถูกกระทำ (สิ่งที่ถูกเสวย) ขึ้นมาทีหลัง; แต่เขาจะเข้าใจผิดว่าผู้กระทำมีอยู่ก่อน แล้วเสวยอารมณ์; หาว่าไม่ว่าความรู้สึกที่เป็นตัวผู้เสวยอารมณ์นั้น เกิดทีหลังการเสวยอารมณ์; หมายความว่า มันมิได้มีตัวอยู่หรือรอคอยอยู่เพื่อการเสวยอารมณ์. (คนธรรมดาจึงไม่อาจจะเข้าใจได้ว่า ผู้กระทำเกิดทีหลังการกระทำ).
- ๙.๓ อุปาทานย่อมเกิดจากตัณหา ที่ตั้งต้นมาตั้งแต่อวิชาสัมผัสของอายตนะนั้น ๆ.
- ๙.๔ ยึดมั่นในสิ่งใด, อย่างไร, เมื่อไร, เท่าใด, ที่ไหน; สิ่งนั้นแหละมันกัด, อย่างนั้น, เมื่อนั้น, เท่านั้น, ที่นั้น.
- ๙.๕ ไม่ยึดมั่นในสิ่งใดย่อมมีสันติภูมิทุกนิพพานเฉพาะตนในกรณีนั้น, กาละนั้น, เทศะนั้น, ตามสมควรเสมอไป.

- ๙.๖ อุปาทานนี้มีได้แม้ในนิพพาน ทั้งที่ผู้นั้นยังไม่รู้จักนิพพาน
อย่างถูกต้อง ; (เช่นรู้จักเพียงสักว่าชื่อตามคำบอกเล่า).
- ๙.๗ กิริยาของอุปาทานในความหมายที่ถูกต้อง (ไม่เป็นไปเพื่อ
ทุกข์) ; มีชื่อเรียกเป็นอย่างอื่นว่า “สมาทาน”.

๑๐. หน้าที่:

อุปาทานโดยหน้าที่:

๑๐.๑ หน้าที่ (โดยสมมติ) ของอุปาทาน:

๑. อุปาทานมีหน้าที่ทำให้เกิดทุกข์เท่านั้น.
๒. อุปาทานมีหน้าที่ทำให้เกิดความรู้สึกว่าอึดตา ว่าตัวตน;
จึงเป็นเหตุให้เกิดมีความรู้สึกว่าอึดตนียา ว่าของตน.
๓. อุปาทานมีหน้าที่ผูกพันสัตว์ให้ติดอยู่ในภพ, ในชาติ, ใน
โลก, ในทุกข์ทุกชนิด.

๑๐.๒ หน้าที่โดยตรงของมนุษย์ที่มีต่ออุปาทาน: คือ การตัดหรือ
ทำลายอุปาทานเสียด้วยวิชา หรือสัมมาทิฏฐิหรือผลของ
วิปัสสนา.

๑๑. อุปมา:

อุปาทานโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๑.๑ การหิวของหนักรู้สึกตัวแล้วสมัครจะหิว.
- ๑๑.๒ ลูกศรดอกที่สอง (อาบยาพิษ ในเมื่อนำไปเปรียบเทียบกับ
ลูกศรดอกแรก ซึ่งมีได้อาบยาพิษ).
- ๑๑.๓ โขตรวน ชื่อคาทางวิญญาณ (มิใช่ทางกาย).
- ๑๑.๔ การผูกที่ไม่เห็นเงื่อนปมที่จะแก้.
- ๑๑.๕ งูสี่ตัวรัดให้แน่นติดอยู่กับกาม ทิฏฐิ ความมกมาย และตัวตน.
- ๑๑.๖ ตั้งเหนียวทางวิญญาณ เครื่องดักสัตว์ให้ติดกับอายตนะนั้น ๆ.

๑๒. สมุทัย:

อุปาทานโดยสมุทัย:

- ๑๒.๑ สมุทัยไกลชิดที่สุด: ได้แก่ ฉันทราคะในแง่บวก (ความ
สมหวัง) และแง่ลบ (ความผิดหวัง).
- ๑๒.๒ สมุทัยไกลชิด: คือ ตัณหา.
- ๑๒.๓ สมุทัยห่างไกลที่เป็นรากเหง้า: คือ อวิชชา.

๑๓. อัตถังคมะ: อุปาทานโดยอัตถังคมะ:

- ๑๓.๑ ความดับไปตามคราวเพราะขาดเหตุปัจจัยตามธรรมดาของสังขารธรรม หรือสังขตธรรมทั้งหลาย.
- ๑๓.๒ ความปรากฏแห่งญาณทั้งหลายในขณะที่แห่งวิปัสสนา นับตั้งต้นตั้งแต่ไตรลักษณ์ญาณ จนกระทั่งถึงอตัมมยตา.
- ๑๓.๓ เมื่อพบคู่ปรับ คือ อัมมัญญัติญาณและนิพพานญาณ.

๑๔. อัสนาทะ: อุปาทานโดยอัสนาทะ:

- ๑๔.๑ การได้อารมณ์, ได้การกระทำ, ได้เสวยรสตามที่ตัดหาอุปาทานต้องการ.
- ๑๔.๒ อัสนาทะที่ตรงกันข้ามจากอัสนาทะของอนุปาทาน ซึ่งนำไปสู่นิพพานโดยส่วนเดียว.

๑๕. อาทีนวะ: อุปาทานโดยอาทีนวะ:

- ๑๕.๑ ทำให้กลายเป็นภาระหนักขึ้นในทุกสิ่ง que เข้าไปยึดถือ; แม้จะเป็นฝ่ายบุญกุศลหรือสุข.
- ๑๕.๒ เป็นเหตุให้เกิดชาติอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ ทุกความหมาย.
- ๑๕.๓ เป็นตัวการที่ทำให้ชีวิตกลายเป็นสัตว์ที่ก่อดำของไปเสียทุก ๆ กรณี.
- ๑๕.๔ ทำให้คนกลายเป็นนักโทษติดคุกของตนเอง.

๑๖. นิสสรณะ: อุปาทานโดยนิสสรณะ:

- ๑๖.๑ ทางออกจากอำนาจของอุปาทาน คือ อริยมรรคมีองค์แปด; ถ้าเลือกเอาเพียงองค์เดียวก็คือ สัมมาทิฐิ.
- ๑๖.๒ ถ้าเป็นการทำลายอำนาจของอุปาทานโดยตรง ก็ใช้ชาติของอุปาทาน คือ วิชาธรรมเป็นเครื่องทำลาย.

๑๗. ทางปฏิบัติ: อุปาทานโดยทางปฏิบัติ: เพื่อละอุปาทาน:

- ๑๗.๑ เอกายมรรคเพื่อความหมดจดแห่งหัตตะ ได้แก่การดำเนินอยู่ในสติปัฏฐานทั้งสี่ เห็นไตรลักษณ์ลึกซึ้งยิ่งขึ้นตามลำดับ.

- ๑๗.๒ การปฏิบัติเพื่อเกิดลำดับญาณทัสสนะเก้าขั้นตอน หรือ เก้า “ตา” คือ: อนิจจตา, ทุกขตา, อนัตตตา, ธัมมัญญิตตา, ธัมมนิยามตา, อิทัปปัจจยตา, สญญตา, ตถาตา และอตัมมยตา.
- ๑๗.๓ มีการปฏิบัติในการเห็นโลก (สิ่งทั้งปวง) โดยความเป็นของว่างจากตัวตน (สญญตา); ซึ่งเป็นการถอนอัตตทานุญฺสิ้อยู่เป็นประจำ.

๑๘. อานิสงส์: อุปาทานโดยอานิสงส์:

นัยที่หนึ่ง: อานิสงส์โดยอ้อมตามประสาชาวโลก: คือ อุปาทาน ทำให้เกิดกำลังเต็มทีในการปฏิบัติงาน แต่ต้องอยู่ภายใต้ชื่อที่เรียกว่า “สมาทาน” จึงจะปลอดภัย.

นัยที่สอง: อานิสงส์ของการละอุปาทาน:

๑. การหลุดพ้นจากความทุกข์และปัญหาทั้งปวง.
๒. ภาวะที่ปราศจากอุปาทาน หมายถึง ภาวะที่ปราศจากอวิชชา; ย่อมไม่มีทางที่จะทำอะไรผิดหรือเกิดทุกข์.

๑๙. หนทางถล่ำ: อุปาทานโดยหนทางถล่ำ: เข้าไปสู่ความมีอุปาทาน:

- ๑๙.๑ ความไม่รู้จักและความไม่สามารถควบคุมความรู้สึกของสัญชาตญาณเอาเสียเลย.
- ๑๙.๒ ความไวต่อความรู้สึกที่เป็นบวกเป็นลบเร็วเกินไป จนไม่มีโอกาสแห่งการตั้งตัวของสติ.
- ๑๙.๓ การอยู่ในสังคมที่มีค่านิยมอย่างโลก ๆ มากเกินไป จนไม่รู้จักค่านิยมทางฝ่ายธรรมะเอาเสียเลย.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: อุปาทานโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง:

- ๒๐.๑ เพื่อการเกิดหรือมีอุปาทาน: คือ อุปาทานียธรรม (เช่น ชั้นธ ๗๗), และอวิชชา, ตัณหา (ผู้ซึ่งจะถือเอา).
- ๒๐.๒ เพื่อป้องกันหรือละอุปาทาน: คือ สติและขณิกญาณทัสสนะ ซึ่งมีแล้วทำให้ไม่ยึดถืออะไร.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: อุปาทานโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๑.๑ ภาษาคน: ความรู้สึกที่หลอกหลอนตัวเอง หรือโรคภัย
ไข้เจ็บที่ทำให้รู้สึกอย่างนั้น.

ภาษาธรรม: ความสำคัญผิดว่าตัวตนด้วยอำนาจของอวิชชา.

๒๑.๒ ภาษาคน: เป็นเรื่องผีหลอก.

ภาษาธรรม: เป็นเรื่องความโง่ของตัวเอง.

ธรรมโฆษณ์ที่แนะนำให้อ่าน

๑. ธรรมบรรยายๆ เล่ม ๑, ๒

๒. ธรรมะเล่มน้อย

๓. มามบูชาเทคนา เล่ม ๑

๔. โมกขธรรมประยุกต์

อี อี กษัตริย์

(สันดานดาวผู้ชื่อว่า "อี อี")

๑. พยัญชนะ: อีอี กษัตริย์ โดยพยัญชนะ: คือ ความมีชาติแห่งผู้กล่าวคำดาว
ผู้ชื่อว่า: อีอี!
๒. อรรถ: อีอี กษัตริย์ โดยอรรถ: คือ ความรู้สึกของคนจงหวอดดี
ยกตนข่มท่าน โดยไม่มองดูสถานะของตนเอง; หรือ หมายถึง
บุคคลที่มีกิเลสเช่นนี้.
๓. ไวยากรณ์: อีอี กษัตริย์ โดยไวยากรณ์: คือ ความยกตัวข่มท่าน, ความจงหวอด,
ความหยิ่งโส, ความหวอดดี (ซึ่งเราเป็นกันโดยมากเป็นธรรมดานั้น
แหละ).
๔. องค์ประกอบ: อีอี กษัตริย์ โดยองค์ประกอบ: คือ มีครบทั้งโลกะ, โทสะ,
โมหะ, ในลักษณะทำที่ต่าง ๆ กันโดยอ้อม.
๕. ลักษณะ: อีอี กษัตริย์ โดยลักษณะ: คือ ยกตนข่มผู้อื่น (ซึ่งแม้ผู้ใหญ่หรือ
ครูบาอาจารย์ก็ยังมีกันอยู่).
๖. อาการ: อีอี กษัตริย์ โดยอาการ: คือ ยกตนด้วยลิ้มตัว.
๗. ประเภท: อีอี กษัตริย์ โดยประเภท: มีสอง:
 - ๗.๑ ทำด้วยความรู้สึกตัวโดยเจตนา.
 - ๗.๒ ทำอย่างไม่รู้สึกตัวเพราะเป็นปกตินิสัยที่เคยชิน.
๘. กฎเกณฑ์: อีอี กษัตริย์ โดยกฎเกณฑ์: คือ การมีสัญชาตญาณทางการยก
ตัวแห่งการอยากดี, อยากเด่น, อยากหวอด, แล้วมีการกระทำไปตาม

นั้นด้วยอำนาจของภวตัณหา และภวทิกฺกุจิ.

๙. สัจจะ: ฮีฮี กษัตริกตา โดยสัจจะ: คือ บำดี, สร้างความเกลียดชัง, ทำลายตัวเอง, แทนที่จะทำลายฝ่ายตรงกันข้าม; ตามปกติเป็นกิเลสที่เป็นสมบัติประจำตัวของผู้มีอำนาจวาสนา.
๑๐. หน้าที่: ฮีฮี กษัตริกตา โดยหน้าที่: สัตบุรุษ หรือ ผู้มีศีลธรรม หรือ สุภาพบุรุษ: พึงละเว้นเสียโดยเด็ดขาด.
๑๑. อุปมา: ฮีฮี กษัตริกตา โดยอุปมา: เปรียบเสมือน; กิ่งก่า หรือ อย่างน้อยก็แมงป่อง.
๑๒. สมุทัย: ฮีฮี กษัตริกตา โดยสมุทัย:
 ๑๒.๑ มีกิเลสประเภทโมหะเป็นสมุทัย; มีชื่อเฉพาะว่า มกฺขะ (ลบ หลู่คุณท่าน), สาถยยะ (อวดดี), มานะ (ถือตัว), อติมานะ (ดูหมิ่น).
 ๑๒.๒ ความอยากเด่นดังกว่าผู้อื่น.
๑๓. อัถถังคมะ: ฮีฮี กษัตริกตา โดยอัถถังคมะ: คือ เมื่อพบคู่ปรับที่เหนือกว่า.
๑๔. อัถสาทะ: ฮีฮี กษัตริกตา โดยอัถสาทะ: คือ เป็นอัถสาทะชั้นยาเสพติด; มีรสอโรยเลิศ, สำหรับบุคคลผู้มีกิเลสประเภทนี้.
๑๕. อาทีนวะ: ฮีฮี กษัตริกตา โดยอาทีนวะ: คือ ทำให้ประสบความพ่ายแพ้ทางกาย, ทางจิต, ทางวิญญาน, โดยไม่ทันรู้สีกตัว.
๑๖. นิสสรณะ: ฮีฮี กษัตริกตา โดยนิสสรณะ: จากกิเลสประเภทนี้: คือ หิริ, โอตตปปะ, นิวัตตะ (ความไม่พองลม), กระทั่งถึงการถอนอุปาทานว่าตัวตนได้หมดสิ้น.

๑๗. ทางปฏิบัติ: สีสี กษัตติกา โดยทางปฏิบัติ: เพื่อออกเสียจากกิเลสชื่อนี้:

- ๑๗.๑ การลดอุปาทานว่ามีตัวตน.
- ๑๗.๒ การลดความเห็นแก่ตนอยู่ตลอดเวลา.
- ๑๗.๓ มีสติในอนัตตาทฤษฎีอยู่เสมอ.

๑๘. อานิสงส์: สีสี กษัตติกา โดยอานิสงส์: ของการไม่มีกิเลสชื่อนี้:

- ๑๘.๑ มีความเจริญก้าวหน้าอยู่ในพระสังฆธรรมอยู่ตลอดเวลา.
- ๑๘.๒ ไม่สร้างศัตรู, แต่สร้างมิตรสหายอยู่ตลอดเวลา.

๑๙. หนทางถล่ำ: สีสี กษัตติกา โดยหนทางถล่ำ: เข้าสู่กิเลสชื่อนี้: คือ ความอยากดี, อยากเด่น, อยากดัง, ด้วยอำนาจโมหะอยู่เป็นประจำ.

๒๐. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: สีสี กษัตติกา โดยสิ่งที่เกี่ยวข้อง: เพื่อทางรอด:

- ๒๐.๑ ธรรมสี่เกลอ: คือ สติ, ปัญญา, สัมปชัญญะ, สมาธิ.
- ๒๐.๒ ฆราวาสธรรมสี่: คือ สัจจะ, ทมะ, ขันติ, จาคะ.

๒๑. ภาษาคน-ภาษาธรรม: สีสี กษัตติกา โดยภาษาคน - ภาษาธรรม:

- ภาษาคน: เป็นเครื่องเข็ดหน้าชู้ตา.
- ภาษาธรรม: เป็นเรื่องบำบัดชบ เป็นที่เกลียดชังตลอดจักรวาล.

ธรรมโฆษณัฏฐที่แนะนำให้อ่าน

- ๑. ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๑
- ๓. พุทธกิจจริยธรรม

- ๒. ธรรมะกับสัญชาตญาณ
- ๔. ราชภิกษุวาท

คำอธิบายศัพท์

กฎสามัญลักษณ์ะ: คือกฎที่เรียกกันว่าไตรลักษณ์; อันทำให้มีอาการที่เรียกว่าอนิจจตา, ทุกขตา, อนัตตตา.

กัลยาณมิตร: มิตรงาม หมายถึงมิตรที่ดี คือช่วยให้สำเร็จประโยชน์ตามที่ประสงค์.
กัลยาณมิตรที่เป็นบุคคล: คือบุคคลที่สามารถช่วยให้ดับทุกข์ได้.
กัลยาณมิตรที่เป็นธรรม: หมายถึงธรรมที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ ได้แก่อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือ ธรรมอื่นที่คล้ายกัน (หรือธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา).

กามคุณห้า: สิ่งที่มีคุณค่าแก่กาม: ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ(สัมผัส) อันเป็นที่น่ารักน่าพอใจ; เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด.

กามตัณหา: ตัณหาในกาม.

กามาวจรภูมิ: ภาวะของจิตประเภทที่ท่องเที่ยวไปในกาม.

กาลามสูตร: ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๔๖.

กุศลกรรมบถสิบ: ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๔๖.

ขณิกสมาธิ: ความเป็นสมาธิชั่วขณะ ๆ.

ชั้นห้า: ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๔๗.

- ขราวาสธรรม:** ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๔๗.
- เจตสิก:** ประกอบอยู่กับจิตหรือเป็นไปกับด้วยจิต; สำหรับปรุงจิตให้มีลักษณะต่าง ๆ ให้เป็น กุศล, อกุศล, อัพยากฤต ก็ได้.
- โทมนัส:** ความขัดใจด้วยอำนาจของความโกรธ ความหลง; เป็นความรู้สึกฝ่ายลบ หรือ เรียกว่า กิเลสลบ.
- อัมม नियมตา:** ความตั้งอยู่ตามกฎหรือเป็นไปอยู่ตามกฎของธรรมตา.
- อัมมัญญิตตา:** ความตั้งอยู่ตามธรรมตา; คือตามธรรมชาติของสิ่งที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยปรุงแต่งอยู่.
- นัตถิกทิวฏฐิ:** ความเห็นว่าไม่มีอะไรเลย; ได้แก่ความเห็นว่าไม่มีสัตว์, ไม่มีบุคคล, ไม่มีบุญ, ไม่มีบาป, มารดาไม่มี, บิดาไม่มี; หรือเห็นว่าไม่มีตัวตนโดยประการทั้งปวง.
- นันทิราคะ:** ความกำหนดด้วยอำนาจแห่งความเพลิน; ได้แก่ความกำหนดที่มีน้ำหนักหรือ ความหมายมากกว่าธรรมตา; ถึงขนาดที่เรียกได้ว่าเป็นอุปาทานในระดับหนึ่ง.
- นิพพานายตนะ:** สิ่งที่สัมผัสได้คือนิพพาน.
- นิโรธ:** ความดับสนิท; คือดับไม่เหลือแห่งกิเลส และความทุกข์. เป็นผลมาจากวิราคะ.
- เนวสัญญานาสัญญายตนะ:** อรูปฌานขั้นที่สงบถึงขนาดที่เรียกว่า “มีความรู้สึกตัวก็ไม่ใช่ ไม่มีความรู้สึกตัวก็ไม่ใช่” เป็นขั้นสุดท้ายของความมีภพ หรือภพสูงสุดที่เรียกกันว่า ภวักคพรหม.
- บุญกิริยาวัตถุสิบ:** ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๔๘.
- เบญจอุปาทานชั้นธ:** ดูที่ อุปาทานชั้นธห้า.
- ปริกัมมภาวนา:** การทำภาวนาในชั้นปริกรรม.

ปริกัมมสมาธิ: ความเป็นสมาธิในชั้นบริกรรม (คือเมื่อลงมือกระทำ).

ปฏิจสุมุปาบาทแบบที่รู้จักกันทั่วไป: คุรายละเอียดในหมวดธรรม หน้า ๓๔๘.

ปฏิจสุมุปาบาทแบบพิสดาร: คุรายละเอียดในหมวดธรรม หน้า ๓๔๙.

ปฏิจสุมุปาบาทแบบพิเศษ: คุรายละเอียดในหมวดธรรม หน้า ๓๕๐.

ปฏิจสุมุป็นนธรรม: คือ ธรรมะแต่ละอย่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นปฏิจสุมุปาบาท หรือ อากาหรหนึ่งๆของปฏิจสุมุปาบาทนั่นเอง เช่น อวิชาหนึ่ง, สังขารหนึ่ง, วิญญาณหนึ่ง ฯลฯ เมื่อแยกกันอยู่เป็นอย่าง ๆ เรียกว่า ปฏิจสุมุป็นนธรรม. เมื่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่เรียกว่า ปฏิจสุมุปาบาท.

ปาฎิหาริย์: การนำสิ่งของหรือบุคคลไปได้ตามความประสงค์ของตน อย่างแปลก ประหลาดน่าอัศจรรย์ที่สุด. มีหลายวิธีคือ:

๑. *อิทธิปาฎิหาริย์* นำไปด้วยฤทธิ์.

๒. *อาเทศนาปาฎิหาริย์* นำไปด้วยการดักใจ หรือจงใจ.

๓. *อนุสาสนีปาฎิหาริย์* นำไปด้วยการตามสั่งสอน จนมีการเปลี่ยนแปลง. สามข้อนี้มีอยู่ในพระบาลี และขอเสนอเพิ่มเติมอีกข้อหนึ่งว่า.

๔. ความจริงหรือเหตุผลที่แสดงอยู่ในตัวมันเองว่า ปฏิบัติตามแล้วจะเกิดผลจริง.

ปัยรุป สาดรุป: สิ่งที่มีภาวะเป็นที่รักที่ยินดีในโลก เป็นที่เกิด-ดับแห่งตัณหา.

สิ่งที่เป็นที่เกิด-ดับแห่งตัณหา มีอยู่ ๑๐ ชั้นตอน ๆ ละ ๖ ดังนี้: อายตนะภายในหก-อายตนะภายนอกหก-วิญญาณหก-สัมผัสหก-สัมผัสสชาเวท-นาหก-สัญญาหก-สัญญาเจตนาหก-ตัณหาหก-วิตกหก-วิจารณ์หก.

ปุพพันตานุกฎิฐิ: ฎิฐิอันปรารถที่สุดโนเบื้องตัน (ว่าเคยมีตัวตนในอดีตอย่างไร).

ผัสสายตนะ: อายตนะเป็นที่เกิดแห่งผัสสะ.

พุทธศาสนา: พุทธศาสนา (คุรายละเอียดที่คำอธิบายศัพท์ “ไสยศาสตร์”).

โพธิ: ฝ่ายปัญญา เครื่องรู้.

โพธิปักขิยธรรม: ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๕๐.

ภวตัณหา: ตัณหาในภพ (ความมี, ความเป็น).

ภาวิตถญาณ: ญาณอันได้ทำให้เจริญขึ้นแล้ว.

มมังการ: การกระทำความสำคัญว่า ของฉันหรือของกู.

มัตตะ: โอชาแห่งโครสขั้นสุดยอด.

มัชยัสถ์: ตั้งอยู่หรือมีอยู่ในท่ามกลาง; มีความหมายอย่างเดียวกับมัชฌิมา; คือ ถูกต้องพอดี ไม่ขาด ไม่เกิน ไม่หย่อน ไม่ตึง.

มุนี: ผู้รู้ และมีคุณสมบัติตามความรู้นั้น อีกความหมายหนึ่งคือ ผู้นิ่งเพราะไม่มีสิ่งรบกวน.

ยถากุตญาณทัสสนะ: การเห็นถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริง ว่ามันเป็นอะไร; ถ้าเป็นเรื่องธรรม คือเห็นไตรลักษณ์, ปฏิจจสมุปบาท; ถ้าเป็นเรื่องทางโลก ก็รู้เรื่องสิ่งนั้น ๆ อย่างถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริง.

ยถากุตสัมมปปัญญา: ปัญญาที่รู้เห็นถูกต้องตามเป็นจริงในธรรมทั้งปวง.

โยนิโสมนสิการ: ตามตัวหนังสือแปลว่า การทำในใจถึงต้นเหตุหรือโดยเหตุ (โยนิ แปลว่า เหตุ หรือแดนเกิด). แต่เรามาใช้คำแปลกันเสียว่า การทำในใจโดยแยบคาย; ได้แก่การพิจารณาถึงต้นเหตุของสิ่งทั้งปวง โดยโยนิโสมนสิการ-ดีพพธรรม.

โยนิโสมนสิการดีพพธรรม: ธรรมที่ควรกระทำด้วยโยนิโสมนสิการ: กล่าวคือการกระทำในใจโดยแยบคายที่เกี่ยวกับการพิจารณา ชันธ, ธาตุ, อายตนะ. มีหลัก

แห่งการพิจารณาตามที่กล่าวไว้: คือ:

๑. โดยความเป็นของไม่เที่ยง.
๒. โดยความเป็นทุกข์.
๓. โดยเป็นโรค.
๔. โดยเป็นหัวฝี.
๕. โดยเป็นลูกศร.
๖. โดยเป็นก้อนทุพหวั.
๗. โดยเป็นอาหาร (คือ ทุพพลภาพ ผิดจากความเป็นปกติ).
๘. โดยเป็นข้าศึก.
๙. โดยเป็นเครื่องแตกทำลาย.
๑๐. โดยเป็นของว่าง.
๑๑. โดยเป็นของไม่ใช่ตน.

รชนิยมธรรม: ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนดยินดีทางกามารมณ์; ทั้งที่เป็นอย่างของมนุษย์ และอย่างของทิพย์ (เทวดา).

รูปฉาน: ความเป็นสมาธิที่มีรูปภพเป็นอารมณ์.

รูปภพ: ภพที่เอารูปเป็นหลักเกณฑ์ในการกำหนด.

รูปายตนะ: สิ่งที่สัมผัสได้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส.

รูปาวจรภูมิ: ภาวะของจิตประเภทที่ท่องเที่ยวไปในรูปธรรมที่ปราศจากกาม.

ลูกศรดอกที่สอง: ก่อนอื่นต้องรู้เสียก่อนว่า ความเจ็บปวดหรือความทุกข์มีอยู่ ๒ ชนิด: ชนิดแรกยังไม่เกิดความยึดถือว่าของตนหรือแก่ตน ก็เป็นการเจ็บปวดทางกายล้วน ๆ นี้เรียกว่า*ศรดอกแรก*. ครั้นมีความยึดถือว่า ความเจ็บหรือความทุกข์เป็นของตนก็เจ็บปวดถึงที่สุด นี้เรียกว่า*ศรดอกที่สอง*. ความรู้เรื่องสัญญาตาไม่ทำให้เกิดการยึดถือว่าความเจ็บของตน จึงเรียกว่าป้องกันไม่ให้ลูกศรดอกที่สอง.

- โลกธรรมแปด:** ฝ่ายอภิวรรณธรรมสี่คือ ลาก ยศ สรรเสริญ สุข; ฝ่ายอนิวัฏฐารณธรรมสี่คือ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์.
- โลกุตตรภูมิ:** ภาวะของจิตประเภทที่อยู่เหนือโลก คือ เหนือปัญหาทุกอย่างในโลก.
- วิภูฏคามินีปฏิบัติ:** ข้อปฏิบัติเป็นไปเพื่อวิภูฏะ คือวนเวียนอยู่ในวิภูฏะ.
- วิภูฏสงสาร:** การว้ายเวียนที่เป็นวงกลม (ดูรายละเอียดที่คำว่า สังสารวิภูฏ).
- วิจักขณญาณ:** ญาณเห็นโดยประจักษ์แก่จิต; ได้แก่การเห็นอย่างแจ่มแจ้งครบถ้วนทันควัน และอย่างมีปฏิภาณไหวพริบเต็มที่.
- วิโมกข์แปด:** ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๕๑.
- วิญญาณัญจายตนะ:** อรูปฌานชั้นที่มีการทำในใจว่า “วิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด”.
- วिरาคะ:** ปราศจากราคะ เครื่องข้อมจิต; คือปราศจากความกำหนัดยินดี, ตัณหา, อุบาทาน; อันเป็นเครื่องข้อมจิตใจไว้กับความทุกข์.
- วิวิภูฏคามินีปฏิบัติ:** ข้อปฏิบัติเป็นไปเพื่อวิวิภูฏะ คือออกจากวิภูฏะ.
- วิสุทธิตันต:** ตันตวิสุตติ คือตันตของพระอรหันต์.
- วิเวก:** หนึ่งหรือเดี่ยวอย่างสูงสุด; ได้แก่ความปราศจากสิ่งรบกวนโดยเด็ดขาด, มีถึงสามชั้นคือ ทางกาย, ทางจิต, ทางสติปัญญา.
- ไวสสัคคะ:** สละลงซึ่งสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่นไว้; โดยเฉพาะได้แก่อุบาทานว่าตัวตน ว่าของตน.
- สมาธิวิโมกข์:** วิโมกข์ด้วยสมาธิ.

- สมบัติ:** การที่จิตเข้าไปหยุดอยู่ในฉานใดฉานหนึ่ง หรือว่าในสิ่งที่เสมือนฉานใดฉานหนึ่ง.
- สหระต:** ไปด้วยกัน คือ เกิดขึ้น, ตั้งอยู่, ดับไปด้วยกัน.
- สพายนะ:** อายตนะหกคู่ เป็นภายในหก ภายนอกหก.
- สังขตธรรม:** ธรรมที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง; คือมีอาการเกิด-ดับ เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยนั้น.
- สังโยชน์สิบ:** ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๕๒.
- สังสารวัฏฏ์:** การว่ายเวียนที่เป็นวงกลม. *ภาษาคน:* ได้แก่เวียนว่าย อยู่ใน การเกิด แก่ เจ็บ ตาย. *ภาษาธรรม:* ได้แก่เวียนว่ายอยู่ในวงกลมของกิเลส กรรม วิบาก.
- สังจານูปัตติ:** การตามปฏิบัติซึ่งสังขธรรมที่ยึดถือเป็นหลัก.
- สังจານุโพธา:** การตามรู้ซึ่งสังขธรรมที่ยึดถือเป็นหลัก.
- สังจານุรักษณา:** การตามรักษาซึ่งสังขธรรมที่ยึดถือเป็นหลัก.
- สัตบุรุษ:** ตามตัวพยัญชนะแปลว่า ผู้สงบระงับ. แต่มีปรากฏในศิลาจารึกสมัยพระเจ้าอโศก ราว พ.ศ.๓๐๐ ได้ใช้เป็นคำเรียกพระอรหันต์ว่า; สาริบุตรผู้สัตบุรุษ, โมคคัลลานะผู้สัตบุรุษ. ในบัดนี้ใช้หมายความแต่เพียงว่า ผู้สงบระงับ หรือ กัลยาณชนทั่ว ๆ ไป.
- สัปายธรรม:** ธรรมที่ทำความสบาย คือให้ความสะดวก ความง่ายในหน้าที่ที่ตนจะต้องปฏิบัติ หรือในการเป็นอยู่. ในการปฏิบัติธรรมระบุดังธรรม ๗ ประการ คือ:

๑. ที่อยู่สบาย.
๒. ที่หาอาหารสบาย.
๓. ถ้อยคำสบาย.
๔. บุคคลสบาย (ในผู้ที่เกี่ยวข้องมีความเหมาะสม, ถูกนิสัยกัน).
๕. อาหารสบาย.
๖. ฤดูสบาย.
๗. อิริยาบถสบาย.

สัปปริสฺสธรรมเจต: ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๕๒.

สัมมัตตะสึบ: ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๕๓.

สัมมาวิหาร: การเป็นอยู่โดยชอบด้วยอริยมรรคมีองค์แปด.

สัสสตทัญญู: ความเห็นว่าเที่ยง ว่าไม่มีเปลี่ยนแปลง; ได้แก่ความเห็นที่ อดตาและโลกเป็นของเที่ยง; มีตัวตนที่เวียนว่ายตายเกิด ไม่รู้จักดับหรือสิ้นสูญ.

สาสวสัมมาทัญญู: สัมมาทัญญูที่ยังประกอบไปด้วยอสาสะ; มีส่วนแห่งบุญอันเป็นที่ยึดถือ; สำหรับผู้ที่ยังมีความยึดถือว่าตัวตน เพื่อการเวียนว่ายตายเกิด.

สุ.จิ.ปุ.ลิ.: เป็นคำย่อของคำว่า สุตะ-การฟัง, จินตะ-การคิด, ปุจฉะ-การถาม, ลิขะ-การบันทึก, ซึ่งเป็นองค์ประกอบของการเป็นบัณฑิต.

เสชะ: ยังต้องศึกษา; หมายถึงพระอริยบุคคลที่ยังไม่ถึงพระอรหันต์ ที่ยังต้องปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอรหันต์.

ไสยศาสตร์: ศาสตร์ของคนหลับ; ตรงกันข้ามกับพุทธศาสตร์ ซึ่งแปลว่าศาสตร์ของคนตื่น. แต่คำว่าไสยศาสตร์อาจจะแปลได้ว่า: ศาสตร์ที่ดีกว่าไม่มีศาสตร์อะไรเสียเลย. โดยความหมายส่วนลึก; ไสยศาสตร์มีหลักการในการฟังผู้อื่น หรือปัจจัยภายนอก; ตรงข้ามกับพุทธศาสตร์ซึ่งฟังตนเอง คือฟังธรรมที่ประพฤติดด้วยตนเอง.

- อนัตตานุทิวฏฐิ:** การตามเห็นซึ่งธรรมหรือสิ่งอันเป็นอนัตตา (คือ มิใช่ตัวตน).
- อนันตริยสมาธิ:** เป็นสมาธิที่กำลังทำงานร่วมอยู่กับปัญญา.
- อนาสวสัมมาทิวฏฐิ:** สัมมาทิวฏฐิที่ไม่ประกอบไปด้วยอาสวะ; ไม่มีบุญเป็นเครื่องยึดถือ; เป็นไปเพื่อความไม่มีตัวตนสำหรับการเวียนว่ายตายเกิด.
- อนุสัย:** ความเคยชินที่จะเกิดกิเลสสามชนิด อันได้สะสมไว้เป็นนิสัย เรียกว่า ราคะอนุสัย, ปฏิฆานุสัย, อวิชขานุสัย.
- อภิชฌา:** ความแห่งสิ่งอย่างยิ่ง; ด้วยอำนาจของความโลภ ความหลง; เป็นความรู้สึกฝ่ายบวก หรือเรียกว่ากิเลสบวก.
- อริยะ:** ไปเสียจากข้าศึก (อริ แปลว่า ข้าศึก, ยะ แปลว่า ไป). อริยะมีหลายความหมาย คือ:
 ถ้าหมายถึงธรรม แปลว่า ธรรมที่ทำให้ไปเสียจากข้าศึก.
 ถ้าหมายถึงบุคคล แปลว่า ไปแล้วจากข้าศึก คือผู้พ้นจากอำนาจของกิเลส.
 ถ้าเป็นชื่อของภาวะหรือ สถานะ แปลว่า ภาวะของจิตที่กิเลสทำอะไรไม่ได้.
 ทั้งหมดนี้เราเรียกกันด้วยคำๆ เดียวว่า ประเสริฐ.
 อริยะคำนี้อาจถูกใช้ปนกับคำว่า อารยะ, อารยะเป็นคำแปลของคำว่า civilized, ส่วนคำว่า อริยะ เป็นคำแปลของคำว่า noble.
- อริยญาธรรม:** ธรรมเป็นเครื่องไปของพระอริยเจ้า; ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ระบุไปยัง “ปฏิจจ-สมุปบาท” ว่าเป็น “อริยญาธรรม”.
- อรุปฌาน:** ความเป็นสมาธิที่มีอรุปธรรมเป็นอารมณ์.
- อรุปภพ:** ภพที่ไม่มีรูปเป็นหลักเกณฑ์ในการกำหนด.

- อรูปายตนะ:** อายตนะที่ไม่มีรูป ความหมายว่าภาวะที่ไม่มีรูปที่เราอาจสัมผัสได้ หรือ รู้สึกได้.
- อรูปาวจรภูมิ:** ภาวะของจิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูป ที่เหนือกว่ากามและรูป.
- อสังขตธรรม:** ธรรมที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง; คือไม่มีอาการเกิด-ดับ เปลี่ยนแปลง; แต่เป็นแดนดับของสังขตธรรมทั้งปวง.
- อหังการ:** การกระทำความสำคัญว่า ฉัน หรือ กู.
- อหังการมมังการมานานุสัย:** ความเคยชินในการกระทำความสำคัญว่า ฉันหรือของฉัน.
- อเสขะ:** จบการศึกษา; หมายถึงผู้อยู่จบพรหมจรรย์ มีอาสวะอันสิ้นแล้ว หมายถึงพระอรหันต์.
- อัตตนิยา:** เนื่องด้วยตน คือเป็นของตน มาคู่กันกับคำว่าอัตตา ซึ่งแปลว่าตน.
- อัตตวาทุปาทาน:** ความยึดมั่นถือมั่น; ที่เป็นเหตุให้กล่าวว่า "ตน".
- อัตตานุกิจฺจ:** การตามเห็นว่าเป็นตัวตน.
- อัปนาภาวนา:** การทำภาวนาขั้นแน่วแน่จนเป็นฉาน.
- อัปนาสมาธิ:** ความเป็นสมาธิที่ถึงขั้นสูงสุด (คือความเป็นฉาน ทั้งรูปฉานและอรูปฉาน).
- อากาसानุญจายตนะ:** อรูปฉานขั้นที่มีการทำในใจว่า "อากาศไม่มีที่สิ้นสุด".
- อากิญจัญญายตนะ:** อรูปฉานขั้นที่มีการทำในใจว่า "ความไม่มีอะไรเป็นสิ่งที่ไม่มีที่สิ้นสุด".
- อานาปานสติ:** ดูรายละเอียดที่หมวดธรรม หน้า ๓๕๕.

๖. องค์ประกอบ: อานาปานสติโดยองค์ประกอบ:

๑. เหตุที่ทำให้ต้องกำหนด คือ ความประสงค์จะดับทุกข์.
๒. เครื่องมือที่ใช้กำหนด คือ สติและธรรมที่เป็นอุปกรณ์แก่สติ เช่น ความเพียร.
๓. อารมณ์สำหรับการกำหนด คือ กาย เวทนา จิต ธรรม.
๔. วิธีกำหนด กำหนดดูธรรมนั้น ๆ ที่มีอยู่ในตน, เห็นแจ้งด้วยตน, วิจัยวิจารณ์ด้วยตน, ปฏิบัติด้วยตนอยู่ทุกครั้งที่หายใจออกเข้า และทุกอิริยาบถ.
๕. ผลที่เกิดขึ้นคือ อินทรีย์ห้า, พละห้า, โพชฌงค์เจ็ด, สมาธิและญาณที่เกิดขึ้นจนสามารถกำจัดกิเลสได้สิ้นเชิง.

๗. ลักษณะ: อานาปานสติโดยลักษณะ:

- ๗.๑ เป็นสมาธิภาวนาที่สงบประณีต ทั้งโดยอารมณ์และการกำจัดกิเลส ไม่น่าหวาดเสียว ไม่น่าขยะเขยง ไม่น่ากลัว.
- ๗.๒ มีลักษณะเป็นธรรมะประจำตัว ปฏิบัติที่ไหน เมื่อไรก็ได้ ไม่ต้องหอบหิ้ววัตถุที่เป็นอารมณ์ หรือนิมิตเหมือนกัมมัฏฐาน-ภาวนาบางแบบ.
- ๗.๓ มีลักษณะนุ่มเอียงไปสู่นิพพานโดยส่วนเดียว.
- ๗.๔ มีลักษณะเป็นธรรมะสมังคี คือมีศีล สมาธิ ปัญญาครบถ้วน อยู่ในระบบแต่ที่ปรากฏชัด คือความเป็นสมาธิแล้วเกิดปัญญา ตัดกิเลส ตัณหา อุปาทานไปตามลำดับ.
- ๗.๕ มีลักษณะเป็นไปทั้งอรัณมณูปนิชฌาน (คือเพ่งอารมณ์เป็นสมาธิ) และลักขณูปนิชฌาน (คือเพ่งลักษณะ เป็นวิปัสสนา) ควบคู่กันไป.

๘. อาการ: อานาปานสติโดยอาการ:

- ๘.๑ มีอาการที่แสดงให้เห็นว่า เป็นสมถะจนถึงกับเป็นฌานในอานาปานสติหมวดที่ ๑ และเป็นสมถะผสมกับญาณในอานาปานสติหมวดที่ ๒,๓ และมีอาการแห่งญาณแท้ในอานาปานสติหมวดที่ ๔ ต่อไปจนกระทั่งถึงอาการแห่งการสิ้นอาสวะ และรู้ว่าสิ้นอาสวะแล้ว.

หมวดธรรม

กาลามสูตร

กาลามสูตร: หลักที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า: ให้ทุกคนถือในการเลือกสิ่งที่จะเชื่อ มีสิบข้อคือ:

๑. *มา อนุสฺสเวณ:* อย่าเชื่อเพราะลัทธิว่าฟังตาม ๆ กันมา.
๒. *มา ปรมุปราย:* อย่าเชื่อเพราะลัทธิว่าทำตาม ๆ กันมา.
๓. *มา อิติกิราย:* อย่าเชื่อเพราะลัทธิว่าเขากำลังเล่าลือกันอยู่กระฉ่อน.
๔. *มา ปิฎกสมุเททานเน:* อย่าเชื่อเพราะว่าข้อความนี้มีที่อ้างอยู่ในปิฎก.
๕. *มา ตกุกเหตุ:* อย่าเชื่อเพราะเหตุว่ามันถูกต้องตามเหตุผลของการคิดอย่างตรรก (logic).
๖. *มา นยเหตุ:* อย่าเชื่อเพราะเหตุว่ามันถูกต้องตามเหตุผลของการคิดทางนย (philosophy).
๗. *มา อากการปริวิตุกเกณ:* อย่าเชื่อด้วยเหตุผลของการตรึกตามอาการ (common sense).
๘. *มา ทิฎฺฐินิขุณณากุขุณฺติยา:* อย่าเชื่อเพราะข้อนี้มันทนได้ต่อการเพ่งของเรา.
๙. *มา ภพฺพุรูปตาย:* อย่าเชื่อเพราะผู้พูดมีลักษณะน่าเชื่อ.
๑๐. *มา สมโณ โน ครุติ:* อย่าเชื่อเพราะว่าสมณะนี้เป็นครูของเรา.

กาลามสูตรไม่ให้เชื่อมงขายโดยอาการสิบอย่างนี้. แต่ให้เชื่อเหตุผลที่แสดงให้เห็นอยู่ในคำกล่าวนั้น ๆ; จนถึงกับว่านำไปลองปฏิบัติดู; เห็นจริงแล้วจึงเชื่อโดยสมบูรณ์.

กุศลกรรมบถสิบ

กุศลกรรมบถสิบ: ทางแห่งกุศลกรรม, ทางทำความดี, กรรมดีอันเป็นทางนำไปสู่สุคติ, แบ่งเป็นสามทางคือ:

๑. **กายกรรมสามคือ:** เจตนาเว้นจากการประทุษร้ายชีวิต, การถือเอาสิ่งของที่ เขาไม่ได้ให้, การประทุษร้ายในของรักของใครของผู้อื่น.
๒. **วจีกรรมสี่คือ:** เจตนาเว้นจากการพูดเท็จ, พูดส่อเสียด, พูดคำหยาบ, พูด เพื่อเจ้อ.
๓. **มโนกรรมสามคือ:** ความไม่คิดเพงเล็งอยากได้ของเขา, ไม่คิดร้ายผู้อื่น และ ความเห็นชอบถูกตามทำนองคลองธรรม.

ขัน्ह้า

ขัน्ह้า: คือ รูปธรรมและนามธรรมที่ถูกแบ่งเป็นห้ากอง ได้แก่:

๑. รูป และสิ่งที่เนื่องกันอยู่กับรูป: รวมเรียกว่า **รูปขัน्ह้า**.
๒. ความรู้สึกที่มาจากสัมผัสทั้งปวง: เรียกว่า **เวทนาขัน्ह้า**.
๓. ความมั่นหมายในเวทนาขัน्ह้า และสิ่งที่เกี่ยวข้องกันกับเวทนาขัน्ह้าทั้งปวง: เรียก ว่า **สัญญาขัน्ह้า**.
๔. ความคิดที่จะเป็นไปตามสัญญาขัน्ह้า และปัจจัยต่างๆที่แวดล้อมกันอยู่: เรียกว่า **สังขารขัน्ह้า**.
๕. ความรู้แจ้งเมื่อมีการกระทบทางอายตนะภายในและภายนอก: เรียกว่า **วิญญาณขัน्ह้า**.

ขัน्ह้าแต่ละขัน्ह้าหรือรวมกันทั้งห้าขัน्ह้า มิได้มีอยู่ตลอดเวลา: แต่เกิดขึ้นตามขั้นตอน แห่งการปรุงแต่งตามกฎอิทัปปัจจยตา: เป็นขั้นตอนตามเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่ง.
 ขัน्ह้าห้าเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทานเข้าไปยึดถือว่าเป็นตัวตน; จนได้นามว่า “**อุปาทาน-ขัน्ह้าห้า**”. เมื่อไม่มีอุปาทานเข้าไปยึดถือเรียกว่า “**ขัน्ह้าห้าล้วน ๆ**”.

ฆราวาสธรรม

ฆราวาสธรรม: ธรรมะสำหรับฆราวาส คือ:

๑. **สัจจะ:** ความจริงใจในสิ่งที่ต้องกระทำ.
๒. **ทมะ:** การบังคับใจให้กระทำสิ่งที่ต้องกระทำให้ดีที่สุด.

๓. *ขันติ*: อุดทนเมื่อเกิดทุกขเวทนาขึ้นมาจากการกระทำ หรือที่เกี่ยวกับการกระทำ (อีกนัยหนึ่งค่านี้อาจแปลว่า ความสมควรที่จะได้รับผลของการกระทำอันเกิดมาจากความอดทนถึงที่สุดก็ได้).

๔. *จาคะ*: สละสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่สังขาร งามะ ขันติ อยู่ตลอดเวลา.

อีกนัยหนึ่งคำว่า ฆราวาสธรรมนี้ อาจจะใช้ให้มีความหมายสูงไปในทางโลกุตระก็ได้; คือ แปลคำคำนี้ว่า ธรรมสำหรับฆราวาสปฏิบัติเพื่อพ้นจากความเป็นฆราวาส; โดยเฉพาะคือ ปฏิบัติอัฐชฎิกมรรค โดยอาศัยธรรมทั้งสี่นี้เป็นหลัก.

บุญกิริยาวัตถุสิบ

บุญกิริยาวัตถุสิบคือ:

๑. ทาน การให้.
๒. ศีล การทำกาย วาจา ให้เรียบร้อย.
๓. ภาวนา การทำจิตให้เจริญ.
๔. การอ่อนน้อมถ่อมตน.
๕. การช่วยเหลือในกรณีที่ควรช่วย.
๖. การให้ส่วนบุญ.
๗. การอนุโมทนาบุญ.
๘. การฟังธรรม.
๙. การสอนธรรม.
๑๐. การทำความเห็นให้ตรง.

ปฏิจจสมุปบาท

ปฏิจจสมุปบาทแบบที่รู้จักกันทั่วไป: มีสิบเอ็ดอาการ สิบสองปฏิจจสมุปบัน-
 ธรรม ดังนี้:

๑. อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร.
๒. สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญาณ.
๓. วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิด นามรูป.
๔. นามรูป เป็นปัจจัยให้เกิด สฬายตนะ.

- ๕. สฬายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิด ผัสสะ.
- ๖. ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา.
- ๗. เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิด ตัณหา.
- ๘. ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิด อุปาทาน.
- ๙. อุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิด ภพ.
- ๑๐. ภพ เป็นปัจจัยให้เกิดชาติ.
- ๑๑. ชาติ เป็นปัจจัยให้เกิด ทุกข์ทั้งปวง.

ปฏิจจนุปบาทแบบพิสดาร: ชื่อว่า อุปนิสตรม เป็นปฏิจจนุปบาท ซ้อนปฏิจจนุปบาท มียี่สิบสามอาการ ยี่สิบสี่ปฏิจจนุปบันทรม ดังนี้:

ปฏิจจนุปบาท ๒๔
(ปฏิจจนุปบาท ซ้อน ปฏิจจนุปบาท)

[ตรัสไว้ในบาลี ๓๓ปสูตร จลนพวรรค ๕:๑๖/๓๕/ ๖๘]

ปฏิจสุมุบาทแบบพิเศษ: มีแปดอาการ เก้าปฏิจสุมุบันนธรรม ดังนี้:

๑. อาศัยอายตนะภายนอก กับอายตนะภายใน ถึงกันเข้า เกิดวิญญาณ.
๒. ธรรมสามประการนี้ ทำหน้าที่ร่วมกันอยู่ เรียกว่า ผัสสะ.
๓. ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา.
๔. เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิด ตัณหา.
๕. ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิด อุปาทาน.
๖. อุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิด ภพ.
๗. ภพ เป็นปัจจัยให้เกิดชาติ.
๘. ชาติ เป็นปัจจัยให้เกิด ทุกข์ทั้งปวง.

โพธิปักขิยธรรม

โพธิปักขิยธรรม: ธรรมเป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้; แบ่งเป็นเจ็ดหมวดคือ สติ-
ปัญญาสี่; สัมมปปธานสี่; อิทธิบาทสี่; อินทรีย์ห้า; พละห้า; โพชฌงค์เจ็ด; อริยมรรค
มีองค์แปด.

สติปัญญาสี่: กำหนดกาย, เวทนา, จิต, ธรรม, โดยเป็นของไม่ใช่ตน.

สัมมปปธานสี่: ประกอบความเพียรในการป้องกันและละอกุศล; ในการสร้างและ
รักษากุศล.

อิทธิบาทสี่: ธรรมทำความสำเร็จในการปฏิบัติคือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา.

พละห้า: ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา.

อินทรีย์ห้า: ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา.

ทั้งสองหมวดนี้ เป็นธรรมที่เป็นอุปกณ์แห่งการปฏิบัติสูงสุด; แต่ถ้าเล็ง
ถึงความเป็นกำลัง เรียกว่า พละห้า; ถ้าเล็งถึงความสำคัญ เรียกว่า
อินทรีย์ห้า.

โพชฌงค์เจ็ด: ธรรมที่ถือว่าเป็นองค์แห่งการตรัสรู้; มีเจ็ด คือ:

๑. สติ: ระลึกถึงธรรมที่ต้องเกี่ยวข้อง.
๒. ธัมมวิจยะ: วิจัยเลือกเฟ้นหาธรรมที่ต้องใช้ในการปฏิบัติ.
๓. วิริยะ: ทำความเพียรในการปฏิบัติ.
๔. ปีติ: พอใจหรืออิมใจตลอดเวลาที่ปฏิบัติ.
๕. ปัสสัทธิ: ความสงบรำงับเพราะการเข้าสู่หรือลงรูปแห่งธรรมทั้งปวง.

๖. สมาธิ: จิตเป็นสมาธิเหมาะสมที่สุดที่จะรู้แจ้งเห็นแจ้ง.

๗. อุเบกขา: รักษาสภาพเช่นนั้นไว้ จนกว่าจะเกิดความรู้แจ้งเห็นแจ้ง.

อริยมรรคมีองค์แปด: เป็นแม่บทประมวลธรรมทั้งหมด มีแปดองค์ คือ:

สัมมาทิฐิ, สัมมาสังกัปปะ สององค์นี้เป็นหมวดปัญญา,

สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ สามองค์นี้เป็นหมวดศีล.

สัมมาวายามะ, สัมมาสติ, สัมมาสมาธิ สามองค์นี้เป็นหมวดสมาธิ.

ทั้งหมดนี้เรียกว่า โปธิปักขิยธรรม หรือ โปธิปักขิยธรรมก็เรียก แปลว่า ธรรมเป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้.

วิโมกข์แปด

วิโมกข์แปด: เป็นธรรมที่ให้พ้นจากอิทธิพลของกิเลสทั้งหลาย ได้แก่:

๑. ผู้มีรูป (ซึ่งเป็นอารมณ์ของสมาธิ) ย่อมเห็นรูปทั้งหลาย (อันเป็นสมาธินิมิตเหล่านั้น).

๒. ผู้ไม่มีสัญญาในรูป ซึ่งเป็นภายใน ย่อมเห็นรูปทั้งหลายอันเป็นภายนอก.

๓. เป็นผู้ไม่มัวใจด้วยความรู้สึกว้า “งาม” เท่านั้น.

๔. เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งรูปสัญญาทั้งหลายโดยประการทั้งปวง: เพราะความดับไปแห่งปฏิมสัญญาทั้งหลาย; เพราะไม่ใส่ใจนานัตตสัญญาทั้งหลาย; เป็นผู้เข้าถึงอากาศานัญจนายณะ; อันมีการทำในใจว่า “อากาศไม่มีที่สิ้นสุด”.

๕. เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากาศานัญจนายณะโดยประการทั้งปวง; เป็นผู้เข้าถึงวิญญานัญจนายณะ; อันมีการทำในใจว่า “วิญญาณไม่มีที่สุด”.

๖. เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งวิญญานัญจนายณะโดยประการทั้งปวง; เป็นผู้เข้าถึงอากิญจัญจนายณะ; อันมีการทำในใจว่า “อะไร ๆ ไม่มี”.

๗. เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งอากิญจัญจนายณะโดยประการทั้งปวง; เป็นผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายณะ; มีภาวะแห่งผู้มีสัญญาก็มิใช่ ผู้ไม่มีสัญญาก็มิใช่.

๘. เพราะก้าวล่วงเสียได้ซึ่งเนวสัญญานาสัญญายณะโดยประการทั้งปวง; เป็นผู้เข้าถึงสัญญาเวทยิตถิโรธ; มีภาวะดับเสียซึ่งสัญญาและเวทนา.

ทั้งหมดนี้เรียกว่าวิโมกข์แปด.

สังโยชน์สิบ

สังโยชน์สิบ: ธรรมเป็นเครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพ เรียกว่าสังโยชน์ มีสิบคือ :

๑. สักกายทิฏฐิ: ความเห็นว่ากายนี้ของตน.

๒. วิจิกิจฉา: ความไม่แน่ใจ ลังเลสงสัยในสิ่งที่ตนถือเอาเป็นที่พึ่ง.

๓. สัมพัทธปรมาสา: การถือเอาความหมายของศีลและพรต ผิดไปจากความหมายที่แท้จริงของศีลและพรตนั้น ๆ.

สามอย่างนี้ผู้ที่ละได้ ย่อมถึงความเป็น *โสดาบัน*. ถ้าละราคะ โทสะ โมหะเพิ่มขึ้นไปได้เป็นพิเศษอีกบางส่วน ย่อมถึงความเป็น *สกิทาคามี*.

๔. กามราคะ: ความกำหนดยินดีในกาม.

๕. ปฏิฆะ: ความกระทบกระทั่งแห่งจิตด้วยอำนาจโทสะ.

ผู้ที่ละได้ทั้งห้าอย่างย่อมถึงความเป็น *อนาคามี*.

๖. รูปราคะ: ความกำหนดยินดีในความสุขอันเกิดจากรูปธรรมล้วน ๆ.

๗. อรูปราคะ: ความกำหนดยินดีในความสุขอันเกิดจากอรูปธรรม.

๘. มานะ: ความสำคัญตนว่ามีอยู่หรือเป็นอยู่อย่างไร (ในการเปรียบเทียบกับผู้อื่น).

๙. อุทธัจจะ: ความหวั่นไหวแห่งจิตเมื่อมีอารมณ์ใหญ่มากระทบ.

๑๐. อวิชชา: ภาวะเต็มของจิตที่ปราศจากความรู้ในสิ่งที่ควรรู้.

ผู้ละได้ทั้งสิบนี้ย่อมถึงความเป็น *พระอรหันต์*.

สัปปริสธรรมเจ็ด

สัปปริสธรรมเจ็ด: เป็นหลักธรรมที่จำเป็นแก่ทุกคน ผู้ประสงค์จะอยู่อย่างไม่มีอุปสรรค แต่มีความเจริญงอกงามก้าวหน้า ทั้งในวิสัยโลกและวิสัยธรรม มีอยู่เจ็ดประการคือ:

๑. *อัมมัญญ*: ความเป็นผู้รู้จักเหตุ ว่าเหตุนี้จะให้เกิดผลอย่างไร.

๒. *อัตถัญญ*: ความเป็นผู้รู้จักผล ว่าผลนี้เกิดมาจากเหตุอะไร.

๓. *อัตตัญญ*: ความเป็นผู้รู้จักสถานะแห่งตนตามวิสัยโลก ว่ามีอยู่หรือเป็นอยู่อย่างไร.

๔. *มัตตัญญ*: ความเป็นผู้รู้จักอัตราที่ถูกต้องพอดีแห่งกรณีนั้น ๆ ที่ตนจะต้องเกี่ยวข้องกับ.

๕. **กาลัญญุ**: ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลาที่เหมาะสมแก่กรณีนั้น ๆ ตามที่ตนจะต้องเกี่ยวข้องกับ.
๖. **ปริสัญญุ**: ความเป็นผู้รู้สิ่งควรรู้ทุกแง่ทุกมุมของสังคมที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องกับ.
๗. **บุคคลปโรปรัญญุ**: ความเป็นผู้รู้สิ่งควรรู้เกี่ยวกับบุคคลแต่ละคน ๆ ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับ.

ผู้ประกอบด้วยคุณธรรมเหล่านี้ ย่อมปราศจากอุปสรรค มีแต่ความเจริญโดยส่วนเดียว.

สัมมัตตะสิป

- สัมมัตตะสิป** : คือภาวะแห่งความถูกต้องสิปประการ. เพิ่มจากความถูกต้องที่เป็นเหตุแปดประการ คืออริยมรรคมีองค์แปด ดังที่ทราบกันอยู่แล้ว อีกสองความถูกต้องซึ่งเป็นผลคือ:
- สัมมาญาณะ** : ความถูกต้องของญาณ (คือความรู้อันเป็นผลของการปฏิบัติ); ซึ่งสรุปไว้เป็นสองชั้นตอนคือ ญาณที่แสดงลักษณะหรือความจริงของธรรมชาติ เรียกว่าหมวดธัมมัญญูติญาณ; ตั้งต้นที่การเห็นอนิจจังไปตามลำดับ และญาณที่เป็นผลของการรู้ความจริงของธรรมชาติ เรียกว่า หมวดนิพพานญาณ ตั้งต้นที่นิพพิทาญาณ และ
- สัมมาวิมุตติ** : การหลุดพ้นที่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ หรือตามหลักพระพุทธานุศาสน์.

สัมมัตตะสิป คือรูปโครงของพระพุทธานุศาสน์ที่สมบูรณ์ทั้งส่วนเหตุและส่วนผล พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบสัมมัตตะสิปว่าเทียบได้กับ “โธวนะ” น้ำล้างบาปของศาสนาพราหมณ์ (ซึ่งเป็นคู่แข่งชั้น) ที่ใช้รดบุคคลหรือซากศพให้หมดบาป.

อีกทางหนึ่งตรัสเปรียบเทียบสัมมัตตะสิปว่าเป็น “วิเรนนะ” คือยาถ่าย หมายถึงถ่ายบาปออกไปหมดสิ้น และเป็น “วมน” คือยาทำให้อาเจียน หมายความว่าอาเจียนบาปออกมาหมด.

เหล่านี้เป็นอุปมาและคุณค่าของสัมมัตตะสิป.

(ดูรายละเอียดจากธรรมโฆษณ์ : สันติภาพของโลก)

อานาปานสติ

- อานาปานสติ: การปฏิบัติจิตตภาวนาที่ใช้ลมหายใจเป็นเครื่องมือ ประกอบด้วย:
- หมวดที่หนึ่ง กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน: รู้จักลมหายใจยาว, รู้จักลมหายใจสั้น, รู้จักลมหายใจเนื่องกับกาย, รู้จักท่าลมหายใจให้สงบรำงับ.
- หมวดที่สอง เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน: รู้จักปิติ, รู้จักสุข, รู้จักปิติและสุขเป็นเครื่องประจักษ์, รู้จักรำงับกำลังของปิติและสุข (รู้จักท่าเวทนาให้สงบรำงับ).
- หมวดที่สาม จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน: รู้จักจิตทุกชนิด, รู้จักทำจิตให้ปราโมทย์, ตั้งมั่นและปล่อยวาง.
- หมวดที่สี่ อัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน: เห็นแจ้งอนิจจัง, เห็นแจ้งวิราคะ, เห็นแจ้งนิโรธะ และ ปฏินิสัสคคะ.

(ดูรายละเอียดจากธรรมโฆษณั: อานาปานสติภาวนา)

ดัชนี

(เลขหน้าที่พิมพ์ด้วยตัวเข้มคือคำอธิบายแม่บทนั้น ๆ)

ก

กฎ

กฎไตรลักษณ์ ๕๑, ๕๓.

กฎธรรมชาติ ๖๗-๘, ๗๑, ๑๑๙, ๑๒๖, ๒๗๐,
๒๘๑, ๒๘๗, ๓๒๑.

กฎปฏิบัติจสุมุปาบท ๓๘, ๑๑๙, ๒๘๓.

กฎอริยสังข์ ๙๒.

กฎอสังขตะ ๑๒๐, ๒๗๕.

กฎอิทัปปัจจยตยา ๓, ๑๓, ๒๐, ๖๓, ๘๙, ๙๐,
๑๑๘, ๒๖๕-๗, ๒๗๘, ๓๑๕-๖, ๓๑๘, ๓๒๒.

กตกรณียโย ๒๙๐.

กรรม ๑-๖, ๑๕, ๑๓๗, ๒๔๓, ๒๘๔, ๒๙๕, ๓๑๗.

กายกรรม ๒.

กุศลกรรม ๗๐.

มโนกรรม ๒.

วจีกรรม ๒.

วิบากกรรม ๓๑๒.

อกุศลกรรม ๗๐.

กรรมขาว ๒, ๑๒๑.

กรรมดำ ๒, ๑๒๑.

กรรมดำขาวเจือกัน ๒.

กรรมไม่ดำไม่ขาว ๑๒๑.

กระแสแห่งปฏิบัติจสุมุปาบท ๙๐, ๙๘, ๑๑๙-๒๒,
๑๓๓, ๑๓๕, ๑๕๖, ๑๕๙, ๒๘๐, ๒๘๓, ๓๐๐.

กัมมณีโย ๒๒๙.

กัมมสังฆา ๑๙๙.

กัมมัญฐานภาวณา ๙๖.

กัมมัสสกตาสังฆา ๒๐๐.

กัลยาณบุณฺชน ๒๓๙.

กัลยาณมิตร ๑๑๒, ๑๔๑, ๑๗๘, ๑๙๓, ๑๙๘,
๒๐๙, ๒๒๖, ๒๒๙, ๒๓๕, ๒๖๒, ๒๙๒, ๒๙๙.

กาม ๗-๑๒, ๒๙๗, ๓๒๘.

กิลเลสฺกาม ๗, ๘, ๑๑.

วัตถุกาม ๗, ๘.

กามคุณ ๗, ๑๖๒, ๑๖๙.

กามฉันทะ ๑๐๐, ๑๐๒.

กามตัณหา ๙๖.

กามธำตุ ๙, ๑๑, ๗๙, ๑๕๗, ๒๓๖, ๒๖๕, ๒๗๕-๖,
๒๙๑.

กามปิงกะ ๑๖๙.

กามภพ ๘, ๙.

กามมูจจา ๑๑.

กามโลก ๑๖๐, ๑๖๖.

กามสุขัลลิกานุโยค ๒๐๕.

กามารมณฺ์ ๑๒, ๑๖๙, ๒๓๖.

กามาวจรภพ ๒๓๕.

กามาวจรภูมิ ๙, ๓๔, ๓๘, ๑๖๖, ๒๓๕, ๒๖๕.

กามุปาทาน ๓๒๖.

กาย ๒๒๐, ๒๒๓, ๒๕๗, ๒๕๙, ๒๖๐.

กายกรรม ๒.

กายคตาสติ ๒๒๓.

กายสังขาร ๒๕๒.

กายสัมผัสสสังขาเวทนา ๑๙๕.

กาลามสูตร ๒๐๐, ๒๐๒.

กิลีส ๑๑, ๑๓-๘, ๒๕, ๔๒, ๔๕, ๖๒-๓, ๙๕-๖,
๑๐๐, ๑๕๗, ๑๖๘, ๑๘๖, ๑๘๘, ๑๙๑, ๑๙๖,
๑๙๘, ๒๐๗, ๒๑๓, ๒๑๔, ๒๑๙, ๒๒๔, ๒๒๖,
๒๓๗, ๒๕๕, ๒๖๔, ๒๖๕, ๒๗๐, ๒๗๑, ๒๙๐,
๒๙๑, ๒๙๔, ๓๐๑, ๓๐๗, ๓๐๘, ๓๑๐, ๓๑๗,
๓๓๒, ๓๓๓, ๓๓๔.

กิลีสกาม ๗, ๘, ๑๑.

กุศลิ ๒, ๒๕, ๑๐๘, ๑๑๐, ๑๘๑, ๒๓๘, ๒๕๕,
๒๕๓, ๒๖๓, ๒๗๔, ๒๙๑, ๓๒๙.

กุศลกรรมบถสิบ ๕, ๘๖, ๘๗, ๑๔๑.

กุศลจิต ๒๔.

กุศลธรรม ๗๐.

กุศลธาตุ ๗๙.

เกพลี ๒๙๐.

แก้วลະ (แก้วลย) ๙๕.

แก้ว “ตา” ๒๗๒, ๒๗๖-๗.

ตติตา ๔๐-๔, ๒๗๒, ๒๗๖, ๒๗๘, ๓๒๐,
๓๓๐.

ทุกขตา ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๓๐.

ธัมมเนียมตา ๔๐, ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๒๐, ๓๓๐.

ธัมมภูจิตตา ๔๐, ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๒๐, ๓๓๐.

สุญญตา ๔๑, ๖๕, ๑๔๓, ๒๗๐-๓, ๒๗๖,
๒๗๘, ๒๙๔, ๓๑๗, ๓๓๐.

อติมมยตา ๔๐, ๙๘, ๑๔๒, ๒๗๒, ๒๗๔-๗,
๒๙๒, ๓๒๙-๓๐.

อนัตตตา ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๓๐.

อนิจจตา ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๓๐.

อิทัปปัจจยตา ๓, ๑๓, ๒๐, ๔๐, ๖๓, ๘๙,
๑๑๖-๘, ๑๒๔, ๑๒๖, ๒๖๕-๗, ๒๗๒,
๒๗๖, ๒๗๘, ๓๒๐-๔, ๓๓๐.

โกฏฐาส ๑๙.

โกระ ๑๔.

ข

ขณิกาวา ๒๐๕.

ขณิกสมาธิ ๒๓๐.

ขันติ ๒๒๖, ๒๕๙, ๓๑๙.

ขันติธรรม ๒๒๖.

ขันธิ์ ๑๙-๒๒, ๖๑, ๘๐, ๑๘๑, ๑๘๓, ๒๖๓,
๓๓๐.

นามขันธิ์ ๘๐.

เบญจขันธิ์ ๒๗๙.

เบญจอุปาทานขันธิ์ ๙๖.

รูปขันธิ์ ๘๐.

วิสุทธิขันธิ์ ๒๑.

สุทธขันธิ์ ๑๙.

อุปาทานขันธิ์ ๔, ๒๑, ๑๗๖, ๒๓๑.

ขันธิ์ห้า ๑๑๙, ๑๕๔, ๑๘๑, ๒๔๓, ๓๐๕, ๓๒๗.

ขีณาชาติ ๒๙.

ขีณาสโว ๒๙๐.

เขมะ ๒๖๓.

ค

คติ

ทุกคติ ๖, ๘๔.

สุคติ ๖, ๒๓๕.

คติแห่งภพ ๖๕.

คันธัตถมหา ๔๖.

คัพภนิกขมนะ ๒๗.

เคหสิตสุข ๒๖๔.

ข

ขรราวาส ๒๕๐.

ขานสัมพันธ์สชาเวทนา ๑๙๕.

จ

จรรยา ๑๔๙.

จลลัทธิ ๒๐๐.

จักรวาล ๑๕๙.

จักขุสัมพันธ์สชาเวทนา ๑๙๕.

จักขุ ๑๗๕.

จาคะ ๕๖-๗, ๒๒๖, ๒๕๙, ๓๑๙.

จาคานุสสติ ๒๒๓.

จิต ๒๓-๖, ๖๓, ๑๘๐, ๑๘๖, ๑๙๓, ๑๙๔, ๑๙๕,

๒๒๐, ๒๒๓, ๒๒๔-๕, ๒๓๑, ๒๓๓, ๒๕๓,

๒๕๘-๖๐, ๒๖๒, ๒๖๕, ๒๗๔, ๒๘๒-๔, ๒๙๗,

๓๐๓, ๓๑๓, ๓๓๓.

กุศลจิต ๒๔.

ภวังคจิต ๒๔.

โลกียจิต ๒๔-๕.

โลกุตตรจิต ๒๔-๕.

อกุศลจิต ๒๔.

อพยगतจิต ๒๔.

อวิชชนจิต ๒๔.

เอกัคคตาจิต ๒๒๘, ๒๓๔.

จิตตภาวนา ๒๖, ๑๐๐, ๑๑๓, ๑๗๘.

จิตตสิกขา ๒๕๗.

จิตธาตุ ๒๓.

จินตามยปัญญา ๑๓๓.

จuti ๑๗๖.

จตุปปัตตญาณ ๑๗๖.

เจตภูต ๓๓, ๒๗๘, ๓๐๗.

เจตสิก ๒๓, ๒๕, ๒๖, ๓๕.

เจตสิกธรรม ๑๘๘, ๒๒๒, ๓๐๓.

เจโตวิมุตติ ๑๔๓, ๑๙๑, ๒๙๑.

เจโตสมาธิ ๒๓๐.

ฉ

ฉันทราคะ ๑๘๓, ๓๒๕, ๓๒๘.

ช

ชาครธรรม ๒๒๒.

ชานนา ๑๓๐.

ชาติ ๒๗-๓๒, ๓๒๙, ๓๓๒.

ชีวสัมพันธ์สชาเวทนา ๑๙๕.

ชีวิ ๓๓.

ชีวิติ ๓๓-๙, ๓๒๙.

ชีโว ๒๔, ๓๓, ๒๗๘, ๓๐๗.

ฉ

ฉาน ๒๓๐, ๒๓๓.

รูปฉาน ๒๓๐.

อรุปฉาน ๒๓๐, ๓๑๕-๖.

ญ

ญาณ ๑๒๙, ๑๗๕, ๑๘๕, ๑๘๖, ๑๙๙, ๓๒๙.

จตุปปัตตญาณ ๑๗๖.

ไตรลักษณ์ญาณ ๓๒๙.

อัมมัญญิตินิยาม ๔๐, ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๒๐,
๓๓๐.
นิพพานญาณ ๓๒๔.
บุพเพนิวาสานุสสติญาณ ๑๗๖.
ภาวิตญาณ ๓๖, ๑๕๐, ๑๗๖.
มรรคญาณ ๑๒๖, ๑๙๑.
มัจฉาญาณ ๓๐๒.
ยถาภูตญาณ ๑๙๒.
วิจักขณญาณ ๑๒๕-๖.
วิปัสสนาญาณ ๑๑, ๑๘, ๒๑, ๙๓, ๑๖๙,
๑๙๗, ๒๖๗, ๒๗๗.
สี่ัญชาตญาณ ๗, ๓๖, ๗๕, ๑๐๓, ๑๗๖,
๑๘๘, ๒๐๗, ๒๒๐, ๒๔๙, ๒๖๑, ๒๗๙,
๓๐๗-๙, ๓๑๑, ๓๒๗, ๓๓๓.
สัมมาญาณ ๓๑๘.
อญาณะ ๓๐๒.
อนัตตานุปัสสนาญาณ ๓๑๑.
อรหัตตมรรคญาณ ๑๐๘.
อริยมรรคญาณ ๑๓๐, ๑๖๘.
อสาธารณญาณ ๒๘๒.
อัญญาณะ ๓๐๒.
อาสาวิขยญาณ ๑๗๖.
ญาณทัสสนะ ๑๙๒, ๒๖๗, ๒๘๘, ๓๓๐.

ศ

ตถตา ๔๐-๔, ๒๗๒, ๒๗๖, ๒๗๘, ๓๒๐, ๓๓๐.
ตถา ๘, ๑๘๘.
ตถาคต ๔๑, ๔๓, ๒๙๐.
ตถาคตโพธิสัตถา ๒๐๐.
ตทังคนิพพาน ๙๖.
ตทังควิมุตติ ๑๙๑, ๒๗๖.
ตณหา ๔, ๕, ๗, ๒๙-๓๑, ๓๗, ๓๘, ๔๕-๕, ๖๑,

๖๓-๔, ๗๔, ๙๖, ๑๑๑, ๑๕๘, ๑๘๗, ๑๙๒,
๑๙๕-๘, ๒๑๔, ๒๒๖, ๒๓๕, ๒๓๗-๙, ๒๖๑,
๒๘๕, ๓๑๐, ๓๑๖, ๓๒๒, ๓๒๕-๓๐.
กามตัณหา ๔๖.
คันธตัณหา ๔๖.
อัมมตัณหา ๔๖, ๒๙๓.
โผฏฐัพพตัณหา ๔๖.
ภวัตตัณหา ๔๖, ๑๕๘, ๓๓๓.
รสตัณหา ๔๖.
รูปตัณหา ๔๖.
วิภวตัณหา ๔๖.
สีทตัณหา ๔๖.

“ตา”

ตถิตา ๔๐-๔, ๒๗๒, ๒๗๖, ๒๗๘, ๓๒๐,
๓๓๐.
ทุกขตา ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๓๐.
อัมมนิยามตา ๔๐, ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๒๐, ๓๓๐.
อัมมัญญิตตา ๔๐, ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๒๐, ๓๓๐.
นัตถิตา ๑๒๓, ๒๘๐.
นิริตตา ๒๘๐, ๓๒๒.
ปรมาณุตตรสุญญตา ๑๕๑.
ภาวิตถตา ๑๕๔.
ยถาปัจจุยปวัตตนา ๓๒๐.
สุญญตา ๔๑, ๖๕, ๑๕๓, ๑๗๐-๓, ๒๗๖,
๒๗๘, ๒๙๔, ๓๑๗, ๓๓๐.
อติมมยตา ๔๐, ๙๘, ๑๕๒, ๒๗๒, ๒๗๕-
๗, ๒๙๒, ๓๒๙-๓๐.
อนัญญถตา ๔๐, ๓๒๐.
อนัตตตา ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๓๐.
อนิจจตา ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๓๐.
อวิตถตา ๔๐, ๓๒๐.
อติถิตา ๑๒๓, ๒๘๐.
อิทัปปัจจุยตา ๓, ๑๓, ๒๐, ๔๐, ๖๓, ๘๙,
๑๑๖-๘, ๑๒๔, ๑๒๖, ๒๖๕-๗, ๒๗๒,

๒๗๖, ๒๗๘, ๓๒๐-๔, ๓๓๐.

ตามะ ๔๗.

ตาทิ ๒๕๐.

ไตรลักษณ์ ๕๐-๕, ๑๘๕, ๒๗๑, ๒๙๒, ๒๙๔,

๒๙๙, ๓๑๐, ๓๒๙.

ไตรลักษณ์ญาณ ๓๒๙.

ไตรสิกขา ๒๕๐, ๒๙๒, ๒๙๖.

ณ

ถีนมิทระ ๑๐๐, ๑๐๒.

พ

พมะ ๒๑๕, ๒๔๙, ๓๑๙.

ทัฬหสัมภาระ ๒๐.

พาน ๕๖-๖๐.

ปริกรมทาน ๕๗.

วัตถุทาน ๕๗.

สุญญตาทาน ๕๗.

อภียทาน ๕๗.

ปฏิฐธรรม ๙๖, ๒๓๑.

ปฏิฐิ ๑๑๑, ๑๙๖, ๒๐๐, ๒๐๒, ๒๑๕, ๒๒๖,

๒๖๕, ๓๒๕-๖, ๓๒๘.

นัตถิกปฏิฐิ ๒๗๑, ๒๗๙-๘๐.

บุพพันตานปฏิฐิ ๑๒๑.

ภาปฏิฐิ ๓๓๓.

มัจฉาปฏิฐิ ๕๙, ๘๐, ๑๐๔-๗, ๑๑๑, ๑๒๑,

๑๖๘, ๑๘๖-๗, ๑๙๙, ๒๐๒, ๒๓๘, ๒๕๔,

๒๖๓, ๒๘๐, ๓๐๒, ๓๐๗-๘, ๓๑๐, ๓๒๕.

สังกายปฏิฐิ ๑๒๑.

สัมมาปฏิฐิ ๑๑, ๕๙, ๑๐๘, ๑๑๐-๒, ๑๑๕,

๒๐๐-๒, ๒๑๑, ๒๑๘, ๒๓๕, ๒๓๙, ๒๕๐,

๒๕๔, ๒๖๑, ๒๖๓, ๒๖๘, ๒๗๙, ๒๙๖,

๒๙๘, ๓๑๐, ๓๑๘, ๓๒๒.

สี่สสทปฏิฐิ ๒๗๙-๘๐, ๒๘๕.

สาสวสัมมาปฏิฐิ ๒๓๘.

อนัตตานุปฏิฐิ ๒๗๙.

อนาสวสัมมาปฏิฐิ ๒๓๘.

อัตตานุปฏิฐิ ๑๒๑, ๓๐๘, ๓๓๐.

อุจเฉทปฏิฐิ ๒๗๙.

ปฏิฐุปาทาน ๓๒๖.

ทุกขี ๓๘, ๔๕-๘, ๕๑, ๖๑-๖, ๙๑, ๙๘, ๑๕๙,

๑๖๘, ๑๗๑, ๑๗๓, ๑๗๖-๗, ๑๘๕-๘, ๑๙๐,

๑๙๓, ๑๙๗-๘, ๒๐๑, ๒๐๕, ๒๐๗-๙, ๒๒๒,

๒๒๕-๖, ๒๓๒, ๒๔๒-๓, ๒๔๕, ๒๕๐, ๒๕๘-

๖๒, ๒๖๔-๖, ๒๗๐-๒, ๒๗๔, ๒๘๐, ๒๘๓,

๒๘๗-๘, ๒๙๓-๔, ๒๙๖-๓๐๓, ๓๐๕-๖, ๓๐๙-๑๐,

๓๑๕-๖, ๓๑๘, ๓๒๑-๓, ๓๒๕-๓๐.

ทุกขตา ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๓๐.

ทุกขนิโรธ ๒๙๙.

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ๒๙๙.

ทุกขเวทนา ๑๙๓, ๑๙๕-๖.

ทุกขัง ๕๑, ๖๕, ๙๐, ๑๕๙-๖๐, ๑๘๗-๘, ๒๓๒,

๒๓๕, ๒๖๗, ๒๘๑, ๒๘๓, ๒๘๖, ๒๙๙, ๓๒๐.

ทุกขันตักิริยา ๒๐๘.

ทุกขินทริย์ ๑๙๕.

ทุกขิติ ๖, ๘๕.

เทวดานุสสติ ๒๒๓.

เทวโลก ๑๕๘, ๒๓๕.

โหมนัส ๒๒๕, ๒๗๔.

โหมนัสสินทริย์ ๑๙๕.

โทสะ ๑๓-๔, ๑๐๐, ๑๐๖, ๑๙๗, ๓๓๒.

อ

ธรรม ๖๗-๗๖, ๑๒๕, ๑๗๓, ๑๗๕, ๑๘๕, ๒๑๐,
๒๑๖, ๒๒๓, ๒๓๓, ๒๔๗-๘, ๒๕๓, ๒๕๕,
๒๖๐, ๒๖๒, ๒๘๒, ๒๙๔, ๒๙๘, ๓๐๓, ๓๐๕,
๓๑๑, ๓๓๐.
กุศลธรรม ๗๐.
ขันติธรรม ๒๒๖.
เจตสิกธรรม ๑๘๘, ๒๒๒, ๓๐๓.
ชาครธรรม ๒๒๒.
ทัญญูธรรม ๙๖, ๒๓๑.
นามธรรม ๖๙, ๒๔๒.
นิพพานธรรม ๑๗๑.
นิสสรณธรรม ๓๐๐.
บรมธรรม ๑๒๓.
ปฏิจจสมุปป็นนธรรม ๗๒, ๙๐-๑, ๑๑๖-๗.
ปฏิบัติธรรม ๖๗-๘.
ปฏิเวธธรรม ๖๗-๘.
ปรมาตถธรรม ๖๙, ๑๑๙, ๑๒๓-๘.
ปริยัติธรรม ๖๘.
ปัจจุบันธรรม ๓.
โพธิปักขิยธรรม ๓๙, ๙๘, ๑๔๓, ๑๗๙,
๒๗๒, ๒๙๕, ๒๙๖, ๒๙๘.
โมกขธรรม ๑๗๑.
รชนียธรรม ๑๖.
รูปธรรม ๖๙, ๑๔๒, ๓๕๑-๖, ๓๑๘.
โลกธรรม ๑๖๖, ๑๖๙.
โลกิยธรรม ๖๙, ๗๖, ๑๖๕-๗๐, ๑๗๓,
๒๑๖, ๒๗๔.
โลกุตตรธรรม ๖๙, ๗๖, ๑๗๑-๔.
วิราครธรรม ๓๒๙.
วิหารธรรม ๒๙๗.
ศาสนธรรม ๒๐๖.
ศีลธรรม ๖๙, ๗๖, ๒๑๖-๒๑, ๒๓๙, ๓๓๓.

สนันตนธรรม ๘๔, ๒๓๖.

สภาวะธรรม ๖๗.

สมณธรรม ๒๓๓.

สังขตธรรม ๑, ๕, ๑๐, ๒๘, ๓๕, ๔๐-๑,
๖๘-๙, ๗๓, ๘๕, ๘๙, ๙๒, ๑๐๗, ๑๑๐,
๑๑๓, ๑๑๖, ๑๓๒, ๑๓๔, ๑๓๖, ๑๕๖,
๑๖๒, ๑๖๕, ๑๖๘, ๑๘๐, ๑๘๒, ๒๐๔,
๒๓๕, ๒๓๘, ๒๔๔, ๒๖๑, ๒๖๕-๖, ๒๖๙,
๒๗๕, ๒๘๑, ๒๘๕-๗, ๒๙๗-๙, ๓๑๐,
๓๑๕.

สังขารธรรม ๕, ๑๐, ๘๕, ๙๒, ๑๐๗, ๑๓๖,
๑๙๐, ๒๖๑, ๒๖๓, ๒๖๕-๖, ๒๘๓, ๒๘๕,
๓๐๒-๔, ๓๑๐, ๓๑๕, ๓๒๙.

สังจธรรม ๗๖, ๑๒๓.

สัทธรรม ๒๐๔.

สัพปายธรรม ๑๔๗, ๑๙๘, ๒๓๒, ๒๓๔,
๒๖๘.

สัพปุริสธรรม ๓๑๕.

อกุศลธรรม ๗๐.

อธรรม ๖๘.

อนัตตาธรรม ๒๘๑.

อพยากตธรรม ๗๐, ๓๑๕.

อมตธรรม ๓๓, ๙๕, ๑๒๓, ๑๗๑.

อริยญายธรรม ๓๙.

อสังขตธรรม ๓๓-๕, ๔๐, ๖๗-๗๐, ๗๓,
๘๙, ๑๒๓, ๑๖๒, ๑๗๑-๒, ๑๘๑, ๑๘๕-๖,
๓๑๕-๖.

อายุตนิกธรรม ๒๙๔.

อุปนิสธรรม ๑๑๖-๗.

อุปาทานิยธรรม ๙๓, ๑๗๓, ๓๓๐.

ธรรมกาย ๖๘.

ธรรมจริยา ๑๔๐.

ธรรมทาน ๕๗.

ธรรมธาตุ ๖๘, ๘๐.

ธรรมปீติ ๑๐๓.

ธรรมวินัย ๑๓๙, ๒๐๕, ๒๔๙-๕๐.

ธรรมสมาธิ ๑๐๓.

ธรรมะสี่เกลอ ๑๒, ๓๒๔.

ธรรมาธิษฐาน ๑๕๐.

ธัมม

ธัมมกาโม ๔๖.

ธัมมตันหา ๔๖, ๒๙๓.

ธัมมนันทิ ๔๖, ๗๓, ๑๙๒.

ธัมมนิยามตา ๔๐, ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๒๐, ๓๓๐.

ธัมมปீติ ๑๐๓.

ธัมมวิจย ๒๕๘.

ธัมมวินัย ๑๓๙, ๒๐๕, ๒๔๙-๕๐.

ธัมมสมังคี ๒๙๗.

ธัมมสมาธิ ๔๓, ๒๓๐.

ธัมมัญญูจิตตา ๔๐, ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๒๐, ๓๓๐.

ธัมมัญญูจิตปัญญา ๓๒๕.

ธัมมัสสาทะ ๑๙๒.

ธัมมาทาส ๗๒.

ธัมมานุสติ ๒๒๓.

ธัมมายตนะ ๓๑๔.

ธาตุ ๒๓, ๖๓, ๖๘, ๗๗-๘๓, ๑๒๕, ๑๘๐-๑, ๒๔๑, ๒๖๓, ๒๗๘, ๒๘๐, ๒๘๔, ๓๐๓, ๓๑๓, ๓๑๖.

กามธาตุ ๙, ๑๑, ๗๙, ๑๕๗, ๒๓๖, ๒๖๕, ๒๗๕-๖, ๒๙๑.

กุศลธาตุ ๗๙.

จิตธาตุ ๒๓.

ธรรมธาตุ ๖๘, ๘๐.

นามธาตุ ๗๘.

นิพพานธาตุ ๗๘, ๒๙๑.

นิโรธธาตุ ๗๙, ๒๓๖, ๒๖๕, ๒๗๕-๖, ๒๘๗, ๒๙๑, ๓๑๕.

มนโอธาตุ ๘๐.

รูปธาตุ ๗๘-๘๐, ๑๕๗, ๒๓๖, ๒๖๕, ๒๙๑.
โลกธาตุ ๑๕๙.

วิชาธาตุ ๗๙, ๑๗๖.

วิญญาณธาตุ ๒๕, ๓๗, ๗๗, ๑๘๐, ๒๕๕.

สังขตธาตุ ๗๗, ๗๙, ๘๑-๒, ๒๘๗.

สุญญตธาตุ ๗๙.

อกุศลธาตุ ๗๙.

อพยगतธาตุ ๗๙.

อรูปรธาตุ ๑๕๗, ๒๓๖, ๒๖๕, ๒๗๕-๗, ๒๙๑, ๓๑๕.

อวิชาธาตุ ๗๙.

อสังขตธาตุ ๖๓, ๗๗-๙, ๘๑-๒.

ธาตุหก ๓๗, ๗๙, ๘๙, ๙๒, ๑๒๕, ๑๕๕, ๑๕๖.

น

นร ๑๕๓.

นรก ๘๕-๘, ๑๘๘, ๑๙๕, ๓๑๗.

นัตถิกทัญญู ๒๗๑, ๒๗๙-๘๐.

นัตถิตา ๑๒๓, ๒๘๐.

นันทิ ๗, ๘, ๓๒๕.

นันทิราคะ ๑๖, ๕๕, ๘๑.

นาม

นามขันธ ๘๐.

นามธรรม ๖๙, ๒๕๒.

นามธาตุ ๗๘.

นามรูป ๕, ๕๒, ๘๙-๙๕, ๑๘๑-๒, ๑๘๗, ๓๑๗.

นิชฌามปฏิปทา ๒๐๕.

นิตยลักษณะ ๒๐.

นิพพัตติ ๒๗.

นิพพาน ๓๖-๗, ๕๓, ๕๕, ๖๘, ๙๕-๙, ๑๒๒, ๑๗๓, ๑๗๕, ๑๗๗, ๑๘๐, ๑๘๗-๘, ๑๙๐-๑, ๒๐๕,

๒๑๕-๖, ๒๒๐, ๒๒๕-๖, ๒๒๘, ๒๓๐, ๒๓๔,
๒๓๖-๗, ๒๓๙, ๒๔๒, ๒๔๔, ๒๕๐, ๒๕๒,
๒๕๙-๖๐, ๒๗๒, ๒๗๔, ๒๗๙-๘๐, ๒๘๓,
๒๘๘, ๒๙๖, ๒๙๘, ๓๐๐, ๓๑๔, ๓๒๕, ๓๒๗-๙.

ตังคณิพพาน ๙๖.

วิกขัมภนนิพพาน ๙๖.

สมุจเจทนิพพาน ๙๖.

สอุปาทีเสสนิพพาน ๙๕.

สันทิฏฐิกนิพพาน ๓๒๗.

สามายิกนิพพาน ๙๖.

อนุปาทีเสสนิพพาน ๙๖, ๒๗๖.

นิพพานกาโม ๒๙๙.

นิพพานญาณ ๓๒๙.

นิพพานธรรม ๑๗๑.

นิพพานธาตุ ๗๘, ๒๙๑.

นิพพานายตนะ ๓๑๔.

นิพพิทา ๑๙๒, ๒๘๓-๔.

นิรัตตา ๒๘๐, ๓๒๒.

นิรามิสสุข ๒๖๔, ๒๖๘.

นิริย ๘๔.

นิริยโลก ๑๕๙.

นิโรธ ๓, ๑๐๒, ๑๙๐.

นิโรธธาตุ ๗๙, ๒๓๖, ๒๖๕, ๒๗๕-๖, ๒๘๗,
๒๙๑, ๓๑๔.

นิโรธะ ๓๐, ๑๗๙, ๒๒๓, ๒๙๘.

นิวรรณ์ ๑๐๐-๔, ๒๓๒-๓, ๒๖๕, ๓๐๒, ๓๐๖.

นิวัตตะ ๓๓๓.

นิสสรณธรรม ๓๐๐.

เนกขัมมสิตสุข ๒๖๔.

เนวสัณฺญานาสัณฺญายตนะ ๓๑๔.

ป

ปรมธรรม ๑๒๓.

ปกริกรรมสมาธิ ๒๓๐.

ปวช ๒๕๐.

บัณฑิต ๑๗๘.

บัณฑิตสุข ๒๖๕.

บาป ๑๐๕-๙, ๒๗๔, ๒๗๙, ๒๙๑.

บุคคล ๓๓, ๓๐๗.

บุคคลาธิษฐาน ๑๕๙.

บุญ ๓, ๑๑๐-๕, ๒๔๙, ๒๕๓, ๒๗๔, ๒๗๙,
๒๙๑, ๓๒๙.

บุญกิริยาวัตถุสิบ ๑๑๓.

บุญญเขต ๒๕๙.

บุรุษ ๓๓, ๓๐๗.

สัตว์บุรุษ ๓๘, ๔๘, ๖๘, ๗๔-๕, ๘๐, ๙๖,
๙๘, ๑๐๖, ๑๒๑, ๑๕๘, ๑๗๓, ๑๗๘,
๑๙๓, ๒๐๒-๓, ๒๑๙, ๒๖๒, ๒๗๐, ๒๗๙,
๒๘๙, ๓๐๕-๖, ๓๓๓.

อสัตว์บุรุษ ๓๘, ๒๐๓.

เบญจขันธ์ ๒๗๙.

เบญจอุปาทานขันธ์ ๙๖.

ป

ปชา ๑๕๔.

ปฏิขสัมผัส ๑๓๕.

ปฏิฆานุสัย ๑๙๗.

ปฏิจจสมุปบาท ๒, ๔, ๕, ๘, ๒๐, ๒๙, ๓๘,
๔๑, ๖๘, ๗๐, ๙๐-๑, ๙๘, ๑๑๖-๒๒, ๑๓๔-๕,
๑๓๗, ๑๔๐, ๑๕๑-๒, ๑๕๖, ๑๖๐, ๑๗๖,
๑๘๔, ๑๙๒-๓, ๒๓๖, ๒๓๙, ๒๔๑, ๒๔๓,
๒๘๐, ๒๘๓, ๓๐๐, ๓๐๓-๔, ๓๑๐, ๓๒๐.

- กฎปฏิจางสมุปบาท ๓๘, ๑๑๙, ๒๘๓.
 การแสแห่งปฏิจางสมุปบาท ๙๑, ๑๑๙.
 ปฏิจางสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร ๙๓, ๑๑๗.
 ปฏิจางสมุปบาทฝ่ายสมุทวาร ๑๑๗, ๑๒๐, ๑๒๒, ๑๖๕, ๑๘๓.
 ปฏิจางสมุปบันธรรม ๗๓, ๙๐-๑, ๑๑๖-๘.
 ปฏินิสัสคคะ ๑๖๓.
 ปฏิบัติ ๑๓๙, ๒๐๕.
 ปฏิบัติธรรม ๖๘.
 ปฏิบัติศาสนา ๒๐๕.
 ปฏิปทา ๑, ๒๕๗.
 ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ๒๙๙.
 นิชฌามปฏิปทา ๒๐๕.
 มัคคปฏิปทา ๒๐๕.
 มัชฌิมาปฏิปทา ๒๐๕, ๒๙๖, ๓๒๐, ๓๒๒.
 วัฏฏคามินีปฏิปทา ๒๑๖.
 วิวัฏฏคามินีปฏิปทา ๒๑๖.
 อาคาพหปฏิปทา ๓๑๔.
 ปฏิปักขณัย ๒๕.
 ปฏิเวธ ๑๓๙, ๒๐๕.
 ปฏิเวธธรรม ๖๗-๘.
 ปฏิเวธศาสนา ๒๐๖.
 ปโยคะ ๑.
 ปรมัตถธรรม ๖๙, ๑๑๙, ๑๒๓-๘.
 ปรมัตถสังขจะ ๕๑, ๗๔, ๑๒๖.
 ปริมาณุตตรสุญญตา ๑๕๑.
 ปริกขินภวสังโยชน ๒๙๐.
 ปริกัมภภาวนา ๒๒๙.
 ปริยัติ ๕๔, ๑๓๙, ๒๐๕.
 ปริยัติธรรม ๖๘.
 ปริยัติศาสนา ๒๐๕.
 ปริเยสนา ๘.
 ปริสุทโธ ๒๒๙.
 ปลิโพธิ ๑๐๐, ๔๒๙.
 ปทานะ ๒๑๕.
 ปัจจยาการ ๑๑๖, ๓๒๑.
 ปัจจัตตะ ๙๖.
 ปัจจุบันธรรม ๓, ๗๐.
 ปัจเจกพุทธะ ๑๕๐.
 ปัญญา ๑๒, ๕๕, ๖๔-๕, ๑๒๐, ๑๒๙-๓๓, ๑๔๙, ๑๗๕, ๑๘๓, ๑๘๘, ๒๐๒, ๒๑๒, ๒๑๔-๕, ๒๒๒, ๒๒๔, ๒๒๖.
 จินตมยปัญญา ๑๓๓.
 ภาวนามยปัญญา ๑๓๑.
 ยถากุตสัมมัมปัญญา ๒๑๔.
 โลภยปัญญา ๑๓๐.
 โลกุตตรปัญญา ๑๓๐.
 วิปัสสนาปัญญา ๒๓๑, ๒๓๓.
 สุตมยปัญญา ๑๓๑.
 ปัญญาธิกะ ๒๐๕.
 ปัญญาวิมุตติ ๑๕๓, ๑๙๑.
 ปัญญาสมาธิ ๒๓๐.
 ปัญญาสิกขา ๒๕๗.
 ปัสสนา ๑๗๕.
 ปัสสัทธิ ๒๕๘.
 ปาปกาตมา ๑๐๗.
 ปาปมิตร ๑๐๗.
 ปิยรูป ๔๗.
 ปีติ ๒๕๒, ๒๕๘, ๒๖๘.
 ปุคค ๑๕๕.
 ปุญญกาตมา ๑๑๒.
 ปุญญานุสติ ๑๐๘.
 ปุญญาภิสังขาร ๒๔๒.
 ปุถุชน ๒๖๓.
 ปุพพันตานุทสิ ๑๒๑.
 ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ๑๗๖.
 ปุริส ๑๕๕.
 ไปโนพภวิกา ๒๙.

โปส ๑๕๔.

ผ

ผล ๕๔, ๒๑๕, ๓๑๖.

ผัสสะ ๔๓, ๕๖, ๕๘, ๖๔-๕, ๙๑, ๑๒๐-๑, ๑๒๖,
๑๓๔-๘, ๑๘๒, ๑๘๘, ๑๙๔-๗, ๒๒๕, ๓๐๔,
๓๑๑, ๓๒๒-๓.

ผัสสาयตนะพรหมจรรย์ ๑๔๒.

ผุสนา ๑๓๔.

โผฏฐัพพะ ๓๑๔.

โผฏฐัพพัตถมา ๕๖.

พ

พยาบาท ๑๐๐, ๑๐๒.

พยุฬหะ ๒๔๗.

พรหม ๑๔๐.

พรหมจรรย์ ๑๑๓, ๑๑๘, ๑๒๑, ๑๓๙-๔๓, ๑๙๒,
๒๐๔, ๒๐๙, ๒๑๒-๓, ๒๑๕, ๒๔๘, ๒๕๐,
๒๕๗, ๒๙๔, ๒๙๖, ๒๙๙, ๓๐๘.

อนาคาริกพรหมจรรย์ ๑๔๐.

อคาริกพรหมจรรย์ ๑๔๐.

อาทิพรหมจรรย์ ๑๑๗-๘, ๑๕๐.

พรหมโลก ๑๕๙, ๒๓๕.

พระปาฏิโมกข์ ๒๕๗.

พระพุทธเจ้า ๔๑, ๒๔๙, ๒๕๘, ๒๙๓, ๒๙๙.

พระพุทธศาสนา ๒๔๙, ๒๘๐.

พระสี่ทรรณ ๓๓๔.

พระอริยเจ้า ๕๑, ๕๗, ๑๔๗-๘, ๑๕๕, ๑๕๘,

๑๖๘, ๑๙๓, ๑๙๕, ๒๐๒, ๒๑๒, ๒๔๗, ๒๖๘,

๒๙๖-๗, ๓๐๑, ๓๐๖.

พวงแพ (อุลุมปิถ) ๗๒.

พหูสูต ๔๓.

พัฒนา ๑๔๔-๘, ๒๕๓, ๒๖๒, ๒๘๗.

พาลชน ๖๘.

พาลสุข ๒๖๓.

พุทธพหุลานุสาสนี ๕๐.

พุทธศาสตร์ ๒๐๓, ๒๖๑.

พุทธศาสนา ๒๖๙-๘๐, ๒๙๒.

พุทธะ ๑๔๙-๕๓.

ปัจเจกพุทธะ ๑๕๐.

สัมมาสัมพุทธะ ๑๕๐.

สุดพุทธะ ๑๕๐.

อนุพุทธะ ๑๕๐.

พุทธานุสติ ๒๒๓.

โพชฌงค์ ๒๕๘, ๓๐๑.

โพธิ ๓๖, ๑๕๑, ๑๗๕, ๑๘๘.

โพธิปักขิยธรรม ๓๙, ๙๘, ๑๔๓, ๑๗๙, ๒๗๒,
๒๙๕, ๒๙๖, ๒๙๘.

ภ

ภพ ๒๗, ๑๕๙, ๑๖๗, ๑๙๖, ๒๓๒, ๒๓๕, ๒๓๘,
๒๔๓, ๓๒๖.

กามาวจรภพ ๒๓๕.

รูปภพ ๒๓๐.

อรูปภพ ๒๓๐.

ภว ๒๗.

ภวัตถมา ๕๖, ๑๕๘, ๓๓๓.

ภวทัญญู ๓๓๓.

ภวังคจิต ๒๔.

ภาคะ ๑๙.

ภาวนา ๕๕, ๑๕๕.

กัมมัฏฐานภาวนา ๙๖.
 จิตตภาวนา ๒๖, ๑๐๐, ๑๑๓, ๑๗๘.
 บริกัมมภาวนา ๒๒๙.
 วิปัสสนาภาวนา ๑๓๐.
 สมถภาวนา ๒๒๘.
 สมาธิภาวนา ๑๗๘.
 อนุสสติภาวนา ๒๓๓.
 อัปปนาภาวนา ๒๒๙.
 อานาปานสติภาวนา ๙๘, ๒๓๑.
 อุปจารภาวนา ๒๒๙.

ภาวนามยปัญญา ๑๓๑.
 ภาวิตตุดา ๑๔๔.
 ภาวิตญาณ ๓๖, ๑๕๐, ๑๗๖.
 ภาวิตสมาธิ ๒๒๙.
 ภิกขุสงฆ์ ๒๔๘.
 ภิกขุณีสงฆ์ ๒๔๘.
 ภูมิ ๒๓๘.
 กามาวจรภูมิ ๙, ๓๔, ๓๘, ๑๖๖, ๒๓๕,
 ๒๖๕.
 รูปาวจรภูมิ ๓๔, ๑๕๗, ๑๖๖, ๒๓๕, ๒๖๕.
 โลกุตตรภูมิ ๙, ๓๔, ๒๖๕.
 อบายภูมิ ๘๔.
 อรูปาวจรภูมิ ๓๔, ๑๕๗, ๑๖๖, ๒๓๕, ๒๖๕.
 ภูริ ๑๒๙.

ม

มทะ ๓๐๒.
 มนุषย์ ๑๕๔-๘.
 มนุ ๑๕๔.
 มโน ๒๓, ๑๘๐.
 มโนกรรม ๒.
 มโนธาตุ ๘๐.

มโนสังขาร ๒๔๒.
 มโนสัมผัสสชาเวทนา ๑๕๕.

มมังการ ๒๘๒, ๓๐๘, ๓๒๕-๖.
 มมังการมานานุสัย ๑๓, ๓๑๐.
 มรณานุสติ ๒๒๓.
 มรรค ๕๔, ๒๑๕, ๒๒๓, ๓๑๖.
 มรรคญาณ ๑๒๖, ๑๙๑.
 มละ ๑๓.
 มหากุศล ๒๔๖.
 มกษะ ๓๓๓.
 มัคคปฏิปทา ๒๐๔.
 มัชฌิมาปฏิปทา ๒๐๕, ๒๕๖, ๓๒๐, ๓๒๒.
 มัญญะ ๓๒๕.
 มัณฑะ ๑๓๙, ๑๕๑.
 มัธยัสถ์ ๒๕๕.
 มานะ ๑๑, ๓๒๕-๖, ๓๓๓.
 มารโลก ๒๓๕.

มิจฉา

มิจฉาญาณะ ๓๐๒.
 มิจฉาทิฏฐิ ๕๙, ๘๐, ๑๐๕-๗, ๑๑๑, ๑๒๑,
 ๑๖๘, ๑๘๖-๗, ๑๙๙, ๒๐๒, ๒๓๘, ๒๕๔,
 ๒๖๓, ๒๘๐, ๓๐๒, ๓๐๗-๘, ๓๑๐, ๓๒๕.
 มิจฉาวิมุตติ ๑๙๒.
 มิจฉาสติ ๒๒๓.
 มิจฉาสมาธิ ๒๓๐.
 มิจฉาสังกัปปะ ๗, ๑๐๗.
 มิจฉาสัทธา ๒๐๓.

มูจฉา ๘.
 มุต ๑๙๔.
 มุณี ๑๕๙.
 เมตตา ๑๕๙.
 โมกข ๑๙๐.
 โมกขธรรม ๑๗๑.
 โมกษะ ๑๕๕.

โมหะ ๑๓-๔, ๑๐๐, ๑๐๖, ๑๙๗, ๓๐๒, ๓๐๔,
๓๓๒-๔.

ย

ยถาปัจจยปวัตตตนา ๓๒๐.

ยถากุตญาณ ๑๙๒.

ยถากุตญาณทัสสนะ ๓๒๒, ๓๓๐.

ยถากุตสัมมปปัญญา ๒๑๔.

ยฺยถะ ๒๔๗.

โยคะ ๑๓.

โยนิโสมนสิการ ๗๕, ๓๓๘.

ร

รชนียธรรม ๑๖.

รสตีณา ๔๖.

รัตน์ะ ๒๔๗-๘.

ราคะ ๗, ๑๓-๔, ๑๙๗, ๓๒๕.

ราคานุสัย ๔๒.

รูป

ปิยรูป ๔๗.

สาตรูป ๔๗.

รูปชั้น์ ๘๐.

รูปฌาน ๒๓๐.

รูปตีณา ๔๖.

รูปธรรม ๖๙, ๒๔๒, ๓๑๕-๖, ๓๑๘.

รูปธาตุ ๗๘-๘๐, ๑๕๗, ๒๓๖, ๒๖๕, ๒๙๑.

รูปภพ ๒๓๐.

รูปโลก ๑๖๐, ๑๖๖.

รูปาวจรภพ ๒๓๕.

รูปาวจรภูมิ ๓๕, ๑๕๗, ๑๖๖, ๒๓๕, ๒๖๕.

โรค ๖๑.

ส

ลักษณะ

นิตยลักษณะ ๒๐.

สามัญลักษณะ ๒๐, ๔๑, ๕๐, ๑๙๔.

ลักษณะ ๒๕๗.

เลณะ ๙๗.

โลก ๓๑, ๖๑, ๑๒๖, ๑๓๕, ๑๓๗, ๑๕๙-๖๔,

๒๕๙, ๒๙๑, ๓๑๓.

กามโลก ๑๖๐, ๑๖๖.

เทวโลก ๑๕๙, ๒๓๕.

นिरยโลก ๑๕๙.

พรหมโลก ๑๕๙, ๒๓๕.

มารโลก ๒๓๕.

รูปโลก ๑๖๐, ๑๖๖.

สัตว์โลก ๑๓๖, ๑๕๓, ๑๖๑-๒.

อรูปโลก ๑๖๐, ๑๖๖.

โลกธรรมแปด ๑๖๖, ๑๖๙.

โลกธาตุ ๑๕๙.

โลกนาถ ๑๕๙.

โลกามีส ๑๖๘.

โลกีย

โลกียจิต ๒๔-๕.

โลกียธรรม ๖๙, ๘๑๕-๗๐, ๑๗๓, ๒๑๖,

๒๗๕.

โลกียปัญญา ๑๓๐.

โลกิยมรรค ๒๙๗.

โลกียศีล ๒๑๒, ๒๑๔.

โลกียสมาธิ ๒๓๐.

โลกียสัทธา ๒๐๐.

โลกียสันโดษ ๒๕๒.

โลกียสุข ๒๖๔, ๒๖๖-๘.
 โลกียะ ๕๗, ๕๙, ๑๖๑, ๒๒๑, ๒๘๒, ๒๙๗.
 โลกียารมณ ๑๗๓.
 โลกุตตร
 โลกุตตรจิต ๒๔-๕.
 โลกุตตรธรรม ๖๙, ๗๖, ๑๒๓, ๑๗๑-๔.
 โลกุตตรปัญญา ๑๓๐.
 โลกุตตรภูมิ ๙, ๓๔, ๒๖๕.
 โลกุตตรศีล ๒๑๒, ๒๑๔.
 โลกุตตรสมาธิ ๒๓๐.
 โลกุตตรสัทธา ๒๐๐, ๒๐๒.
 โลกุตตรสันโดษ ๒๕๒.
 โลกุตตรสุข ๑๗๒, ๒๖๓-๔, ๒๖๖-๘.
 โลกุตตรอริยมรรค ๒๙๗.
 โลกุตตรระ ๕๗, ๕๙, ๑๑๔, ๑๖๑, ๑๗๑, ๒๒๑,
 ๒๓๙, ๒๘๒, ๒๙๗.
 โลกยะ ๑๔, ๔๕, ๑๐๖, ๑๑๑, ๓๓๒.

ว

วชิกรรม ๒.
 วชิสังขาร ๒๔๒.
 วันปรัสต์ ๒๕๙.
 วัฏฏ
 วัฏฏคามินี ๒๑๘.
 วัฏฏคามินีปฏิบัติ ๒๑๖.
 วัฏฏสงสาร ๓๖-๗, ๗๒, ๙๗-๘, ๒๒๖.
 วัฏฏสาม ๑๒๐.
 วัฏฏะ ๒, ๔, ๑๔-๕, ๒๖, ๖๓, ๖๕, ๑๑๖, ๑๗๑,
 ๒๑๒, ๒๑๘, ๒๓๙, ๒๔๑, ๒๔๓, ๒๖๕, ๒๗๘,
 ๒๙๐, ๒๙๔, ๓๐๕.
 วัฒนา ๑๔๔.
 วัตถุกาม ๗, ๘.

วัตถุกาน ๕๗.
 วัตร ๓๒๗.
 วาจา ๒๕๗, ๒๕๙.
 วายามะ ๒๑๕.
 วิกฤตการณ ๒๐๗.
 วิกษัมภณวิมุตติ ๑๙๑.
 วิกษัมภณนิพพาน ๙๖.
 วิจักขณญาณ ๑๒๕-๖.
 วิจิกิจฉา ๑๐๐, ๑๐๒.
 วิชชา ๒๕, ๓๕, ๖๔, ๗๑, ๙๓, ๑๒๙, ๑๓๕,
 ๑๓๗, ๑๔๙, ๑๗๕-๙, ๑๘๒, ๑๘๕, ๑๙๖,
 ๒๔๒, ๒๔๕-๖, ๒๖๓, ๒๖๖, ๒๘๘, ๒๙๓,
 ๓๐๔-๕.
 วิชชาธาคู ๗๙, ๑๗๖.
 วิชชาสัมผัส ๑๓๕, ๓๒๒.
 วิชานา ๑๒๙.
 วิญญาน ๒๓, ๙๑-๒, ๑๓๕, ๑๘๐-๔, ๑๙๓, ๑๙๖,
 ๒๐๔, ๒๐๗, ๒๔๘, ๒๗๘, ๓๒๘, ๓๓๓.
 วิญญานฐิติ ๑๕๘, ๑๘๐.
 วิญญานทางอายตนะ ๒๕, ๑๘๐.
 วิญญานธาคู ๒๕, ๓๗, ๗๗, ๑๘๐, ๒๔๕.
 วิญญานหก ๑๘๐.
 วิญญานัญญาตนะ ๓๑๕.
 วินัย ๒๕๗.
 วินิปาต ๘๕.
 วินาศนาการ ๒๔๒.
 วิบาก ๑, ๔, ๑๕, ๑๖๖.
 วิบากกรรม ๓๑๒.
 วิปฏิสาร ๒๑๕.
 วิปัสสนา ๕๕, ๖๕, ๗๑, ๙๖, ๑๒๐, ๑๘๕-๙, ๑๙๑,
 ๒๗๗, ๒๘๘, ๓๒๙.
 วิปัสสนาญาณ ๑๑, ๑๘, ๒๑, ๙๓, ๑๖๙,
 ๑๙๗, ๒๖๗, ๒๗๗.
 วิปัสสนาปัญญา ๒๓๑.

วิปัสสนาภาวนา ๑๓๐.
 วิปัสสนายานิก ๑๙๑.
 วิปากสัทธา ๒๐๐.
 วิภาวต้นหา ๔๖.
 วิภังชชาวาท ๒๐๕.
 วิมุตตายนณะ ๓๑๓.
 วิมุตติ ๕๕, ๑๔๐, ๑๖๙, ๑๙๐-๓, ๒๗๕, ๓๑๓.
 เจโตวิมุตติ ๑๕๕.
 ตทังควิมุตติ ๑๕๑, ๒๗๖.
 ปัญญาวิมุตติ ๑๕๓, ๑๕๑-๒.
 มิจฉาวิมุตติ ๑๕๒.
 สมุจเฉทวิมุตติ ๑๕๑.
 สัมมาวิมุตติ ๑๕๒.
 อุภโตภาควิมุตติ ๑๕๑.
 วิมุตติสุข ๑๕๐.
 วิโมกข ๕๕.
 วิจารณ์ธรรม ๓๒๕.
 วิจารณ์ ๑๗๙, ๑๕๒, ๒๒๓, ๒๗๕, ๒๘๕, ๒๘๖,
 ๒๙๘.
 วิจารณ์ ๑๘๕, ๒๑๕, ๒๒๖, ๒๓๓, ๒๕๘.
 วิจารณ์ิยะ ๒๐๕.
 วิจารณ์คามินี ๒๑๘.
 วิจารณ์ุ ๒๑๘.
 วิจารณ์นาการ ๒๕๒, ๒๕๕-๕, ๒๘๘, ๓๒๑.
 วิจารณ์ ๑๗๙, ๒๒๓, ๒๒๖, ๒๙๘.
 วิจารณ์ขาร ๖๘, ๕๕, ๑๒๕, ๒๕๒-๕, ๒๘๐, ๒๘๕-๖.
 วิจารณ์ขารธรรม ๓๑๕.
 วิจารณ์ิชนันท์ ๒๑.
 วิจารณ์ิธรรม ๒๙๗.
 วิจารณ์ิตวา ๒๙๐.
 วิจารณ์า ๕, ๕๓, ๕๗-๘, ๖๒, ๕๑, ๑๓๖-๗, ๑๘๑-๒,
 ๑๙๕-๘, ๒๒๓, ๒๕๓, ๒๙๘, ๓๑๑, ๓๑๕,
 ๓๒๒-๓.
 กายสัมผัสสชาเวทนา ๑๙๕.

ฌานสัมผัสสชาเวทนา ๑๙๕.
 จักขุสัมผัสสชาเวทนา ๑๙๕.
 ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา ๑๙๕.
 ทุกขเวทนา ๑๙๓, ๑๙๕-๖.
 มโนสัมผัสสชาเวทนา ๑๙๕.
 สุขเวทนา ๑๘๖, ๑๙๕-๗.
 โสตรสัมผัสสชาเวทนา ๑๙๕.
 อทุกขมสุขเวทนา ๑๙๕-๗.
 เวทยิต ๑๙๕.
 เวทิตัพพะ ๕๖.
 เวรมณี ๒๑๕.
 โวสลัคคะ ๑๗๙, ๒๓๓, ๒๙๘.

ศ

ศรัทธา ๑๙๙-๒๐๓, ๒๒๖.
 ศาสตรา ๑๕๙, ๒๕๙.
 ศาสตร์
 พุทธศาสตร์ ๒๐๓, ๒๑๖.
 ไสยศาสตร์ ๒๐๓, ๒๑๘, ๒๖๑, ๓๐๖.
 ศาสนธรรม ๒๐๖.
 ศาสนนบุคคล ๒๐๖.
 ศาสนพิธี ๒๐๖.
 ศาสนวัตถุ ๒๐๖.
 ศาสนา ๑๓๙, ๒๐๑, ๒๐๕-๑๐, ๒๕๗-๙.
 ปฏิบัติศาสนา ๒๐๕.
 ปฏิเวธศาสนา ๒๐๖.
 ปริยัติศาสนา ๒๐๕.
 ศีล ๑๘๘, ๒๑๑-๕, ๒๒๑, ๒๓๒, ๒๕๙, ๒๖๒,
 ๒๙๗, ๓๑๐, ๓๒๗.
 โลกียศีล ๒๑๒, ๒๑๕.
 โลกุตตรศีล ๒๑๒, ๒๑๕.
 ศีลธรรม ๖๙, ๗๖, ๒๑๖-๒๑, ๒๓๙, ๓๓๓.

ศีลสิกขา ๒๕๗.

ศีกษา ๒๕๗.

ส

สติ ๑๒, ๒๙, ๔๒-๓, ๔๘, ๖๔-๕, ๙๑, ๑๒๐-๒,
๑๓๗, ๑๘๒, ๑๘๕, ๑๙๖, ๑๙๘, ๒๒๒-๗,
๒๒๙, ๒๓๘, ๒๕๗, ๒๘๙, ๓๐๓-๔, ๓๑๐-๑,
๓๑๗, ๓๒๒-๓, ๓๒๕, ๓๓๐, ๓๓๔.

กายคตาสติ ๒๒๓.

จาคานุสติ ๒๒๓.

เทวดานุสติ ๒๒๓.

ธัมมานุสติ ๒๒๓.

พุทธานุสติ ๒๒๓.

มรณานุสติ ๒๒๓.

มิชฌาสติ ๒๒๓.

สังฆานุสติ ๒๒๓.

สัมมาสติ ๒๒๓, ๓๘๑.

สีลานุสติ ๒๒๓.

อานาปานสติ ๒๒๓, ๒๒๕.

อุปสมานุสติ ๒๒๓.

สติปัญญา ๔๒, ๗๕, ๑๘๖, ๒๕๕, ๒๕๙, ๒๖๕,

๒๘๕, ๒๘๘, ๒๙๗, ๓๐๑, ๓๐๔.

สติปัญญาฐาน ๑๐๓.

สติปัญญาฐานสี่ ๑๗๓, ๒๒๓, ๒๒๕.

สติสัมปชัญญะ ๔๘, ๕๔, ๕๙, ๑๒๐, ๑๓๗-๘,

๑๙๗, ๒๐๒, ๒๑๔, ๓๑๗-๘.

สติสัมโพชฌงค์ ๒๓๓.

สนันตณธรรม ๘๕, ๒๓๖.

สภาวะธรรม ๖๗.

สมณะ ๒๙๑.

สมณธรรม ๒๒๘.

สมถกัมมัฏฐาน ๒๒๘.

สมถภาวนา ๒๒๘.

สมถยานิก ๑๙๑.

สมณะ ๖๕, ๑๒๐, ๑๙๑, ๒๒๘, ๒๗๗, ๒๘๘,
๒๙๗.

สมุทญญาวิมุตโต ๒๙๐.

สมมติสิ่งจจะ ๕๑, ๖๙, ๗๔.

สมรณนะ ๒๒๕.

สมาทาน ๕๕, ๒๑๒, ๓๒๙, ๓๓๐.

สมาธิ ๑๒, ๖๕, ๑๘๕-๘, ๒๑๑-๓, ๒๑๕, ๒๒๕,
๒๒๖, ๒๒๘-๓๔, ๒๓๖, ๒๕๕-๙, ๒๖๒, ๒๖๘,
๒๙๐, ๒๙๗, ๓๑๐, ๓๒๓, ๓๓๔.

ขณิกสมาธิ ๒๓๐.

เจโตสมาธิ ๒๓๐.

ธัมมสมาธิ ๔๓, ๒๓๐.

บริการรสมาธิ ๒๓๐.

ภาวิตสมาธิ ๒๒๙.

มิชฌาสมาธิ ๒๓๐.

โลกียสมาธิ ๒๓๐.

โลกุตตรสมาธิ ๒๓๐.

สัญญาตสมาธิ ๒๒๙.

สัมมาสมาธิ ๒๓๐, ๒๙๖.

อนันตริยสมาธิ ๒๓๐.

อริยสัมมาสมาธิ ๗๕.

อัปปนาสมาธิ ๒๓๐.

อุปจารสมาธิ ๒๓๐.

สมาธิภาวนา ๑๗๘.

สมาธิวิโมกข์ ๒๒๘.

สมานสังวาส ๒๕๘.

สมาบัติ ๒๒๘, ๒๓๐.

สมาหิตโต ๒๒๙.

สมุจเจตนิพพาน ๙๖.

สมุจเจตวิมุตติ ๑๙๑.

สมุหะ ๔, ๒๔๗.

สรณะ ๑๕๒.

สวารค์ ๑๘๘, ๑๙๕, ๒๑๙-๒๐, ๒๓๕-๕๐, ๓๑๓.

สทรคต ๑๗๗.

สพายตนะ ๙๑, ๑๓๘.

สพายตนิกนิรียา ๑๒๐.

สพายตนิกสวารค์ ๒๓๖.

สอุปาทิเสสนิพพาน ๙๕.

สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๒๙๑.

สักกายทิฎฐิ ๑๒๒.

สังกร ๒๕๑.

สังกัปปะ ๕๖, ๖๕.

มิจฉาสังกัปปะ ๗, ๑๐๗.

สัมมาสังกัปปะ ๙๖, ๑๐๘, ๑๑๒, ๑๑๕,
๑๔๑, ๒๕๐, ๒๙๖.

สังขต

สังขตธรรม ๑, ๕, ๑๐, ๒๘, ๓๕, ๕๐-๑, ๖๘-
๙, ๗๓, ๘๕, ๘๙, ๙๒, ๑๐๗, ๑๑๐,
๑๑๓, ๑๑๖, ๑๓๒, ๑๓๔, ๑๓๖, ๑๕๖,
๑๖๒, ๑๖๕, ๑๖๘, ๑๘๐, ๑๘๒, ๒๐๕,
๒๓๕, ๒๓๘, ๒๕๕, ๒๖๑, ๒๖๕-๖, ๒๖๙,
๒๗๕, ๒๘๑, ๒๘๕-๗, ๒๙๗-๙, ๓๑๐,
๓๑๕.

สังขตธาตุ ๗๗, ๗๙, ๘๑-๒, ๒๘๗.

สังขตะ ๕๑, ๕๒, ๖๗, ๗๐, ๑๒๕-๕, ๒๕๓, ๒๘๐,
๓๒๑.

สังขาร ๑๓, ๒๓, ๒๕, ๒๘, ๖๑, ๖๔, ๗๑, ๑๒๕,
๑๘๐-๑, ๒๐๕, ๒๕๑-๖.

กายสังขาร ๒๕๒.

ปุณฺณยาสังขาร ๒๕๒.

มโนสังขาร ๒๕๒.

วจีสังขาร ๒๕๒.

อนเนชากิสังขาร ๒๕๒.

อปุณฺณยาสังขาร ๒๕๒.

สังขารธรรม ๕, ๑๐, ๘๕, ๙๒, ๑๐๗, ๑๓๖,
๑๙๐, ๒๖๑, ๒๖๓, ๒๖๕-๖, ๒๘๓, ๒๘๕,

๓๐๒-๔, ๓๑๐, ๓๑๕, ๓๒๕.

สังฆะ ๒๕๗-๕๑.

สังฆานุสติ ๒๒๓.

สังโยชน์ ๙๒, ๑๕๘.

สังวร ๑๒, ๒๕๓.

สังสารวิญญู ๙๗, ๙๙.

สังจธรรม ๖๗, ๑๒๓.

สังจจะ ๕๑, ๒๑๕-๕, ๒๕๙.

ปรมัตถสังจจะ ๕๑, ๗๕.

สมมติสังจจะ ๕๑, ๗๕.

สังจานุปัตติ ๒๗๑, ๓๒๓.

สังจานุโพธา ๒๗๑, ๓๒๓.

สังจานุรัทขณา ๒๗๑, ๓๒๓.

สังฆชาตญาณ ๗, ๓๖, ๗๕, ๑๐๓, ๑๗๖, ๑๘๘,
๒๐๗, ๒๒๐, ๒๔๙, ๒๖๑, ๒๗๙, ๓๐๗-๙,
๓๑๑.

สังฆชาตสมาธิ ๒๙๙.

สังญญา ๑๘๑, ๑๙๕, ๓๒๕, ๓๒๗.

สังญญิตตตะ ๓๒๕.

สัตบุรุษ ๑, ๓๘, ๔๘, ๖๘, ๗๔-๕, ๘๐, ๙๖,
๙๘, ๑๐๖, ๑๒๑, ๑๕๘, ๑๗๓, ๑๗๘, ๑๙๓,
๒๐๒-๓, ๒๑๙, ๒๖๒, ๒๗๐, ๒๗๙, ๒๘๙,
๓๐๕-๖, ๓๓๓.

สัตวโลก ๑๓๖, ๑๕๓, ๑๖๑-๒.

สัททตัมหา ๕๖.

สัทธรรม ๒๐๕.

สัทธัมม ๗๒.

สัทธา

กัมมสัทธา ๑๙๙.

กัมมัสสกตาสัทธา ๒๐๐.

จลสัทธา ๒๐๐.

ตถาคตโพธิสัทธา ๒๐๐.

มิจฉาสัทธา ๒๐๓.

โลภียสัทธา ๒๐๐.

- โลกุตตรสัทธา ๒๐๐, ๒๐๒.
 วิปากสัทธา ๒๐๐.
 อจลสัทธา ๒๐๐.
 สัทธาเจตสิก ๑๙๙.
 สัทธาน्यानวิปยุต ๑๙๙.
 สัทธาน्यानสัมปยุต ๒๐๐.
 สัทธาต้นหา ๔๖.
 สัทธานัง ๑๙๙.
 สัทธาธิกะ ๒๐๕.
 สัทธาพล ๑๙๙.
 สัทธินทรีย์ ๑๙๙.
 สันโดษ ๒๒๖, ๒๕๒-๖.
 โลกียสันโดษ ๒๕๒.
 โลกุตตรสันโดษ ๒๕๒.
 สันติภาพ ๒๐๖, ๒๖๖.
 สันตญฺฐี ๒๕๒.
 สันตญฺฐิกนิพพาน ๓๒๗.
 สันตญฺฐิกะ ๗๑, ๙๖.
 สันตญฺฐิกโก ๓, ๘๕, ๑๑๙.
 สันยาสี ๒๕๙.
 สัมปายธรรม ๑๔๗, ๑๙๘, ๒๓๒, ๒๓๔, ๒๖๘.
 สัมปายะ ๒๖๓.
 สัมปุริสธรรมเจต ๓๑๘, ๓๕๒.
 สัมผัสญญ ๑๔๙-๕๐.
 สัมผัสญญะ ๑๒, ๑๒๐, ๑๗๓, ๑๘๕, ๒๒๙,
 ๒๓๓, ๓๑๑, ๓๒๓.
 สัมผัส ๑๓๔.
 ปฏิขสัมผัส ๑๓๕.
 วิชาสัมผัส ๑๓๕, ๓๓๒.
 อริวจนสัมผัส ๑๓๕.
 อวิชชาสัมผัส ๑๓๕, ๑๘๘.
 สัมมุสนา ๑๓๕.
 สัมภว ๒๗.
 สัมมัตตะ ๑๗๗, ๒๙๖, ๓๐๐.
 สัมมา ๑๗๗, ๑๗๙, ๒๐๒, ๒๙๖.
 สัมมากรรมันตะ ๒๙๖.
 สัมมาญาณะ ๓๑๘.
 สัมมาทิฏฐิ ๑๑, ๕๙, ๑๐๘, ๑๑๐-๒, ๑๑๕,
 ๒๐๐-๒, ๒๑๑, ๒๑๙, ๒๓๔, ๒๓๙, ๒๕๐,
 ๒๕๔, ๒๖๑, ๒๖๓, ๒๖๘, ๒๗๙, ๒๙๖,
 ๒๙๘, ๓๑๐, ๓๑๘, ๓๒๙.
 สัมมาวาจา ๒๙๖.
 สัมมาวายามะ ๒๙๖.
 สัมมาวิมุตติ ๑๙๒.
 สัมมาวิहार ๑๗, ๑๐๓, ๑๒๑, ๒๙๓, ๒๙๖.
 สัมมาวิहारธรรม ๑๗๙.
 สัมมาสติ ๒๒๓, ๓๑๘.
 สัมมาสมาธิ ๒๓๐, ๒๙๖.
 สัมมาสังกัปปะ ๙๖, ๑๐๘, ๑๑๒, ๑๑๙, ๑๔๑,
 ๒๕๐, ๒๙๖.
 สัมมาสีลธา ๒๐๒-๓.
 สัมมาสัมพุทธะ ๑๕๐.
 สัมมาอาชีวะ ๒๕๓, ๒๕๕, ๒๙๖.
 สัมมาทิฏฐิ ๑๑, ๕๙, ๑๐๘, ๑๑๐-๒, ๑๑๕, ๒๐๐-๒,
 ๒๑๑, ๒๑๙, ๒๓๔, ๒๓๙, ๒๕๐, ๒๕๔, ๒๖๑,
 ๒๖๓, ๒๖๘, ๒๗๙, ๒๙๖, ๒๙๘, ๓๑๐, ๓๑๘,
 ๓๒๙.
 สาวิสัมมาทิฏฐิ ๒๓๘.
 อนาสวสัมมาทิฏฐิ ๒๓๘.
 สัลลเลข ๒๕๗.
 สัสสตทิฏฐิ ๒๗๙-๘๐, ๒๘๕.
 สาตรูป ๔๗.
 สาถยยะ ๓๓๓.
 สามัญลักษณ์ะ ๒๐, ๔๑, ๕๐, ๑๙๕.
 ทุกขัง ๕๐.
 อนัตตา ๕๐.
 อนิจจัง ๕๐.
 สามัญสัตว์ ๑๐.

สามัญสุข ๒๖๓.
 สามายิกนิพพาน ๙๖.
 สามิสสุข ๒๖๔, ๒๖๘.
 สาวก ๒๔๙.
 สาวสสัมมาทิฏฐิ ๖, ๑๖๕, ๒๓๘.
 สิกขา ๒๕๗-๖๒.
 จิตตสิกขา ๒๕๗.
 ไตรสิกขา ๒๙๐, ๒๙๒, ๒๙๖.
 ปัญญาสิกขา ๒๕๗.
 ศีลสิกขา ๒๕๗.
 สิกขาบท ๒๕๗.
 สิกขาสาชีพ ๒๕๗.
 สิพินี ๔๕.
 สีสัพพตูปาทาน ๓๒๗.
 สีสัพพตตปรมาส ๒๑๔, ๒๒๐.
 สีสานุสติ ๒๒๓.
 สุข ๔๓, ๒๖๓-๔, ๒๘๐, ๒๘๔, ๓๑๕, ๓๒๕.
 เคหสิตสุข ๒๖๔.
 นिरามิสสุข ๒๖๔, ๒๖๘.
 เนกขัมมสิตสุข ๒๖๔.
 บั้นทิตสุข ๒๖๔.
 พาลสุข ๒๖๓.
 โลกียสุข ๒๖๔, ๒๖๘.
 โลกุตตรสุข ๒๖๓-๔, ๒๖๖-๘, ๒๗๒.
 สามัญสุข ๒๖๓.
 สามิสสุข ๒๖๔, ๒๖๘.
 สุขเวทนา ๑๘๖, ๑๙๔-๗.
 สุขินทรีย ๑๙๕.
 สุกติ ๖, ๒๓๕.
 สุนฺณตธาตุ ๗๙.
 สุนฺณตา ๔๑, ๖๕, ๑๔๓, ๒๗๐-๓, ๒๗๖, ๒๗๘,
 ๒๙๔, ๓๑๗, ๓๓๐.
 สุนฺณตาทาน ๕๗.
 สุตพุทธะ ๑๕๐.

สุตมยปัญญา ๑๓๑.
 สุทธชั้นธี ๑๙.
 สุทธิ ๑๔๙, ๑๙๐.
 เสขสงฆ์ ๒๔๘.
 โสตสัมผัสสชาเวทนา ๑๙๕.
 โสมนัสสินทรีย ๑๙๕.
 ไสยศาสตร์ ๒๐๓, ๒๑๘, ๒๖๑, ๓๐๕.

ห

หทยวัตถุ ๓๑๓.
 หทัย ๒๓.
 หิริ ๑๔๑, ๓๓๓.
 หิริโอดตปปะ ๑๔๑, ๒๑๔, ๒๑๙, ๒๒๑.

อ

อกตะ ๙๖.
 อกาลิกะ ๗๑, ๙๖.
 อกาลิโก ๑๒๔.
 อกุศล ๒, ๒๕, ๑๐๕, ๑๘๑, ๒๓๙, ๒๔๕, ๒๗๔,
 ๒๙๑.
 อกุศลจิต ๒๔.
 อกุศลธรรม ๗๐.
 อกุศลธาทู ๗๙.
 อกุศลกรรมบถ ๘๗.
 อขณิกาวาท ๒๐๕.
 อจลสัทธา ๒๐๐.
 อจิริง ๒๘๕.
 อญาณะ ๓๐๒.
 อตถา ๒๘๕.
 อดัมมยตา ๔๐, ๙๘, ๑๔๒, ๒๗๒, ๒๗๔-๗, ๒๙๒,

- ๓๒๙-๓๐.
 อติम्मโย ๒๗๕, ๒๘๒, ๒๙๑.
 อตาทิ ๒๘๕.
 อติมานะ ๓๓๓.
 อทุกขมสุขเวทนา ๑๙๔-๗.
 อเทสิโก ๑๒๔.
 อธรรม ๖๘.
 อธิโมกษ์ ๑๙๙.
 อธิวจนสัมผัส ๑๓๕.
 อนัญญตดา ๔๐, ๓๒๐.
 อนัตตลักษณะ ๒๘๑.
 อนัตตตา ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๓๐.
 อนัตตตา ๑, ๒๑, ๒๖, ๔๑, ๕๐, ๕๒, ๖๔, ๖๘,
 ๗๐-๑, ๙๐, ๙๘, ๑๕๙-๖๐, ๑๘๓, ๑๘๗-๘,
 ๑๙๔, ๒๓๒, ๒๓๕, ๒๔๑, ๒๕๓, ๒๖๗, ๒๗๒,
 ๒๗๘-๘๔, ๒๘๖, ๒๙๙, ๓๒๐, ๓๒๖.
 อนัตตาทธรรม ๒๘๑.
 อนัตตานุปัสสนา ๓๑๑.
 อนัตตานุปัสสนาญาณ ๑๙๓, ๓๑๐.
 อนัตตานุทิวฐิ ๒๗๙, ๓๓๔.
 อนันตริยสมาธิ ๒๓๐.
 อนุคาริกพรหมจรรย์ ๑๔๐.
 อนุาลย ๑๙๐.
 อนุาสวสัมมาทิวฐิ ๖, ๒๓๘.
 อนุัจจตา ๒๗๒, ๒๗๖, ๓๓๐.
 อนุัจจิง ๔๑, ๕๐, ๖๔, ๙๐, ๙๘, ๑๕๙-๖๐, ๑๘๗-๘,
 ๑๙๔, ๒๓๒, ๒๓๕, ๒๖๗, ๒๘๑, ๒๘๓,
 ๒๘๕-๙, ๒๙๙, ๓๒๐.
 อนุิตยัย ๒๘๕.
 อนุิมะ ๒๖๓.
 อนุุปัตตสทตโถ ๒๙๐.
 อนุุปัทวะ ๒๖๓.
 อนุุปาทาน ๑๙๐, ๑๙๒, ๒๗๒, ๓๒๙.
 อนุุปาทานियะ ๔๐.
 อนุุปาทิเสสนิพพาน ๙๖, ๒๗๖.
 อนุุปาทิเสสนิพพานธาตุ ๒๙๑.
 อนุุปุทธะ ๑๕๐.
 อนุุสสติภาวนา ๒๓๓.
 อนุุสัย ๑๔, ๑๘, ๔๒, ๑๐๐-๓, ๑๙๖.
 ปฎิฆานุสัย ๔๒.
 ราคานุสัย ๔๒.
 วิตชานุสัย ๔๒.
 อนุญชา ๓.
 อนุญชาภิสังขาร ๒๔๒.
 อนุบายภูมิ ๘๔.
 อนุบุญ ๓.
 อนุบุญญาภิสังขาร ๒๔๒.
 อนุพยากตจิต ๒๕.
 อนุพยากตธรรม ๗๐, ๓๑๕.
 อนุพยากตธาตุ ๗๙.
 อนุภัยทาน ๕๗.
 อนุภิชณา ๔๕, ๒๒๕, ๒๗๕.
 อนุภิกุญญา ๒๙๑.
 อนุภินิเวส ๓๒๕.
 อนุมตธรรม ๓๓, ๙๕, ๑๒๓, ๑๗๑.
 อนุรท ๒๙๐.
 อนุรทัง ๒๙๐.
 อนุรทังชีนาสโว ๒๙๑.
 อนุรทังสัมมาสัมพุทโธ ๒๙๑.
 อนุรทัตตผล ๒๙๐.
 อนุรทัตตมรรค ๑๐๒, ๒๗๔, ๒๙๐, ๓๐๔, ๓๑๐.
 อนุรทัตตมรรคญาณ ๑๐๘.
 อนุรทันตี ๔๑, ๔๔, ๑๒๑, ๑๗๙, ๑๙๕, ๒๑๒,
 ๒๕๓, ๒๖๓-๔, ๒๖๗, ๒๙๐-๕, ๒๙๗-๘,
 อนุริย
 อนุริยชน ๘๐.
 อนุริยญาธรรม ๓๙.
 อนุริยบุคคล ๒๘๓.

อริยผล ๒๙๙-๓๐๐.

อริยภาวะ ๓๐๐.

อริยมรรค ๒๙๖-๓๐๑.

อริยมรรคญาณ ๑๓๐, ๑๖๘.

อริยมรรคมีองค์แปด ๕, ๑๑, ๑๗, ๒๖, ๓๘, ๔๓, ๔๘, ๖๓-๕, ๗๕, ๘๒, ๘๖, ๙๓, ๙๗, ๑๐๓, ๑๑๕, ๑๒๐-๑, ๑๕๓, ๑๕๗-๘, ๑๖๓, ๑๗๓, ๑๘๓, ๑๙๒, ๑๙๗, ๒๔๕, ๒๖๗, ๒๙๘, ๓๐๑, ๓๐๕, ๓๑๐, ๓๑๘, ๓๒๙.

อริยวินัย ๒๐๕.

อริยสัง ๔๑, ๑๕๒.

อริยสังสี่ ๑๗๖, ๑๗๘.

อริยสัมมาสมาธิ ๗๕.

อริยอภิญ्ञังคิกมรรค ๑๑, ๓๐-๑, ๔๘, ๘๖, ๑๐๓, ๑๓๗, ๑๓๙, ๑๕๒, ๑๕๗, ๑๖๘-๙, ๑๙๓, ๒๐๘, ๒๒๕, ๒๓๙, ๒๔๕-๖, ๒๕๐, ๒๖๘, ๒๗๒, ๒๙๓-๔, ๒๙๘.

อริยะ ๒๙๖-๗, ๓๐๐.

อรุป

อรุปฆาน ๒๓๐, ๓๑๕-๖.

อรุปธรรม ๓๑๕-๖.

อรุปธาทู ๑๕๗, ๒๓๖, ๒๖๕, ๒๗๕-๗, ๒๙๑, ๓๑๕.

อรุปภพ ๒๓๐.

อรุปโลก ๑๖๐, ๑๖๖.

อรุปายตนะ ๓๑๕.

อรุปาวจรภพ ๒๓๕.

อรุปาวจรภูมิ ๓๕, ๑๕๗, ๑๖๖, ๒๓๕, ๒๖๕.

อโลภะ ๑๑๑.

อวิชชา ๗, ๑๐, ๑๕-๗, ๒๐, ๒๕-๕, ๓๐-๑, ๓๕-๘, ๔๓, ๕๕-๗, ๕๙, ๖๑, ๖๕, ๗๕, ๘๑, ๙๓, ๙๗, ๑๐๑-๒, ๑๓๕, ๑๕๑, ๑๕๗, ๑๕๙, ๑๖๑, ๑๖๘, ๑๗๖-๘, ๑๙๕, ๒๓๙, ๒๔๒, ๒๔๕-๕,

๒๖๐, ๒๖๓, ๒๖๕-๖, ๒๘๕, ๓๐๒-๖, ๓๐๗-๙, ๓๓๐-๑.

อวิชชาธาตุ ๗๙.

อวิชชานุสัย ๑๙๗, ๓๐๓-๔.

อวิชชาสวะ ๓๐๕.

อวิชชาสัมผัส ๑๓๕, ๑๘๘, ๓๒๗.

อวิตถตา ๔๐, ๓๒๐.

อวิภังชวาท ๒๐๕.

อสังขต

อสังขตธรรม ๓๓-๕, ๔๐, ๖๗-๗๐, ๗๓, ๘๙, ๑๒๓, ๑๗๑-๒, ๑๘๕-๖, ๒๘๑, ๓๑๕-๖.

อสังขตธาตุ ๖๓, ๗๗-๙, ๘๑-๒.

อสังขตะ ๓๗, ๔๐-๒, ๕๒-๓, ๗๕, ๙๖, ๑๒๕-๕, ๒๗๑, ๒๗๕-๖, ๒๘๐, ๓๑๖-๘, ๓๒๑-๒.

อสังขตบุรุษ ๓๘, ๒๐๓.

อสังขตญาณ ๒๘๒.

อเสชะ ๒๕๘, ๒๖๗.

อหังการ ๒๘๒, ๓๐๘, ๓๒๕-๖.

อัคคิ ๑๓.

อัญญาณะ ๓๐๒.

อัตตกิลมณานุโยค ๒๐๕.

อัตตนิยยา ๒๒๖, ๓๐๘, ๓๒๕-๖, ๓๒๘.

อัตตยา ๒๑, ๒๕, ๒๖, ๓๑, ๓๖, ๔๒-๓, ๗๑, ๙๑, ๑๗๒, ๒๒๖, ๒๗๑, ๒๗๕-๘๑, ๒๘๓-๔, ๓๐๗-๑๒, ๓๒๒, ๓๒๕-๘.

อัตตานุทัญญิ ๑๒๑, ๓๐๘, ๓๓๐.

อัตถิตา ๑๒๓, ๒๘๐.

อัตตวาทูปาทาน ๙๘, ๓๐๘, ๓๒๗.

อันติมมตี ๑๙๙.

อันธพาล ๘๐, ๒๗๙.

อัปป์นากาวนา ๒๒๙.

อัปป์นาศมาธิ ๒๓๐.

อัปป์มาท ๒๒๒.

อัปป์ัจจตยา ๒๕๒-๓.

- อภัยกถธรรม ๗๐, ๓๑๕.
 อภัยกถราตุ ๗๙.
 อภัยกถุต ๒.
 อัสมีมานะ ๒๖๕.
 อาภาส้านัญจายตนะ ๓๑๕.
 อาภัญญัญญายตนะ ๓๑๕.
 อาคาริกพรหมจรรย์ ๑๕๐.
 อาคาหนปฏิปทา ๓๑๕.
 อาตมัน ๙๑, ๒๗๘, ๓๐๗.
 อาทิพรหมจรรย์ ๑๑๗-๘, ๑๕๐.
 อานาปานสติ ๒๒๓, ๒๒๕.
 อานาปานสติภาวนา ๙๘, ๒๓๑.
 อายุตนะ ๘๐, ๑๒๐, ๑๘๐-๒, ๑๘๕, ๑๙๓, ๑๙๕,
 ๒๒๐, ๒๓๖, ๓๑๓-๙, ๓๒๗-๘.
 อัมมายตนะ ๓๑๕.
 นิพพานายตนะ ๓๑๕.
 เนาสัณญานาสัณญายตนะ ๓๑๕.
 วิญญานัญจายตนะ ๓๑๕.
 วิมุตตตายตนะ ๓๑๓.
 อากาสาณัญจายตนะ ๓๑๕.
 อากัญญัญญายตนะ ๓๑๕.
 อรูปายตนะ ๓๑๕.
 อายุตนะภายนอก ๒๕, ๑๓๕-๕, ๑๕๙, ๑๘๐, ๑๙๕,
 ๑๙๖, ๒๘๓.
 อายุตนะภายใน ๒๕, ๑๓๕-๕, ๑๕๙, ๑๘๐, ๑๙๕,
 ๑๙๖, ๒๘๓.
 อายุตนะหก ๑๘๑, ๒๕๓.
 อายุตตนิกรธรรม ๒๙๕.
 อาโยคะ ๒๕๗.
 อารมณ ๕๒-๓, ๑๘๑, ๓๑๓, ๓๒๗.
 อารมณหก ๕๗, ๑๕๙, ๑๘๑.
 อาวัชชนจิต ๒๕.
 อาศรม ๒๕๙.
 อาสวะ ๑๕, ๑๗๖, ๒๓๑, ๒๕๙, ๒๙๒, ๒๙๕.
- อาสวัภยญาณ ๑๗๖.
 อาหุเนยยบุคคล ๒๕๘.
 อภิรัฐารมณ ๑๓๒.
 อธิธิบาทสี่ ๑๓๙, ๒๕๘.
 อธิปปัจจยตา ๓, ๑๓, ๒๐, ๔๐, ๖๓, ๘๙, ๑๑๖-๘,
 ๑๒๕, ๑๒๖, ๒๖๕-๗, ๒๗๒, ๒๗๖, ๒๗๘,
 ๒๒๐-๘, ๓๓๐.
 อินทรี ๑๒, ๑๙๕, ๓๑๓.
 ทุกอินทรี ๑๙๕.
 โทมนัสสินทรี ๑๙๕.
 สัทอินทรี ๑๙๙.
 สุขินทรี ๑๙๕.
 โสมนัสสินทรี ๑๙๕.
 อุเปกอินทรี ๑๙๕.
 อุจเฉททัญญู ๒๗๙.
 อุทัจจกุกกัจจะ ๑๐๐, ๑๐๒.
 อุเบกขา ๔๐.
 อุปจารภาวนา ๒๒๙.
 อุปจารสมาธิ ๒๓๐.
 อุปธิ ๑๑๖.
 อุปนิสธรรม ๑๑๖-๗.
 อุปสมานุสติ ๒๒๓.
 อุปัตติ ๒๗, ๑๗๖.
 อุปาทาน ๔, ๗, ๓๐-๑ ๓๗-๘, ๕๕, ๕๘, ๕๙,
 ๖๑, ๖๓, ๗๕, ๙๒, ๑๑๑, ๑๒๕, ๑๕๗, ๑๕๙,
 ๑๘๖, ๑๙๐, ๑๙๒, ๒๒๖, ๒๓๒, ๒๓๕, ๒๓๗-๙,
 ๒๖๑, ๒๗๐-๒, ๒๗๖, ๒๘๑, ๒๘๕, ๓๐๕,
 ๓๐๗-๑๐, ๓๑๘, ๓๒๒, ๓๒๕-๓๑.
 กามุปาทาน ๓๒๖.
 ทัญญูปาทาน ๓๒๖.
 สีสัพพตูปาทาน ๓๒๗.
 อัตตวาทูปาทาน ๙๘, ๓๐๘, ๓๒๗.
 อุปาทานขันธ ๔, ๒๑, ๑๗๖, ๒๓๑.
 อุปาทานยธรรม ๙๓, ๑๗๓, ๓๓๐.

อุเปกขินทรีย์ ๑๙๕.
อุภโตภาควิมุตติ ๒๙๒.
เอกัคคตัจจิต ๒๒๘, ๒๓๔.
เอกายมรรค ๓๒๙.
โอมะ ๑๓.
โอดตัมปะ ๑๔๑, ๓๓๓.
โอบธิกบุญ ๑๑๓.

โอาทปาฎิโมกข์ ๗๔, ๑๐๘.
โอหิตภาโร ๒๙๐.

ยี่

ยี่ยี กชาติกตา ๓๓๒-๔.

รายนามผู้ร่วมจัดทำธรรมโฆชนิอรรธานุกรม

ที่ปรึกษา: พระพรเทพ จิตปญฺโญ
 พระคุษฎี เมธงฺกุโร
 อุบาสิกา คุณวีรญฺจวน อินทรกำแหง
 น.ส.อรุณวดี สุวรรณกนิษฐ

คณะบรรณาธิการ

๑. ศ.พญ.ดวงเดือน คงศักดิ์
๒. พญ. กรรณิการ์ เบลุจพงษ์
๓. น.ส.จงดี ยั้งยีน
๔. น.ส.จารุณี แสงจันทร์
๕. นาง จิตดีใส ผดุงรัตน์
๖. นาย ชาญวิทย์ ชัชวาลวรเดช
๗. แม่ชี ตั้งฤดี จันทระภา
๘. นาย ธงไชย บุญสนอง
๙. น.ส.พรจันทร์ วัฒนศิริชัยกุล
๑๐. นาง ยุวดี พิทักษ์
๑๑. น.ส.ยุวดี วรรณวานิชชัย
๑๒. ทญ.วัลภา นภาคำรนฤทธิ
๑๓. นาง สมจิตรา สุริเย
๑๔. นาง สุพิศ วัจนรัตน์
๑๕. น.ส.สุวรรณา เหลืองชลธาร
๑๖. พญ.เสริมทรัพย์ ดำรงรัตน์
๑๗. น.ส.อนงค์ ภูอภิรมย์

ขอขอบคุณ อาจารย์ทองหยด ประทุมวงศ์
 ที่กรุณาจัดทำขนิธรรมโฆชนิอรรธานุกรมให้เรียบร้อย.

โครงการ
ของ
กลุ่มปฏิบัติงานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
(กผพ.)

วัตถุประสงค์ :

- เพื่อเผยแผ่พุทธธรรมสู่ผู้เฝ้าธรรมทั้งหลาย ทั้งในด้านการศึกษาและการปฏิบัติ โดยเน้นการศึกษาและการปฏิบัติตรงเข้าสู่หัวใจของพระพุทธศาสนา คือ เรื่องของ “ความทุกข์ และการดับทุกข์”.
- เพื่อช่วยการดำเนินงานของสวนอุศุมมูลนิธิ ตามวัตถุประสงค์ที่บ่งไว้ในตราสารของสวนอุศุมมูลนิธิ.

การดำเนินงาน :

- จัดทำ “ธรรมโฆษณัรรณานุกรม” ของหนังสือชุดธรรมโฆษณัที่เป็นคำบรรยายและเรียบเรียงโดยท่านพุทธทาสภิกขุ (เจ้าม อินฺทปญฺโญ) เพื่ออำนวยความสะดวกแก่การศึกษา ค้นคว้าพุทธธรรม.
- ให้คำแนะนำการศึกษาพุทธธรรมจากหนังสือชุดธรรมโฆษณัและหนังสือธรรมอื่น ๆ ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ข้อ ๑.
- จัดการส่งเสริมความรู้ความเข้าใจในธรรมและส่งเสริมการฝึกปฏิบัติธรรม.

กิจกรรม :

- ให้มีกลุ่มสนทนาธรรม.
- การบรรยายธรรมและการอภิปรายธรรม.
- การตอบปัญหาข้อธรรมและการปฏิบัติธรรม.
- การเสนอบทความหรือรายการธรรมทางสื่อมวลชน.
- กิจกรรมอื่นๆ ตามโอกาสอันควร.

ที่ทำการของโครงการ :

กระท่อมธรรมโฆษณั สวนอุศุมมูลนิธิ

เลขที่ ๗๗ สุขุมวิท ๑๐๓ (ซอยอุดมสุข) กรุงเทพฯ ๑๐๒๖๐

โทร. ๓๔๘-๓๔๗๕

ธรรมไมชณั ขรรภาณการม ?

เล่ม ๒

คำบอกกล่าวเกี่ยวกับ ธรรมโฆษณ์ อรรถานุกรม เล่ม ๒

๑. คำแม่บท ๕ คำที่นำมาพิมพ์ต่อท้ายนี้เป็นคำแม่บทที่ได้เตรียมไว้สำหรับธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม เล่ม ๒ ที่มีทั้งหมดรวม ๖๐ คำ

แต่หลังจากธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม เล่ม ๑ เสร็จเรียบร้อยแล้ว คณะผู้จัดทำได้สังเกตเห็นว่า สุขภาพของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุโดยรวมค่อนข้างจะอ่อนกำลังลงอย่างเห็นได้ชัด จึงหลังจากที่ได้ทำคำแม่บท ๕ คำนี้เสร็จเรียบร้อยโดยท่านอาจารย์ได้กรุณาเป็นองค์ที่ปรึกษา ผู้ประทานทั้งความรู้ ความคิด คำแนะนำ ในแง่มุมต่าง ๆ ตลอดถึงการเลือกถ้อยคำสำนวนภาษาที่ถูกต้อง และเหมาะสมตรงต่อเนื้อความของแต่ละอรรถลักษณะซึ่งเป็นงานที่หนักทั้งต่อกำลังสมองและกำลังกายของท่านเป็นอย่างมาก

คณะผู้จัดทำจึงได้ปรึกษากันและเห็นว่าควรยุติการจัดทำคำแม่บทของธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม เล่ม ๒ ไว้เพียงเท่านี้ก่อน ต่อเมื่อสุขภาพของท่านอาจารย์สมบูรณ์ขึ้นกว่านี้ จึงค่อยเริ่มจัดทำกันต่อไป แต่สุขภาพของท่านอาจารย์มิได้กลับแข็งแรงขึ้นอีกเลย ดังนั้น ธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม เล่ม ๒ จึงมีคำแม่บทที่สมบูรณ์เพียง ๕ คำ

๒. ในธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม เล่ม ๑ ได้จัดอรรถลักษณะของคำแม่บทแต่ละคำไว้ ๒๑ อรรถลักษณะ แต่ในเล่ม ๒ นี้ได้เพิ่มอีก ๓ อรรถลักษณะ คือ ประวัติ, ปฏิพจน์, และการพิทักษ์รักษา, ฉะนั้นคำแม่บทแต่ละคำของเล่ม ๒ จึงมี ๒๔ อรรถลักษณะ

๓. เพื่อให้ได้ทราบความเป็นมาของธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม จึงควรได้อ่าน “บันทึกเกี่ยวกับธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม” ที่พิมพ์อยู่ที่หน้า ๖๑๖ ของเล่ม ๑ และอ่าน “สิ่งที่ควรทราบก่อนอ่านธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม” ที่หน้า (๖) จะช่วยให้เข้าใจวิธีอ่านและวิธีใช้ธรรมโฆษณ์อรรถานุกรม อย่างได้รับประโยชน์ตามที่ต้องการมากขึ้นและรวดเร็วขึ้น

คำแม่บท
ธรรมโฆษณ์อรรถาณุกรม เล่ม ๒
ที่เสร็จเรียบร้อย ๕ คำ

- คือ: คำแม่บท:
- ครู
 - ฐาน
 - อภิธรรม
 - อาทิพรหมจรรย์
 - อาณาปานสติ

๑. พยัญชนะ: ครูโดยพยัญชนะ: มาจากภาษาบาลีว่า “ครู” แปลว่าหนัก ในความหมายที่ว่าต้องเคารพ.

๒. อรรถะ: ครูโดยอรรถะ:

๒.๑ ผู้ที่ควรเคารพ.

๒.๒ การค้นพบพิเศษทางภาษาศาสตร์ พบคำว่า “ครู” มีรากศัพท์ว่าเปิดประตู ; ดังนั้นครูจึงเป็นผู้เปิดประตูทางวิญญาน ซึ่งเป็นเรื่องสูงสุดทางจิตใจ ; ใช้เป็นคำสูงสุดสำหรับผู้สอนของบุคคลชั้นสูง.

๒.๓ บัดนี้ใช้มีความหมายเป็นผู้สอนวิชาความรู้ แม้ในขั้นต้น ๆ เช่นสอนหนังสือและวิชาชีพก็ได้.

๒.๔ สิ่งใดหรือการกระทำใด ๆ ที่ช่วยให้หายโง่แก่คนใดคนหนึ่ง ก็เรียกว่าครูได้ทั้งนั้น ; แม้ความผิดก็ยังเป็นครูได้.

๓. ประวัตติ: ครูโดยประวัติ:

๓.๑ ในระดับทั่วไป : บิดามารดาเป็นครูคนแรก. หหมดความรู้แล้ว ก็มอบให้ครูประเภทผู้มีอาชีพและหน้าที่ในการสั่งสอน ซึ่งได้ศึกษาเล่าเรียนสืบต่อกันมา.

๓.๒ ในด้านจิตวิญญาน : มีบุคคลผู้ออกศึกษาค้นคว้าในที่สงบ สัจด์ พบความรู้ที่มีประโยชน์ในทางจิตใจแล้วก็สอนสืบ ๆ ต่อกันมา เรียกว่า ฤาษี (ผู้แสวง), มุนี (ผู้รู้), บัณฑิต สืบต่อมาสูง ๆ ยิ่งขึ้นไปตามลำดับ ; จนเกิดพระบรมครูคือพระพุทธเจ้า.

๔. ไวพจน์: ครูโดยไวพจน์: กัลยาณมิตร, ศาสตรา, สารถึ, เนตติกะ (ผู้นำ); จนกระทั่งปัจจุบันนี้แม้แต่คำว่าอุปชฌาย์, อาจารย์, ก็ได้ใช้เป็นไวพจน์ของคำว่าครู ซึ่งในสมัยโบราณไม่เคยใช้.

๕. ปฏิพจน์: ครูโดยปฏิพจน์: อครู (ไม่ใช่ครูแต่เป็นลูกจ้างสอนหนังสือหากินไปวัน ๆ); ปาปมิตร (ผู้ชักชวนในมิจฉาทิฏฐิ).

๖. องค์ประกอบ: ครูโดยองค์ประกอบ:

๖.๑ มีความรู้ดี, มีความประพฤติดี, สอนดี, ช่วยเหลือให้สำเร็จประโยชน์ในการศึกษา, มีจิตใจเต็มอยู่ด้วยปัญญาและเมตตา.

๖.๒ ในระดับทางจิตทางวิญญาณ:

๑. เป็นผู้บรรลुकุณธรรมนั้น ๆ แล้ว.

๒. สามารถสั่งสอนผู้อื่น.

๓. ช่วยเหลือจนประสบความสำเร็จ หรือบรรลุมรรคผล.

๗. ลักษณะ: ครูโดยลักษณะ:

๗.๑ มีลักษณะแห่งความเป็นปุชนียบุคคล ; ทำหน้าที่ด้วยความเมตตา กรุณา (ไม่ใช่รับจ้าง) เป็นต้น.

๗.๒ มีความรู้, มีคุณสมบัติ, มีความสามารถเพียงพอในการทำหน้าที่ของตน.

๗.๓ มีความเสียสละตามลักษณะของโพธิสัตว์ผู้ยิ่งใหญ่ ด้วย เมตตา กรุณา.

๗.๔ เป็นกัลยาณมิตรต่อศิษย์ตลอดชีวิต.

๗.๕ มุ่งสร้างโลกด้วยการสร้างเด็กให้เป็นพลโลกที่ดี.

๗.๖ ไม่เห็นแก่ตัว แต่เห็นแก่ธรรมะ หรือสันติภาพของโลก.

๘. อาการ: ครูโดยอาการ: มีอาการ:

๘.๑ มีความเคลื่อนไหวที่เป็นไปเพื่อการยกสถานะทางวิญญาณของคนในโลกอยู่ตลอดเวลา.

๘.๒ ประพฤติกระทำดีดังที่ตนเองสอนผู้อื่น.

- ๘.๓ สุจริตในหน้าที่ หรือมีการประพฤติธรรมสุจริต.
- ๘.๔ มีอินทรีย์แจ่มใส, เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธา, แห่งความเชื่อ, ความเคารพ, ความไว้วางใจ.
- ๘.๕ มีอาการรับผิตชอบต่อความเสื่อมเสีย, ทุกข์ยากลำบาก, และสันติภาพของสังคมที่ตนอยู่อาศัย.
- ๘.๖ มีอาการแห่งผู้ไม่เห็นแก่ตัว, แต่เห็นแก่ความถูกต้องอยู่เป็นประจำ.
- ๘.๗ มีความเคลื่อนไหวในการเป็นผู้นำ และแก้ไขสังคมอยู่ตลอดเวลา.

๙. ประเภท: ครูโดยประเภท:

๙.๑ ครูที่ไม่ใช่บุคคล คือ :

๑. การงานที่ทำงานเชี่ยวชาญ.
๒. ความผิดพลาดในการงาน.
๓. อุปสรรคที่เคยผ่านมาแล้ว.
๔. ทุกสิ่งที่ผ่านมาในชีวิต.
๕. ความทุกข์ที่ทรมาณอยู่ตลอดเวลา.
๖. ธรรมชาติที่แวดล้อม.

๙.๒ ครูที่เป็นบุคคล คือ :

๑. บิดา มารดาเป็นครูคนแรก.
๒. ครูทั่วไปตามขนบธรรมเนียมประเพณี หรือระเบียบการศึกษาของโลก.
๓. ครูฝ่ายจิต ฝ่ายวิญญาณ คือทางฝ่ายศาสนา.
๔. ตนเอง.
๕. ผู้หวังดีมีเมตตากรุณาทุกคน.
๖. รัตตัญญู คือผู้เกิดก่อนทุกคนที่มาเกี่ยวข้อง.
๗. ศัตรูผู้มุ่งร้ายหรือฝ่ายค้าน.
๘. บรมครูผู้สูงสุดคือพระพุทธเจ้า.

๑๐. กฎเกณฑ์: ครูโดยกฎเกณฑ์:

- ๑๐.๑ ธรรมชาติทำให้ทุกคนต้องมีครูที่ดีที่สุดตามที่จะมีได้.
- ๑๐.๒ ธรรมชาติประสงค์ให้ทุกคนถือเอาประโยชน์จากครูให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้.
- ๑๐.๓ ครูมีประโยชน์สูงสุดตรงที่ช่วยให้คนเกิดทีหลัง ไม่ต้องเสียเวลาค้นคว้าสิ่งที่คนเกิดก่อนได้ค้นคว้าไว้แล้ว.
- ๑๐.๔ ครูต้องเป็นผู้สามารถทำหน้าที่ในการเปิดประตูทางวิญญาณ.
- ๑๐.๕ ครูต้องประกอบไปด้วยคุณธรรมครบถ้วน ตามที่สอนเขา ไม่ใช่มีแต่ความรู้ที่สอนเขา.
- ๑๐.๖ ครูต้องไม่ทำอาชีพครูเป็นอาชีพของลูกจ้าง แต่เป็นอาชีพของปุชนียบุคคล.
- ๑๐.๗ ครูไม่ใช่เพียงแต่ผู้มีความรู้ แต่ต้องเป็นผู้มีการเสียสละอดทนอย่างเพียงพอ ในการให้ความรู้.
- ๑๐.๘ ครูต้องมีความสามารถในการช่วยให้ศิษย์มีกำลังใจ และความมานะพยายามในการศึกษา.
- ๑๐.๙ ครูต้องมีลักษณะเป็นเสมือนประภาคาร หรือดวงประทีปของศิษย์เสมอ.

๑๑. สัจจะ: ครูโดยสัจจะ:

- ๑๑.๑ ครูมีความซื่อตรงต่ออุดมคติของครู : คือความเป็นปุชนียบุคคล โดยการเปิดประตูทางวิญญาณอย่างไม่บกพร่อง.
- ๑๑.๒ ครูซื่อตรงต่อสัญญาประชาคม โดยไม่มีโอกาสเอาเปรียบประชาคมแม้แต่สักอย่างเดียว.
- ๑๑.๓ ครูต้องมีความไม่เห็นแก่ตัวถึงกับมีจิตทรมาน ไร้ศีลธรรมจริยธรรมต่อศิษย์ และบิดามารดาของศิษย์.
- ๑๑.๔ ครูต้องมีลักษณะเป็นเทพเจ้าหรือเป็นพรหมของศิษย์.
- ๑๑.๕ ครูต้องไม่ทำให้การศึกษามีลักษณะเป็นสุนัขหางด้วน คือมีแต่สอนแล้ว ไม่มีการปฏิบัติ.

- ๑๑.๖ ครูต้องชี้แจงต่อจรรยาบรรณของครู ตามที่รู้อยู่แก่ใจแล้ว
ทุกข้อทุกกระทง.
- ๑๑.๗ ครูที่ดีต้องจัดแบ่งตัวเอง ให้มีสังกัดขึ้นอยู่กับพระบรมครู
อยู่ส่วนหนึ่งด้วยเสมอไป ในการเสียสละด้วยความเคารพ
ในหน้าที่.
- ๑๑.๘ ครูทุกคนอย่าให้ถูกประณามด้วยพระพุทธานุชาตที่ว่า:
อตตทานเมว ปฐมัม ปฏิวเป นิเวสเย
อถณณมนุสาเสยฺย น กิลิสเสยฺย ปณฺทิตโต
(ตั้งตนให้อยู่ในคุณธรรมที่สมควรแก่ธรรมเสียก่อน แล้ว
จึงสอนผู้อื่น จะได้ไม่เป็นบัณฑิตตกปรก).

๑๒. หน้าที่: ครูโดยหน้าที่:

๑๒.๑ หน้าที่ของครูต่อสังคม:

๑. ครูต้องไม่ปฏิเสธต่อความร่วมมือรับผิดชอบในความเสื่อม
หรือความเจริญของสังคมที่ตนเกี่ยวข้องอยู่.
๒. ครูต้องไม่ปฏิเสธต่อความร่วมมือรับผิดชอบในการมี
ศีลธรรมหรือคุณธรรม และความสงบสุขของสังคมที่ตน
เกี่ยวข้องอยู่.
๓. ครูต้องชวนชวายในการเปิดประตูวิญญานอยู่ทุก
กาลเทศะ.
๔. ครูโดยแท้จริงต้องสำนึกตัวว่า ครูเป็นผู้สร้างโลกโดย
ผ่านทางการสร้างเด็ก ไม่ยกไว้ให้เป็นหน้าที่ของพระเจ้า
อย่างเดียว.
๕. ครูผู้มีอุดมคติสูงสุดย่อมกล้าคิดว่า เราเป็นพระเจ้า
ผู้สร้างโลกปัจจุบัน.

๑๒.๒ หน้าที่ของสังคมต่อครู :

๑. พ่อแม่ควรจัดให้ลูกมีครูมาตั้งแต่อยู่ในผ้าอ้อม.
๒. ทุกคนต้องมีครูที่ถูกต้องต่อสถานภาพของตน ใน
ความหมายใดความหมายหนึ่งตั้งแต่เกิดจนตาย.

๓. ทุกคนต้องช่วยกันสนับสนุนสถาบันครูของโลก ให้ได้ทำหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์ที่สุด ; มิฉะนั้นโลกจะเป็นโลกมืดทางฝ่ายจิต ฝ่ายวิญญาณ.
๔. ทุกคนต้องยอมรับว่า โลกรอดมาได้จนกระทั่งทุกวันนี้ เพราะโลกมีสถาบันครูในหลายความหมาย เป็นผู้นำมาตลอดเวลา.

๑๓. อุปมา: ครูโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๓.๑ ผู้ปลุกต้นโพธิ์ของโลกซึ่งมุงบังโลกนี้ให้ร่มเย็น.
- ๑๓.๒ ท่อนที่รับประกันความล่มจมของโลก ที่จะล่มจมลงไปในทางทะเลแห่งความผิดพลาด.
- ๑๓.๓ ห้ามล้อที่ป้องกันโลกไม่ให้ตกเหว.
- ๑๓.๔ เครื่องจักรที่ทำหน้าที่ยกสถานะทางวิญญาณของเยาวชน.
- ๑๓.๕ แสงประทีปส่องทางเดินแห่งชีวิตของเยาวชน.
- ๑๓.๖ ผู้ปล่อยสัตว์ออกจากกรงขังแห่งความเขลาเบื้องต้น.
- ๑๓.๗ แพทย์ให้วัคซีนป้องกันในเบื้องต้นของโรคทางวิญญาณของเยาวชน.

๑๔. สมุทัย: ครูโดยสมุทัย:

- ๑๔.๑ ครูในโลกเกิดจากความต้องการตามธรรมชาติของสังคม ที่ต้องการความก้าวหน้า.
- ๑๔.๒ เกิดจากอุดมคติของผู้บูชาความเสียสละในการช่วยเพื่อนมนุษย์ให้รอดทางวิญญาณ.
- ๑๔.๓ ครูสมบูรณ์แบบเกิดจากการฝึกอบรมตนเอง ให้ถึงความพร้อมด้วยวิชา (ความรู้) และคุณธรรมสำหรับความเป็นครู.

๑๕. อัถถังคมะ: ครูโดยอัถถังคมะ:

- ๑๕.๑ เกิดขึ้นเมื่อเลิกบูชาอุดมคติของครู ไปบูชาลาภสักการะหรือสิ่งตอบแทนอย่างอื่น.

๑๕.๒ เมื่อเปลี่ยนไปสู่อาชีพอื่นที่ตนพอใจยิ่งกว่า.

๑๕.๓ เมื่อขบถต่ออุดมคติของครู.

๑๖. อัสสาทะ: ครูโดยอัสสาทะ:

๑๖.๑ เป็นอาชีพที่ได้ทั้งอาชีพและได้บุญ.

๑๖.๒ ครูถูกจัดไว้ในวาระสูงสุด คือวาระแห่งปุษนียบุคคล เช่น ระเบียบโบราณในอินเดีย จัดครูไว้ในวาระพราหมณ์ ซึ่งรองจากวาระกษัตริย์.

๑๖.๓ ครูเป็นที่เคารพของวาระทุกวาระแม้ที่สูงกว่า.

๑๗. อาทีนวะ: ครูโดยอาทีนวะ: อาทีนวะไม่มีจากครูที่เป็นครูอย่างถูกต้องและสมบูรณ์แบบ.

อาทีนวะจะมีเฉพาะ:

๑๗.๑ เมื่อครูถูกนำไปใช้ในหน้าที่ซึ่งมิใช่อุดมคติของครู.

๑๗.๒ ครูใช้เกียรติของครูไปรับจ้างทำหน้าที่ซึ่งมิใช่อุดมคติของครู.

๑๗.๓ ครูที่บังคับตัวเองไว้ไม่ได้ ตกเป็นทาสของอบายมุข และอัสปุริสธรรมอย่างอื่น.

๑๗.๔ ครูที่ละทิ้งอุดมคติและจรรยาบรรณของครู.

๑๘. นิสสรณะ: ครูโดยนิสสรณะ: นิสสรณะโดยตรงไม่มีสำหรับครูที่ถูกต้องตามอุดมคติ; แต่มีสำหรับครูที่ไม่ใช่ปุษนียบุคคลจะพึงออกมาเสียจากความเป็นครูที่ไม่ใช่ปุษนียบุคคลนั้นๆ มาสู่ความเป็นปุษนียบุคคล.

๑๙. ทางปฏิบัติ: ครูโดยทางปฏิบัติ:

๑๙.๑ เพื่อความเป็นครูในเบื้องต้น คือ :

๑. ศึกษาความรู้เพื่อความเป็นครู และศึกษาวิชาครู คือวิธีการที่จะให้ความรู้อย่างสำเร็จประโยชน์.

๒. ทำได้อย่างที่สอนศิษย์ เพื่อไม่เป็นบัณฑิตสกปรก (น กิลิสเสยย ปณฺธิโต).

๓. เลือกความเป็นครูที่เหมาะสมกับสมรรถนะของตน เพื่อความเป็นครูที่ดีที่สุด.

๑๙.๒ เพื่อความเป็นครูยิ่ง ๆ ขึ้นไป:

๑. สร้างความเคารพเชื่อถือ ไว้วางใจ ให้แก่สังคมที่ตนกำลังเกี่ยวข้องอย่างมั่นคง.
๒. เป็นผู้มีการศึกษาเพิ่มเติมอยู่เป็นนิตย์.
๓. มีการบังคับตัวเองชั้นเลิศ.
๔. มีปัญญาและเมตตาชั้นเลิศ.
๕. มีความสมบูรณ์แบบทั้งในส่วนปริยัติ (วิชาความรู้), ในส่วนปฏิบัติ, และในส่วนรับผลของทางปฏิบัติ ทั้งฝ่ายครู และฝ่ายศิษย์.

๒๐. การพิทักษ์รักษา: ครูโดยการพิทักษ์รักษา:

๒๐.๑ พิทักษ์รักษาความเป็นครูของตนเอง.

๑. รักษาเกียรติยศของความเป็นครูเหมือนเกลือรักษาความเค็ม ; ไม่ให้มีใครผิดหวัง.
๒. สร้างสถาบันแห่งความเป็นครูลงที่หัวใจของทุกคนที่เกี่ยวข้อง ; (มิใช่สร้างที่ตัวอาคาร, สถานที่ เช่น โรงเรียน ฯลฯ).

๒๐.๒ ครูเป็นผู้พิทักษ์รักษาความถูกต้องและมั่นคงของการศึกษา, วัฒนธรรม, จริยธรรม และศีลธรรมของมนุษย์.

๒๑. อานิสงส์: ครูโดยอานิสงส์:

๒๑.๑ อานิสงส์อันจะพึงได้แก่โลก :

๑. โลกมีแสงสว่าง พ้นจากความเป็นโลกมืด.
๒. สัตว์โลกมีสถานะทางวิญญาณสูงขึ้น ๆ จนเป็นโลกที่ปลอดภัย.
๓. โลกพ้นจากภัยอันเกิดจากสัญชาตญาณอย่างสัตว์.
๔. ครูเป็นผู้เตรียมมนุษย์สำหรับไปสู่สวรรค์ในเบื้องต้น.

๒๑.๒ อาณิสงส์อันจะพึงได้แก่ครู :

๑. ครูยอมได้สถานะแห่งความเป็นปูชนียบุคคล.
๒. ครูเป็นผู้ที่มีโชคดี ที่มีอาชีพที่ได้ทั้งประโยชน์ และได้ทั้งบุญ.
๓. มีเกียรติ เป็นผู้เปิดประตูและเป็นผู้นำทางวิญญาณ.

๒๒. หนทางถล่ำ: ครูโดยหนทางถล่ำ:

- ๒๒.๑ เกิดในวงศ์ตระกูลครู.
- ๒๒.๒ มีนิสัยใฝ่สูงปรารถนาจะทำแต่งงานที่มีค่าสูง.
- ๒๒.๓ ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญา เมตตา และความไม่เห็นแก่ตัว อยู่เป็นปกติ.
- ๒๒.๔ ใฝ่ใจในความเป็นผู้นำ ตามเสด็จพระยุคลบาทของพระพุทธองค์อยู่ตลอดเวลา.
- ๒๒.๕ คบหาสมาคมกับสังคมาครูอยู่ตลอดเวลา จนเกิดความรู้สึกอยากเป็นครู.

๒๓. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ครูโดยสิ่งที่จะต้องเกี่ยวข้อง:

- ๒๓.๑ การอุทิศตนเพื่อประเทศชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์.
- ๒๓.๒ วิญญาณแห่งความเป็นผู้เสียสละโดยอุทิศจิตใจของพระโพธิสัตว์.
- ๒๓.๓ อธิษาศัยที่ทนเฉยอยู่ไม่ได้ ด้วยอำนาจความเมตตากรุณา.

๒๔. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ครูโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๔.๑ ภาษาคน : ผู้มีอาชีพสอนหนังสือหรือสอนวิชาชีพ.
ภาษาธรรม : ผู้ยกสถานะทางวิญญาณของโลกให้สูงขึ้น.
- ๒๔.๒ ภาษาคน : ครูคือผู้ที่มีอยู่ตามสถานการศึกษา.
ภาษาธรรม : ครูคือผู้ที่อยู่ในสถานที่อันวิเวกเป็นฤาษี, มุนี, พระอรหันต์ทั้งหลาย กระทั่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

- ๒๔.๓ ภาษาคน : ครูมักจะตกเป็นลูกจ้างอยู่ภายใต้อาณัติของผู้มีอำนาจ.
ภาษาธรรม : ครูอยู่เหนือความเป็นลูกจ้าง แต่เป็นปูชนียบุคคล.
- ๒๔.๔ ภาษาคน : ไม่รับผิดชอบว่าตนกระทำได้ตามที่สอน.
ภาษาธรรม : ยืนยันว่าตนกระทำได้ตามที่สอน.
- ๒๔.๕ ภาษาคน : ใช้ความเป็นครูแสวงหาประโยชน์อย่างโลภๆ ให้แก่ตน.
ภาษาธรรม : ใช้ความเป็นครูแสวงหาประโยชน์ในทางธรรมให้แก่คนทั้งโลก.

ธรรมโฆษณัที่แนะนำให้อ่าน

๑. พุทธกิจจริยธรรม
๒. ค่ายธรรมบุตร
๓. ธรรมบรรยายต่อทางสุนัษ (ระดับมหาวิทยาลัย)

ฐาน

๑. พยัญชนะ: ฐานโดยพยัญชนะ: แปลว่าตั้งหรือที่ตั้ง.
๒. อรรถะ: ฐานโดยอรรถะ:
๒.๑ เป็นรากฐานของสิ่งอื่น.
๒.๒ เป็นสิ่งรองรับสิ่งต่างๆ ทั้งในระดับพื้นฐานทั่วไป และระดับลึกสุด แม้ที่สุดแต่ความที่อากาศธาตุ^๑เป็นฐานรองรับธาตุทั้งหลาย.
๒.๓ เหตุผลที่ทำให้สิ่งบางสิ่งเป็นไปได้ และบางสิ่งเป็นไปไม่ได้.
๒.๔ ความเป็นไปได้ตามธรรมชาติ หรือโดยการกระทำของมนุษย์ (ตรงกันข้ามกับบอฐานะคือ ความเป็นไปไม่ได้จะโดยอะไรก็ตาม) .
๒.๕ ความมีเหตุผล (ซึ่งตรงกันข้ามกับความไม่มีเหตุผล).
๓. ประวัติ: ฐานโดยประวัติ: มีประวัตินับตั้งแต่มนุษย์สมัยคนป่ารู้จักใช้สิ่งที่เป็นฐานรองรับ เพื่อให้เกิดความมั่นคงแก่สิ่งใดสิ่งหนึ่งตามที่ตนต้องการ สืบมาจนกระทั่งการรู้จักใช้ฐานรากอันมหึมา เช่น ฐานของอาคาร ๑๐๐ ชั้น เป็นต้น ของมนุษย์สมัยนี้.
๔. ไวยากรณ์: ฐานโดยไวยากรณ์: บท, สมุฏฐาน, รากฐาน, หรือสถานะ, หรือเหตุ, หรือการณะ.
๕. ปฏิพจน์: ฐานโดยปฏิพจน์: อฐาน (เช่นความเป็นไปไม่ได้ ฯลฯ).

^๑ อากาศธาตุ: สกกดตามภาษาบาลี

๖. องค์ประกอบ: ฐานโดยองค์ประกอบ:

๑. สามารถรองรับสิ่งอื่น.
๒. สามารถให้เกิดสิ่งอื่น.
๓. สามารถให้เกิดความเป็นไปได้แห่งสิ่งอื่น.
๔. สามารถเป็นเหตุผลในการกล่าวสมมติหรือบัญญัติสิ่งใด ๆ ได้.

๗. ลักษณะ: ฐานโดยลักษณะ:

- ๗.๑ อยู่ภายใต้.
- ๗.๒ เป็นเครื่องรองรับ.
- ๗.๓ เป็นเครื่องสนับสนุน.

๘. อาการ: ฐานโดยอาการ:

- ๘.๑ เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย.
- ๘.๒ เป็นสิ่งรองรับแห่งสิ่งที่เข้ามาตั้งอาศัยอยู่.
- ๘.๓ อาการแห่งผู้ช่วยเหลือหรือสนับสนุนสิ่งที่เข้ามาตั้งอาศัยอยู่.

๙. ประเภท: ฐานโดยประเภท:

- ๙.๑ ฐานเป็นที่ตั้งของธาตุใด ๆ แจกตามประเภทของธาตุนั้น ๆ.
- ๙.๒ โดยประเภทสอง:
 - นัยที่หนึ่ง: ๑. ฐานโดยตรง.
 ๒. ฐานโดยอ้อม.
 - นัยที่สอง: ๑. ฐานที่ตั้งแห่งความเจริญ.
 ๒. ฐานที่ตั้งแห่งความเสื่อม.
 - นัยที่สาม: ๑. ฐานที่มีกำลัง.
 ๒. ฐานที่ไม่มีกำลัง.

๑๐. กฎเกณฑ์: ฐานโดยกฎเกณฑ์:

- ๑๐.๑ สังขารธรรมทุกสิ่งต้องมีฐาน ไม่ว่าจะป็นรูปธรรมหรือนามธรรม.
- ๑๐.๒ ฐานเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องรู้จัก และมีอย่างถูกต้องและครบถ้วน.

๑๐.๓ ฐานเป็นสิ่งที่รองรับสิ่งต่างๆ และสิ่งนั้นๆ ก็เป็นฐานรองรับสิ่งอื่นต่อไปอีก.

๑๐.๔ การจะคิดแก้ปัญหาใดๆ ต้องศึกษาจนถึงฐานของสิ่งนั้นๆ ด้วย.

๑๑. **สัจจะ:** ฐานโดยสัจจะ:

๑๑.๑ ฐานเป็นสิ่งที่ขาดเสียมิได้สำหรับสังขตธรรม.

๑๑.๒ สิ่งที่อยู่เหนือความต้องมืฐาน ได้แก่สังขตธรรมทั้งปวง.

๑๑.๓ คำพูดที่ถูกต้อง หรือสัจจริงย่อมจะมีฐานอย่างพอเพียง แสดงอยู่.

๑๒. **หน้าที่:** ฐานโดยหน้าที่:

๑๒.๑ เป็นรากฐานแห่งการเกิดขึ้นและการตั้งอยู่.

๑๒.๒ เป็นเครื่องรองรับ, อุดหนุน, ค้ำจุน เพื่อความมั่นคงถาวรของความตั้งอยู่.

๑๒.๓ ทรงไว้ทั้งตัวเองและสิ่งอื่นที่เข้ามาเกี่ยวข้อง.

๑๒.๔ ชีวิตทุกชีวิตและทุกระดับ ต้องรักษาฐานของตนๆ ให้ความถูกต้องอยู่เสมอ.

๑๓. **อุปมา:** ฐานโดยอุปมา: *เปรียบเทียบ*:

๑๓.๑ คนมีเกียรติแต่ไม่ได้รับการยกย่อง.

๑๓.๒ บุคคลสำคัญที่ถูกมองข้าม.

๑๓.๓ คนใช้แสนดีที่อำภัพ.

๑๔. **สมุทัย:** ฐานโดยสมุทัย:

๑๔.๑ ฐานเป็นสมุทัยอยู่ในตัวมันเอง.

๑๔.๒ ฐานเป็นสิ่งที่เกิดอยู่เองโดยสังขธรรมของธรรมชาติ ที่ตกอยู่ภายใต้กฎอิทัปปัจจยตา.

๑๔.๓ ความจำเป็นของทุกสิ่งที่ต้องมีฐาน เป็นเหตุให้เกิดฐานโดยอัตโนมัติ.

- ๑๔.๔ ความมองเห็นทุกขโทษของความไม่มีฐาน.
 ๑๔.๕ มองเห็นความสำคัญของฐานเท่ากับความสำเร็จของการดับทุกข์.

๑๕. อัตถังคมะ: ฐานโดยอัตถังคมะ:

- ๑๕.๑ อัตถังคมะมีเมื่อหมดความจำเป็นที่จะต้องมีฐาน.
 ๑๕.๒ อสังขตธรรม เป็นที่ดับแห่งค่าของฐานทั้งปวง.
 ๑๕.๓ เมื่อขาดปัจจัยสำหรับความเป็นฐาน หรือมีฐาน.
 ๑๕.๔ เมื่อมีเหตุปัจจัยอันเป็นฐานที่มีอำนาจเหนือกว่าฐานที่มีอยู่แล้ว.

๑๖. อัธสาทะ: ฐานโดยอัธสาทะ:

- ๑๖.๑ เป็นอัธสาทะของผู้ต้องการความมั่นคง.
 ๑๖.๒ เป็นสิ่งให้เกิดความพอใจ หรือความเชื่อว่าปลอดภัย.
 ๑๖.๓ ฐานมีความมั่นคงเท่าใด ก็ให้เกิดความพอใจหรืออุ่นใจเท่านั้น.

๑๗. อาทีนวะ: ฐานโดยอาทีนวะ:

- ๑๗.๑ ฐานเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ หรืออุปาทานนิยธรรม^๑ เช่นเดียวกับสิ่งทั้งหลาย.
 ๑๗.๒ ฐานเป็นสิ่งที่ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งสามัญลักษณ์ะ (ไม่เที่ยง, เป็นทุกข์, เป็นอนัตตา).
 ๑๗.๓ ฐานมีความยากลำบากในการที่จะทำให้เกิดขึ้น หรือมีความถูกต้องในกรณีนั้น ๆ.

^๑ อุปาทานนิยธรรม: ธรรมหรือสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งอุปาทาน ความยึดถือว่าตัวตน ว่าของตนได้แก่ ชั้นห้า, อายตนะ และสิ่งที่เนื่องด้วยอายตนะ ทุกหมวดทุกประเภท.

๑๘. นิสสรณะ: ฐานโดยนิสสรณะ:

- ๑๘.๑ อาศัยฐานที่ถูกต้องเป็นอุปกรณ์แห่งการปฏิบัติ เพื่อออกมาเสียจากกองทุกข์.
- ๑๘.๒ ทุกคนมีหน้าที่ที่จะต้องออกมา หรือทำลายเสียซึ่งฐานอันไม่ถูกต้อง.

๑๙. ทางปฏิบัติ: ฐานโดยทางปฏิบัติ:

- ๑๙.๑ การปฏิบัติเพื่อความเป็นฐานอันถูกต้อง.
- ๑๙.๒ เพิ่มพูนความถูกต้องของฐานที่มีอยู่แล้วให้สมบูรณ์.
- ๑๙.๓ มีสัมมาทวิภูมิจึงหรือความไม่ประมาทเป็นฐานแห่งธรรมทั้งปวง.
- ๑๙.๔ มีธัมมัญญัตติญาณเป็นฐานของนิพพานญาณ.

๒๐. อานิสงส์: ฐานโดยอานิสงส์:

- ๒๐.๑ ทำให้เกิดความเจริญงอกงามก้าวหน้าของสิ่งที่ตั้งอยู่บนฐาน.
- ๒๐.๒ ทำให้เราสามารถปรับปรุง, แก้ไข สิ่งที่ตั้งอยู่บนฐาน.
- ๒๐.๓ สามารถนำผู้ปฏิบัติไปสู่สิ่งที่ปราศจากฐาน คืออสังขตะ (เหมือนเรือพาไปให้ถึงฝั่งซึ่งไม่ต้องใช้เรืออีกต่อไป).

๒๑. การพิทักษ์รักษา: ฐานโดยการพิทักษ์รักษา:

- ๒๑.๑ คอยสำรวจตรวจตราไม่ให้เกิดความชำรุดบกพร่องหรือผิตพลาดขึ้นแก่ฐาน.
- ๒๑.๒ ส่งเสริมความถูกต้องและมั่นคงแก่ฐานให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

๒๒. หนทางถล่ำ: ฐานโดยหนทางถล่ำ:

- ๒๒.๑ การบังเอิญได้ฟังธรรมของพระอริยเจ้า.
- ๒๒.๒ การได้คบสัสตบุรุษ.
- ๒๒.๓ การอยู่ในท่ามกลางการแวดล้อมที่ถูกต้องของวัฒนธรรม, จริยธรรมและศาสนา.

๒๓. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: ฐานโดยสิ่งที่จะต้องเกี่ยวข้อง:

- ๒๓.๑ ความรู้ที่ถูกต้องและเพียงพอเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าฐาน.
 ๒๓.๒ การปฏิบัติที่ถูกต้องและเพียงพอเกี่ยวกับความรู้ชั้น ๆ.
 ๒๓.๓ การดำรงชีวิตอยู่ด้วยความรู้และการปฏิบัติที่ถูกต้อง
 และเพียงพอเกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าฐาน.

๒๔. ภาษาคน-ภาษาธรรม: ฐานโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๔.๑ ภาษาคน: ฐานทางวัตถุ.
 ภาษาธรรม: ฐานทางจิตใจ.
 ๒๔.๒ ภาษาคน: ฐานทางวัตถุคือ ความมีอำนาจ, วาสนา,
 บารมี, ทรัพย์สินเงินทอง.
 ภาษาธรรม: ฐานทางจิตใจคือ ความมีสัมมาทิฐิและความไม่ประมาท.
 ๒๔.๓ ภาษาคน: เป็นสิ่งที่มีให้มาก.
 ภาษาธรรม: เป็นสิ่งที่ต้องกำจัดให้หมดไป จนลึถึงสิ่งที่ไม่ต้องมีฐาน.
 ๒๔.๔ ภาษาคน: เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น.
 ภาษาธรรม: เป็นที่ตั้งแห่งความปล่อยวาง.

ธรรมโฆษณที่แนะนำให้อ่าน

๑. ปรมัตถสภาวะธรรม
 ๓. โอสาระตัพพะธรรม

๒. สันทัสเสตัพพะธรรม

อภิธรรม

๑. พหุชนะ: อภิธรรมโดยพหุชนะ:

อภิ แปลว่า ยิ่งก็ได้, เกินก็ได้ เป็นสองอย่างอยู่.

ธรรม แปลว่า สิ่งที่ทรงตัวเอง และทรงผู้ปฏิบัติ.

คำว่าอภิธรรม แปลว่า ธรรมส่วนสูง, ส่วนยิ่ง, ส่วนลึก และธรรมส่วนเกินก็ได้.

๒. อรรถะ: อภิธรรมโดยอรรถะ:

๒.๑ อภิธรรม คือ ธรรมส่วนลึก, ส่วนละเอียดสุขุม.

๒.๒ อภิธรรม คือ ธรรมส่วนที่เกินจำเป็นสำหรับการประพฤติพรหมจรรย์ และเกินสติปัญญาของคนธรรมดา (ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ม้านั้นรูปร่างดีและแข็งแรงก็พอแล้ว ไม่จำเป็นที่จะต้องมียี่สิบสว) อภิธรรมอภิวินัยไม่จำเป็นแก่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์เพื่อการบรรลุที่สุดทุกข์.

๒.๓ อรรถะแห่งอภิธรรมโดยตรงคือเรื่องอนัตตา, สุญญตา, อันเป็นเรื่องสำหรับการบรรลุโลกุตตรธรรม.

๓. ประวัติ: อภิธรรมโดยประวัติ:

๓.๑ *ประวัติของอภิธรรมในสมัยพุทธกาล:* คำนี้ใช้คู่กันกับคำว่า อภิวินัย หมายถึงคำอธิบาย ส่วนที่ลึกเกินจำเป็นสำหรับคนธรรมดา นิยมใช้เฉพาะสำหรับผู้จะเป็นนักปราชญ์ทางภาษาธรรม (ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่าไม่จำเป็นต่อการประพฤติพรหมจรรย์ เช่น ม้ามีรูปร่างดี และแข็งแรงก็พอแล้ว ไม่จำเป็นต้องมียี่สิบสวก็ได้ ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น) ข้อความประเภทนี้ตัวอย่างเช่น คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค, คัมภีร์นိเทศ ฯลฯ เป็นต้น และ คัมภีร์วินัยส่วนที่เรียกว่า ปาสิมุตตะกะ เป็นต้น.

๓.๒ ประวัติของอภิธรรมในสมัยต่อมา: ข้อความในอรรถกถาธรรมบท ซึ่งร้อยกรองขึ้นเมื่อพ.ศ. ร่วมพันปี ได้กล่าวข้อความว่า พระพุทธองค์เสด็จขึ้นไปเทศนาอภิธรรมในเทวโลกเป็นเวลาหนึ่งพรรษา แล้วบอกสอนต่อๆ กันมา จนได้มาเรียกว่า อภิธรรมเจ็ดคัมภีร์ ข้อความที่ว่าทรงแสดงพระอภิธรรมปิฎกในเทวโลกนั้น ไม่มีในบาลีพระไตรปิฎก ตอนสังคีตชั้นธกัแห่งวินัยปิฎก และแม้แต่ในอรรถกถาของคัมภีร์อภิธรรมปิฎกนั้นเองก็ไม่มี นักประวัติศาสตร์ชั้นหลังสันนิษฐานกันว่า อภิธรรมเจ็ดคัมภีร์ เป็นคัมภีร์ที่ร้อยกรองขึ้นใหม่หลายร้อยปีหลังพุทธกาล.

๔. ไวพจน์: อภิธรรมโดยไวพจน์: คือคำว่า สุญญตปปฏิสังยุตตา สุตตนุตตา ที่ทรงยืนยันว่าเป็น ตถาคตภาสิตา คมภีรา คมภีรตถา โลกุตตวรา ซึ่งถือว่าเป็นแก่นหรือหัวใจแห่งพระพุทธศาสนาแต่เพียงอย่างเดียว.

๕. ปฏิพจน์: อภิธรรมโดยปฏิพจน์: อสุญญตปปฏิสังยุตตา สุตตนุตตา อตถาคตภาสิตา อคมภีรา อคมภีรตถา อโลกุตตวรา: กวิกิตา สุตตนุตตา กาเวยยา จิตตกุขรา จิตตพยุณชนา พาหิรกา สาวกภาสิตา.

๖. องค์ประกอบ: อภิธรรมโดยองค์ประกอบ:
 ๑. ละเอียดสุขุม.
 ๒. ลึกซึ้ง.
 ๓. อยู่ในวิสัยของผู้เป็นปราชญ์ และต้องมีลักษณะแห่งสุญญตปปฏิสังยุตตาโดยเฉพาะ.

๗. ลักษณะ: อภิธรรมโดยลักษณะ:
 ๗.๑ อภิธรรมที่แท้ต้องมีลักษณะ เป็นสุญญตปปฏิสังยุตตา คัมภีรา คัมภีรตถา โลกุตตวรา.

๗.๒ อภิธรรมโดยพิสดารเท่าที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ มีลักษณะชวนให้เห็นเป็นอภิปรัชญา, จิตวิทยา, ตรรกวิทยา ฯลฯ กระทั่งอักษรศาสตร์ หรือวรรณคดี ไม่มีลักษณะเป็นหลักธรรมะเครื่องทำพระนิพพานให้แจ้งโดยตรง นักศึกษาชาวตะวันตกมักจัดให้เป็นอภิปรัชญากันโดยมาก.

๗.๓ อภิธรรมยุคหลัง ๆ นี้ได้ร่อยกรองให้เกินไปมาก ไม่มุ่งหลักที่ว่าสัจญตปปฏิสังยุตตา แต่มุ่งไปที่มหากุศล ทำให้มีลักษณะเป็นเรื่องขลัง, ศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ จนใช้เป็นบทสวดเกี่ยวกับงานศพ หรือวิญญานของผู้ที่ล่วงลับไปแล้วจนเป็นประเพณี.

๗.๔ ในสมัยพระพุทธรกาลอภิธรรมหรือแม่อภิวินัย เป็นเพียงอาหารสมองเฉพาะของผู้เป็นปราชญ์ ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต และคงลักษณะนั้นมาแม้กระทั่งถึงปัจจุบันนี้ แต่ได้รับการเสกสรรให้เป็นศักดิ์สิทธิ์สูงสุดไปในการศึกษาก็ตาม ในการอุทิศส่วนกุศลแก่ดวงวิญญานของผู้ที่ล่วงลับไปแล้วก็ตาม.

๗.๕ เมื่อดูกันทางอักษรศาสตร์ อภิธรรมแตกต่างจากวินัยปิฎกและสูตรตันตปิฎกเป็นอย่างมาก.

วินัยปิฎกมีส่วนวนเฉพาะของตนในลักษณะบทบัญญัติ, ขยายความบทบัญญัติ, บันทึกคำพิพากษาศาลฎีกาในกรณีที่เคยมีมาแล้ว บอกเหตุการณ์ และสถานที่ที่ทำให้ต้องบัญญัติ, ปรับปรุงบทบัญญัติ.

ส่วนสูตรตันตปิฎกก็บอกเหตุการณ์, สถานที่, เรื่องราว ที่ทำให้ทรงแสดง. มีส่วนวนเป็นคำสั่งสอนของผู้สั่งสอนและผู้ฟังโดยตรง มีส่วนวนโวหารเฉพาะเพื่อการนั้น.

ส่วนอภิธรรมปิฎก มีไวยากรณ์, มีอักษร, มีส่วนวนโวหารคล้ายกับบันทึกวิทยาศาสตร์, คณิตศาสตร์ ไม่บอกสถานที่หรือผู้ฟัง หรือเหตุการณ์ใด ๆ แจกถูกไปเหมือนอย่างแจกลูกสูตรคุณ มีส่วนวนโวหารที่ไม่แสดงให้เห็นว่า เป็นคำตรัสของพระองค์ที่ไหน, เมื่อใด และด้วยเหตุใด.

จึงกล่าวได้ว่าเมื่อกล่าวถึงลักษณะแห่งถ้อยคำ สำนวนโวหาร ไวยากรณ์ รูปแบบแห่งคำพูดก็มีลักษณะต่างกันอย่างลิบลับ จากวินัยปิฎก และสุตตันตปิฎก มองอีกทางหนึ่งเห็นได้ว่า อภิธรรมปิฎกมีลักษณะที่แสดงให้เห็นได้ว่า มีผู้เก็บบทธรรม สำคัญๆ ในสุตตันตปิฎกบางคำมาทำการบรรยาย, วินิจฉัย, ขยายความ, ชี้แจงให้ละเอียดลึกซึ้งในรูปแบบของอภิปรัชญา, จิตวิทยา เป็นต้นในภายหลัง เพราะมีชื่อของบทธรรมะปรากฏ อยู่ตรงกัน ในสุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎกมากมาย หลายชื่อ ในสุตตันตปิฎกมีแต่เพียงชื่อ ในอภิธรรมปิฎกมี คำอธิบายออกไปหลายแง่มุม ในลักษณะที่เรียกว่าเกินจำเป็น สำหรับคนธรรมดา.

๘. อาการ: อภิธรรมโดยอาการ:

- ๘.๑ *อภิธรรมแท้มีอาการ:* แสดงมุ่งตรงไปที่ความว่างจากตัวตน มีสักแต่ว่าธาตุตามธรรมชาติ และเป็นไปตามกระแสอิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท ไม่มีสมมติบัญญัติใดๆ ใน ความหมายแห่งตัวตน.
- ๘.๒ *อภิธรรมเพื่อมีอาการ:* แสดงลักษณะเป็นสาสวาสัมมาทิฎฐิ ชัดกับหลักสุญญตา, อิทัปปัจจยตา คือมีตัวตน, มีสัตว์, มีบุคคล, มีเวียนว่ายตายเกิด, มีดี, มีชั่ว, มีบุญ, มีบาป, มีนรก, มีสวรรค์, มีโลกนี้, มีโลกอื่น กระทั่งโลกแห่งวิญญานของ อมนุษย์ และมีเรื่องที่ชวนให้ติดตั้งในมหากุศล จนมีลักษณะ เป็นอภิธรรมเพื่อ.
- ๘.๓ แทนที่จะเน้นเรื่องไม่มีตัวตนแห่งการเวียนว่ายตายเกิด กลับเน้นไปในทางที่มีตัวตนเวียนว่ายตายเกิดอย่างจริงจัง หรือเน้นเรื่องกรรมในลักษณะที่มีตัวตนอย่างยิ่ง จนหมด ความเป็นอิทัปปัจจยตา.

๙. ประเภท: อภิธรรมโดยประเภท:

๙.๑ *อภิธรรมแท้*: มุ่งแสดงอนัตตา, อิทัปปัจจยตา, สญญตา จนไม่มีตัวตนใดๆ เหลืออยู่ที่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ แม้แต่พระนิพพาน.

๙.๒ *อภิธรรมเพื่อ*: อธิบายไปในทางที่จะทำให้ลึกซึ้ง ไม่จำเป็นแก่คนธรรมดาสามัญ มีไว้สำหรับการศึกษานักปราชญ์ เช่นเดียวกับทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เป็นอันมากที่คนธรรมดาสามัญไม่จำเป็นต้องรู้ หรือไม่ว่าจะรู้ได้จนต้องเหมาๆ ไว้ให้เห็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์สูงสุดสำหรับการเคารพบูชา จนกลายเป็นประเพณีศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งไม่ต้องหรือยอมให้อธิบาย ที่น่าขำขันอีกบางอย่างคือ นักปราชญ์มีไว้สำหรับขู่คนธรรมดาให้ยอมรับนับถือตนเอง.

๙.๓ *อภิธรรมโดยตัวหนังสือ*: อภิ แปลว่า ยิ่งใหญ่ กว้างขวาง ธรรมะ ในที่นี้หมายถึงวิชาความรู้ รวมกันแล้วเป็นความรู้ที่ช่วยกันอธิบายให้มีขอบเขตกว้างไกลออกไปให้เป็นที่น่าอัศจรรย์ เช่น อธิบายธรรมะให้ละเอียดเกินจำเป็น, อธิบายวินัยให้ลึกซึ้งกว้างขวางเกินจำเป็น เพื่อไว้สำหรับทุกสิ่งทุกอย่างในทุกแง่ทุกมุม ดังความหมายของคำว่าอภิธรรมอภินัย ซึ่งมีใช้กันอยู่แล้วเป็นธรรมดา ก่อนการจัดรูปคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาให้เป็นปึกๆ.

๑๐. กฎเกณฑ์: อภิธรรมโดยกฎเกณฑ์:

๑๐.๑ เมื่อกล่าวโดยภาษา คำว่าอภิธรรมเป็นคำกลาง ใช้ได้กับทุกศาสนา ใช้ได้กับทุกลัทธิตามหลักเกณฑ์ของตนๆ เพียงแต่หมายความว่า มันเป็นเรื่องสูงเกินกว่าสติปัญญาของคนธรรมดาเท่านั้น.

๑๐.๒ สำหรับผู้ยังไม่บรรลุนิธิธรรม กำลังเรียนอภิธรรมอยู่ในระดับ ไหนก็ตาม อภิธรรมเป็นเพียงทัศนะ (Philosophy ซึ่งเขาแปลกันว่า ปรัชญา) แขนงหนึ่ง ๆ เท่านั้น แต่ถ้าสำหรับผู้บรรลุนิธิธรรมนั้น ๆ กระทั่งเป็นพระอริยบุคคล มีพระอรหันต์เป็นที่สุดแล้ว อภิธรรมก็กลายเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิตใจอย่างสันติภูมิธรรมของผู้นั้นไป.

ดังนั้นอภิธรรมเป็น Philosophy ก็ได้, เป็นวิทยาศาสตร์ก็ได้ แล้วแต่จะไปเกี่ยวข้องกับบุคคลประเภทไหน.

๑๐.๓ อภิธรรมแท้ ต้องเรียนด้วยการปฏิบัติทางจิตใจโดยตรง และโดยแท้จริงเท่านั้น ไม่ต้องมีเครื่องประกอบทางวัตถุ เช่น หนังสือ, แผนภูมิ (diagram), หอยเบี้ย หรือ เม็ดมะขาม ฯลฯ เป็นต้น.

๑๐.๔ อภิธรรมไม่ใช่เรื่องสำหรับคนธรรมดา ซึ่งมีสติปัญญา และเวลาอันจำกัด แต่เป็นเรื่องสำหรับนักปราชญ์ผู้มีเวลาเหลือเพื่อเท่านั้น.

๑๐.๕ ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ มันสมองของมนุษย์จะเจริญไปเรื่อย ๆ จนถึงขนาดที่เรียนรู้อภิธรรมได้ แต่สำหรับคนธรรมดาเวลานั้นเวลาไม่พอ คงจะตายเสียก่อนแต่ที่จะรู้ อภิธรรมจริง.

จงจัดแบ่งเวลาของตนให้พอเหมาะว่า ควรจะเกี่ยวข้องกับอภิธรรมเพียงเท่าใด ก็สำเร็จประโยชน์หรือหมดปัญหาแล้ว.

๑๐.๖ ความรู้เรื่องอภิธรรมนั้น ต้องเคียงคู่กันไปกับความสมบูรณ์แห่งศีล สมาธิ ปัญญา มิฉะนั้นอาจจะพลัดไปสู่ “ธรรมดำ” เติลิตเปิดเบียงไปก็ได้.

๑๐.๗ การเข้าไปเกี่ยวข้องกับอภิธรรม ต้องมีความระมัดระวังอย่างกับการเข้าไปเที่ยวในเขาวงกต อาจจะหาทางออกกลับ มาไม่ได้ ก็ได้.

๑๑. สัจจะ:

อภิธรรมโดยสัจจะ:

- ๑๑.๑ อภิธรรมแท้ เป็นอภิสัจจ์ จึงลึกซึ้งกว้างขวางถึงที่สุด ควรจะถือเอาเพียงเท่าที่ เป็นอริยสัจจ์ คือพอเหมาะพอดีสำหรับการออกจากทุกข์ของคนธรรมดา ถ้านำมาใช้ไม่ดีก็กลายเป็นอภิธรรมเฟ้อ ถึงกับรู้ไม่ได้ หรือไม่สำเร็จประโยชน์อะไร.
- ๑๑.๒ ถ้าหลงไปอยู่ในเขาวงกตของอภิธรรมแล้ว วัฏฏสงสารของผู้นั้นจะยืดยาวไม่มีที่สิ้นสุด.
- ๑๑.๓ เป็นชาวพุทธก็มีอภิธรรมของชาวพุทธโดยบริสุทธิ์ พวกอื่นก็มีอภิธรรมของพวกอื่น จึงต้องระวังให้ดีๆ อย่าไปหลงเอาอภิธรรมของฮินดูอุปนิษัท ซึ่งมีอยู่ก่อนหรือพร้อมสมัยกันกับพระพุทธเจ้าในอินเดีย เดี่ยวก็จะได้หลงติดอยู่ในคำว่า ดี-ชั่ว, บุญ-บาป, สุข-ทุกข์, นรก-สวรรค์ ตามที่เขาพูดกันอยู่ก่อนแล้วในฐานะที่เป็นสันทนธรรม (ธรรมะของเก่า) ว่าเป็นของตน.
- ๑๑.๔ ในหลักพุทธศาสนาที่เป็นอภิธรรมสูงสุดแท้จริงนั้น ไม่มีดี-ชั่ว, บุญ-บาป, กุศล-อกุศล, สุข-ทุกข์, นรก-สวรรค์ ฯลฯ มีแต่กระแสแห่งอิทัปปัจจยตา ดังที่พระอรหันต์ทั้งหลายท่านรู้แจ้งหรือรู้สึกเท่านั้น แล้วคนธรรมดาที่จับเอาตอนหนึ่งตอนใดมาสมมติบัญญัติเป็นกุศล-อกุศล, ดี-ชั่ว, บุญ-บาป เป็นต้น จนพลัดไปสู่สันทนธรรม ที่เขากล่าวกันอยู่ก่อนพุทธกาล.
- ๑๑.๕ สิ่งที่เรียกว่า “ปรมัตถธรรม” ก็เหมือนกัน เพื่อก็มี ไม่เพื่อก็มี แต่ค่อยยังชั่วที่คำว่า ปรมัตถ (ปรม + อัตถ) มีความหมายว่าอรรถะอันยิ่งเสียแล้ว มันจึงไม่ต้องมีส่วนเกินสำหรับคำว่า ปรมัตถธรรม.
- ๑๑.๖ สรุปความว่า เราอาจจะบรรลุพระนิพพานได้ โดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่าอภิธรรมอภิวินัย เหมือนดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในเรื่องม้ ๓ จำพวก (ม้มีลักษณะดี, ม้มีกำลัง, ม้มีสีสวย).

๑๒. หน้าที่: อภิธรรมโดยหน้าที่:**๑๒.๑ หน้าที่ของอภิธรรมต่อมนุษย์:**

อภิธรรมเป็นธรรมะชั้นสูง จึงมีหน้าที่ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าของสมองไปทางที่ลึก ที่สูง ที่ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปจนกว่าจะถึงที่สุดที่ธรรมชาติจะพึงอำนวยให้แก่สมองของมนุษย์.

๑๒.๒ หน้าที่ของมนุษย์ต่ออภิธรรมคือ:

๑. พยายามศึกษาอภิธรรมให้เหมาะสมแก่สถานะของตน ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ มิใช่ในฐานะที่เป็นส่วนเกิน มนุษย์ก็จะรุ่งเรืองด้วยสติปัญญา มากกว่าที่เป็นอยู่ในบัดนี้.
๒. มนุษย์ควรศึกษาอภิธรรมในฐานะวิทยาศาสตร์ ฝ่ายวิญญานคือ ทางสติปัญญา หรือทางจิตใจ แทนที่จะศึกษากันแต่วิทยาศาสตร์ฝ่ายวัตถุเพียงอย่างเดียว.

๑๓. อุปมา: อภิธรรมโดยอุปมา:

๑๓.๑ อภิธรรมที่แท้จริงควรจะอุปมาด้วยเพชรในภูเขา ซึ่งต้องใช้ความพยายามมากและยาวนาน หรือเพชรในห้วงคอก ซึ่งไม่มีใครเคยคิดว่ามีแล้วกลับมาส่องในแง่สกปรก หรือเพชรที่ติดอยู่ที่หน้าผากแล้ว แต่เจ้าของมองไม่เห็น.

๑๓.๒ อภิธรรมเพื่อควรจะอุปมาด้วยฟางของคนบ้าหอบฟาง ด้วยคิดว่าเป็นรวงข้าว ซึ่งทำให้ไม่คุ้มค่าเวลาและแรงงาน.

๑๔. สมุทัย: อภิธรรมโดยสมุทัย:

๑๔.๑ *อภิธรรมแท้:* มีมูลมาจากสัญชาตญาณแห่งความอยากรู้อยากเห็นยิ่ง ๆ ขึ้นไปไม่รู้จบ ทำนองเดียวกันกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของคนในยุคปัจจุบัน.

๑๔.๒ *อภิธรรมเพื่อ:* มีมูลมาจาก ทัศนวิมานะ ความไม่อยากรู้หน้าใครโดยเฉพาะในด้านวิชาความรู้. เข้าใจว่าอภิธรรมที่มากออกไปจนเกินธรรมดานั้น น่าจะเป็นการแข่งขันกัน

กับอภิธรรมในลัทธิอื่น หรือศาสนาอื่น ซึ่งเขามีกันมาก ๆ แล้วเราจะไม่มี หรือมีแต่เพียงเล็กน้อยอยู่ได้อย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยมหาวิทยาลัยนาลันทา คงจะได้ทำให้เรื่องต่างๆ ในรูปอภิธรรมนี้ เกิดขึ้นเป็นอย่างมาก.

๑๕. อัตถังคมะ: อภิธรรมโดยอัตถังคมะ:

- ๑๕.๑ อัตถังคมะ (ความตั้งอยู่ไม่ได้) ของอภิธรรมจะเกิดขึ้นเพราะความลึกซึ้งเกินไป หรือมีฉะนั้นก็เพราะ ความเพ้อของอภิธรรมนั่นเอง.
- ๑๕.๒ เมื่อความเลื่อมใส หรือความสนใจในพระศาสนา ลดถอยลงตามยุค ตามสมัย ตามเหตุปัจจัย สิ่ง que เรียกว่าอภิธรรมนั้นแหละจะสลายตัวไปก่อนวินัย และสุดตันตะ.

๑๖. อัสสาทะ: อภิธรรมโดยอัสสาทะ:

- ๑๖.๑ อภิธรรมส่วนที่เกินเป็นสิ่งสนุก มีรสอร่อยแก่สมองของนักปรัชญา และนักตรรกวิทยา.
- ๑๖.๒ อภิธรรมแท้ให้ความปีติปราโมทย์แก่สติปัญญาของผู้มีสติปัญญามากพอ หรือมากเกินไปกว่าธรรมดา.
- ๑๖.๓ บัดนี้เหตุการณ์ดูเสมือนหนึ่งว่า อภิธรรมเพื่อกำลังเป็นอัสสาทะแก่ผู้พิมพ์ หรือผู้จารใบลานขาย.

๑๗. อาทีนวะ: อภิธรรมโดยอาทีนวะ:

- ๑๗.๑ อภิธรรมแท้ไม่มีอาทีนวะ จะมีก็แต่อภิธรรมเกิน ที่ไม่คุ้มค่าแก่เวลาที่เสียไปในการศึกษา.
- ๑๗.๒ ถ้าหลงในอภิธรรมเกิน จะเกิดความเนิ่นช้าแก่การปฏิบัติเพื่อบรรลुพระนิพพาน.
- ๑๗.๓ อภิธรรมเป็นธรรมที่ลึกซึ้งละเอียดประณีต ยากแก่การที่จะพิทักษ์รักษาให้คงความถูกต้อง หรือบริสุทธิ์ และเป็นโอกาสแห่งการเพิ่มเติม หรือปนปลอมอะไรลงไปได้ง่าย.

๑๘. นิสสรณะ: อภิธรรมโดยนิสสรณะ:

- ๑๘.๑ เราไม่มีหน้าที่ที่จะต้องถอนตัวออกจากอภิธรรม แต่กลับมีหน้าที่ในการที่ใช้ความรู้ทางอภิธรรมเป็นนิสสรณียธรรม อันเป็นเครื่องถอนตัวออกจากทุกข์ ตามสมควรแก่สติปัญญาและสถานการณ์.
- ๑๘.๒ อภิธรรมแท้สงเคราะห์ลงในสัมมาทิฏฐิ ที่เป็นอนาสว-สัมมาทิฏฐิ ซึ่งมีแต่เรื่องสุญญตาและอิทัปปัจจยตา หรืออย่างน้อยก็เป็นสวาสวสัมมาทิฏฐิ ซึ่งมีประโยชน์ในการเริ่มต้นของจริยธรรม สำหรับชักนำเข้ามาสู่พระศาสนาเพราะกล่าวถึง บุญ-บาป, สุข-ทุกข์, โลกนี้-โลกหน้า, นรก-สวรรค์ ฯลฯ เป็นต้น.

๑๙. ทางปฏิบัติ: อภิธรรมโดยทางปฏิบัติ:

- ๑๙.๑ ต้องยึดถือหลักสุญญตูปปฏิสังยุตตาเป็นจุดมุ่งหมายคือให้บรรลุถึงสุญญตา (ว่างจากตัวตน) หรืออย่างน้อยก็ถึงอนัตตา (มิใช่ตัวตน เป็นเพียงแต่ธาตุตามธรรมชาติ หรือเป็นเพียงกระแสอิทัปปัจจยตา หาตัวตนมิได้).
- ๑๙.๒ อภิธรรมแท้ต้องมีรากฐานเป็นศีล สมานิ ปัญญา ที่ถูกต้องและเพียงพอเป็นพื้นฐาน มิฉะนั้นจะพลัดตกหรือเล่นออกไปสู่ธรรมฝ่ายดำ คือมิจจาทิฏฐิ.

๒๐. การพิทักษ์รักษา: อภิธรรมโดยการพิทักษ์รักษา:

- ๒๐.๑ มีสติปัญญาหรือวิชา ที่สามารถแยกออกได้ว่า อย่างเป็นอภิธรรมแท้ อย่างเป็นอภิธรรมเพื่อ หรืออภิธรรมเกิน.
- ๒๐.๒ มีความเป็นอยู่ตามหลักอริยอัฏฐังคิกมรรค.
- ๒๐.๓ มีความรู้แจ่มแจ้งแตกฉานในหลักอิทัปปัจจยตาปฏิจสมุปบาท ซึ่งจะรับประกันมิให้สติปัญญาเล่นออกไปสู่ส่วนเกินหรือนอกแนวของอิทัปปัจจยตา.
- ๒๐.๔ มีการซักซ้อม สอบสวนกับท่านผู้รู้อภิธรรมแท้เป็นประจำ.

๒๑. อานิสงส์: อภิธรรมโดยอานิสงส์:

- ๒๑.๑ ความรู้ทางอภิธรรมช่วยให้เป็น ผู้แตกฉานในปฏิภาณปฏิสัมภิตา ทั้งทางคติโลกและคติธรรม.
- ๒๑.๒ นอกจากเป็นเครื่องช่วยให้รู้ธรรมะแท้ ยังสามารถช่วยให้รู้ ในแขนงของความรู้ที่กว้างไกลออกไป เช่นปรัชญา, จิตวิทยา, ตรรกวิทยา แม้กระทั่งวิทยาศาสตร์.
- ๒๑.๓ อภิธรรมแท้ ช่วยให้นุชยมีความเจริญทางสติปัญญา ไปจนถึงจุดสุดยอดของสติปัญญา ที่มนุษย์จะไปถึงได้.

๒๒. หนทางถล่ำ: อภิธรรมโดยหนทางถล่ำ:

- ๒๒.๑ คบหาสมาคม สนทนา ปรีกษาหาหรืออยู่กับนักอภิธรรม อยู่เป็นประจำ.
- ๒๒.๒ มีนิสัยอยากรู้ อยากเห็น อยากก้าวหน้าไม่มีขอบเขตจำกัด ไม่ติดอยู่ในคอกแห่งการบังคับให้เชื่อข้อธรรม หรือบทบัญญัติอันตายตัว (dogmatic system).

๒๓. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: อภิธรรมโดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง:

- ๒๓.๑ นิสัยแห่งความเป็นคนที่จะรู้อะไรต้องรู้ให้ลึก ถึงความหมาย ที่เป็นชั้นหัวใจของเรื่องนั้น ๆ เช่นการรู้จักพระพุทธเจ้า ก็จะต้องรู้จักถึงพระองค์ธรรม ไม่รู้เพียงพระองค์บุคคล เท่านั้น.
- ๒๓.๒ มีการอบรมสัมมาทิฐิของตนให้เจริญงอกงามก้าวหน้า อยู่เป็นประจำ.
- ๒๓.๓ สิ่งใดเป็นที่ตั้งแห่งบทศึกษาของอภิธรรม จะต้องนำมา ทำให้เกิดความคุ้นเคยกับสิ่งเหล่านั้น เช่นเรื่องธรรมคือ ธรรมชาติ ธรรมคือกฎของธรรมชาติ เรื่องธาตุตามธรรมชาติ เรื่องนามและรูป กระทั่งถึงทฤษฎีทุกอย่างอันเกี่ยวกับ นิพพาน.

๒๔. ภาษาคน-ภาษาธรรม: อภิธรรมโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

- ๒๔.๑ ภาษาคน: คืออภิธรรมสวดศพ ตู้อภิธรรม หรือสิ่งที่ปิด
ฉลากว่าอภิธรรมตามความรู้สึกของชาวบ้าน.
ภาษาธรรม: คือความหมายของธรรมะในชั้นลึกกว่า
ที่รู้จักกันอยู่ตามธรรมดา.
- ๒๔.๒ ภาษาคน: คือธรรมที่คนธรรมดาถือว่าเป็นสิ่งสูงสุด
แต่ก็ไม่รู้ว่าเรื่องอะไร.
ภาษาธรรม: สิ่งที่พึงรู้เรื่องเฉพาะผู้ที่มีการศึกษามาอย่าง
เพียงพอ และรู้สึกต่อความลึกซึ้งของ
สัจธรรมนั้น ๆ.
- ๒๔.๓ ภาษาคน: คือธรรมะที่คนทั่วไปเข้าใจว่ามีไว้สำหรับ
สวดศพ.
ภาษาธรรม: คือความรู้ทางธรรมอันยากและลึกซึ้ง ที่ต้อง
ศึกษากันแทบเลือดตากระเด็น.

ธรรมโฆษณที่แนะนำให้อ่าน

๑. เตกัจจนธรรม
๒. ฟาสงระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน ๒
๓. สันตัสเสตัพพธรรม

อาทิพรหมจรรย์

๑. พยัญชนะ: อาทิพรหมจรรย์โดยพยัญชนะ: แปลว่า เบื้องต้น หรือเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์. (พรหมจรรย์ หมายถึงการประพฤติเพื่อดับทุกข์สิ้นเชิง).

๒. อรรถะ: อาทิพรหมจรรย์โดยอรรถะ: มีหลายนัย:

นัยที่หนึ่ง: โดยปริยัติ: หมายถึงความรู้เรื่องปฏิบัติจสมุปปาทตั้งที่พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุองค์หนึ่ง ผู้มาแอบฟังพระผู้มีพระภาค ทรงสาธยายปฏิบัติจสมุปปาทอยู่ตามลำพังพระองค์เอง.

นัยที่สอง: โดยปฏิบัติ: แยกเป็น:

๑. การปฏิบัติ เพื่อควบคุมตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ ในขณะที่มีรูป, เสียง, กลิ่น, รส, โสภณรูปพะ, ธรรมารมณ์ มากระทบเพื่อไม่เกิดอภิขณาและโทมนัส.

๒. การปฏิบัติเพื่อการละกาม แล้วละรูป ละอรูปไปตามลำดับ โดยอาศัยบาลีที่ว่า

ฉินฺท โสโต ปฺรกุณฺมม กามเ ปนฺท พุราหฺมณ เชนฺต้น.

นัยที่สาม: โดยปฏิเวธ: คือการบรรลุโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล.

๓. ประวัตติ: อาทิพรหมจรรย์โดยประวัติ: ครั้งหนึ่งพระพุทธองค์ประทับอยู่โดยพระองค์เดียว พระองค์ได้ทรงสาธยายปฏิบัติจสมุปปาทขึ้นมาตามพอพระทัยว่า

จกฺขุณฺจ ปฺฏิจฺจ รูเป จ อฺุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ
ติณฺณํ สงฺคติ ผลฺโล โส ผลฺสฺสฺจฺจยา เวทนา ฯลฯ
ไปจนจบปฏิบัติจสมุปปาท

มีภิกษุองค์หนึ่งแอบฟังอยู่ข้างหลัง ครั้นทรงเสลียวไปเห็นเขาก็ตรัสว่า เอ้า, ดีแล้ว นี่แหละคืออาทิพรหมจรรย์ เธอจงรับเอาไป.

๔. ไวพจน์: อาทิพรหมจรรย์โดยไวพจน์:

- ๔.๑ อาทิพรหมจรรย์กาสิกขา (ศีลในเบื้องต้น).
- ๔.๒ มัชฌิมาปฏิบัติ (ความไม่คลุกคลีในกาม และการไม่ทำตนให้ลำบาก ในการประพฤติพรหมจรรย์).
- ๔.๓ นิพพานสัจฉิรณตถ์ (เพื่อประโยชน์แก่การทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานอันเป็นเครื่องออกจากทุกข์ทั้งปวง).

๕. ปฏิพจน์: อาทิพรหมจรรย์โดยปฏิพจน์: อากิณณธรรม, สัมพหุสธรรม, อนาทิพรหมจรรย์, พาหิรพรหมจรรย์ ฯลฯ

๖. องค์ประกอบ: อาทิพรหมจรรย์โดยองค์ประกอบ:

- ๖.๑ สัมมาทิฐิเป็นบุพพภาคในจตุราริยสังข์.
- ๖.๒ ความประสงค์จะดับทุกข์.
- ๖.๓ อิทธิบาทธรรมในการดับทุกข์.
- ๖.๔ การมีกัลยาณมิตรแวดล้อม.

๗. ลักษณะ: อาทิพรหมจรรย์โดยลักษณะ: มีลักษณะ:

- ๗.๑ เป็นความรู้อันสมบูรณ์ในเบื้องต้นเกี่ยวกับการทำให้แจ้งซึ่งความทุกข์.
- ๗.๒ เป็นไปเพื่อวิเวก, วิราคะ, นิโรธ, โสสัคคะ.
- ๗.๓ มีลักษณะนุ่มเอียงลาดเทไปทางนิพพาน โดยอัตโนมัติ.

๘. อาการ: อาทิพรหมจรรย์โดยอาการ:

- ๘.๑ ดำเนินไปตามหลักปฏิจจสมุบาท.
- ๘.๒ ไหลไปสู่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.
- ๘.๓ ค่อยๆ ลาดเอียงไปตามลำดับ ไม่โกรกชัน.
- ๘.๔ มุ่งจุดหมายคือพระนิพพานเป็นที่สุดปลายทาง.
- ๘.๕ ปิดกั้นทางแห่งมิฉชาติปฏิฐิว่าตัวตนตลอดเวลา.

๙. ประเภท: อาทิพรหมจรรย์โดยประเภท: มีประเภทเดียว เพราะทางมีสายเดียว เพื่อจุดหมายปลายทางจุดเดียว ดังนั้นจึงไม่ต้องมีหลายประเภท (แม้ว่าผู้ปฏิบัติจะเป็นฆราวาสหรือบรรพชิตก็ตาม).

๑๐. กฎเกณฑ์: อาทิพรหมจรรย์โดยกฎเกณฑ์:

- ๑๐.๑ ต้องมีลักษณะเป็นปฏิจางสมุปบาท.
- ๑๐.๒ ต้องมีลักษณะเป็นความว่างจากตัวตนทุกชั้นตอน.
- ๑๐.๓ ต้องมีลักษณะเที่ยงแท้แน่นอนต่อนิพพาน.
- ๑๐.๔ ต้องมีลักษณะปฏิบัติได้ในอัตภาพนี้.
- ๑๐.๕ ต้องไม่จำกัดวาระของผู้ปฏิบัติ.

๑๑. สัจจะ: อาทิพรหมจรรย์โดยสัจจะ:

- ๑๑.๑ เป็นเบื้องต้นของการประพฤติเพื่อดับทุกข์สิ้นเชิง.
- ๑๑.๒ การศึกษาทั้งปริยัติ, ปฏิบัติ, ปฏิเวธ ต้องมีอาทิพรหมจรรย์เป็นเรื่องแรก.
- ๑๑.๓ ความจริงที่มนุษย์จะต้องผ่านไป.
- ๑๑.๔ พรหมจรรย์เป็นสิ่งที่ต้องมีทั้งเบื้องต้น, ท่ามกลาง, และเบื้องปลาย.

๑๒. หน้าที่: อาทิพรหมจรรย์โดยหน้าที่:

- ๑๒.๑ **หน้าที่ (โดยสมมติ) ของอาทิพรหมจรรย์:** คือทำบุคคลให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ คือเป็นพระอรหันต์.
- ๑๒.๒ **หน้าที่บุคคลต่ออาทิพรหมจรรย์:** คือ
 ๑. เพื่อจับฉวยเอาอาทิพรหมจรรย์ให้ถูกต้อง และปฏิบัติต่อไปจนดับทุกข์ได้.
 ๒. เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นให้รู้จักและประพฤติพรหมจรรย์โดยสะดวก.

๑๓. อุปมา: อาทิพรหมจรรย์โดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๓.๑ แปลนสร้างบ้าน.
- ๑๓.๒ การวางศิลาฤกษ์.
- ๑๓.๓ การเตรียมเพาะเมล็ดผลไม้.
- ๑๓.๔ การสำรวจพื้นที่ก่อนลงมือดำเนินงาน.
- ๑๓.๕ การเตรียมบันไดที่เหมาะสม.
- ๑๓.๖ การกฤษฎนก่อนลงมือทำถนน.
- ๑๓.๗ การเตรียมไปชุดทองในเมืองไกล ฯลฯ.

๑๔. สมุทัย: อาทิพรหมจรรย์โดยสมุทัย:

- ๑๔.๑ โดยกฎธรรมชาติที่ว่าธรรมทั้งปวงมีเหตุ และมีจุดตั้งต้น.
- ๑๔.๒ เพราะเป็นสิ่งที่พระพุทธรองค์ทรงค้นพบ และเปิดเผยชี้แนะไว้.
- ๑๔.๓ เพราะธรรมทั้งปวงเป็นสิ่งที่ต้องมีการลงมือปฏิบัติจึงจะเกิดผล.
- ๑๔.๔ เพราะสัมมาทวิญญูและสัมมาสังกัปปะของอัมมกามบุคคล (ผู้ใคร่ในธรรม).

๑๕. อัถถังคมะ: อาทิพรหมจรรย์โดยอัถถังคมะ:

- ๑๕.๑ เพราะขาดเหตุปัจจัยที่จะทำให้เกิดขึ้น.
- ๑๕.๒ ถูกอวิชชาแทรกแซงหรือครอบงำในระยะต่อมา.
- ๑๕.๓ เพราะความประมาท ขาดสติ หรือพ่ายแพ้แก่อารมณ์ของผู้ปฏิบัติ.

๑๖. อัสนาทะ: อาทิพรหมจรรย์โดยอัสนาทะ:

- ๑๖.๑ ความหวังและความเชื่อว่า จะได้สิ่งที่ตนปรารถนาอันสูงสุด.
- ๑๖.๒ ความรู้สึกว่าได้กระทำสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรกระทำ.
- ๑๖.๓ การได้ตอบสนองพระพุทธรประสงค์.

- ๑๗. อาทีนวะ:** อาทิพรหมจรรย์โดยอาทีนวะ: อาทีนวะของอาทิพรหมจรรย์ไม่มี (ความลำบากเพราะการประพฤติพรหมจรรย์ไม่จัดว่าเป็นอาทีนวะ) เว้นแต่มีแก่ผู้ถือเอาอาทิพรหมจรรย์ผิด หรือประพฤติพรหมจรรย์ไม่บริสุทธิ์ (เช่นเพื่อลาภหรือเพื่อหลอกลวงเป็นต้น).
- ๑๘. นิสสรณะ:** อาทิพรหมจรรย์โดยนิสสรณะ: ไม่ต้องมีการออกจากอาทิพรหมจรรย์ แต่อาทิพรหมจรรย์ เป็นการออกจากทุกข้อยู่ในตัวมันเอง.
- ๑๙. ทางปฏิบัติ:** อาทิพรหมจรรย์โดยทางปฏิบัติ:
- ๑๙.๑ เตรียมตัวเพื่อประพฤติพรหมจรรย์ให้ถึงที่สุด แม้จะต้องประพฤติพรหมจรรย์ด้วยน้ำตา.
 - ๑๙.๒ เตรียมธรรมที่ทำให้เกิดความสำเร็จ เช่น อิทธิบาทสี่ หรือ อินทรีย์ห้าเป็นต้น ให้เพียงพอ.
 - ๑๙.๓ เตรียมชำระองค์แห่งอัฐรังคิกมรรคแต่ละองค์ให้ถูกต้องครบถ้วนหรือเพียงพอ.
- ๒๐. อานิสงส์:** อาทิพรหมจรรย์โดยอานิสงส์:
- ๒๐.๑ นำไปสู่ผลของพรหมจรรย์ทั้งเบื้องต้น, ท่ามกลาง, และเบื้องปลาย.
 - ๒๐.๒ ทำให้พรหมจรรย์เป็นสิ่งที่มีความหมายในการดับทุกข์ตามหลักแห่งพระศาสนา.
 - ๒๐.๓ ทำให้มีการถึงพระพุทฺธ, พระธรรม, พระสงฆ์ โดยสมบูรณ์.
 - ๒๐.๔ เป็นการเริ่มใช้ยาของนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญโรคของสัตว์โลกทั้งปวง (พระพุทฺธเจ้าผู้เป็นสัพพโลกตักกัจจโก).
 - ๒๐.๕ เป็นการริเริ่มเพื่อสันติภาพของสากลโลก.
- ๒๑. การพิทักษ์รักษา:** อาทิพรหมจรรย์โดยการพิทักษ์รักษา:
- ๒๑.๑ โดยความมีหิริโอตตปะอยู่เป็นประจำ.
 - ๒๑.๒ โดยความมีสติสมบูรณ์.
 - ๒๑.๓ นำมาสาธยายทบทวนความจำ (เหมือนเด็กท่องสูตรคูณ) อยู่เสมอ.

๒๑.๔ เพิ่มพูนอาทิพรหมจรรย์กปัญญา^๑ อยู่เสมอ.

๒๒. หนทางถล่ำ: อาทิพรหมจรรย์โดยหนทางถล่ำ:

๒๒.๑ พยายามในการเห็นความน่าเบื่อหน่ายของสังขารทั้งปวง
อยู่เสมอ.

๒๒.๒ การบังเอิญได้พบ ได้ฟังธรรมของสัตบุรุษหรือพระอริย-
เจ้าเป็นกรณีพิเศษ.

๒๓. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: อาทิพรหมจรรย์โดยสิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง:

๒๓.๑ การศึกษาปริยัติที่ถูกต้อง และเพียงพอ.

๒๓.๒ กัลยาณมิตรที่แท้จริง.

๒๓.๓ มีความรู้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์เกี่ยวกับผัสสายตนะ^๒
หรืออายตนิกธรรม^๓ ในทุกความหมาย.

๒๔. ภาษาคน-ภาษาธรรม: อาทิพรหมจรรย์โดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๑. ภาษาคน: เริ่มปฏิบัติเพื่อความเป็นพรหม (พรหม + จรรย์).

ภาษาธรรม: เริ่มปฏิบัติเพื่อผลอันสูงสุดคือความดับทุกข์
สิ้นเชิง (พรหม = ประเสริฐ, จรรย์).

๒. ภาษาคน: เว้นกิจกรรมทางเพศ.

ภาษาธรรม: เว้นกิจกรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ทั้งปวง.

ธรรมโฆษณที่แนะนำให้อ่าน

๑. กข กกา ของการศึกษาพุทธศาสนา

๒. นวกานุสาสน์ เล่ม ๑

^๑ อาทิพรหมจรรย์ปัญญา: ปัญญาที่จำเป็นแก่การศึกษา ค้นคว้า วิจัย วิจาร์ณแบบปฏิบัติให้สำเร็จ
ประโยชน์ในเบื้องต้น

^๒ ผัสสายตนะ: อายตนะภายใน, อายตนะภายนอก, วิญญาณ

^๓ อายตนิกธรรม: อายตนะภายใน ๖, อายตนะภายนอก ๖, วิญญาณ ๖, ผัสสะ ๖, เวทนา ๖
ตลอดถึงผัสสายตนิกนรก และผัสสายตนิกสวรรค์

อานาปานสติ

- ๑. พยัญชนะ:** อานาปานสติโดยพยัญชนะ: อานาปานสติแปลว่าสติที่กำหนด (สิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่) ทุกครั้งที่หายใจเข้าออก.
- ๒. อรรถะ:** อานาปานสติโดยอรรถะ: ในการปฏิบัติธรรม หมายถึงการกำหนดธรรมที่ควรกำหนดอยู่ทุกครั้งที่หายใจออกเข้า.
- ๓. ไวยากรณ์:** อานาปานสติโดยไวยากรณ์: ปราณายาม, สติปัฏฐาน, สมถวิปัสสนา-กัมมัฏฐาน, ตถาคตวิหาร, อริยวิหาร, เอกายนมรรค.
- ๔. ปฏิพจน์:** อานาปานสติโดยปฏิพจน์: อานาปานสติ, มุจฺจสุตฺติ, อสโต, อสัมปะชานโน.
- ๕. ประวัตติ:** อานาปานสติโดยประวัตติ: สมัยดึกดำบรรพ์ มนุษย์รู้จักควบคุมลมหายใจเพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามความรู้สมัยนั้น. ต่อมาได้วิวัฒนาการเป็นการควบคุมลมหายใจอย่างมีระเบียบและกฎเกณฑ์หรือเทคนิคสำเร็จประโยชน์ยิ่งขึ้น เรียกกันว่า ปราณายาม. ต่อมาอีกถึงสมัยพระพุทธองค์ ทรงปรับปรุงเป็นระบบการปฏิบัติมีกาย, เวทนา, จิต, ธรรม แต่ละอย่างๆ เป็นอารมณ์ของการศึกษาและการปฏิบัติ. ตลอดเวลาอันยาวนานนั้น มุ่งผลเป็นสงบสุขบ้าง มุ่งฝึกจิตให้มีสมรรถนะบ้าง ในที่สุดมุ่งให้เกิดสมาธิและปัญญาจนตัดกิเลสตัณหาได้.

๖. องค์ประกอบ: อานาปานสติโดยองค์ประกอบ:

๑. เหตุที่ทำให้ต้องกำหนด คือ ความประสงค์จะดับทุกข์.
๒. เครื่องมือที่ใช้กำหนด คือ สติและธรรมที่เป็นอุปกรณ์แก่สติ เช่น ความเพียร.
๓. อารมณ์สำหรับการกำหนด คือ กาย เวทนา จิต ธรรม.
๔. วิธีกำหนด กำหนดดูธรรมนั้น ๆ ที่มีอยู่ในตน, เห็นแจ้งด้วยตน, วิจัยวิจารณ์ด้วยตน, ปฏิบัติด้วยตนอยู่ทุกครั้งที่หายใจออกเข้า และทุกอิริยาบถ.
๕. ผลที่เกิดขึ้นคือ อินทรีย์ห้า, พละห้า, โพชฌงค์เจ็ด, สมาธิและญาณที่เกิดขึ้นจนสามารถกำจัดกิเลสได้สิ้นเชิง.

๗. ลักษณะ: อานาปานสติโดยลักษณะ:

- ๗.๑ เป็นสมาธิภาวนาที่สงบประณีต ทั้งโดยอารมณ์และการกำจัดกิเลส ไม่น่าหวาดเสียว ไม่น่าขยะเขยง ไม่น่ากลัว.
- ๗.๒ มีลักษณะเป็นธรรมะประจำตัว ปฏิบัติที่ไหน เมื่อไรก็ได้ ไม่ต้องหอบหิ้ววัตถุที่เป็นอารมณ์ หรือนิมิตเหมือนกัมมัฏฐาน-ภาวนาบางแบบ.
- ๗.๓ มีลักษณะนุ่มเอียงไปสู่นิพพานโดยส่วนเดียว.
- ๗.๔ มีลักษณะเป็นธรรมะสมังคี คือมีศีล สมาธิ ปัญญาครบถ้วน อยู่ในระบบแต่ที่ปรากฏชัด คือความเป็นสมาธิแล้วเกิดปัญญา ตัดกิเลส ตัณหา อุปาทานไปตามลำดับ.
- ๗.๕ มีลักษณะเป็นไปทั้งอรัญมณูปนิชฌาน (คือเพ่งอารมณ์เป็นสมาธิ) และลักขณูปนิชฌาน (คือเพ่งลักษณะ เป็นวิปัสสนา) ควบคู่กันไป.

๘. อาการ: อานาปานสติโดยอาการ:

- ๘.๑ มีอาการที่แสดงให้เห็นว่า เป็นสมถะจนถึงกับเป็นฌานในอานาปานสติหมวดที่ ๑ และเป็นสมถะผสมกับญาณในอานาปานสติหมวดที่ ๒,๓ และมีอาการแห่งญาณแท้ในอานาปานสติหมวดที่ ๔ ต่อไปจนกระทั่งถึงอาการแห่งการสิ้นอาสวะ และรู้ว่าสิ้นอาสวะแล้ว.

- ๘.๒ ทั้งความรู้และการปฏิบัติมีลักษณะการเป็นสันติภูมิจิโก คือ แสดงให้เห็นว่าเป็นเช่นนั้นจริง ได้ผลจริง พิสูจน์อยู่ในตัว โดยไม่ต้องอาศัยคำบอกเล่าหรือการพยากรณ์ของครูบาอาจารย์ ใดๆ.
- ๘.๓ มีอาการแห่งอริยมรรคมีองค์แปด คือน้อมเอียงไปสู่พระนิพพานอยู่ในตัว.

๙. ประเภท: อานาปานสติโดยประเภท: แบ่งเป็นสองคือ:

- ๙.๑ อานาปานสตินอกพุทธศาสนา: นับตั้งแต่มนุษย์เริ่มรู้จักประโยชน์จากลมหายใจ รู้จักบังคับลมหายใจ เป็นไปในทางประโยชน์ทางวัตถุและอิทธิปาฏิหาริย์ แม้แต่พวกยักษ์พวกมารก็ทำเป็น ยังไม่เกี่ยวกับการดับทุกข์ตามหลักพระพุทธศาสนาซึ่งก็มีอยู่เป็นชนิด ๆ มากมายหลายชนิด จนกระทั่งมาเป็นระบบกลางอันกว้างขวางที่เรียกว่า ปราณायाम.
- ๙.๒ อานาปานสติระบบซึ่งมีอยู่ในพระพุทธศาสนา: คือ อานาปานสติที่ทรงเปิดเผยแสดงโดยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มุ่งความสงบสุขทางจิตใจ นับตั้งแต่สามารถคุมกิเลส จนกระทั่งทำกิเลสซึ่งเป็นเหตุแห่งความทุกข์ให้ดับไปโดยไม่มีส่วนเหลือ. สำหรับอานาปานสติในพระพุทธศาสนานั้น ยังแบ่งประเภทออกไปได้เป็น ๒ ระบบ คือระบบสมบุรณ์แบบ และระบบลัตสัน
๑. ระบบสมบุรณ์แบบ: คือ อานาปานสติ ๔ หมวด หมวดละ ๔ ชั้นรวมเป็น ๑๖ ชั้นตามลำดับ ซึ่งจะต้องปฏิบัติต่อกันไปจนตลอดสาย แต่ระบบนี้ไม่เหมาะสำหรับคนทั่วไปซึ่งมีสติปัญญาอ่อน.
๒. ระบบลัตสัน: เป็นระบบที่ปรับให้เหมาะสมกับคนปัญญาอ่อนหรือคนธรรมดาสามัญทั่วไป.

วิธีที่ ๑ ปฏิบัติอานาปานสติหมวดที่หนึ่ง ๔ ชั้น และหมวดที่สอง ๔ ชั้น แล้วข้ามไปหมวดที่สี่จนตลอดสาย.

วิธีที่ ๒ ปฏิบัติอานาปานสติหมวดที่หนึ่ง ๔ ชั้น แล้วข้ามไปปฏิบัติหมวดที่สี่จนตลอดสาย.

วิธีที่ ๓ ปฏิบัติอานาปานสติหมวดที่หนึ่ง พอให้เกิดอุปจารสมาธิ แล้วข้ามไปปฏิบัติหมวดที่สี่จนตลอดสาย.

วิธีที่ ๔ ซึ่งเป็นระบบลัดสั้นที่สุด คือ ตั้งต้นปฏิบัติอานาปานสติ หมวดที่สี่ คือการเห็นอนิจจัง โดยเฉพาะจนกระทั่งกิเลส หรืออุปาทานหมดสิ้นไป.

สรุปความว่า อานาปานสติที่ปฏิบัติเพื่อผลในทางวัตถุ มีอิทธิปาฏิหาริย์เป็นต้น ไม่เกี่ยวกับความดับทุกข์นั้น มีอยู่ ประเภทหนึ่ง.

อีกประเภทหนึ่ง ปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์โดยตรง.

๑๐. กฎเกณฑ์: อานาปานสติโดยกฎเกณฑ์:

๑๐.๑ เป็นจิตตภาวนาที่ใช้ลมหายใจเป็นหลัก สำหรับการกำหนดธรรมะข้อใดข้อหนึ่ง แม้กระทั่งลมหายใจนั่นเอง รวมอยู่ด้วยจนตลอดสาย ถ้ามิใช่เป็นระบบจิตตภาวนาทางธรรมะโดยตรง ก็หมายความว่า เมื่อกำหนดสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่ทุกครั้งที่ยาใจเข้าออกก็เรียกว่า อานาปานสติได้เหมือนกัน แต่เป็นอานาปานสติโดยภาษา หรือทั่วไปนอกพุทธศาสนาไม่เกี่ยวกับธรรมะ.

๑๐.๒ การกำหนดหรือพิจารณาธรรมใด ๆ ใน ๔ อย่าง คือ กาย, เวทนา, จิต, ธรรม ต้องมีสิ่งนั้นๆ ปรากฏอยู่ในการกำหนด มิใช่เพียงแต่นึกเอา หรือสมมติเอา หรือเป็นเพียงสัญญาในความจำ.

- ๑๐.๓ ต้องเป็นการปฏิบัติที่ติดต่อกันไปจนตลอดสาย โดยไม่ต้องมีการเปลี่ยนนิมิตหรืออารมณ์ในท่ามกลาง สามารถทำให้เกิดสมาธิอย่างหยาบในระยะแรก และเกิดสมาธิอย่างละเอียดแจ่มด้วยปัญญาในท่ามกลาง แล้วเกิดญาณหรือปัญญาอันสมบูรณ์สูงสุดในลักษณะที่ ดับอุปาทานได้ในที่สุด.
- ๑๐.๔ ต้องเป็นสมาธิภาวนาที่เป็นไปเพื่อหมดกิเลส โดยมีลมหายใจเป็นเครื่องมือ เพื่อวิมุตติ นิพพาน.
- ๑๐.๕ เป็นการกำหนดลมหายใจที่จับลงด้วยการเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนเบื่อหน่ายคลายกำหนด และดับอุปาทานสิ้นเชิงในสิ่งทั้งปวง.
- ๑๐.๖ การกำหนดธรรมะด้วยการควบคุมลมหายใจในระบบนี้ ต้องสามารถควบคุมไปถึง เวทนา, สัญญา, สัญเจตนา, ตัณหา, วิตก, และวิจารณ์.
- ๑๐.๗ ต้องมีความรู้สึกในการกำหนดลมหายใจอยู่ด้วยตลอดเวลา แม้ในกรณีที่ลมหายใจประณีตละเอียดแล้ว ก็ยังสามารถกำหนดพิจารณาธรรมที่สุขุมละเอียดที่สุดได้จนตลอดสาย.

๑๑. สัจจะ: อานาปานสติโดยสัจจะ:

- ๑๑.๑ เป็นระบบปฏิบัติที่ดีที่สุด เรียบง่าย เยือกเย็น ไม่น่ากลัว ลัดสั้นที่สุด ปรับได้ตามความสามารถของแต่ละบุคคล ทำได้ทุกอิริยาบถ ทุกสถานที่.
- ๑๑.๒ เป็นประโยชน์ถึงที่สุดแก่คนที่ยังไม่สิ้นอาสวะ ให้ถึงความสิ้นอาสวะได้ และแก่พระอริยเจ้าทั้งหลายใช้เป็นวิหารธรรมเครื่องอยู่ผาสุก.
- ๑๑.๓ เมื่อควบคุมกาย (ลมหายใจ) ดีแล้ว จะทำให้จิตสงบรับฟังสามารถศึกษาเรื่องราวละเอียด ๆ ของเวทนา (ปีติ, สุข) ของจิตในทุกความหมาย และของธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือทั้งปวง จนหมดปัญหาเรื่องสุขทุกข์ทั้งปวง.

- ๑๑.๔ เป็นระบบที่มีสมณะเป็นพื้นฐานของวิปัสสนา และมีวิปัสสนาพิจารณาชั้นธ ธาตุ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาท จนเห็นอนิจจังอย่างแท้จริง ย่อมทำให้เกิดวิราคะ นิโรธะ และปฏินิสัสคคะ.
- ๑๑.๕ การปฏิบัติระบบนี้เอาความสุขซึ่งเป็นปัญหาสูงสุด ซึ่งคนหลงใหลติดพันกันมาก คือความสุขที่เกิดจากฌานมาศึกษาจนสามารถทำลายความยึดถือในสุขขณินั้นได้.

๑๒. หน้าที่: อานาปานสติโดยหน้าที่:

- ๑๒.๑ ทำให้มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์.
- ๑๒.๒ ปลดเปลื้องจิต ออกจากนิรรมห้า โดยวิธีสมณะ และปลดเปลื้องจิต ออกจากอุปาทานสี่ โดยวิธีวิปัสสนา.
- ๑๒.๓ ควบคุมกายให้มั่นคง และทำให้กายไม่ลำบาก.
- ๑๒.๔ ควบคุมเวทนาทุกชนิด ไม่ให้ปรุงแต่งจิต หรือให้ปรุงแต่งไปในทางที่ต้องการ และทำให้เวทนาเป็นของดับเย็น เพราะหมดเหตุปัจจัยปรุงแต่ง.
- ๑๒.๕ ควบคุมความคิดที่จะพาไปสู่การกระทำความกรรม และการรับผลของกรรม.
- ๑๒.๖ ควบคุมจิต บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจได้ ไม่ให้ไหลไปตามกระแสแห่งความดีความชั่ว จนจิตหลุดพ้นจากทุกข์ได้.
- ๑๒.๗ ทำให้เห็นแจ้งในอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนจิตเกิดวิราคะ นิโรธะ และปฏินิสัสคคะ.

๑๓. อุปมา: อานาปานสติโดยอุปมา: เปรียบเสมือน:

- ๑๓.๑ เรือแพที่ใช้ข้ามฟาก.
- ๑๓.๒ เสาดะลุง หรือหลักที่ใช้ปักเพื่อผูกมัดสัตว์ที่ฝึกให้ติดอยู่.
- ๑๓.๓ ป่าที่เสื่อชุ่มคอยจับเนื้อ.
- ๑๓.๔ การกระทำของคนมีปัญหา ยืนหยัดมั่นคงอยู่บนแผ่นดิน ฉวยอาวุธที่คมด้วยมือลับที่หिनแล้ว มีความเพียรทางปารกให้เตียนไปได้.

- ๑๓.๕ อธิบายวิธีในการฝึกชั่งป่า ที่อันตรายดูร้าย ต่อสู้และดิ้นรน.
- ๑๓.๖ การกระทำในการชักเชือกเครื่องกลิ้ง เมื่อชักยาวหรือสั้น ก็รู้ชัดว่า ชักเชือกกลิ้งยาวหรือสั้น เพราะมีการกำหนด อยู่ตลอดเวลา.
- ๑๓.๗ การไกวเปลให้เด็กนอน ต้องระมัดระวังจับตามองให้ถี่ จนกว่าเด็กจะหลับไปเสียก่อน จึงค่อยมองไปทางอื่น.
- ๑๓.๘ กับความประณีตสุขุมในการกำนกลึก ๆ ไว้ในมือ ถ้าแน่น ไปนาก็ตาย หลวมไปนาก็หนีได้.

๑๔. สมุทัย: อานาปานสติโดยสมุทัย: สมุทัยอันเป็นเหตุให้มีการปฏิบัติ อานาปานสติคือ:

- ๑๔.๑ ความกลัวและเข็ดหลาบต่อความทุกข์ และอยากที่จะ พ้นทุกข์อย่างแรงกล้า.
- ๑๔.๒ มีความฉลาดในอุบายวิธีของการปฏิบัติทุกชั้น และได้ปฏิบัติ มากพอจนเกิดสมาธิ ฌาน ปัญญา อย่างคล่องแคล่ว.
- ๑๔.๓ ความสามารถในการปฏิบัติตามลำดับแห่งกรรมวิธีของ อานาปานสติ ๘ ระยะ คือ คณนา, อนุพันธนา, ผุสนา, รุปนา, สลลक्षणะ, วิวัฏฏนา, ปริสุทฺธิ, และปฏิบัติปัสนา.
- ๑๔.๔ อุปนิสัยและความสามารถในการศึกษาและปฏิบัติโพธิ- ปักขิยธรรม ๗ หมวด.

๑๕. อัตถังคมะ: อานาปานสติโดยอัตถังคมะ:

- ๑๕.๑ มีสติอันลึมหลาง ไม่มีสัมปชัญญะ ไม่ฉลาดเฉียบแหลม มีความเขลา ในการกำหนดนิมิตแห่งจิตของตน.
- ๑๕.๒ เกิดอุปกิเลสของสมาธิ และนิรวณฺ์ จนไม่เกิดสมาธิ.
- ๑๕.๓ ปฏิบัติโดยใช้ความคิดนึกอนุমানเอาด้วยเหตุผล มิได้เป็น สิ่งที่มีอยู่จริงในใจ จึงเป็นเรื่องเพ้อฝันไม่ได้ผลการปฏิบัติ ที่แท้จริง.
- ๑๕.๔ เกิดอวิชชา มิจฉาทิฏฐิ เมื่อได้ปฏิบัติแล้วเกิดความคิดว่า ปฏิบัติไม่ได้ พันวิสัย จึงเลิกทำ.

- ๑๕.๕ วิชากรรมที่เคยทำไว้ มารบกวณกลุ้มรุมในใจ จนฟุ้งซ่าน ไม่มีความสงบพอ.
- ๑๕.๖ ผู้ปฏิบัติใหม่ ๆ พอเริ่มกำหนดลมหายใจ ก็มักเกิดสิ่ง ผิดปกติขึ้นทันทีไม่มากก็น้อย ตื่นเต้นสนใจ หรือบีบบังคับ เกินไป จนจิตกระวนกระวาย ตื้อตึงต่อสู้อย่างน่าตกใจ เลิกการกระทำเสีย.

๑๖. อัสสาทะ: อานาปานสติโดยอัสสาทะ:

- ๑๖.๑ ความสุขสงบเย็น เช่นเดียวกับความสุขที่เกิดจากการปฏิบัติ อานาปานสติ หมวดที่ ๑ คือลมหายใจที่รำบ ร่างกาย ก็รำบ ร่างกาย เมื่อใดก็ได้ตามที่ต้องการ.
- ๑๖.๒ ความสุขอันเกิดมาจากปีติ ความอึดมอกอึดใจที่รู้สึกว่าจะ ตนได้ทำงานประสบผลสำเร็จ และเกิดจากการควบคุม เวทนา มิให้ปรุงแต่งจิตไป โดยอำนาจของกิเลสตัณหา อันเป็นผลแห่งความสำเร็จของการปฏิบัติอานาปานสติ หมวดที่ ๒.
- ๑๖.๓ ความสุขอันเกิดจากการควบคุมจิตได้ตามประสงค์ คือ ให้บันเทิง ให้ตั้งมั่น ให้ปล่อยวางอารมณ์ที่ยึดถือ อันเป็น ผลแห่งความสำเร็จของการปฏิบัติอานาปานสติหมวดที่ ๓.
- ๑๖.๔ ความสุขที่เกิดจากความจางคลาย ความดับไม่เหลือ แห่งอุปาทานจนรู้สึกว่าจะ ปล่อยวางสิ้นเชิงแล้ว อันเป็น ผลแห่งความสำเร็จของการปฏิบัติอานาปานสติหมวดที่ ๔.

๑๗. อาทีนวะ: อานาปานสติโดยอาทีนวะ: อานาปานสติที่ถูกต้องไม่มีอาทีนวะ เว้นเสียแต่ว่า จะนำผลแห่งอานาปานสติไปใช้ผิดทาง ด้วยกิเลส ตัณหาของตน มีผลทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นบ้าก็ได้ ทำให้เบียดเบียน ผู้อื่นโดยทางอิทธิปาฏิหาริย์ก็ได้.

๑๘. นิสสรณะ: อานาปานสติโดยนิสสรณะ: นิสสรณะที่เป็นการออกจาก อานาปานสติไม่มี แต่อานาปานสติเป็นนิสสรณะ เครื่องออกจาก ทุกข์ทั้งปวง โดยชื่อว่า สัมมาสติ เป็นต้น หรือแม้แต่ชื่อว่า อริยมรรคมีองค์แปดก็ยังมี.

๑๙. ทางปฏิบัติ: อานาปานสติโดยทางปฏิบัติ:

๑๙.๑ คือการกำหนดธรรมะที่ควรกำหนดข้อหนึ่งข้อใดอยู่ พร้อมกับความรู้สึกต่อลมหายใจ ที่หายใจเข้าออกอยู่ในขณะนั้น. อุปมาด้วยเครื่องจักรที่เป็นตัวสำคัญก็คือ ส่วนที่หมุนให้เกิดกำลัง ส่วนที่ประกอบก็คือ เครื่องบอกความสม่ำเสมอ (ที่เรียกว่า Governor) ที่ประกอบอยู่กับเครื่องจักรนั้น ๆ ซึ่งเปรียบได้กับการกำหนดลมหายใจ พร้อมกันไปกับการที่กำหนดธรรมะข้อใดข้อหนึ่งในขณะนั้น เช่น กำหนดกายสังขาร, วีสังขาร, จิตตสังขารอยู่ พร้อมกับมีความรู้สึกต่อการหายใจ ซึ่งเป็นเสมือนเครื่องควบคุมการกำหนดธรรมะเหล่านั้น ให้เป็นไปอย่างสม่ำเสมอ. ขอให้สังเกตว่า ทุกชั้นแห่งอานาปานสติ จะมีคำต่อท้ายว่า “หายใจเข้าอยู่ หายใจออกอยู่”.

๑๙.๒ การปฏิบัติแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือประเภทสมบูรณ์แบบตามรายละเอียดที่มีขีดแจ้งอยู่แล้ว ในหนังสือคู่มืออันกล่าวถึงเรื่องนี้โดยละเอียด และการปฏิบัติอย่างลัดสั้นไม่ต้องปฏิบัติครบทั้ง ๑๖ ชั้น: การปฏิบัติหมวดต้น ๆ พอให้เกิดสมาธิพื้นฐานบ้าง แล้วก็ข้ามไปปฏิบัติหมวดสุดท้ายเพื่อประหยัดเวลา หรือเพื่อเหมาะสมแก่ผู้มีสติปัญญา บารมีเกี่ยวกับเรื่องนี้น้อย อันได้แก่คนทั่วไป.

๑๙.๓ ปฏิบัติอานาปานสติเพื่อผลคือคุณธรรม ที่เหมาะสำหรับผู้ที่จะเป็นอยู่ในโลก เช่นมีธรรมะที่ชื่อว่า สติ ปัญญา สัมปชัญญะ สมาธิ มากขึ้นกว่าเดิม สามารถดำเนินกิจการใด ๆ ให้มีผลดีเต็มที่อยู่ในโลกนี้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งปฏิบัติมุ่งตรงต่อพระนิพพานอย่างเข้มงวดกวดขัน.

๑๙.๔ ความมุ่งหมายของการปฏิบัติอานาปานสติคือ เป็นผู้มีชัยชนะเป็นนายเหนือระบบกาย, ระบบเวทนา, ระบบจิต, ระบบธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ ดังนั้นการปฏิบัติจึงต้องเป็นไปเพื่อผลอย่างนี้โดยตรง และเป็นนายเหนือกาย, เวทนา, จิต, ธรรมได้ในที่สุด.

๒๐. การพิทักษ์รักษา: อานาปานสติโดยการพิทักษ์รักษา: แบ่งออกได้เป็น ๒ ฝ่ายคือ: ฝ่ายตัวผู้ปฏิบัติ และฝ่ายธรรมะที่ปฏิบัติได้มาโดยลำดับ.

๒๐.๑ *ฝ่ายตัวผู้ปฏิบัติคือ:* ดำรงการมีชีวิตอยู่อย่างถูกต้อง ไม่ตั้ง ไม่หย่อน ไม่ประมาท มีความเหมาะสมในสิ่งแวดล้อมรอบด้าน เช่นบุคลิกสบาย สถานที่สบาย อาหารสบาย เป็นต้น คำว่าสบายในที่นี้หมายถึงสบายแก่การปฏิบัติ คือส่งเสริมการปฏิบัติ.

๒๐.๒ *ฝ่ายธรรมะที่ปฏิบัติได้มาโดยลำดับ:*

๑. รักษาธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ในลักษณะที่เรียกกันว่า ประคับประคอง มีอุปมาที่ใช้กันในข้อนี้ว่า เหมือนนางแก้วพิทักษ์รักษาครรภ์ของสัตว์ที่จะเกิดมาเพื่อเป็นมหาบุรุษ หรือจักรพรรดิ หมายความว่าพิทักษ์รักษาด้วยความไม่ประมาททุกอย่าง ทุกประการ อย่างสุดชีวิตจิตใจ.

๒. เป็นหลักทั่วไปมีอยู่ว่า จะพิทักษ์รักษาสิ่งใด ต้องมีการฝึกรักษาในสิ่งนั้นอยู่เป็นประจำ จนกลายเป็นปกติวิสัย.

๒๑. อานิสงส์: อานาปานสติโดยอานิสงส์:

๒๑.๑ *พระพุทธองค์ตรัสว่า:*

เมื่อมีอานาปานสติสมบูรณ์ สติปัญญาอันสูงส่งจะสมบูรณ์
เมื่อสติปัญญาอันสูงส่งจะสมบูรณ์ โภชณงค์จะสมบูรณ์
เมื่อโภชณงค์สมบูรณ์ อริยมรรคก็จะสมบูรณ์
เมื่ออริยมรรคสมบูรณ์ วิชชาและวิมุตติก็สมบูรณ์.

๒๑.๒ เมื่อประสบความสำเร็จในอานาปานสติภาวนา ก็จะมีลมหายใจชนิดที่ควบคุมกาย, เวทนา, จิต, ธรรมได้ สามารถมีความสุขอยู่เหนือโลกได้โดยการหายใจเพียงครั้งเดียว.

๒๑.๓ ทำให้เกิดทิฐฐุธรรมสุขวิหารเมื่อใดก็ได้ตามที่ต้องการ (สุขทางฝ่ายจิตใจทันตาเห็น).

๒๑.๔ นำออกเสียได้ซึ่งอภิขณาและโทมนัส อันเป็นสมบัติประจำวันในชีวิตของสัตว์โลกทั่วไป.

- ๒๑.๕ ถ้าประสบความสำเร็จในการปฏิบัติ ก็จะบรรลอรหัตตผลทันทีในทิวฐธรรมนี้ ถ้าไม่เช่นนั้นย่อมบรรลอรหัตตผลในกาลมรณะ หรือ ถ้ายังมีอุปาทิเหลือก็จักเป็นพระอนาคามี.
- ๒๑.๖ เมื่อกล่าวอย่างต่ำสุดอำนาจของผู้มีพลังทางอานาปานสติ จะมีประโยชน์นอกออกไปจากทางธรรมะคือ มีประโยชน์ทางสุขภาพอนามัย เช่นเมื่อลมหายใจละเอียด ในกรณีที่มีการไหลออกของโลหิต โลหิตก็จะไหลออกน้อยลง, ลดความดันโลหิตสูง เป็นต้น.

๒๒. หนทางถล่ำ: อานาปานสติโดยหนทางถล่ำ:

- ๒๒.๑ ทำตาม ๆ กันไปด้วยความเทอ.
- ๒๒.๒ คบสัตบุรุษที่สามารถแสดงให้เห็นประโยชน์ของอานาปานสติอยู่เป็นประจำ.
- ๒๒.๓ เห็นทุกข์ภัยในวิภูฏสงสาร ว่าเป็นสิ่งที่ขจัดได้ด้วยอานาปานสติ.

๒๓. สิ่งที่ต้องเกี่ยวข้อง: อานาปานสติโดยสิ่งที่เกี่ยวข้อง:

- ๒๓.๑ มีอุปการะธรรม เช่น ชันติ, วิริยะ, ความไม่ประมาท ฯลฯ ที่เพียงพอ.
- ๒๓.๒ บรรเทาหรือตัดปลิโพธ^๑ เครื่องกังวลได้มากเท่าที่จะมากได้.
- ๒๓.๓ รู้จักจิรตินิสัยและกิเลสของตนเองดี.
- ๒๓.๔ เห็นภัยในความตาย อันเป็นเหตุให้เกิดฉันทะ, วิริยะ ฯลฯ ในการปฏิบัติธรรม.

^๑ ปลิโพธ ๑๐ อย่าง คือ: การกังวลด้วยที่อยู่อาศัย, วงศ์สกุล, ลากสักการะ, หม่อมคณะ, การงาน, การเดินทาง, ญาติ, การเจ็บไข้, การศึกษาเล่าเรียน, ความหวังจะได้ฤทธิ์.

๒๔. ภาษาคน-ภาษาธรรม: อานาปานสติโดยภาษาคน-ภาษาธรรม:

๒๔.๑ ภาษาคน: แสวงหาประโยชน์จากการหายใจให้มากที่สุด เพื่อประโยชน์ทางโลก.

ภาษาธรรม: ใช้การปฏิบัติทางลมหายใจ เพื่อประโยชน์ แก่การหลุดพ้น.

๒๔.๒ ภาษาคน: เพื่อประโยชน์แก่การมีอิทธิปาฏิหาริย์.

ภาษาธรรม: เพื่อประโยชน์ในการดับทุกข์ หรือการเข้าถึง ภาวะเหนือโลก.

ธรรมโฆษณัที่แนะนำให้อ่าน

- ๑. ธรรมศาสตร์ เล่ม ๑
- ๓. อริยสังจากพระโอสฐั

- ๒. บรมธรรม ภาคปลาย
- ๔. อานาปานสติภาวนา

กลุ่มปฏิบัติงานเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
ALLIANCE FOR THE PROPAGATION OF BUDDHISM

